

Факультет політико-інформаційного менеджменту

**СТУДЕНТСЬКІ
НАУКОВІ ЗАПИСКИ**
Національного університету
«Острозька академія»

Серія «Соціально-політичні науки»

Збірник наукових праць

Випуск 13

Острог 2020

Рекомендовано до друку засіданням вченої ради факультету політико-інформаційного менеджменту Національного університету «Острозька академія» (протокол № 9 від 21 квітня 2020 р.).

Редакційна колегія:

В.М. Лебедюк, кандидат наук з державного управління, доцент, декан факультету політико-інформаційного менеджменту

І.В. Шостак, кандидат історичних наук, заступник декана з наукової роботи факультету політико-інформаційного менеджменту

Студентські наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Соціально-політичні науки». Острог, 2020. Вип. 13. 306 с.

У збірнику висвітлено актуальні питання психології, політології, документознавства та інформаційної діяльності, громадського здоров'я. Для студентів та аспірантів, а також для осіб, зацікавлених актуальними питаннями соціальних комунікацій, теоретико-експериментальними дослідженнями особистості та громадського здоров'я, соціально-політичними процесами в Україні та світі.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

УДК 658.8:005.21

Аксьонова Олександра Миколаївна,

студентка IV курсу

спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»

факультету політико-інформаційного менеджменту

Національного університету «Острозька академія»

МАРКЕТИНГОВІ СТРАТЕГІЇ У БРЕНД-МЕНЕДЖМЕНТІ КОМПАНІЇ (НА ПРИКЛАДІ КОСМЕТИЧНОЇ КОМПАНІЇ L'ORÉAL)

У статті розглянуто поняття бренд-менеджменту та брендингу. Описано маркетингові стратегії у діяльності косметичної компанії, зокрема ті, що впливають на її конкурентоспроможність; досліджено, яку роль відіграють маркетингові стратегії у формуванні інтересу споживачів до бренду.

Ключові слова: *брендинг; бренд менеджмент; позиціонування; маркетинг; маркетингові стратегії; косметична компанія.*

The article deals with the concepts of brand management and branding. Marketing strategies in the cosmetic company are described, in particular, those that affect its competitiveness, what role marketing strategies play in shaping consumer interest in the brand.

Key words: *branding; brand management; positioning; marketing; marketing strategies; cosmetic company.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах перерозподілу світових ринків, глобалізації фінансово-економічних відносин, посилення конкуренції – все більше актуальним та необхідним стає впізнаваність товару із потоку товарної маси. Це необхідно для того, щоб споживач міг без зайвих зусиль ідентифікувати ту чи іншу компанію і, відповідно, її продукцію.

Для того, щоб покращити впізнаваність товару існують різні напрямки маркетингового планування, серед яких, маркетингові комунікації, позиціонування, фірмовий стиль та задоволеність споживачів. Маркетингові стратегії, у свою чергу, використовуються у бренд-менеджменті для формування споживчої думки про конкретний товар, компанію чи торгову марку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття брендингу у своїх наукових працях розглядали такі вітчизняні та іноземні науковці: О. Зозульов [6], Т. Нільсон [12] та М. Ньюмеєр [13]. Як створити дієвий бренд свого часу досліджували А. Байлер [2] та Дж. Траут [14].

Вагомий вплив при формуванні даного дослідженні надійшов від робіт Д. Л. Мельника [11], О. І. Дороша [5], що досліджували маркетингові стратегії підприємств.

Мета статті. Визначити і провести аналіз маркетингових стратегій у бренд-менеджменті компанії L'Oréal. Надати рекомендації щодо підвищення конкурентоспроможності компанії на ринку косметики.

Зі збільшенням обсягу компаній, що конкурують за увагу клієнтів, ефективне управління брендом стало чітким диференціатором ринку. Тому досить важливо розробити унікальне представлення та ціннісну пропозицію за допомогою маркетингових стратегій та правильно побудованого брендингу.

Маркетингова стратегія – це, свого роду, план щодо ведення бізнесу, створений для залучення потенційних споживачів і перетворення їх на користувачів продуктами та послугами, що надає компанія.

На розробку та підтримку маркетингової кампанії, що відповідає резонансу з цільовою аудиторією, потрібно багато часу та зусиль. Компанії завжди шукають способи досягти високого показника конкурентної переваги.

Світовий ринок косметики – це один з найпотужніших і динамічних ринків сьогодення. Його розвиток керується пропорційним зростанням нових споживачів відповідно до представлених товарів. Ринок косметики представляє собою ряд різноманітних засобів, які зазвичай використовуються для покращення зовнішнього вигляду.

На сьогоднішній день, ринок косметики налічує тисячі брендів, які мають своїх споживачів, але загальновідомими та загальноновживаними все ще лишається незначна кількість. Деякі тримаються в лідерах вже не перше десятиліття, деякі «віджили своє» і давно зникли в небуття. Майже щодня з'являються нові, про які ми навряд чи колись

дізнаємося. Ось для чого важливо здійснювати правильне управління і позиціонування бренду.

Брендинг – це ключ, який допоможе зробити бренд найбільш упізнаваним серед інших. Брендінг є процесом створення та розвитку бренду. До його складу входять абсолютно усі етапи розвитку об'єкта: від створення до, безпосередньо, самого просування. Незважаючи на те, про який тип бренду йде мова, завжди є місце для початкової ідеї, самому процесу її реалізації, формуванню та розвитку бренду на ринку, а також його просуванню [13].

Бренд-менеджмент, фактично, являє собою управління брендом, що дозволяє створити тривалу прихильність до товару завдяки спільному впливу на споживача товарної марки разом із матеріалами для стимулювання збуту, а також рекламних повідомлень та інших елементів комунікації, що об'єднані конкретною ідеєю та фірмовим оформленням – все разом дозволяє створити конкурентоспроможний бренд.

У центрі діяльності бренд-команд компанії L'Oréal – споживач. Саме з його допомогою команда створює нові тренди і розширює кордони в маркетингу. Для створення успішних кампаній вони використовують сучасні інструменти: social listening, big data, креативне мислення та багато іншого. З цих компонентів і складається робота маркетологів, які щодня працюють над створенням продуктів для мільйонів покупців.

Найважливіший етап брендінгу – позиціонування, яке направлене на те, щоб у споживачів було правильне сприйняття торговельної марки. Це впливає з результатів досліджень Дж. Трауга [14], Т. Нільсона [12], О. Зозульова [6].

О. Зозульов відзначає, що основне завдання позиціонування – це, в першу чергу, трансформація свідомості споживача з метою додання торговельній марці не просто популярності, а також додання цінності в очах покупців. Саме з позиціонування починається створення успішних брендів. Концепція позиціонування брендів є фундаментальним елементом у системі [6].

Особливості процесу позиціонування безпосередньо пов'язані з характеристиками споживчої аудиторії. Зміст інформаційних та емоційних посилок у процесі позиціонування, послідовність і динамічність операцій з впливу на свідомість споживача визначають виділення конкретних функцій та інструментів маркетингових комунікацій.

Маркетингові інструменти потрібні і для того, щоб бізнес процвітав всупереч побажанням конкурентів. Використання маркетингових інструментів дозволить компанії бути завжди «на гребні хвилі», бути попереду своїх конкурентів.

Усі інструменти маркетингу складають комплекс маркетингу, так званий 4P [8]:

- Product (товар);
- Price (ціна);
- Place (місце);
- Promotion (просування).

Компанія L'Oréal – це французька компанія, що є одним з найбільших виробників косметичних засобів і парфумерії. L'Oréal – це мультибрендова компанія, яка має у своєму портфоліо 36 різнопланових брендів. L'Oréal продає продукцію через свою власну торгову марку (L'Oréal Paris), а також володіє різними провідними брендами, такими як Maybelline, Garnier, Essie та багато інших.

Далі проаналізуємо діяльність світового бренду L'Oréal та які інструменти маркетингу він використовує.

Охарактеризуємо такий інструмент маркетингу, як «товар».

На усіх можливих географічних ринках компанія пропонує кілька груп товарів, що були вже заздалегідь визначені з урахуванням специфіки того чи іншого ринку. Тому у нас виникає можливість говорити про номенклатуру компанії (сукупність усіх асортиментних груп), які L'Oréal пропонує покупцям.

Товарна номенклатура, запропонована компанії L'Oréal налічує основні чотири групи:

- 1) Засоби для волосся;
- 2) Засоби для макіяжу;
- 3) Засоби по догляду за шкірою обличчя;
- 4) Засоби для нігтів.

На сьогодні увесь товарний асортимент компанії L'Oréal налічує майже всі необхідні для догляду за собою косметичні засоби. Вони доступні в різних розмірах і цінових діапазонах. Товарна номенклатура вдало підібрана і глобальних змін не потребує, якщо брати до уваги аналогічні асортиментні групи товарів, пропонованих конкурентними компаніями.

Далі аналізуємо ціни компанії на продукцію.

Цінова політика безпосередньо орієнтується на рівень доходів населення.

Ціни L'Oréal диференціюються залежно від типу марки товарів:

Тип 1. Марки, що носять імена відомих дизайнерів (ціни дуже високі).

Тип 2. Всесвітньо відомі марки, товари яких зроблені на основі найновіших технологій (ціни середні).

Тип 3. Це ті марки, що оптимально поєднали відносно низькі ціни і високу якість, завдяки використанню передових досягнень науки.

Таким чином, застосовуючи подібний підхід в своїй роботі, компанія здатна задовольнити (і успішно це робить) споживачів краще, ніж конкурентні фірми, отримуючи при цьому високі прибутки. L'Oréal виробляє саме ту продукцію, яка необхідна або буде необхідна споживачам – сьогодні і завтра. Це ще раз доводить, що компанія працює в рамках концепції безпосередньо маркетингу, «яка передбачає, що досягнення компанією своїх цілей є результатом визначення потреб і запитів цільових ринків і більш ефективного порівняно з компаніями-конкурентами задоволення споживача» [9].

Тепер розглянемо збутову політику компанії.

На сьогодні, продукція компанії присутня у 130 країнах на 5 континентах. L'Oréal має в собі декілька операційних підрозділів, які відрізняються один від одного з точки зору цільових аудиторій і використовують різні канали дистрибуції:

1. Підрозділ товарів масового попиту

Дана структурна частина забезпечила понад 40% світового товарообігу компанії у 2019 році (рис. 1). Цей підрозділ працює для того, щоб забезпечити лідерство продукції на масовому ринку, тому продукція з цього підрозділу представлена майже у всіх каналах дистрибуції: у супермаркетах та торгових центрах, магазинах традиційної дистрибуції, аптеках та інших точках продажу.

2. Підрозділ товарів LUXE

Підрозділ товарів LUXE займається всесвітньо відомими марками, представленими в точках селективної дистрибуції: елітних магазинах, бутиках. Варто зауважити, що саме ця структура є найбільшою частиною груп L'Oréal. Парфуми та косметика класу люкс – це ексклюзивні і запатентовані формули, найвища якість та індивідуальне обслуговування в точках продажів.

3. Підрозділ професійної продукції

Перебуваючи на межі моди та бізнесу, цей підрозділ пропонує майстрам і клієнтам салонів засоби по догляду за волоссям, фарби та різні стайлінгові засоби. Існує 5 професійних марок, одночасно унікальних і взаємодоповнюючих одна одну. Особливістю дистрибуції даного підрозділу – це робота виключно із салонами краси та перукарнями.

4. Підрозділ активної косметики

Підрозділ активної косметики – це світовий лідер у сфері дермокосметки. Його продукція продається виключно в аптеках і рекомендується лікарями-дерматологами. Запорукою успіху роботи підрозділу є успішна робота медичних представників L'Oréal з

дерматологами і фармацевтами, які є ключовими фігурами, що взаємодіють із кінцевим споживачем. Основний канал просування – аптеки.

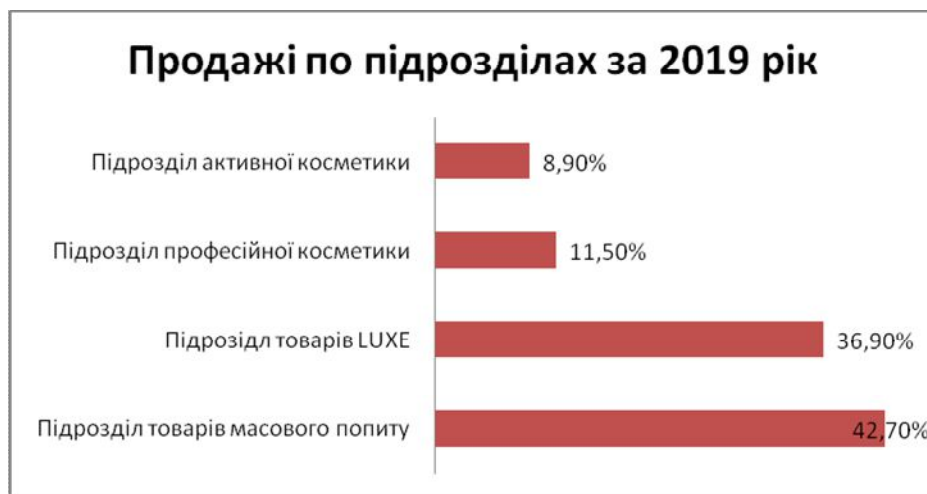

Рис. 1 – Продажі по підрозділах за 2019 рік

Компанія завоювала світовий ринок ще в далекому 1925 році, зробивши акцент на сегментації споживачів за ступенем обізнаності про бренд. Але все змінилося у 2004 році, коли запити в Google на тему beauty-індустрії перевищили позначку в 4 мільярда, а також, коли споживачі стали більше орієнтуватися на соціальні мережі та мобільні додатки перед тим, як прийняти рішення стосовно покупки.

Директор з маркетингу Марк Спейчерт (Mark Speichart) в одному із своїх інтерв'ю зазначив, що «бренд не намагається створити універсальний контент, що підійде для всіх представників аудиторії. Замість цього, компанія перейшла до стратегії «довгого хвосту» і зробила акцент на таргетованому контенті, який враховує інтереси і вподобання кожного сегменту аудиторії окремо» [1]. В той же час компанія почала використовувати таргетингову рекламу.

Додатково варто виокремити відносно нову маркетингову стратегію, яка на сьогодні широко використовується різними компаніями – «співпраця з інфлюенсерами». Дана стратегія розрахована на розширення проінформованості споживачів про бренд. Її головна ідея полягає у співпраці з найкращими та впливовими діячами конкретної галузі.

Маркетологи L'Oréal досить швидко почали співпрацю із відомими редакторами і відеоблогерами. Такі зірки Youtube як Мішель Фан (Michelle Fan) і Єва Гувовського (Eva Gutowski) на своїх каналах поширювали брендований контент, тим самим значно розширюючи кількість шанувальників компанії.

На сьогодні, L'Oréal сегментує ринок на основі демографічних факторів: продукція класу люкс для клієнтів вищого середнього та вищого класу, продукція масового попиту, для клієнтів середнього класу, професійні товари для клієнтів, що працюють у сфері краси, а також активна косметика по догляду за шкірою. Саме для цього компанія використовує маркетингову стратегію диференціації.

Найбільш вживаною формою стратегії диференціації є диференціація цін. Для споживачів середнього та вищого середнього рівня доходів представлений підрозділ товарів масового попиту, що налічує 9 різноманітних брендів. Для задоволення клієнтів вищого та вищого середнього рівня доходу представлений підрозділ товарів LUXE, що налічує 17 брендів різнопланового характеру.

Одним із важливих процесів у діяльності компанії є маркетинговий комунікаційний процес, який функціонує для побудови ефективного контакту між споживачем та брендом. Оскільки останнім елементом комплексу маркетингу є маркетингові комунікації. Проаналізуємо їх використання у діяльності компанії L'Oréal.

Розглянемо два елементи з діяльності маркетингових комунікацій: рекламу та стимулювання збуту.

Реклама – це будь-яка оплачування конкретним замовником форма неособистого представлення і просування ідей, товарів і послуг.

Як відомо, реклама – це найбільш значущий елемент у всьому комплексі маркетингу і того який вплив вона має на споживача.

Саме через це значна частина коштів виокремлюється саме на рекламу. Наприклад, у 2009 році компанія L'Oréal виділила на рекламу \$ 9 млрд. Як не дивно, але такі витрати на рекламу є досить вигідними, адже різниця між прибутком від продажів і витрат на рекламу досить значна.

Для поширення реклами компанія L'Oréal використовує такі засоби:

- Телебачення. Залучення всесвітньо відомих особистостей до створення рекламних роликів привертає ще більше глядацької аудиторії.
- Популярні журнали.
- Вуличні носії, що включають в себе рекламні білборди, оголошення на транспортних засобах та різноманітні вивіски.
- Реклама в Інтернеті.

На сьогодні, найбільш актуально і дієвою є таргетингова реклама, що спрямована на пошук найоптимальнішого споживача, який реально зацікавлений у продукції. Окрім

того, в мережі функціонують сайти створені групою L'Oréal для того, щоб потенційний споживач міг знайти будь-яку інформацію, яка його цікавить.

Перевага таргетингової реклами – це можливість вибору групи користувачів, потенційно зацікавлених у вашому продукті. Така реклама є більш ефективною з точки зору конверсій та бюджетних витрат.

Реклама компанії L'Oréal дійсно успішна: багато в чому завдяки їй товари користуються великою популярністю на світовому ринку.

Стимулювання збуту – це різноманітні і, зазвичай, короткострокові, спонукальні засоби, що покликані прискорити або ж збільшити продажі окремих товарів споживання.

L'Oréal у своїй діяльності використовує такі засоби стимулювання споживачів:

- Поширення пробних зразків товару.
- Знижки на товари.
- Упаковки за зниженою ціною.
- Рекламні сувеніри.
- Рекламні купони.
- Поведінка продавців.

Таким чином компанії L'Oréal вдається, використовуючи ці два засоби просування у сукупності, не тільки збільшити інтерес цільових споживачів, а й значно підвищити попит на них.

Незважаючи на те, що L'Oréal існує на світовому ринку косметики вже понад 100 років, її продажі продовжують зростати щороку. За 2019 рік продажі зросли на 8%, що є абсолютним рекордом починаючи з 2007 року. Це говорить про те, що бренд-команда працює у правильному напрямку і обрала для своєї діяльності найкращі маркетингові стратегії, які допомагають чітко розмежувати покупців за рівнем обізнаності про компанію та рівнем доходів. Це дозволяє компанії досі лишатися конкурентоспроможною.

Висновки. Отже, брендинг можна визначити як процес створення та управління брендом, що є одним із головних активів сучасної компанії і надає їй певний набір конкурентних переваг в умовах економічної глобалізації.

Бренд – це основний елемент в діяльності підприємства, що концентрує у собі споживчу цінність продукції та є джерелом конкурентоспроможності підприємства. Маркетингова діяльність підприємства повинна бути спрямована на просування бренду.

Основним елементом у процесі створенні бренду є маркетингова стратегія позиціонування, що дозволяє закріпити образ бренду у свідомості споживачів.

Варто зауважити, що L'Oréal – мультибрендова компанія, отже команди, що працюють над реалізацією того чи іншого бренду, можуть дещо видозмінювати маркетингові стратегії або ж надавати перевагу якійсь одній чи двом. Але існує ряд загальних, які використовуються в усіх брендах, зокрема маркетингова стратегія позиціонування, диференціації, а також концепція «довгого хвосту», що надає перевагу просування менш відомих продуктів над хітами продажів.

Аналіз застосування маркетингових стратегій показав, що компанія L'Oréal використовує найсучасніші технології просування своєї продукції, слідкує за усіма тенденціями і робить все задля того, щоб привернути увагу нових споживачів і задовольнити потреби вже існуючих.

ЛІТЕРАТУРА

1. Riley-Adams E. How L'Oréal Is Changing the Face of Beauty Marketing [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://contently.com/2014/08/12/how-loreal-is-changing-the-face-of-beauty-marketing/>.
2. Байлер А. Магія бренда // Роль реклами в створенні сильних брендів. – М.: Изд. дом «Вільямс», 2016. – С. 227-249.
3. Башук Т. Визначення доцільності стратегії бренду відповідно до його цінової категорії // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 4. – Т.1. – С. 113-119.
4. Будякова О. Концепція позиціонування брендів // Маркетинг в Україні. – 2015. – №2. – С. 30 – 37
5. Дорош О. Маркетингова стратегія у системі забезпечення конкурентоспроможності підприємства // Lviv Polytechnic National University Institutional Repository. – 2011. – С. 150-155.
6. Зозульов О. Моделі брендингу: класифікація та стисла характеристика // Маркетинг в Україні. – 2016. – № 5. С. 44 – 49
7. Кендюхов О. Паблік рилейшнз в корпоративному брендингу: механізм управління та методологія оцінки: монографія. – Донецьк: ДонНТУ. – 2012. – 225 с.
8. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент. Экспресс-курс. 2-е изд. / пер. с англ. под ред. С. Г. Божук. – СПб. : Питер, 2006.
9. Котлер Ф. та ін. Основи маркетингу: Пер. з англ. – 2-е европ. изд. – К .; М .; СПб .: Видавництво. будинок "Віль-ямі ", 1998. – С. 34.
10. Ламбен Ж.–Ж. Стратегический маркетинг. – Спб.: «Наука», 2010. – 156 с.

11. Мельник Д. Маркетингова стратегія підприємства // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – №3. – С. 213–219.
12. Нильсон Т. Конкурентный брендинг. – СПб. : Питер, 2013. – 208 с
13. Ньюмеєр М. Zag: найкращий посібник із. – Вид-во «Харківська книжкова фабрика «Глобус», 2017. – 191 с.
14. Траут Дж. Большие бренды – большие проблемы / Дж. Траут; пер. с англ. Ю.Н. Каптуревского. – СПб.: Питер, 2012. – 240 с.

Рецензент:

Охріменко Г. В., кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри документознавства та інформаційної діяльності
Національного університету «Острозька академія»

УДК 354:005.92

Мальчевська Іванна Валеріївна,*студентка IV курсу**спеціальності “Інформаційна, бібліотечна та архівна справа”**факультету політико-інформаційного менеджменту**Національного університету “Острозька академія”*

ВПЛИВ ТА ЗАПИТИ РЕФОРМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ НА ДОКУМЕНТАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ

У статті описано вплив та запити реформи державного управління на документаційне забезпечення державної служби. Опис здійснено на основі поточної ситуації реалізації реформи, а також діяльності Національного агентства України з питань державної служби. На конкретних прикладах розглянуті наслідки впливів та реалізації запитів реформи щодо документаційного забезпечення.

Ключові слова: реформа державного управління, документаційне забезпечення, Національне агентство України з питань державної служби (НАДС), державна служба, державні службовці, автоматизація процесів.

The article describes the impact and requests of public administration reform on civil service documentation. The description is based on the current situation of implementation of the reform, as well as the activities of the National Agency of Ukraine for Civil Service. The implications of the impact and requests of reform for documentation are addressed in specific examples.

Keywords: public administration reform, documentation, National Agency of Ukraine for Civil Service (NADS), civil service, civil servants, process automation

Постановка проблеми. “Вікно можливостей”, яке з’явилося в Україні в ході Революції Гідності 2014 р.. дало старт багатьом стратегічно важливим реформам, серед яких і реформа державного управління. Її імплементація є запорукою розбудови успішної держави, у якій спроможна бюрократія виконує необхідні функції для комфортного та безпечного життя громадян. Важливо відзначити, що реформа де-факто передбачає побудову нової культури взаємодії “державо-громадянин(ка)” і “громадянин(ка)-державо”, де комунікація поступово стає оперативною, безособовою і не потребує прив’язки до

географічного положення. У цьому контексті актуальною постає проблема адаптації наявного документаційного забезпечення державної служби під запити та вплив реформи державного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З початку реформи державного управління багато науковців звертали увагу на питання модернізації державної служби (Н. Гончарук, Н. Панова, О. Шеломовська). У контексті кадрової складової питання розглядали, Н. Гончарук, У. Мустафаєва, Х. Хачатурян, Р. Науменко, Н. Щербак. Модернізацію документаційного забезпечення державної служби, а також впровадження електронного документообігу розглядають В. Писаренко, О. Наконечна, С. Петрук. Проте питання запитів та впливу реформи державного управління на документаційне забезпечення державної служби залишається актуальним, особливо в умовах впровадження нових механізмів її діяльності. Серед науковців у сфері державного управління варто виділити Френсіса Фукуяму, який у своїх працях “Витоки політичного порядку” та “Політичний порядок і політичний занепад” описує важливість побудови спроможної бюрократії [4].

Незважаючи на значну зацікавленість питанням реформування державного управління, увага дослідників фактично не приділяється взаємодії реформи з поточною роботою державних установ. Так як Національне агентство України з питань державної служби забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної служби, а відтак - є суб'єктом її реалізації та відповідальне за імплементацію - першочергово потребує аналізу.

Мета статті. Описати вплив та запити реформи державного управління на документаційне забезпечення державної служби на прикладі Національного агентства України з питань державної служби.

Виклад основного матеріалу. З початку Революції Гідності в Україні зберігається великий запит на зміни, про це свідчать дані останнього опитування Соціологічної групи “Рейтинг”. Результати опитування, проведеного протягом 22-26 січня 2020 року, продемонстрували переважання очікування змін (50%) та надії (42%) серед населення [7]. Реалізація реформи державного управління є однією зі сфер, що задовольняють суспільну потребу змін. План реформи був розроблений Громадською спілкою “Коаліція Реанімаційний Пакет Реформ” і має на меті перетворення пострадянської системи державного управління на систему державного управління європейського зразка [6]. За словами колишнього Голови Національного агентства України з питань державної служби (далі - НАДС) Олександра Стародубцева, відмінність цих двох видів полягає здебільшого в сенсах. Пострадянська система де-факто зосереджена на виконанні поточних справ, де

головним порядком денним залишаються процедурні питання, а не реалізація стратегії розвитку державної служби та головної мети державотворення - інституційної розбудови держави. Варто зазначити, що й власне стратегія розвитку НАДС останнім часом залишала декларативний характер та публікувалась на офіційному сайті організації як офіційний документ. У той же час державне управління європейського зразка ставить за мету автоматизацію поточних справ, процесів задля оперативної роботи та більшого зосередження на сенсі державної служби, меті та кінцевій цілі її існування.

Слід зазначити, що необхідність реформування й модернізації державної служби та управління людськими ресурсами була спричинена її недостатньою здатністю ефективно виконувати зобов'язання перед суспільством, громадянами України, низькою якістю як самої державної служби, так і якістю надання публічних послуг громадянам України [2]. Так, згідно з Індексом глобальної конкурентоспроможності, опублікованим у 2019 р., Україна посідає 85 місце серед 141 країни та 104 місце власне за показником «державні установи» [9].

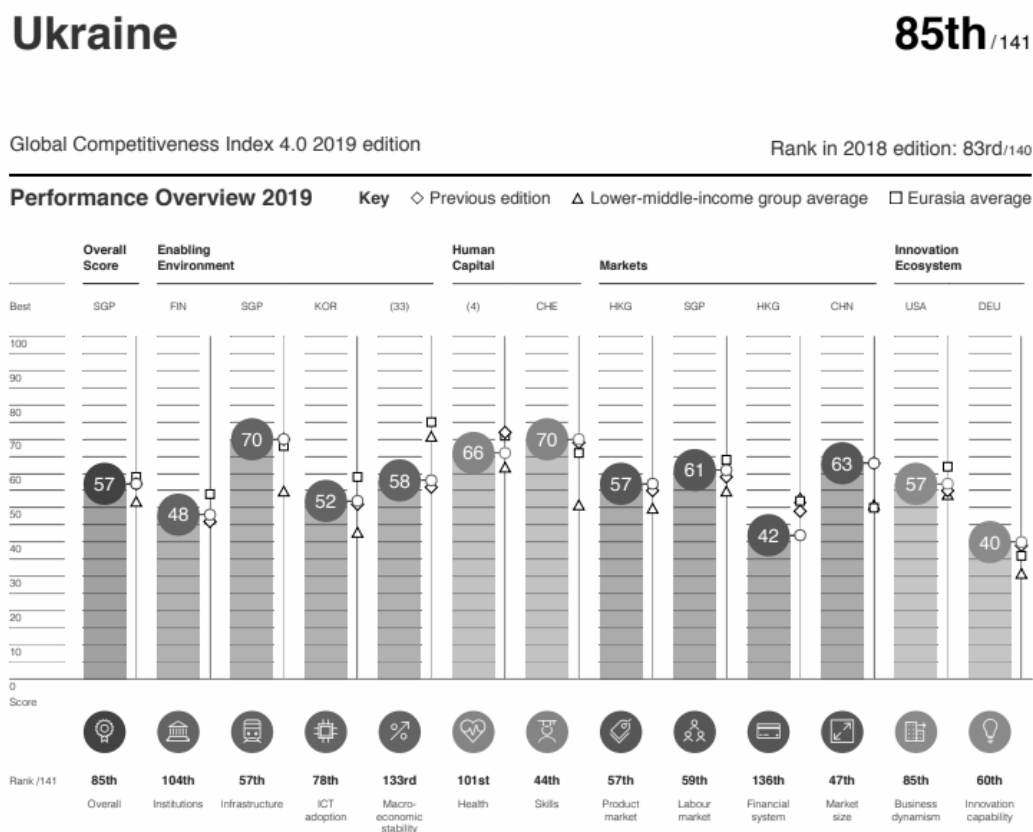

Рис. 1. Дані Індeksu глобальної конкурентоспроможності по Україні за 2019 рік [9].

Перехід до західної моделі державного управління передбачає також побудову корпоративної культури, відкритої комунікації, що сприяє якісному та ефективному виконанню роботи. Так, як державні інституції за своєю природою є досить не гнучкими та консервативними інституціями, налагоджена комунікація сприяє лояльності працівників до запровадження внутрішніх змін, та сприяє трансформації інституції відносно запитів суспільства.

Документаційне забезпечення є діяльністю окремих працівників або підрозділів щодо створення документаційно-інформаційної бази на різних носіях для використання управлінським апаратом у процесі реалізації його функцій у процесі здійснення управління. Цей процес є поточною та невід'ємною діяльністю державної служби, що важливіше - державне управління вимагає документування усієї діяльності, оскільки має ознаку підзвітності. Відтак, розуміємо, що документаційне забезпечення є інструментом здійснення підзвітного державного управління.

Реформа державного управління має на меті змінити сенс роботи державної служби, перенести його зі здійснення поточного документаційного забезпечення на інституційну розбудову та покращення якостей послуг, що надаються. Відтак документаційне забезпечення у ході реалізації першої частини реформи піддалося певним впливам.

Впровадження електронного документообігу. Такий важливий крок допомагає виконувати поточну роботу оперативніше і фактично без прив'язки до територіального місцезнаходження (використання електронно-цифрового підпису). НАДС почало використовувати корпоративні месенджери, організовувати документацію у спільні електронні сховища. Наприклад, дані конкурсів у режимі реального часу вносяться до електронної бази даних, після чого проходять обробку та формуються у звіти безпосередньо для формування справ.

Варто зазначити, що впровадження електронного документообігу вплинуло позитивно не лише на оперативну роботу державних службовців, а й на державне управління загалом. Розробка та майбутній запуск електронної системи управління людськими ресурсами "PoClick" дозволить керувати країною на підставі зведених стандартизованих даних, на противагу паперовим особовим справам державних службовців, розрізненим таблицям та розкиданим даним на різних державних сайтах. Це чітко видно на архітектурі платформи [5].

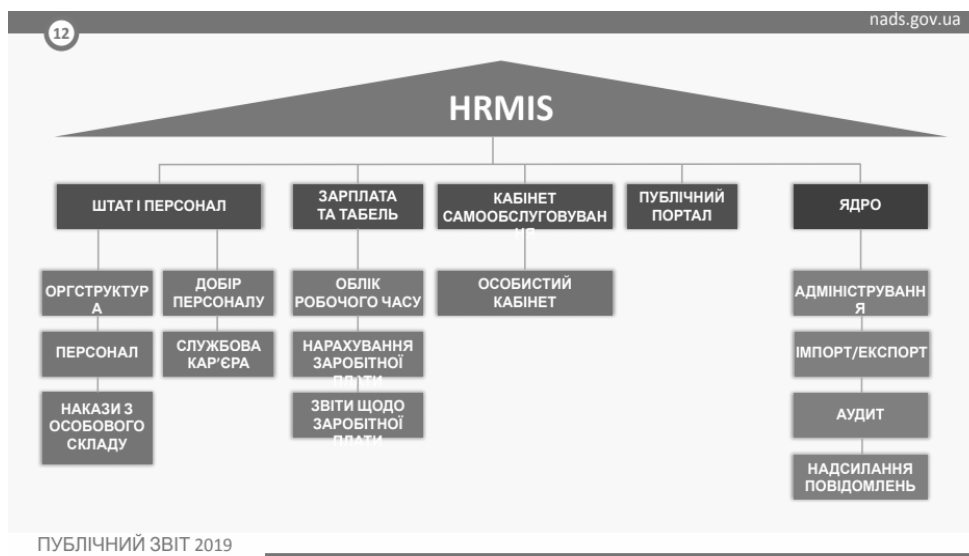

Рис. 2. Архітектура сайту PoClick (HRMIS) згідно зі звітом про діяльність НАДС у 2019 р [5].

Відтак головна HR-організація державної служби в Україні матиме всі необхідні дані в електронному вигляді та зручний доступ до них.

Розвиток електронних адміністративних послуг. Цей процес є запорукою якісної комунікації громадян та держави. Старт роботи системи “Дія” та порталу “iGov” є прикладами клієнтоорієнтованого підходу держави до надання адміністративних послуг. На першій платформі громадянам та бізнесу уже пропонується отримати ряд послуг, при чому вказується додаткова інформація, умови та час отримання. Відтак послуга відкриття ФОП тепер займає не більше 3 робочих днів (10 хв на подання заяви та 2 дні для реєстрації). До того ж важливість електронних адміністративних послуг полягає у безособовості їх надання, тобто отримання ліцензії, дозволу чи відкриття ФОП відбувається не залежно від об’єкту, який це надає, що сприяє прозорості та подоланню корупції.

Так, як друга половина реформи державного управління передбачена на 2018- 2023 рр., документальне забезпечення стикається з певними запитами реформи, від виконання чи невиконання яких залежить успішність реформи загалом.

Якісна внутрішня комунікація реформи. Державні службовці є реалізаторами державної політики, яка формується та затверджується Кабінетом Міністрів України, а також посадовцями категорії “А” у центральних органах виконавчої влади [1]. Відтак до безпосередніх виконавців вона фактично приходиться ієрархічним шляхом “згори-вниз”. Це є проблемою в тому випадку, коли державна політика не комунікується безпосередньо з виконавцями, а одразу постає в декларативному характері і виконавець не розуміє її

важливості, змісту чи основних акцентів. Тоді відбувається пасивне (у значенні “не зацікавлене” або “нейтральне”) впровадження політик без аналізу помилок та розвитку. Відтак, розуміємо, що комунікація політик роботи є запорукою її ефективної реалізації, оскільки державний службовець розуміє сенс реалізації та підбирає ефективні інструменти досягнення цілей.

Запит якісної внутрішньої комунікації реформи на документаційному забезпеченні може відобразитися в зміні підходу до формування політик, супроводжуваних матеріалах чи зміні підходу до презентації та опрацювання документа.

Якісна робота відділу HR, нові підходи до організації роботи з персоналом та персоналу. Відділ HR є одним з стратегічних відділів роботи будь-якого органу державної влади, оскільки відповідає за рекрутинг, конкурсний відбір, найм, професійність найманих працівників а також організацію роботи, навчання та їх розвиток. Власне здебільшого від цього відділу залежить професійність залучених спеціалістів, а відтак - розвиток державної інституції. Запит до документаційного забезпечення полягає, зокрема, у якісній організації роботи з персоналом - на часі - оцінка його ефективності та розвиток. У НАДС одним з основних інструментів оцінки є KPI - кожен державний службовець складає свої показники ефективності, включаючи роботу у відділі, проектній команді, особистому розвитку тощо. Проблема, яку на початках був змушений вирішувати відділ HR, був декларативний характер документа. Відтак, реформа ще раз ставить акцент не на формі, а на сенсі, змісті.

Формування корпоративної культури. Органи державної влади перебувають на сьогодні перед викликом сформуванню такі орієнтири розвитку, які відповідали б вимогам громадян і продовжували б тенденцію удосконалення системи державного управління через адаптацію форм і методів роботи як органів державної влади, так і окремих державних службовців до потреб громадян і самих чиновників. Зазначені тенденції свідчать про необхідність формування відповідної корпоративної культури, яка дозволить забезпечити єдність дій шляхом розуміння усіма державними службовцями своїх соціальних ролей, місій, усвідомлення та прийняття ними спільних цінностей, мети і норм [3]. Відтак основний запит до документаційного забезпечення - це його автоматизація. Окрім збільшення показників ефективності державних службовців (за обсягом операцій з документами, обробки інформації чи відповідей на запити громадян, надання електронних адміністративних послуг), автоматизація звільнить працівників від нераціонального навантаження. НАДС попри запровадження електронного документообігу поки змушений надалі паралельно працювати з електронною документацією з конкурсів на зайняття державних посад, та з паперовою - роздруковуючи усі необхідні документи та формуючи справи та номенклатури

справ. У перспективі НАДС зможе не виконувати другий процес та зберігати електронні архіви.

Де-факто, документаційне забезпечення є базовою роботою державного службовця, вона супроводжує його діяльність. Відтак її задоволення (автоматизація) дасть можливість державному службовцю зосередитися на питаннях сенсових, стратегічних, займатися особистим та професійним розвитком. Це у свою чергу наслідком має розвиток працівників державної служби, розвиток інституції та формування її позитивного іміджу як роботодавця. Такі глибокі, культурні та сенсові зміни можуть відбутися лише на основі автоматизації документаційного забезпечення.

Збільшення кількості адміністративних послуг, що надаються електронно. Виникнення такого запиту є логічним з огляду на ціль реформи державного управління та кінцевої мети державної служби загалом. Важливим досвідом у цій сфері є досвід Фінляндії, яка згідно з даними Індексу глобальної конкурентоспроможності, опублікованим у 2019 р., посідає 11 місце серед 141 країни та 1 місце власне за показником «державні установи» [9].

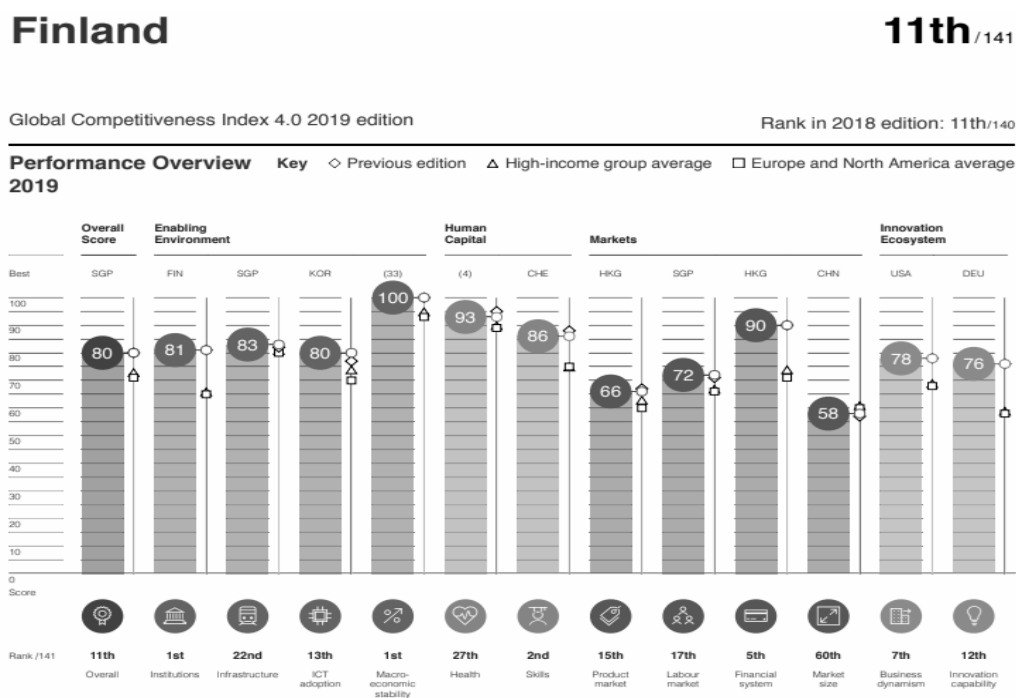

Рис. 3. Дані Індексу глобальної конкурентоспроможності по Фінляндії за 2019 р [9].

Фінляндія є однією з країн, де успішно працює електронна демократія: громадяни взаємодіють з державою через електронні системи, так можна зв'язатися з міністерствами, радниками Міністрів, переглянути онлайн-трансляцію засідань чи отримати публічну інформацію. Фінські муніципалітети розглядаються як постачальники послуг, а мешканці

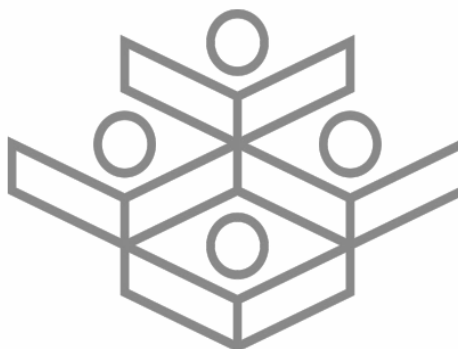
розглядаються як важливі партнери в плануванні послуг. Така організація роботи робить комунікацію з державою зручною і оперативною, а рівень задоволення роботою державних інституцій зростає [8].

В Україні реалізація цього запиту реформи до документального забезпечення є важливим кроком не лише покращення інституційної спроможності держави, а й подолання корупції, оскільки більшість, а за можливості і всі адміністративні послуги надаватимуться безособово.

Зміна підходів до формування стратегій, звітів. Цей запит реформи має на меті залученість працівників до роботи організації, розуміння співвідповідальності, власної відповідальності і вкладу в спільну справу. НАДС вперше провело загальну стратегічну сесію з працівниками, де обговорювали стратегії реформування державної служби та ролі власне НАДС в цій реформі. Були опрацьовані такі комплексні питання, як візія реформи державної служби в Україні, цінності, що лежать в основі підходу до нової якості служіння в державних органах, основні стейкхолдери реформи та взаємозв'язки між ними. Така залученість державних службовців до формування політики органу сприяла формуванню спільних цінностей команди, розуміння місії організації стала основою якісної командної роботи і розвитку.

НАДС - як лідер змін

- зміна структури НАДС
- перехід на стратегічне планування
- оновлення моделі комунікацій,
- запуск регулярних відео-подкастів про нову державну службу PoClick
- ребрендинг НАДС

Відтак зміна підходу до написання стратегії, одного з організаційних документів агентства, закладає підвалини інституційного розвитку державної служби в Україні.

Висновки та перспективи подальших розробок. Реалізація реформи державного управління є запорукою ефективного впровадження всіх без винятку реформ в Україні. Водночас впровадження реформи вже призвело до підвищення якості надання послуг громадянам, а повноцінна реалізація реформи має забезпечити європейський рівень якості послуг. Крім того, реформа державного управління сприятиме ефективному, прозорому та передбачуваному процесу вироблення політики, що забезпечить якісне представлення та врахування інтересів різних груп населення при ухваленні політичних рішень.

Таким чином, реформа державного управління безпосередньо впливає та залежить від реакції на її запити з боку документаційного забезпечення. Зміна певних аспектів його функціонування, оптимізація та автоматизація процесів звільнить державних службовців від нераціонального навантаження поточною роботою та дасть можливість рефлексії, особистісному розвитку та культурним трансформаціям.

Участь наукових досліджень в модернізації документаційного забезпечення державної служби повинна полягати у розробці практичних алгоритмів, моделей документообігу, що одночасно буде забезпечувати підзвітність, високу якість надання адміністративних послуг та зручність у виконанні.

Розробка та впровадження таких моделей буде кроком вперед до побудови якісної та спроможної бюрократії, яка є одним зі стовпів успішної держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лопушинський І. П. Упровадження електронного урядування в роботу органів виконавчої влади України як вагома складова реформування державної служби [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Pubupr/2010/2010-2/doc/4/08.pdf
2. Про державну службу: Закон України від 20 березня 2020 р. № 889-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.
3. Публічний звіт голови НАДС про підсумки діяльності у 2019 році. - Режим доступу: https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D0%B8%20%D1%82%D0%B0%20%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8/zvit-2019-ostversiya.pdf?fbclid=IwAR0gaFExL7DO1FQeaZhGILSrxWkpFCHx6hAdE_W7wSzewG-BGXB9kZJZsyw. - Назва з екрана.

4. Реформа державного управління в Україні. - Режим доступу: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2019/04/Fin_12.Toronto-derzhupravlinnya-3.pdf. - Назва з екрана.
5. Суспільно-політичні настрої населення (22 - 26 січня 2020 року). - Режим доступу: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschestvenno-politicheskie_nastroeniya_naseleniya_22-26_yanvarya_2020_goda.html. - Назва з екрана.
6. Фукуяма Ф. Витоки політичного порядку. Від прадавніх часів до Французької революції / пер. з англ. Р. Когнут.- 2-ге вид.- К.: Наш формат, 2019.- 576 с.
7. Щербак Н. Сучасні тенденції та виклики щодо формування корпоративної культури в умовах реформування державного управління // Науковий вісник “Демократичне врядування”. – 2014. – № 13. – С. 29-34.
8. Gaber S., Mojskerc N., "E-participation as a possible upgrading of representative democracy" [Електронний ресурс] - Режим доступу: https://www.researchgate.net/profile/Slavko_Gaber/publication/280529682_tip_06_2014_gaber-mojsters_idr/links/55b793ca08aed621de046d2f.pdf. - Назва з екрана.
9. The Global Competitiveness Report 2019 [Електронний ресурс] // World Economic Forum. - 2019. - Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf.

Рецензент:

***Охріменко Г. В.**, кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри документознавства та інформаційної діяльності
Національного університету «Острозька академія»*

УДК 339.138:005.336.1

Молодожена Єлизавета Андріївна,*студентка IV курсу**спеціальності “Інформаційна, бібліотечна та архівна справа”**факультету політико-інформаційного менеджменту**Національного університету “Острозька академія”*

ВИКОРИСТАННЯ МЕХАНІЗМУ МАРКЕТИНГУ В ПІДВИЩЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ОРГАНІЗАЦІЄЮ

У статті досліджено роль маркетингу в управлінні компанією. Обґрунтовано необхідність використання механізму маркетингу в підвищенні ефективності управління та досліджено нові інструменти маркетингу, в тому числі інтернет-маркетингу. Також дано визначення поняттю ефективності управління та його оцінка.

Ключові слова: *маркетинговий підхід, механізм маркетингу, ефективність управління, інструменти маркетингу, оцінка ефективності.*

The article examines the role of marketing in company management. The necessity of using the marketing mechanism in increasing the efficiency of management is substantiated and new marketing tools, including Internet marketing, are investigated. The definition of the concept of management efficiency and its evaluation are also given.

Key words: marketing approach, marketing mechanism, management efficiency, marketing tools, efficiency assessment.

Постановка проблеми: Розвиток та мінливість ринкових відносин, конкуренція, наявність різного роду економічних, політичних проблем, кризових явищ та інші непередбачувані навколишні впливи на діяльність організації вимагають ефективних управлінських рішень. Система управління компанією спрямована на ринкові відносини, що потребує швидкого реагування та змін в середині організації. Ефективним вирішенням таких викликів є побудова системи управління на основі маркетингових засад. Керівники українських компаній не завжди володіють необхідним інструментарієм управління та інколи ігнорують роль маркетингу в управлінні організацією. Такі організації стикаються з низкою проблем яких можна було уникнути, передбачити та вирішити застосувавши маркетинговий підхід в управлінні організацією.

Зміни в ринковій політиці доводять, що впровадження механізму маркетингу у кожен етап діяльності компанії є першочерговим рішенням для досягнення максимальних результатів. Підвищення ефективності управління організацією є **актуальним** на будь-якому етапі розвитку компанії. Найраціональнішим переходом від застарілих, неефективних методів управління до сучасних та прогресивних передбачає використання маркетингового підходу. Дослідження ролі маркетингу в управлінні та підвищенні ефективності роботи організації має наукове значення, оскільки тема потребує постійного дослідження та удосконалення, а результати можуть застосовуватися на практиці.

Мета статті: Дослідити методи підвищення ефективності управління організацією за допомогою інструментів маркетингу. Визначити роль маркетингу в управлінні організацією. Дати визначення поняттю ефективності управління та розглянути підходи оцінки ефективності управління.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження про роль механізму маркетингу в управлінні проводило багато науковців. З українських науковців проводили дослідження П. Березівський, С. Захарін, О. Олійник, Л. Курбацька, В. Іваненко, В. Заріцька. Тема ефективності управління та її оцінка найповніше описана в роботах Д. Доннелліта Б. Мільнера, З. Румянева, Г. Дубукало.

Виклад основного матеріалу. Підвищення ефективності функціонування підприємства – це першочергове завдання кожного апарату управління. Воно полягає у постановці нових (відповідно до обставин) цілей, завдань та формуванні стратегій та принципів діяльності, які допоможуть досягнути максимальних результатів у розширенні своїх ринкових можливостей. Підбір керівництвом ефективного маркетингового інструментарію, для раціонального використання ресурсів компанії, що спрямовані на задоволення потреб споживачів.

Попри значні зовнішні впливи на діяльність організації, вагомішу роль в досягненні максимальних результатів має вмотивованість, ефективність та оперативність роботи працівників цієї компанії. Від виконання покладених на них завдань, їх мотивації, кваліфікації, їх умінню слідувати стратегії компанії, підтримувати імідж компанії. Це безпосередньо залежить від ефективності управління компанією. Від уміння формувати стратегію, що відповідатиме обраним цілям, від оптимізації та модернізації роботи усіх структур підприємства, вмінню мотивувати персонал і т. д..

Але виникає питання як визначити «ефективність» управління. Наука має багато підходів до трактування поняття «ефективності». Проте проаналізувавши ці поняття можна дійти до висновку, що ефективність управління визначається співвідношенням витрачених

ресурсів на виконання управлінських рішень із отриманим результатом. Визначення поняття є набагато ширшим, постійно змінюється та ускладнюється. З погляду на мінливість зовнішніх впливів, в тому числі в середині компанії, із розвитком діяльності організацій виникає потреба у глибшому дослідженні поняття.

Кожен керівник під час ухвалення управлінських рішень прагне досягнути саме економічної ефективності. Тому доцільно розглянути саме поняття «економічної ефективності». Л. Мельник дає таке визначення поняття: економічна ефективність – це вид ефективності, який характеризує результативність діяльності економічних систем (підприємств, територій, національної економіки). Основною особливістю таких систем є вартісний характер засобів (витрат) досягнення цілей (результатів), а в ряді випадків і самих цілей (а саме, отримання прибутку) [5].

Та більш прагматичне визначення поняття дає Р. Андрійчук: економічна ефективність - відношення між отримуваними результатами виробництва - продукцією і матеріальними послугами, з одного боку, і витратами праці та засобів виробництва - з іншого.[6] При чому коефіцієнт ефективності вважається вищим, коли за мінімальних затрат ресурсів (тобто «економічності» затрат) досягається максимальний «результат». Прослідкувати цей зв'язок можна розглянувши схему, подану нижче.

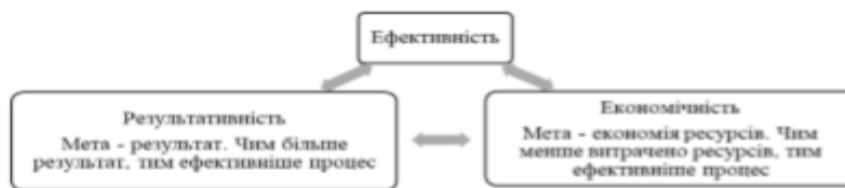

Рис. 1.1. Взаємозв'язок понять «ефективність» – «результативність» – «економічність»

Джерело [7]

Отже, можна зробити висновок, що економічну ефективність управління можна визначити, як гнучку систему управління, що направлена на досягнення максимально високого прибутку за допомогою існуючих ресурсів підприємства. Та визначити за такою формулою Р.М. Петухова:

$$\text{Економічна ефективність} = \frac{\text{Економічний результат виробництва}}{\text{Витрати, що обумовили економічний результат}}$$

Формула 1.

Використання механізму маркетингу в управлінні організацією допомагає комплексно та ефективно вирішувати проблемні питання. Підприємства, що не використовують маркетинговий підхід в управлінні ризикують втратити лідируючі позиції на ринку. Адже маркетингові дослідження, побудова іміджу та системний аналіз допомагають оцінити реальну ситуацію на попит та вподобання споживачів, динаміку цін та побудувати адекватну, гнучку стратегію спрямовану на здобуття конкурентних переваг та залучати нових клієнтів.

«Маркетинг охоплює всі сфери діяльності компанії і дозволяє їй пристосуватися до ринкового середовища – творчо і з користю для себе.»(Рей Корей)Ф.Котлер виділяє п'ять концепцій управління на основі маркетингу: удосконалення виробництва, удосконалення товару, удосконалення комерційних зусиль, ринковий маркетинг та соціально-етичний маркетинг [1].

Споживачі зазвичай надають перевагу розповсюдженим товарам за доступними цінами, тому **концепція удосконалення виробництва** зосереджена на підвищенні ефективності системи розподілу та вдосконаленні виробництва. Доцільним є застосування цієї концепції у таких випадках:

- дефіцит товарів на ринку;
- зниження ціни, для підвищення попиту;
- можливість знизити рівень витрат, за рахунок підвищення обсягів виробництва.

Концепція удосконалення товару зорієнтована на підвищення якості товару, його експлуатаційних характеристик за ціною, яку згодні платити споживачі за модернізацію товару. У цьому випадку діяльність зосереджена на постійному удосконаленні продукту. Така концепція побудови управління допомагає зайняти провідне місце у певній галузі, але лише в тому випадку, якщо управління компанії оперативно реагує на нові тенденції та використовує їх у покращенні та модифікації своїх виробів.

Концепція інтенсифікації комерційних зусиль, або збутова концепція. Дана концепція полягає у пріоритетності збуту. Організації, що орієнтуються на цю концепцію ґрунтують свою політику на тому, що споживачі не мають наміру купувати їх продукцію і тому активно покладають зусилля у стимулювання збуту: системи знижок, особисті продажі та інші рекламні заходи. Зазвичай така концепція є фінансово затратною, проте ефективно стимулювання збуту в результаті призводить до збільшення обсягів реалізації.

Концепція ринкового маркетингу – це цільова стратегія орієнтована на визначення та задоволення потреб споживача методами ефективнішими ніж у конкурентів. Дана концепція працює за такою схемою: дослідження ринку та виявлення потреб споживачів –

виробництво товарів – проведення активних маркетингових заходів – досягнення цілей завдяки максимальному задоволенню потреб цільового ринку [5]. Проте успіх такого підходу залежить від високого рівня життя покупців та кваліфікації керівництва. Від їх умінь використовувати та підбирати інструменти маркетингу, аналізувати ринок, прогнозувати ризики та загрози, вміння обирати цільову аудиторію та оперативно реагувати на зміни ринку.

Концепція соціально-економічного маркетингу. Ця концепція спрямована на інтереси суспільства в загальному, а не лише на певного цільового споживача. Це зумовлено впливом зовнішніх факторів, таких як погіршення стану довкілля, обмеженість природних ресурсів, стрімкого приросту населення. Концепція ґрунтується на збалансуванні трьох чинників: прибутку підприємства, потреб споживачів та інтересів суспільства. Така концепція допомагає побудувати довіру до організації.

Окрім цих п'яти концепцій виділяють іще **концепцію взаємодії**, яка спрямована на побудову довгострокових стосунків з постійними клієнтами. Це підвищує роль маркетингу в побудові стратегій та включає нову функцію – взаємодія з покупцем: створення системи пілг та заохочень, індивідуальний підхід до кожного клієнта, створення структури зв'язків взаємодії з покупцями.

Що таке механізм маркетингу – це інструмент досягнення цілей за допомогою управління на основі маркетингова діяльність організації.

Завдання механізму маркетингу: аналіз, вивчення ринку та клієнтів; розробка плану маркетингової та збутової діяльності; створення асортименту товарів відповідно до потреб споживачів; формування каналів збуту; забезпечення комунікації зі споживачами, післяпродажний сервіс. На основі цих завдань можна виділити такі функції маркетингової діяльності (рис.1).

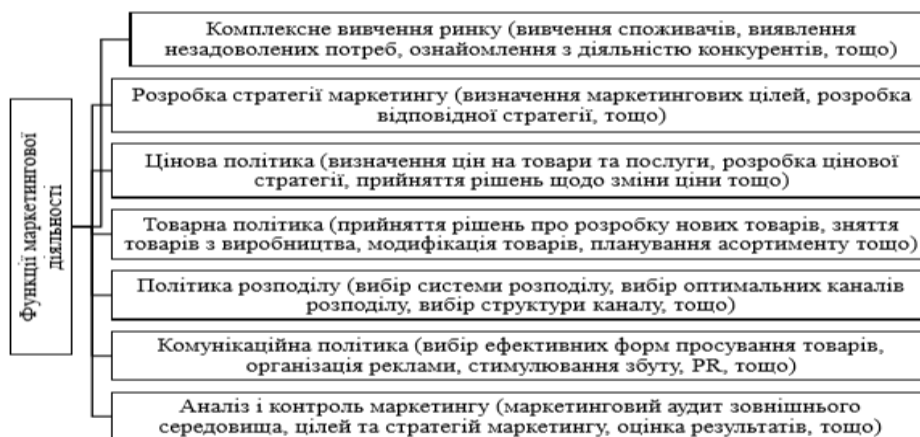

Рис.1 Функції маркетингової діяльності [2]

Маркетингова діяльність забезпечує:

- вчасне отримання достовірної інформації про структуру ринку, динаміку попиту, смаки та вподобання клієнтів та переваги у виборі продукції;
- створення конкурентного продукту;
- забезпечує вплив на ринок, потреби споживачів задля контролю у сфері реалізації.

Створення гнучкої маркетингової програми- це першочергове завдання роботи успішного підприємства, розробка безлічі маркетингових заходів для підвищення своєї діяльності. Сукупність маркетингових заходів називають комплексом маркетингу або маркетинг-міксом. Маркетинг- мікс являє собою набір маркетингових інструментів задля досягнення маркетингових цілей компанії.

Управління маркетинговою діяльністю на підприємстві здійснюється у трьох напрямках: формування маркетинг-міксу, управління службою маркетингу, внутрішній маркетинг. Отже, модель управління маркетинговою діяльністю підприємства – це сукупність визначених суб'єктів, об'єктів, інструментів та методів управління, що у процесі взаємодії між собою спрямовані на ефективне управління маркетинговою діяльністю підприємства [3].

Рис. 2 Модель управління маркетинговою діяльністю підприємства [3]

Найпопулярніша класифікація маркетингових інструментів включає в себе чотири елементи: товари (Product), ціну (Price), місце (Place) і просування (Promotion). З розвитком економіки та з метою підвищення ефективності маркетингової діяльності з'явився п'ятий елемент «людина» (People) – маркетинг відносин, який включає як залучення постійних клієнтів, так і роботу з кадрами.

З пошуками нових методів підвищення ефективності маркетингової діяльності виникають нові ідеї та нові технології. До новітніх інструментів маркетингу можна віднести такі:

1. 3D-інтерактив. Різні лавочки, стовпи зwi-fi, які підключаються після скачування додатків і т.д., урни, клумби, 3D-наклейки, «стікери» і багато іншого.

2. Сенсорний маркетинг. Коли заклад застосовує п'ять органів чуття. Приємний запах, музика, яскраві вивіски та вітрини, смачна їжа – усе, що може створити індивідуальний асоціативний ряд, що характеризує саме цей заклад.

3. Миготіння, світіння, рухи та звуки, які застосовують як у приміщеннях так і ззовні.

4. Гейміфікація. Щоб побудувати довгострокові відносини з покупцем йому вручають подарунковий сертифікат на проходження гри, чи відвідування заходу, який відбувається в організації постійно. Американська авіакомпанія United Airlines запропонувала своїм клієнтам гру «Хто більше літає?». Окрім передчуття та очікування виграшу, люди люблять змагатися один з одним. У підсумку, пасажирів, які налітали близько двох-трьох мільйонів миль, отримали дуже вигідні бонуси. А компанія змогла встановити тривалі відносини з клієнтом на взаємовигідних умовах [9].

5. Персоналізація. Так званий сервіс на випередження. Розсилка знижок на певний товар, хімічистки, огляд техніки і так далі. Привітання із святами та приємні бонуси до них.

З кожним днем роль інтернету в нашому житті стає все вагомішою. І не дивно, що все більше науковці звертають увагу на інтернет-маркетинг. Іще одним інструментом для підвищення ефективності роботи організації – це включити інтернет-маркетинг у робочий процес. Під інтернет-маркетингом розуміють маркетинг товарів та послуг не лише в інтернеті, але й за допомогою смартфонів та інших цифрових пристроїв.

Можна виділити такі інструменти інтернет-маркетингу:

SMM- socialmediamarketing. Маркетинг у соціальних мережах допомагає зібрати групи людей за інтересами та інформувати їх про новинки. Така реклама зазвичай дуже

нав'язлива і направлена на певну цільову аудиторію. Соцмережі адаптовані під смартфони і з них легко збирати трафік.

SEO-оптимізація. Редагування тексту на сайтів з метою високого ранжування пошуковими системами. Це допоможе зробити бренд популярнішим, збільшити кількість клієнтів та їх довіру до компанії. При грамотному наповненні сайту, він завжди матиме лідируючі позиції результатів видачі під час пошуку.

Контекстна реклама. Обравши аудиторію за інтересами, віком, географічним розташуванням та іншими підходящими параметрами та скориставшись такими сервісами як Google Adwords, Begun та Яндекс Директ, до вас завітає той користувач якому цікавий саме ваш товар чи послуга.

Ще один інструмент для збільшення продажів. Ремаркетинг-інструмент Google Adwords та ретаргінг – інструмент Яндекс Директ. Інтернет-магазин, в якому налаштований ретаргінг, буде показувати посилання на товари скрізь, де ви знаходитесь в інтернеті [8]. Достатньо лише покласти продукт у кошик.

Банерна реклама. Мабуть цей вид реклами знайомий кожному. Зазвичай зображення в рекламним текстом та посиланнями, які займають більшу частину екрану, мерехтять та мають анімації.

E-mail маркетинг. Кожному клієнту приходять підготовлена якісна реклама про товар в інтернет-магазині, знижки, акції, про компанії, їх діяльність. Витрати на таку рекламу мінімальні, а от зворотній зв'язок високий, у разі якісного рекламного контенту.

SMS-маркетинг – таж розсилка реклами, але лише тим користувачам, які дали згоду на неї, заповнили певні анкети на бонусні продукти та зазвичай зацікавленні у користуванні продукцією вашої компанії.

Ведення блогу – дуже зручний майданчик для ведення діалогу з аудиторією, отримання відгуків та зворотнього зв'язку. Можливість публікування нової інформації про компанію та залучення нових клієнтів.

Відео-маркетинг. Це досить зручний та не складний спосіб розповісти про себе. Створити ролик на сьогодні не є проблемою та поширити за допомогою Youtube. А невеличкі відео можна завантажувати і в соцмережі та робити смс-розсилку.

Event-marketing, або подієвий маркетинг. Створення таких заходів як вебінари, форуми, онлайн-семінари. Головне обрати правильну цільову аудиторію, час та цілі заходу. Створити підходящий анонс – проінформувати аудиторію – це основна мета таких заходів.

Ще один засіб підвищення ефективності є використання контент-маркетингу. Поширення якісного та цікавого контенту про свій продукт, організацію та події, регулярне інформування своєї аудиторії допоможе привернути увагу до продукту. Контент-маркетинг допомагає налагодити зв'язок із споживачем та залучити нових.

Фактично, в сумі 97% респондентів бачать позитивні впливи їх дій з різними видами копірайтингу. При цьому жоден з них не висловився про досконалої неефективності контенту для сайту або бренду. Можна сказати у контент -Маркетинг як ліки для бізнесу немає побічних ефектів [10].

Комплексне використання інтернет-маркетингу в управлінні допоможе підвищити ефективність діяльності компанії. Оскільки витрати на інтернет маркетинг не потребують багато ресурсів та мають високу результативність, тому можна вважати їх використання доцільним при необхідності розширити межі постачання, сформувати позитивний образ та виділити свою продукцію серед конкурентів.

Нових методів управління вимагає не лише прогрес та конкуренція, сучасне середовище постійно впливає на діяльність організації, нові фактори впливу, потребують ефективних, нових рішень. Довготривалий карантин, викликаний пандемією нового вірусу поставив сучасний бізнес у складне становище, обмежена будь-яка можливість класичного ведення бізнесу.

Це нова можливість переформувати свою діяльність, удосконалити та підвищити ефективність її діяльності. Карантин – це обмеження в спілкуванні особисто, проте не заборона ведення бізнесу та не причина зупиняти діяльність організації. Інтернет–продажі, ведення електронного документообігу, контент-маркетинг, залучення клієнтів за допомогою інтернету – якщо досі керівництво не використовували ці методи в діяльності організації, то в період карантину – це єдина можливість залишитись на плаву та не зупиняти діяльність своєї організації.

Період карантину – це можливість організувати внутрішні зміни, такі як ремонт офісного приміщення, зміна обладнання, навчання персоналу, особливо навчання онлайн-роботи і т. п., те що потребує перериву діяльності, але в результаті беззаперечну користь.

Перш за все для покращення роботи потрібно провести маркетингове дослідження:

- Визначити на скільки змінились потреби у споживачів;
- Визначити, чи є попит на продукт у теперішньому становищі і як на нього можна вплинути;
- Визначити, що можна удосконалити в продукті, чи послугі, аби задовільнити споживача;

- Пошук нового місця розповсюдження (створення сайту, доставка і т. д., з погляду на специфіку продукції);
- Пошук слабких сторін в управлінні та діяльності організацією;
- Пошук знизити витрати часу, ресурсів, енергії.

Кожна організація має індивідуально підбирати методи, що будуть ефективні саме для неї в залежності від специфіки своєї діяльності та відповідних впливів зовнішнього середовища.

Задля визначення ефективності впроваджених маркетингових заходів та управлінських рішень потрібно провести оцінку рівня економічної ефективності. В американській практиці для оцінки ефективності діяльності існує стандарт управлінського обліку «Вимір ефективності підприємства» (Statement on Management Accounting «Measuring entity performance»; SMA 4D). За яким оцінка ефективності здійснюється за такими показниками:

- Чистий прибуток та прибуток на акцію
- Грошові потоки
- Рентабельність інвестицій
- Залишковий дохід
- Вартість компанії

Проте не існує єдиного підходу до визначення оцінки ефективності через ряд об'єктивних труднощів. Отож, розглянемо деякі з поширених концепцій.

Цільова концепція є порівняно простою. Основним критерієм оцінки є досягнення поставленої мети, цілі. Але застосування такої концепції має ряд проблем:

- Досягнення мети не завжди можна виміряти
- Намагання досягнути декількох цілей, які можуть гальмувати одна одну
- Складність поставити єдину ціль для різних підрозділів

Функціональна концепція допомагає визначити ефективність зі сторони організації праці управлінського персона, основою концепції є результат та витрати самої управлінської системи. Результат вимірюють такими показниками:

- Зниження трудомісткості управлінської діяльності;
- Скорочення термінів обробки інформації;
- Оптимізація робочого часу;
- Зниження плінності управлінських кадрів.

Композиційна концепція заснована на визначенні ступеню впливу управлінської праці на результат діяльності організації в загальному. Результат вимірюють такими показниками:

- Розмір дешевлення собівартості продукції;
- Обсяги приросту прибутку;
- Обсяги збуту продукції.

Проте для того щоб провести адекватну оцінку, то потрібно розглянути більше критеріїв, проводити оцінку варто не менше як за два звітні періоди. Розглянемо таблицю критеріїв Табл.1. [4].

Табл. 1 Показники оцінки внутрішньої ефективності управління підприємством[4]

Складові оцінки ефективності керуючої підсистеми	Показники оцінки
<i>Оцінка ефективності управлінського персоналу</i>	- коефіцієнт кількісної та якісної укомплектованості персоналу управління; - питома вага управлінського персоналу, який має стаж роботи на підприємстві та в галузі більш як 5 років; - коефіцієнт сталості персоналу управління; - коефіцієнт плинності персоналу управління; коефіцієнт заміщення персоналу управління; - коефіцієнт співвідношення темпів нарощування обсягу реалізації та темпів зростання фонду заробітної плати персоналу управління; - коефіцієнт відповідності середньомісячної заробітної плати персоналу управління рівню реальної заробітної плати; - рентабельність витрат на управління
<i>Оцінка ефективності організаційної структури управління</i>	- коефіцієнти дотримання норм керованості ланок управління; - коефіцієнт співвідношення темпів нарощування обсягу реалізації та темпів зростання структурної централізації; - коефіцієнт співвідношення темпів нарощування обсягу реалізації та темпів зростання централізації управління; - коефіцієнти співвідношення темпів нарощування обсягу реалізації та темпів зростання формалізації персоналу апарату управління та структурних підрозділів
<i>Оцінка ефективності технології управління</i>	- коефіцієнт оперативності роботи з документами та іншими джерелами інформації; - коефіцієнт використання інформації; - коефіцієнт повноти реалізації управлінських рішень; - коефіцієнт охоплення функцій управління автоматизацією;
<i>Оцінка ефективності організаційної культури</i>	рівень організації діяльності підрозділів управління персоналом; - рівень стану трудової дисципліни; - рівень задоволеності умовами праці; - рівень стану соціально-психологічного клімату в колективі; - рівень задоволеності прийнятими на підприємстві нормами поведінки працівників; - рівень безпеки та охорони праці; - рівень умов соціального розвитку й соціального захисту персоналу
<i>Оцінка ефективності управління операційною діяльністю</i>	- коефіцієнт фондovіддачі основних засобів; - коефіцієнт оновлення основних засобів; - коефіцієнти фізичного та морального зносу основних засобів; - питома вага основних засобів з обмеженим правом власності; - коефіцієнт матеріалovіддачі; - рентабельність матеріальних витрат; - коефіцієнт використання виробничих потужностей; - коефіцієнт дотримання норм екологічності операційної діяльності; - питома вага витрат на виправлення браку в загальній сумі операційних витрат; - рентабельність витрат операційної діяльності
<i>Оцінка ефективності управління персоналом</i>	- коефіцієнти кількісної та якісної укомплектованості кадрового складу підприємства; - коефіцієнт сталості персоналу підприємства; коефіцієнт плинності персоналу підприємства; - коефіцієнт заміщення персоналу підприємства; - коефіцієнт відповідності середньомісячної заробітної плати персоналу підприємства рівню реальної заробітної плати

Ефективність підприємства досить складно оцінит. Але це вкрай необхідно для підвищення ефективності управління організацією. Підбравши правильні критерії можна прослідкувати динаміку: які управлінські рішення є ефективними, а які не мають позитивної динаміки та потребують змін.

Керівництво організації завжди повинно моніторити ефективність діяльності своєї організації, в чому допоможуть маркетингові дослідження, та приймати відповідні управлінські рішення. Оперативне реагування на впливи навколишнього середовища та внутрішніх змін в організації допоможе вчасно вирішувати проблемні питання.

Висновки. Отже, управління діяльністю організації за допомогою механізму маркетингу сприяє аналізу, плануванню та втіленню в роботу заходів спрямованих на підвищення ефективності організації, підтримку відносин зі споживачами, утримання лідируючих позицій на ринку та отримання конкурентних переваг. Підбравши ефективні маркетингові інструменти будуючи управлінську політику орієнтовану на маркетинг керівництво має можливість удосконалювати кожен структурний підрозділ відповідно до завдань, що на них покладаються для досягнення спільної цілі та максимального рівня результативності. Досить ефективним є застосування нових маркетингових методів: персоналізацію, гейміфікацію, сенсорний маркетинг і т.д.. Не менш ефективним на сьогодні є використання інтернету в управлінні та інтернет-маркетингу з погляду на масовість використання, високу популярність та вимушену самоізоляцію. Такі заходи допоможуть не тільки підвищити ефективність управління, а й підтримати діяльність організації в критичному становищі.

Тема дослідження буде актуальною й надалі. Пошук нових методів удосконалення управління за допомогою механізму маркетингу завжди матиме коло зацікавлених осіб – це керівники організацій, державних структур та бізнесу. Виникнення нових кризових явищ, змін на ринку потребуватимуть удосконалення технік, стратегій та механізмів роботи. Тому тема підвищення ефективності управління має перспективи розвитку та зацікавлення все більшого кола науковців та практиків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апопій В.В., Міщук І.П., Робицький В.М., Організація торгівлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/18641210/marketing/elektronna_torgivlya#449
2. Балабанова Л. В. Маркетинг: [Підруч. – 2-ге вид, перероб. і доп.]. – К.: Знання-Прес, 2004. – 644 с.

3. Коноплянникова М.А. Управління маркетинговою діяльністю: поняття, принципи, підходи // Глобальні та національні проблеми економіки. – Миколаїв: МНУ ім. В.О. Сухомлинського. - №17. – 2017. – С. 332-336.
4. Мельник М.В. Анализ и оценка систем управления на предприятиях. – М.: Финансы и статистика, 2009. – 136 с.
5. Мельник М.В. Маркетинг : навч. Посіб. – Рівне: О. Зень. – серія РВ № 26. – 2016. – 444 с.
6. Олексюк О.І. Економіка результативності діяльності підприємства: монографія. – К.: КНЕУ, 2008. – 362 с.
7. Солодкая М. С. Надежность, эффективность, качество систем управления // Теоретический журнал «Средо». – Оренбург. – № 5(17). – 2017. – С. 30–46.
8. Юдін А. 10 найбільш популярних інструментів інтернет-маркетингу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: marketer.ua/ua/10-naibolee-populyarnyh-instrumentov-internet-marketinga.
9. Гейміфікація: як бізнесові граючі досягти цілей [Електронний ресурс] // K.Fund Media. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://kfund-media.com/gejmifikatsiya-yak-biznesovi-dosyagty-tsilej-grayuchy/>.
10. Статистика контент-маркетингу – 2019 [Електронний ресурс]. -2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://aptxt.com/statistika-kontent-marketinga-2019.html>

Рецензент:

Охріменко Г. В., кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри документознавства та інформаційної діяльності
Національного університету «Острозька академія»

УДК 930.251(477)

Рябчук Катерина Миколаївна,

студентка IV курсу

спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»

факультету політико-інформаційного менеджменту

Національного університету «Острозька академія»

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ОЦИФРУВАННЯ ДОКУМЕНТІВ НАФ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано динаміку впровадження інформаційних технологій у державних архівних установах. Визначено основні тенденції в процесі оцифрування документів НАФ.

Ключові слова: *оцифрування, архівні установи, архівний документ, документи НАФ електронний документ, тенденції.*

The article analyzes the dynamics of information technology introduction in Ukraine's state archival institutions. The main tendencies are identified in digitization of documents of the National Archival Fund.

Keywords: *digitization, archival institutions, archival document, documents of the National Archival Fund, electronic document, tendencies.*

Постановка проблеми. Сьогодні впровадження новітніх інформаційних технологій – невід’ємна складова розвитку організацій незалежно від форми власності. Реалізації цього процесу особливо потребують державні архівні установи. Це розуміє керівництво архівної служби України та намагається сприяти процесу оцифрування ретроспективних документів. Тому виникла необхідність простеження основних вітчизняних тенденцій розвитку оцифрування та необхідності їх детального вивчення.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Можливості оцифрування архівних документів як перспектива покращення роботи архівних установ, аналіз розвитку цифрових архівів у сучасному інформаційному суспільстві є предметом аналізу багатьох вітчизняних дослідників, серед яких: Жук Л. В. [7], Каплун В. В. [6], Лавренюк А. Г. [7], Майстренко А. А. [3, 8], Оніпко Т. В. [6], Романовський Р. В. [3, 8, 16], Філіпова Л. Я. [17] та ін. Основними

темами їх досліджень є виявлення стану сучасної архівної справи в Україні та пошук шляхів її розвитку, вдосконалення, модернізації.

Мета дослідження. Простежити основні тенденції розвитку оцифрування документів Національного архівного фонду України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реалізація конституційних прав громадян на вільний доступ до інформаційних ресурсів Національного архівного фонду України (далі – НАФ) та їх збереженість є комплексною багатовекторною проблемою, що потребує вирішення, зокрема, організаційних, науково-методичних, технічних, технологічних питань. Суперечність між вимогами збереженості архівних документів, з одного боку, та активним користуванням ними – з іншого, шкідливий вплив на документи негативних факторів, пов'язаних, в тому числі, з різними способами їх відтворення актуалізує пошук ефективних методів їх копіювання.

Система архівних установ потребує значного оцифрування архівних документів, бо це могло б надати чимало переваг, серед яких:

- зменшення використання архівних документів на паперових носіях та ділянки ксерокопіювання;
- реалізація права безкоштовного доступу користувачів до архівних документів без шкоди для їх матеріальних носіїв;
- віддалений доступ для користувачів та державних установ (Пенсійний фонд України, Центр зайнятості та інші);
- безстрокове зберігання архівних документів без втрат їх фізичних властивостей (вицвітання чорнил, старіння матеріальної основи документа);
- упорядкованість –пришвидшує здійснення пошуку певної інформації;
- можливість збереження первинного вигляду оригіналу документа за умови оцифрування в кольорі з достатньою роздільною здатністю;
- можливість багаторазового копіювання та використання.

До недоліків оцифрування можна віднести [4]:

- недостатня поширеність технології електронного цифрового підпису в архівних установах для надання електронній копії документа юридичної сили;
- механічне навантаження на папір документа;
- вплив світла та температури в процесі сканування (якщо використовується невідповідне обладнання).

Попри переваги та недоліки, процес оцифрування насправді у світі використовують понад століття. Однак для України він є порівняно новий. Сьогодні оцифрування документів

НАФ розглядається як стратегія забезпечення збереженості документів, за допомогою розширення доступу до них в іншому форматі, але ще 5 років тому процесу діджиталізації не надавали особливої уваги: у звітній документації ДАСУ вказано, що у 2015 р. централізовані сховища для зберігання електронної інформації мали лише 5 державних архіви України (Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі ЦДІАК України), Центральний державний кінофотофоноархів імені Г. С. Пшеничного (далі – ЦДКФФА), державні архіви Волинської та Запорізької областей та Центральний державний електронний архів України (далі – ЦДЕА); а доступ до цифрових копій архівних документів через мережу Інтернет надається переважно у формі онлайн-виставок. Тож, одним із стратегічних напрямів організації доступу до архівної інформації в Україні стало оцифрування описів і надання до них доступу через мережу Інтернет [17].

Думки щодо процесу оцифрування архівних документів висловив голова Державної архівної служби України (далі – ДАСУ) Анатолій Хромов у інтерв'ю в записі авторської радіопередачі Олександра Алфьорова «Історичні фрески» на радіо «Культура» [2]. Він запропонував оптимальне вирішення питання збереження матеріальної основи документа – шляхом оцифрування архівних фондів та надання дистанційного доступу до копій цих документів, але оцифрувати 82 млн справ за рік дуже складно, це довготривалий процес. Сучасне керівництво архівною системою України намагається пришвидшити темпи оцифрування шляхом залучення інвестицій та оновлення багатьох нормативно-правових актів.

Таким чином можна виділити тенденцію розвитку діджиталізації у архівній справі: керівництво ДАСУ не лише не заперечує необхідність впровадження оцифрування архівних документів, а й вносить цей процес у список пріоритетів розвитку. Це, безумовно, впливає на результати проведених сканувань та створення електронних копій.

Цю тенденцію можна простежити у динаміці звітної документації архівної служби з 2014 р. по 2017 р. [12].

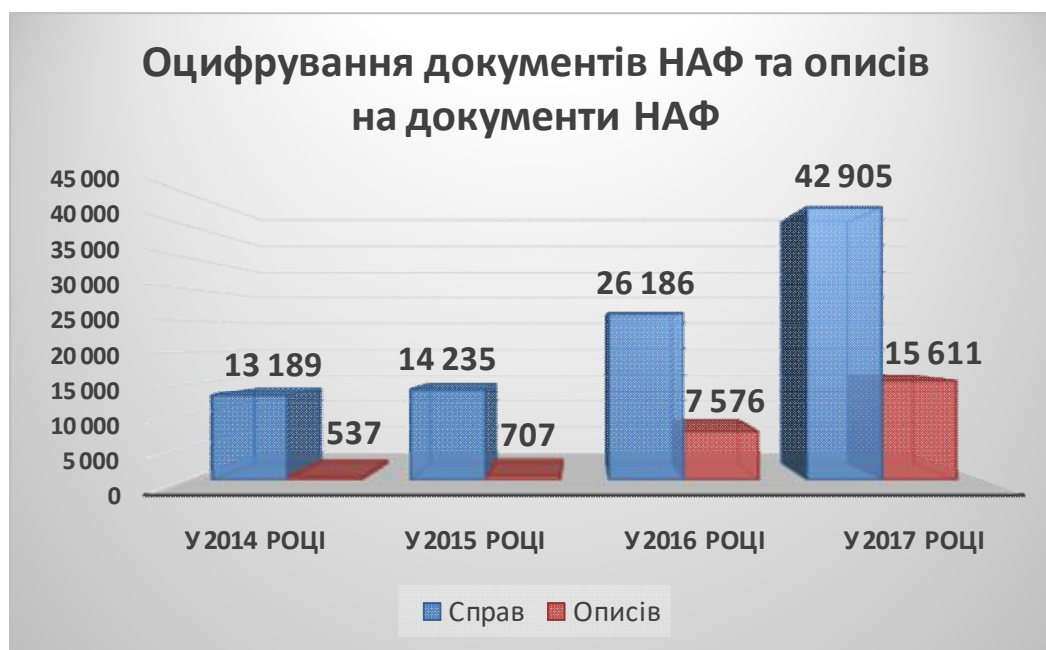

Рис.1. Динаміка зміни кількості оцифрованих документів НАФ та описів на документи НАФ 2014-2017 років [12].

У 2017 р. державними архівами було значно активізовано оцифрування. Так, упродовж 2017 р. оцифровано 42 905 од. зб. та од. обл. документів НАФ, що на 61% більше, ніж у 2016 р. та на 200% більше ніж у 2015 р. Крім того, впродовж року оцифровано 15 611 описів на документи НАФ, що удвічі більше ніж у 2016 р. та у 22 рази більше ніж у 2015 р.

Найбільші обсяги з оцифрування документів НАФ у 2017 р. були у ЦДКФФА, державних архівах Хмельницької та Одеської областей, з оцифрування описів – у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (далі – ЦДАМЛМ), державних архівах Київської та Миколаївської областей [12].

Найбільші річні обсяги з оцифрування документів НАФ 2018 р.– у Центральному державному історичному архіві України у м.Київ (далі – ЦДІАК України), ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного, держархівах Вінницької, Волинської, Миколаївської, Одеської, Хмельницької областей, з оцифрування описів – у Центральному державному науково-технічному архіві (далі – ЦДНТА), ЦДАМЛМ України, держархівах Житомирської, Кіровоградської, Миколаївської областей. Загалом, більше половини від загальної кількості описів оцифровано ЦДНТА України, ЦДАМЛМ України, Центральному державному архіві зарубіжної україніки (далі – ЦДАЗУ), держархівами Київської, Одеської, Миколаївської областей [13].

У 2018 р. державними архівами значно активізовано цей вид роботи. Так, згідно з попередньою інформацією упродовж року оцифровано 23159 од.зб. документів з паперовою основою, 336 од.обл. кінодокументів, 2 071 од. обл. фонодокументів, 12 906 од.обл. фотодокументів. Найбільші річні обсяги з оцифрування документів Національного архівного фонду у ЦДКФФА, державних архівах Вінницької, Волинської, Миколаївської, Одеської, Хмельницької областей.

Для забезпечення архівних установ обладнанням для оцифрування документів Національного архівного фонду подано пропозиції для включення витрат щодо придбання відповідного професійного обладнання до завдань Національної програми інформатизації на 2019-2021 рр., а також надіслано листи до посольств Ізраїлю, Польщі та Румунії щодо надання міжнародної допомоги у цьому напрямі.

З метою організації роботи централізованого електронного фонду користування документами Національного архівного фонду створено вебсервіс, який є складовою частиною відомчої інформаційно-телекомунікаційної системи «Архівні фонди України» та призначений для надання вільного доступу до довідкових даних про документи Національного архівного фонду. На базі Центрального державного електронного архіву України створено сховище для централізованого електронного фонду користування документами Національного архівного фонду [14].

Упродовж 2019 р. оцифровано 83 052 тис. од. зб. та од. обл. документів НАФ. Драйверами із оцифрування документів НАФ у звітному році є Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО), ЦДІАЛ, ЦДКФФА, ЦДНТА, держархіви Вінницької, Волинської, Київської, Луганської, Хмельницької областей. Також, впродовж року оцифровано та переведено в електронний вигляд 7204 описи. Драйверами із оцифрування описів на документи НАФ у звітному році є державні архіви Волинської, Кіровоградської, Миколаївської, Рівненської областей [15].

Аналізуючи кількість оцифрованих архівних документів, можна дійти висновку, що спостерігається позитивна тенденція розвитку цього процесу через значне збільшення обсягів сканування та створення електронного архіву.

За прогнозами А. Хромова, голови Державної служби архівів України, якщо оцифрування буде відбуватися в темпах попередніх років, то процес переведення документів архівних установ України в електронний вигляд займе близько 150 років. Станом на січень 2020 р. фінансування на оцифрування архівних документів держава не виділяє. Одним із досягнень минулого року є те, що Державна архівна служба України закупила у 2019 р. декілька одиниць сучасної техніки для оцифрування, чого не було в попередні роки.

Стратегія на найближчі роки у ДАСУ полягає у тому, щоб запрошувати аутсорсингових партнерів для оцифрування найбільш цікавих документів власною технікою цих організацій [5].

У 2005 р. приватне підприємство «Архівні інформаційні системи» (далі – АІС) першими в Україні розпочали масштабне оцифрування та впровадження інформаційних технологій в архівній та бібліотечній галузях. АІС забезпечує високоякісне масове оцифрування, введення даних, надає послуги з перетворення контенту та пропонує програмні рішення для презентації контенту онлайн. АІС має великий досвід сканування (мільйони сторінок) архівних та бібліотечних фондів в українських державних архівах та бібліотеках, а також за межами України. Серед клієнтів та партнерів АІС численні американські та європейські дослідницькі інституції, національні архіви та бібліотеки [11].

Послуги створення електронного архіву та комп'ютеризації документообігу організації надає і компанія «Soft Xpansion Ukraine». Також визначне місце серед приватних фірм, що надають архівні послуги є «ОСГ Рекордз Менеджмент».

Таким чином, можна простежити тенденцію активного використання державними архівними установами послуг приватних організацій щодо оцифрування ретроспективних документів у зв'язку із відсутністю достатньої кількості необхідного сучасного обладнання для сканування та належного фінансування архівної сфери.

Що стосується надання переваги копіювання архівних документів за певною характеристикою, то складається наступна ситуація: у річному звіті діяльності за 2019 р. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі – ЦДАВО) опублікували наступні дані [9]: підготовлено до мікрофотокопіювання справи ф. 905(1918–1919) на 157852 аркушах (111% плану) та оцифрування – справи ф. 2201 на 65082 аркушах (166% плану) [9].

Позапланово підготовлено до оцифрування 812 справ 9 фондів з історії Західноукраїнської Народної Республіки. Оцифровано 52585 аркушів документів (131% плану). Позапланово проскановано 5964 аркуші [9].

Також реалізації права громадян на інформацію, розширенню доступу до джерельної бази ЦДАВО України сприяє розміщення на сайті архіву Колекції документів Оперативного штабу рейхслайтера Розенберга (оцифровано подокументно, з відповідними пошуковими засобами) та у рубриці «Електронний каталог» – анотованого реєстру описів всіх фондів, що дозволяє користувачам ознайомлюватися з документами та реєстром через мережу Інтернет поза межами читального залу [9].

Важливе місце у планах роботи Держархіву займає проєкт з оцифрування Архіву ЗУНР періоду 1918-1924 роки. Це зокрема фонди таких установ як «Державний Секретаріат військових справ Західноукраїнської народної республіки», «Навчальна команда Галицько-української армії», «Фонд диктатора західної області УНР», «Державний Секретаріат внутрішніх справ», «Представництво Західноукраїнської республіки в Німеччині», «Військова канцелярія диктатора ЗУНР» та інші (загалом близько 1 000 справ) [1].

Електронний архів визвольного руху avr.org.ua є сервісом відкритого онлайн-доступу до повнотекстових копій архівних матеріалів. Проєкт реалізується спільно з Центром досліджень визвольного руху, Львівським національним університетом імені Івана Франка та Національним музеєм «Тюрма на Лонцького» за участі Архіву СБУ, Українського інституту національної пам'яті та Національного університету «Києво-Могилянська академія». Сьогодні в Е-архіві доступні копії 24010 документів [10].

Серед фондів оцифрованих документів на базі ЦДЕА можна виділити наступні: «Архівна колекція «Чорнобильська катастрофа – 25 років потому»; «Електронні інформаційні ресурси Державного комітету України у справах національностей та релігій»; «Архівна колекція «Світова спадщина ЮНЕСКО в Україні»; «Петушак Валерій Дісанович (р.н. 1939) – український мандрівник, науковець, письменник»; «Архівна колекція «Слово про Кобзаря (до 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка)»; «Архівна колекція: «До 70-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років»; «Кузьма Скрыбін (Кузьменко Андрій Вікторович) (1968–2015 рр.) український співак, музикант, лідер групи «Скрыбін»; «Архівна колекція «Українська діаспора у світі»; «Архівна колекція «Революція гідності» та інші [18].

Отже, можна простежити тенденцію надання переваги в оцифруванні документів за характеристиками: це – документи загально-національної цінності, котрі активно використовують користувачі архівної інформації, а також розсекречені документи СРСР після зміни ступеня секретності цієї інформації.

Тенденцією 2020 р. залишатиметься «діджиталізація» архівних процесів, яка стала пріоритетом для Державної архівної служби України. Надзвичайно важливе завдання, що постало перед українськими архівістами, – сповна використати наявний потенціал, бути у фокусі уваги суспільства, активно запроваджуючи нові сервіси і зручності для дослідників.

Однак існує певний перелік причин, які безумовно впливають, ускладнюючи та сповільнюючи процес створення цілісного електронного архіву. Стан проблеми цифровізації сфери діловодства та архівної справи є недостатньою внаслідок [12]:

- вкрай обмеженого фінансового та матеріально-технічного забезпечення архівних установ;
- відсутності спеціального обладнання для оцифрування архівних документів, зберігання цифрових копій документів і забезпечення приймання на зберігання електронних документів;
- незабезпеченості ефективного та зручного доступу до інформаційних ресурсів, захисту та надійного зберігання цифрової інформації;
- недосконалості нормативно-методичного забезпечення роботи з електронними документами;
- відсутність у працівників навичок та вмінь роботи із сучасними інформаційними технологіями.

Вищенаведені проблеми гальмують в Україні усі процеси, що пов'язані з впровадженням інформаційних технологій у діяльність архівних установ. Насамперед необхідно забезпечити належне фінансування – цього можна досягти лише при покращенні економічної ситуації в країні, достатності фінансових ресурсів в бюджетах, виваженій державній політиці щодо фінансування державних архівних установ [5].

Висновки. Сьогодні ефективність роботи архіву напряму залежить від наявності новітніх технологій та їх використання працівниками. Оцифрування архівних фондів не лише спростить роботу для архівістів, а й зробить архівну установу більш доступною та відкритою для користувачів, підвищить швидкість надання архівних послуг. Реалізує у повній мірі право громадян України безкоштовного доступу до архівних фондів держави.

Проаналізувавши звіти ДАСУ за останні роки можна зробити висновок, що у сфері архівної справи спостерігаються тенденції до збільшення обсягів оцифрування документів та відбувається перевиконання плану з внесення архівних документів у електронне середовище. Активна позиція та зацікавлення цією справою керівництва ДАСУ сприяє пришвидшенню процесу модернізації державних архівних установ.

Сьогодні оцифруванню передусім підлягають документи з винятковою національно-історичною цінністю, а також документи СРСР після розсекречення та найбільш цікаві фонди архівних документів. Однак попри відбір, все ж лишається надто великий об'єм робіт по скануванню та впорядкуванню електронних архівів. Відсутність належного фінансування з боку держави унеможливує незалежну та коректну роботу оцифрування працівниками архівної установи. Саме тому на цьому етапі державні архівні установи користуються послугами організацій, котрі здійснюють якісне та швидке оцифрування фондів та справ.

При належному фінансуванні архівної сфери існує ймовірність значного пришвидшення оцифрування документів: виконання даного виду робіт стане можливим і на базі архівних установ, попри додаткове користування послугами приватних організацій. Таким чином, архіви матимуть можливість створення електронної бази архівних документів набагато швидше.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алфьоров О. Відкриваємо проєкт з оцифрування Архіву ЗУНР. Гість: Анатолій Хромов, голова Державної служби архівів України [Електронний ресурс] // Радіо «Культура». – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <http://ukr.radio/schedule/play-archive.html?periodItemID=2383319&fbclid=IwAR17thB-aFYbxSxX2fm9WjDDWMZZtqCpTM8GDzI2JiMnfK3dyYwVThf>.– Назва з екрана.
2. Алфьоров О. Українські архіви за сімома замками? Гість: Анатолій Хромов, голова Державної служби архівів України. [Електронний ресурс] // Радіо «Культура». – 2020. – Режим доступу до ресурсу: http://www.nrcu.gov.ua/schedule/play-archive.html?periodItemID=2446734&fbclid=IwAR3Mjmpaa-oaOx9LAjtK9TT18gDqlbVEFRHeHKqbe_cNvHjULyww6xc8Qqg.– Назва з екрана.
3. Бюлетень Галузевого центру науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства. Вип. 1 (27) / Держ. арх. служба України, Укр. наук.-дослід. ін-т арх. справи та документознавства, Галуз. центр наук.-техн. інформації з арх. справи та документознавства ; уклад.: А. А. Майстренко, Р. В. Романовський, А. І. Титаренко. – Київ, 2017. – 92 с.
4. Вплив копіювально-розмножувальної техніки на збереженість архівних документів : метод. рекомендації / Укрдержархів, УНДІАСД, уклад.: О.Я. Гаранін, Н.М. Христова, І. В. Срібняк. – К.: УНДІАСД, 2012. – С.12.
5. Голова Державної архівної служби України Анатолій Хромов розповів про діяльність українських архівів [Електронний ресурс] // Державна архівна служба України. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/watch?v=9zPPdAw13h8&t=9s>.– Назва з екрана.
6. Каплун В.В. Інформаційні технології в архівній справі: особливості та проблеми впровадження // Збірник наукових статей магістрів. Інститут економіки, управління та інформаційних технологій. – Полтава : ПУЕТ, 2019. – С. 58– 63.
7. Лавренюк А. Г. Архівне зберігання електронних документів та інформаційних ресурсів в Республіці Білорусь // Архівна справа за кордоном. – 2010. – С. 162–168.

8. Майстренко А.А. Оцифрування архівних документів у зарубіжних країнах: інформаційно-аналітичний огляд // Архіви України. - 2018. – № 1. – С. 64-87. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=ay_2018_1_5.– Назва з екрана.
9. Основні підсумки 2019 року [Електронний ресурс] // ЦДАВО. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <http://tsdavo.gov.ua/wp-content/uploads/2020/03/osnovni-pidsumky-roku.pdf>.– Назва з екрана
10. Оцифровано документи про операцію «Вісла» [Електронний ресурс] // Служба безпеки України. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://ssu.gov.ua/ua/news/2/category/153/view/3260#.VtpW8zUy.dpbs>. – Назва з екрана.
11. Про проект LIBRARIA [Електронний ресурс] // LIBRARIA - архів української періодики онлайн. – Режим доступу до ресурсу: <https://libraria.ua/about/>. – Назва з екрана.
12. Про роботу Укрдержархіву, архівних установ і спеціальних установ страхового фонду документації у 2017 році та пріоритети Укрдержархіву на 2018 рік [Електронний ресурс] // ДАСУ. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/2020/03/2.pdf>.– Назва з екрана.
13. Про роботу Укрдержархіву, архівних установ і спеціальних установ страхового фонду документації у 2018 році та пріоритети Укрдержархіву на 2019 рік [Електронний ресурс] // ДАСУ. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/2020/01/AU-1_2019.indd_robota2018.pdf.– Назва з екрана.
14. Публічний звіт Голови Державної архівної служби України Баранової Т.І. за 2018 рік [Електронний ресурс] // ДАСУ. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/17-civik-2018/zvit_2018/zvit_archiv_2018.pdf.– Назва з екрана.
15. Публічний звіт Голови Укрдержархіву Хромова А.В. Про підсумки діяльності Державної архівної служби України у 2019 році [Електронний ресурс] // ДАСУ. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: https://old.archives.gov.ua/Public-info/2020_02_12_pub_zv.pdf. – Назва з екрана.
16. Романовський Р. В. Оцифрування архівних документів: досвід державних архівів Польщі // Цифровізація архівної справи та діловодства. – 2019. – С. 113–126.

17. Філіпова Л. Я. Цифрові архіви в сучасному суспільстві: термінологічний та змістовний аспект // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2018. – № 2. – С. 6-11. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2018_2_3. – Назва з екрана.
18. Центральний державний електронний архів України [Електронний ресурс]. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://tsdea.archives.gov.ua/ua/funds/>. – Назва з екрана.

Рецензент:

***Бондар В. Д.,** старший викладач кафедри
документознавства та інформаційної діяльності,
Національного університету «Острозька академія»*

ТЕОРЕТИКО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ТА ГРОМАДСЬКОГО ЗДОРОВ'Я

УДК 81'367.633

Березюк Вікторія Вікторівна,

Пилипенко Єлизавета Василівна,

Рабенко Анастасія Сергіївна,

Станкевич Владислав Олексійович,

студенти IV курсу спеціальності «Психологія»

факультету політико-інформаційного менеджменту

Національного університету «Острозька академія»

ВПЛИВ РІВНЯ САМООЦІНКИ НА ПРОДУКТИВНІСТЬ ЗАПАМ'ЯТОВУВАННЯ

У статті описане теоретичне та експериментальне дослідження впливу самооцінки на продуктивність запам'ятовування. Теоретично проаналізовано поняття самооцінки та пам'яті, факторів, котрі впливають на їх розвиток, та останні науково-психологічні напрацювання дотичні до обраної теми. Було розроблено та проведено експериментальне дослідження, за допомогою якого було встановлено, що самооцінка впливає на продуктивність запам'ятовування. Було з'ясовано, що люди, котрі мають середній рівень самооцінки мають найкращий рівень продуктивності запам'ятовування, тоді як люди із низькою та високою самооцінкою, навпаки, мають низький показник продуктивності запам'ятовування. Окрім цього було доведено ефективність авторського тренінгового заняття, котре було розроблене для підвищення рівня самооцінки, та було встановлено, що із зростанням самооцінки до середнього рівня – зростає продуктивність запам'ятовування.

Ключові слова: самооцінка, пам'ять, продуктивність запам'ятовування.

In the article, theoretical and experimental study of effects of self-esteem on productivity of remembering is described. The notions of self-esteem, memory, effects upon their development and the latest scientific research in the respective field is theoretically analyzed. The experimental study that indicates effects of self-esteem upon productivity of remembering, was developed and conducted. It was established that people with mid-level of self-esteem has the best level of productivity of remembering, while people with low and high level of self-esteem, on the contrary has low productivity of remembering rate. Besides that the efficacy of authors' training that was aiming to increase people's self-esteem is proved. It was established that with the rise of self-esteem to the middle level also the productivity of remembering is increasing.

Key words: self-esteem, memory, productivity of remembering.

Постановка проблеми. Відомо, що самооцінка впливає на безліч сфер нашого життя. Вона є одним із факторів, які можуть стимулювати нашу діяльність або ж, навпаки, призупиняти і виступати бар'єром у психічному розвитку людини. Під час аналізу наукових робіт ми помітили, що питання впливу самооцінки на когнітивну сферу хоч і піднімається час від часу у науковому середовищі, проте досі залишається не цілком вивченим явищем, що насправді є досить серйозною проблемою, адже наша когнітивна сфера надзвичайно тісно пов'язана із навчальним процесом і успіхами в ньому, а ми досі не знаємо до кінця як саме впливає на це самооцінка.

Більш активне вивчення цієї проблеми допоможе нам краще зрозуміти закономірності успіху чи невдач у навчанні студентів та школярів, допоможе прояснити характер впливу самооцінки на навчальний процес та знайти способи оптимізації, розробивши при цьому спеціальні рекомендації.

Як ми знаємо, запам'ятовування є однією із невід'ємних складових нашої когнітивної сфери, котра виконує чи не найважливіші функції в інтелектуальному розвитку індивіда. Навчання було б неможливим без запам'ятовування, тому ми вирішили вибрати саме цей когнітивний процес задля вивчення поставленої проблеми. Враховуючи всі вищезгадані фактори, ми вважаємо актуальним вивчення впливу рівня самооцінки на продуктивність запам'ятовування у студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день тема самооцінки в психології не є новою. Безліч дослідників займались вивченням самооцінки в контексті різних напрямків психології. Проте, як і з іншими психічними явищами, процесами та станами, так і з самооцінкою, ми не можемо стверджувати, що її вивчення є завершеним, адже залишається досить велика площа для подальших досліджень.

Багато часу вивченню самооцінки приділив Карл Роджерс, він прихильник думки, що самооцінка ґрунтується на узгодженості між «Я-реальним» та «Я-ідеальним» і відсутністю конфліктів, між цими уявленнями людини.

А. Розенберг вважав, що самооцінка відображає те, як у особистості розвинута самоповага, усвідомлення власної цінності та адекватне ставлення до всіх компонентів, що включає в себе власне «Я». К. Хорні теж вивчала самооцінку у межах своєї психоаналітичної теорії [5].

Серед сучасних психологів, які розглядали самооцінку можна виділити: Г. Гуменюк, С. Тищенко, О. Тихомадрицьку, О. Красіло, їхні підходи пов'язані з емоційним ставленням до себе, розвитком рефлексії [10].

Також варто відмітити, що питання самооцінки у літературі є дискусійним. Деякі науковці дотримуються думки, що самооцінка та Я-концепція є самостійними утвореннями особистості (І. Кон, А. Петровський, К. Роджерс), інші стверджують, що самооцінка є складовим компонентом Я-концепції (Р. Бернс), а такі вчені як О. Крисало, Є. Белінська, Г. Гуменюк говорили про те, що самооцінка це процес, а Я-образ є його результатом [3].

Серед вітчизняних вчених варто звернути увагу на А. Захарову - вона займалась дослідженнями, що пов'язані з розвитком та формуванням самооцінки. Б. Ананьєв вважав, що самооцінка є найскладнішою та багатогранною складовою самосвідомості [6].

Виділяють безліч підходів до розуміння поняття самооцінки. На наш погляд найбільш повним є визначення, котре наведене в словнику загальної психології за редакцією А. Карпенка. Самооцінка – це здатність людини оцінювати свою особистість, свої вміння, якості, можливості, місце в соціумі; вона відноситься до ядра самої особистості, та є чинником який регулює поведінку. Саме таке пояснення нам наводить особистісний підхід, який власне досліджує її як важливу частину самосвідомості [6].

При вивченні самооцінки деякі вчені (С. М. Петрова, В. С. Мухіна, Л. Д. Олійник, В. В. Столін, Т. В. Дмитрова) розглядають її як частину самосвідомості. Л. Виготський теж спрямував свої дослідження на вивчення самосвідомості. Вчений акцентує увагу на шести напрямках, що описують її будову: 1) накопичення знань про самого себе, збільшення їх зв'язаності, а також обґрунтованості; 2) психологізація; 3) розуміння своєї індивідуальності; 4) інтеграція; 5) процес розвитку моральних критеріїв, що відповідають за оцінку себе та своєї особистості; 6) розвиток власних індивідуальних особливостей процесу самоусвідомлення [11].

Безперечно, що самооцінка може бути фактором, котрий впливає на велику кількість сфер життя людини. Такої думки дотримується Р. Бернс, він вважає, що самооцінка є

чинником, котрий відповідає за стан психічного здоров'я особистості. Звісно, враховуючи останні дослідження, ми маємо уточнити, що це лише один із багатьох факторів, проте ми не можемо заперечувати важливості цього впливу, що підводить нас до думки про актуальність подальшого вивчення даного феномену [3].

Окрім цього, враховуючи особливості обраної нами теми, варто проаналізувати напрацювання, котрі стосувались вивчення пам'яті. Дослідження пам'яті як когнітивного процесу зараз набуває все більшої популярності в науковому середовищі, як серед вітчизняних психологів, так і закордоном.

Вивченням пам'яті займаються наступні науковці: О. А. Андрєєва і Л. М. Хромова, С. А. Гарібяна, Р. Ю. Ілючонка, Р. Аллена, С. П. Бочарова, Л. А. Огороднікова, А. Є. Савельєва, Л. В. Черемошкіна та інші. Вони допомогли виділити особливості формування, функціонування та роль пам'яті, що безперечно є дуже цінним надбанням для подальших досліджень, оскільки тепер ми можемо врахувати всі побічні змінні, котрі можуть зашкодити об'єктивності отриманих результатів [1, 7, 8].

Мета нашої статті полягає в тому, щоб експериментально дослідити вплив рівня самооцінки на продуктивність запам'ятовування у студентів.

Під час постановки мети ми виділили наступні **завдання**:

1. Експериментально підтвердити фактор впливу самооцінки на продуктивність запам'ятовування;
2. Дослідити як саме рівень самооцінки буде впливати на продуктивність запам'ятовування.

Основні результати дослідження.

Вибірка для дослідження формувалась на основі вікових особливостей студентів бакалаврів (17 – 21 року) та результатів психодіагностики самооцінки респондентів, котру ми проводили за допомогою методики «Шкала самооцінки». Методику було запозичено в навчально-методичному посібнику ЖДУ ім. Івана Франка [4]. Середній вік вибірки становив 20.57 (SD=2.34). Загальна кількість вибірки становила 60 респондентів (36 жінок та 24 чоловіка). Вибірка була поділена на три групи, відповідно до шкал використаної нами методики: контрольна група із високим рівнем самооцінки (18 осіб: 10 жінок та 8 чоловіків); контрольна група із середнім рівнем самооцінки (23 особи: 14 жінок та 9 чоловіків); експериментальна група із низьким рівнем самооцінки (19 осіб: 12 жінок та 7 чоловіків).

До вибірки увійшли студенти 1-4 курсів та факультетів Національного університету «Острозька академія».

Матеріали дослідження. Ми використали методику «Шкала самооцінки», задля діагностики рівня самооцінки при формуванні вибірки та груп досліджуваних та при повторній діагностиці після проведення тренінгу для експериментальної групи. Окрім цього, вивчаючи продуктивність запам'ятовування ми використали класичну парадигму АВС, котра часто застосовується з цією метою в дослідженнях когнітивної психології. Сюди увійшли 30 пар українських слів, котрі були використанні для запам'ятовування. Після експериментального впливу на осіб із низькою самооцінкою, ними здійснювалось повторне запам'ятовування пар слів, проте вже інших, задля збереження об'єктивності результатів, адже повторне запам'ятовування тих самих пар слів негативно вплинуло б на отримані нами результати, тому загальна кількість пар становила 60. Пари слів були однакові для всіх трьох груп досліджуваних та характеризувались однаковістю семантичного асоціативного зв'язку.

Процедура дослідження. Процедура експерименту включає в себе три фази: I фаза – первинний збір даних; II фаза – проведення тренінгу; III фаза – вторинний збір даних. Під час першої та третьої фази досліджувані запам'ятовували та відтворювали пари слів, єдиною відмінністю є те, що під час першої фази брали участь всі досліджувані, а під час другої – лише експериментальна група. Другий етап експерименту полягав у здійсненні впливу на експериментальну групу за допомогою тренінгу, котрий має на меті підвищити рівень самооцінки досліджуваних.

Фаза I. Вона починається із оголошення інструкції кожному респонденту. Ми повідомили респондентів про те, що їм буде продемонстровано 30 пар українських слів, їхня задача запам'ятати ці пари слів, адже згодом вони будуть відтворювати одне слово з пари. Індивідуально, кожному респонденту за допомогою комп'ютера було продемонстровано всі 30 пар слів (по 10 с. на кожну пару), після чого ми запропонували досліджуваним заповнити анкети, де потрібно було вказати особисту інформацію (вік, стать, факультет та курс) та виконати декілька простих математичних обрахунків в якості дистрактора, для того аби відволікти увагу респондентів після запам'ятовування. Середня тривалість дистрактора становила 5.7 хв. Після чого досліджувані відразу переходили до відтворення другого слова з пари. Перше слово з пари демонструвалось їм за допомогою комп'ютера протягом 25 с., відтворення проходило у вигляді запису слова-відповідника на бланку, котрий був у кожного респондента.

Фаза II. Задля підвищення рівня самооцінки у експериментальній групі, нами було розроблено авторський тренінг, котрий складався із трьох етапів та був специфічної направленості. Головною метою тренінгу було підвищення рівня самооцінки. Загальна тривалість тренінгу склала 12 год.

Фаза III. Ця фаза за своєю структурою дублює перший етап, проте у ній взяли участь лише досліджувані із експериментальної групи, котрі пройшли всі етапи тренінгових занять. Стимульний матеріал відрізнявся від того, що був у Фазі I, адже повторне запам'ятовування тих самих пар дало б необ'єктивні результати.

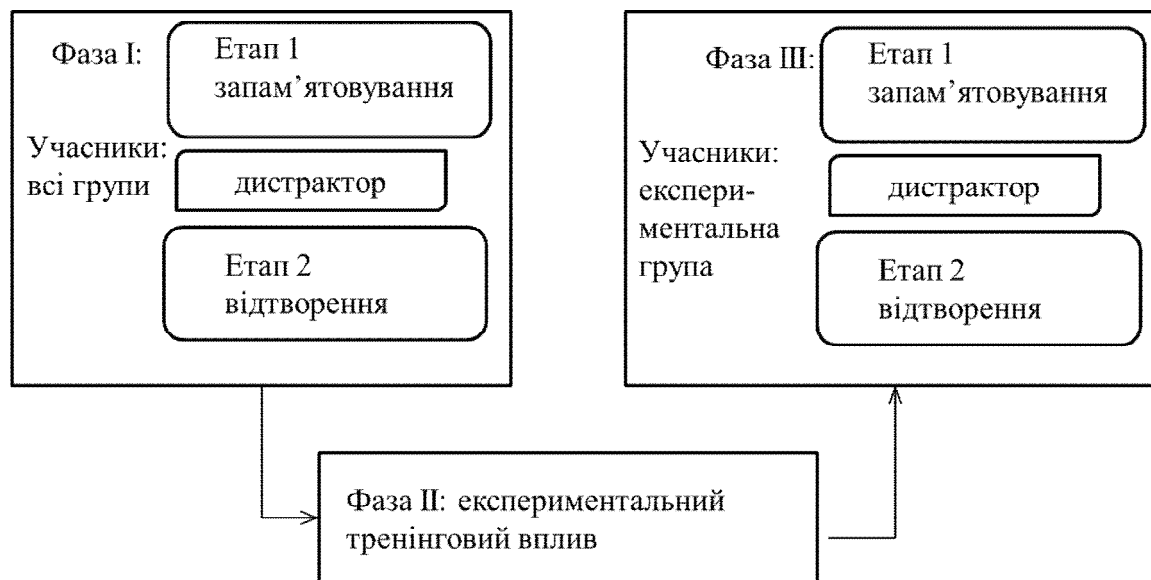

Рис 1. Структура експерименту

Аналіз результатів. Для здійснення статистичних обрахунків ми використали IBM SPSS Statistics 20 із наступними статистичними критеріями: t-критерій Стьюдента, кореляція Пірсона, включно із описовими статистиками.

Для виконання першого завдання, яке полягало у експериментальному доведенні впливу самооцінки на продуктивність запам'ятовування ми використали обидва критерії.

Проведена кореляція Пірсона після першої фази експерименту між рівнем самооцінки та продуктивністю запам'ятовування у всіх груп продемонструвала кореляцію на середньому рівні ($r = 0.66$; $p < 0.01$). Для виявлення статистично значимих відмінностей між показниками рівня самооцінки та продуктивності відтворення ми використали t-критерій Стьюдента. Цей критерій засвідчив наявність статистично значимих відмінностей між показниками рівня самооцінки між першою та другою групою [$t=2.67$; $p=0.001$], першою та третьою [$t=3.38$; $p=0.000$], другою та третьою [$t=2.31$; $p=0.001$]. Також цей критерій допоміг зафіксувати статистично значимі відмінності у показниках продуктивності запам'ятовування між групами. Наявні статистично значимі відмінності у показниках запам'ятовування між

першою та другою групою [$t=0.67$; $p=0.000$], першою та третьою [$t=0.81$; $p=0.001$] і другою та третьою групою [$t=0.63$; $p=0.001$].

Таблиця 1.

Статистично значимі відмінності у показниках рівня самооцінки між трьома групами

Групи	2	3
1	[$t=2.67$; $p=0.001$]	[$t=3.38$; $p=0.000$]
2		[$t=2.31$; $p=0.001$]

Таблиця 2.

Статистично значимі відмінності у показниках продуктивності запам'ятовування між трьома групами

Групи	2	3
1	[$t=0.67$; $p=0.000$]	[$t=0.81$; $p=0.001$]
2		[$t=0.63$; $p=0.001$]

Для розв'язання другого завдання ми використати порівняльний аналіз середніх показників продуктивності запам'ятовування між групами. Таким чином ми виявили, що продуктивність запам'ятовування у групи із середнім рівнем самооцінки є найвищою ($M=0.65$; $SD=0.12$), в порівнянні з групою, де рівень самооцінки був низький ($M=0.38$; $SD=0.23$) та групою із високим рівнем самооцінки ($M=0.42$; $SD=0.19$).

Отже, як ми бачимо, фактор впливу самооцінки на продуктивність запам'ятовування –присутній. Більше того, ми можемо спостерігати досить цікаві результати, котрі засвідчують, що низька та висока самооцінка негативно впливають на продуктивність запам'ятовування. Після проведення тренінгу ми повторили статистичні обрахунки для того щоб пересвідчитись в отриманих результатах.

За допомогою t-критерія Стьюдента ми порівняли показники самооцінки експериментальної групи до і після проведення тренінгу і виявили статистично значимі відмінності [$t=1.86$; $p=0.000$]. Аналіз середніх показників самооцінки засвідчив, що середній показник самооцінки до проведення тренінгового заняттявищий ($M=92.3$; $SD=4.7$), ніж після ($M=71.9$; $SD=5.2$), враховуючи особливості інтерпретації результатів методики, за якими збільшення балів означає низьку самооцінку, ми можемо зробити висновок, що самооцінка у досліджуваних зросла з низького до середнього рівня. Отже можемо стверджувати, що наше

авторське тренінгове заняття позитивно вплинуло на зростання рівня самооцінки досліджуваних експериментальної групи.

Більше того, порівняльний аналіз середніх показників продуктивності відтворення експериментальної групи до та після тренінгу, продемонстрував, що досліджувані після тренінгу були більш точні у відтворенні слів ($M= 0.59$; $SD=0.29$), ніж до нього ($M= 0.38$; $SD=0.23$). Достовірність результатів засвідчує наявність статистично значимих відмінностей між цими показниками [$t=0.71$; $p=0.001$].

Як ми можемо побачити, зі збільшенням рівня самооцінки, зростає продуктивність запам'ятовування, проте, враховуючи отримані раніше статистичні дані, ми не можемо стверджувати, що люди із високою самооцінкою мають високу продуктивність запам'ятовування. Таким чином, ми змогли повністю підтвердити наявність впливу самооцінки на продуктивність запам'ятовування, а також переконатися в ефективності нашого авторського тренінгу, котрий був спрямований на розвиток самооцінки.

Висновок. Отже, нами було проведено ґрунтовне теоретичне та експериментальне дослідження впливу самооцінки на продуктивність запам'ятовування. Ми теоретично дослідили поняття самооцінки та пам'яті, визначили фактори, котрі впливають на ці психічні явища задля врахування цього у нашому експериментальному дослідженні, розробка котрого теж базувалась на ґрунтовному теоретичному аналізі. За допомогою експерименту ми виявили, що самооцінка впливає на продуктивність запам'ятовування наступним чином: люди із середнім рівнем самооцінки мають найвищий показник запам'ятовування, тоді як люди із низькою та високою самооцінкою навпаки демонструють нижчі результати. Ми припускаємо, що такі люди не здатні цілком об'єктивно оцінювати свої можливості під час запам'ятовування матеріалу, тому вони демонструють такі результати. Окрім цього, ми підтвердили ефективність авторського тренінгового заняття на підвищення самооцінки та виявили, що зі зростанням рівня самооцінки до середнього – продуктивність запам'ятовування також зростає. Перспективою подальших досліджень на нашу думку може бути дослідження впливу самооцінки на інші когнітивні процеси.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вінтюк Ю. Концепція формування професійної компетентності майбутніх психологів у ВНЗ. 2017. № 4(44). С.351-355.
2. Козерук Ю., Євсейчик Я. Самооцінка як фактор становлення особистості студента. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка, 2015. № 124. С. 162-165.

3. Мамон О. Формування адекватної самооцінки студентів у процесі колективної роботи з Інтернет ресурсами. Педагогічний дискурс, 2012. Випуск 12. С. 208-213.
4. Дмитрієва С., Король Л., Максимець С. та ін. Особистість: практичні засади вивчення Навчально-методичний посібник. Житомир. 2011. 378 с.
5. Пирлик М. Структурно-динамічна модель самооцінки. Вісник Національної академії Державних служб України, 2013. Випуск 5.
6. Сидоренко О. Самооцінка як фактор психічного здоров'я та емоційного благополуччя молодшого школяра. Матеріали Всеукраїнських психолого-педагогічних Демиденківських читань «Актуальні проблеми збереження психологічного здоров'я підростаючого покоління». Бердянськ. 2013. С. 43–45.
7. Андреев О. Техникатренировкипамяти. Екатеринбург. 1992. 192 с
8. Илюченко Р. Памятьхорошая, памятьплохая. Новосибирск. 1991. 161 с.
9. Колосова Е. Самооценка и успешность учебной деятельности студентов. Известия ВПГУ, 2015. №3. С. 160-161.
10. Ксенева И., Щербакова М. Самооценка студента как фактор успешности будущей профессиональной деятельности. Известия ВПГУ, 2010. С. 119-123.
11. Карпенко Л. Общая психология. Энциклопедический словарь. Москва. 2006. 176 с.

Рецензент:

***Шугай М.А.**, канд. психол. наук,
доцент кафедри психології і педагогіки
Національного університету «Острозька академія»*

Бистровський Тимофій В'ячеславович,
*студент IV курсу спеціальності «Психологія»
факультету політико-інформаційного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»*

ВІРТУАЛЬНЕ СПІЛКУВАННЯ ЯК ДЕТЕРМІНАНТ КОМУНІКАТИВНОЇ САМОДЕПРИВАЦІЇ ІНДИВІДА

У статті розглядається взаємозв'язок віртуального спілкування індивіда та комунікативною самодепривації яку таке спілкування може викликати. Самодепривація розглядається саме як процес свідомого та несвідомого обмеження індивідом комунікативних зв'язків з іншими людьми, який викликаний перенасиченням віртуальною комунікацією. Доведено, що надмірне віртуальне спілкування негативно впливає на комунікаційні зв'язки індивіда з навколишнім світом та нівелює їх цінність для особи.

Ключові слова: депривація, самодепривація, віртуальна комунікація, комунікативні зв'язки, емоційні зв'язки, «месенджер».

The article deals with the relationship between the virtual communication of an individual and the potential self-deprivation that such communication can cause. Moreover, self-deprivation is considered here as a process of conscious and unconscious restriction of the individual's communicative relations with other people. Excessive virtual communication has been shown to adversely affect the individual's communications with the outworld. Deprivation and self-deprivation must be considered in two separate meaningful planes: static (as state) and dynamic (as process). Deprivation is not always associated with limiting a child's vital needs - a self-deprivation process is possible at any age. Communicative self-deprivation is a kind of reaction of the psyche to certain long-term and systematic stimuli which consists in the inadequate (unhealthy) restriction of social interactions. Scientific research allows us to argue that deprivation challenges to human mental health in the field of interpersonal communication requires scientists and practitioners to further study the issues of personal transformation in the field of research, as well as the need for further theoretical and methodological justification of methods, providing methods, and do not allow the processes of communicative self-deprivation.

Keywords: deprivation, self-deprivation, virtual communication, communication, emotional communication, "messenger".

Постановка проблеми. Загальний рівень психічного здоров'я пересічної людини в сучасному глобалізованому світі все більше має тенденцію до поширення розладів поведінки та діяльності особистостей які спричиняються саме стрімким розвитком інформаційних технологій які з кожним роком дедалі більше узалежнюють людину. Причини такого узалежнення та механізм реального та потенційного впливу технологій на психіку людини безумовно заслуговують на увагу сучасного психолога та психології в цілому, тому ми звернемося до наукового аналізу одного такого елемента людської діяльності – міжособистісної комунікації за посередництвом сучасних засобів інформаційних технологій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У вітчизняній та закордонній психологічній літературі на сьогодні відсутні дослідження представленої тематики. Існує чимало робіт присвячених проблемі депривації та деприваційних процесів (такі автори як Дж. Боулби, О. Г. Максименко, М. М. Кононова, Н. А. Слюняєва, О. Ю. Чекстєре, Ю. М. Терлецька) однак вони стосуються здебільшого загальних проблем депривації у дітей та не розглядають депривацію як наслідок зловживання індивідом віртуальним спілкуванням. Відповідно, тематика представленої статті є новою для психології, хоча, безумовно, базується на наявних теоретичних доробках.

Мета і завдання дослідження. Метою наукового дослідження є простеження взаємозв'язку надмірного віртуального спілкування та депривативних процесів (самодепривації), які таке спілкування може викликати. Відповідно до визначеної мети нами були поставлені наступні завдання розвідки: визначити поняття «комунікативна самодепривація» як негативний процес свідомого та несвідомого обмеження індивідом комунікативних зв'язків; простежити вплив надмірного віртуального спілкування на комунікативну активність людини; довести або спростувати тезу про те, що зловживання віртуальним спілкуванням може спричинити процес самодепривації.

Глобалізація інформації та можливість «віртуальної присутності» людини будь-де у світі у будь-який момент безумовно накладають відбиток на психічному здоров'ї індивіда. Одним з таких прикладів інформаційної технології сучасності є так звані «месенджери» – тобто різноманітні засоби моментального зв'язку (для цілей даного наукового дослідження ми будемо використовувати термін «месенджер» та розуміти під ним будь-яке програмне забезпечення на базі технології VoIP (англ. voiceoverIP – голос через IP), що інсталується на смартфон – такі як Viber, WhatsApp, Telegram та інші).

Звертаємо увагу на те, що саме месенджери встановлені на смартфон стосуються предмету дослідження – тобто такі, які майже завжди з людиною.

Безумовно, в межах однієї наукової статті важко викласти достатньо матеріалу, який стосується усіх аспектів взаємозалежності психічного здоров'я людини та використання нею месенджера, тому безпосереднім предметом наукового дослідження буде комунікативна депривація ідентичності, що виникає (або може виникнути) внаслідок зловживання месенджером. Ми використали слово «зловживання» задля того, щоб не склалося враження, що ми обстоюємо думку про те, що використання месенджера є причиною особистісної депривації – метою наукового дослідження є доведення того факту, що узалежене або емоційно невірнорозважене використання індивідом месенджера може стати причиною депривації особистості.

Нами буде обстоюватися думка, що зловживання месенджером призводить не лише до процесу депривації особистості, а саме до *самодепривації* – тобто депривативного процесу свідомим або несвідомим ініціатором якого є сам індивід. Слід наголосити, що представлена в науковому дослідженні теорія є гіпотезою, що виникла внаслідок того, що автор помітив та провів спостереження за певним взаємозв'язком між інтенсивністю використання месенджера та поведінкою особи в сфері міжособистісної комунікації. Це спостереження необхідно ретельно аналізувати та досліджувати з метою спростування, доведення або виявлення іншої істини чи гіпотези у стосунку індивід – месенджер – самодепривація. Представлена наукова стаття стане першим кроком реалізації цієї мети, а надані емпіричні дані вкажуть на актуальність та доцільність подальшої розробки представленої гіпотези.

Розпочинаючи викладення основного матеріалу насамперед пропонуємо звернутися до визначення поняття «депривація» та «самодепривація». В психологічній літературі існує широке коло явищ, які позначаються терміном депривація, тому важливо правильно зрозуміти як саме депривація розуміється в нашому науковому дослідженні. В найбільш загальних словах суть терміну можна схарактеризувати через зіставлення двох протилежних категорій: норма – депривація. Отже, депривація (і самодепривація відповідно) перш за все є явищами (процесами) негативним, адже можуть негативно позначитися на поведінці індивіда, а відтак – потребують додаткової уваги зі сторони психолога, адже розвиток депривативних процесів може призвести до стійких порушень психіки. Етимологічно термін «депривація» походить від латинського слова *deprivatio*, що означає – втрату, позбавлення чого-небудь.

У самому широкому розумінні термін «депривація» застосовують для позначення процесів позбавлення або обмеження можливостей задоволення життєво важливих потреб людини. Вважається, що цей термін став широко відомим завдяки роботам англійського психолога Джона Боулбі. У своїй роботі «Прив'язаність» вчений зазначав, що «депривація – це ситуація, за якої суб'єкт страждає від недостатності емоційних зв'язків, що зумовлює низку порушень психічного здоров'я різних ступенів стійкості» [1, С. 6]. Тут необхідно зазначити, що хоча представлене визначення стосується депривації як ситуації яка склалась, ми ж розглядаємо депривацію як *ситуації яка відбувається* – тобто депривативний процес.

Інший науковець Анна Фрейд визначала депривацію як «психічний стан людини, що виникає в результаті тривалого обмеження її можливостей у задоволенні основних психічних потреб; характеризується вираженими відхиленнями в емоційному та інтелектуальному розвитку, порушенням соціальних контактів» [2]. Як бачимо, обидва науковці у своїх визначеннях апелюють до сфери міжособистісної комунікації: «недостатність емоційних зв'язків» та «порушення соціальних контактів» – ключові негативні характеристики досліджуваного поняття. Отже, коротко депривацію можна визначити як процес тривалого незадоволення однієї або кількох базових потреб психіки, який може призвести до розладів у поведінці та діяльності особистості.

Варто зазначити, що у сучасній психологічній літературі термін «депривація» найчастіше використовується для позначення або процесу депривування, тобто втрати чого-небудь, позбавлення через недостатнє задоволення основних психічних потреб; або результату депривування, психічного стану депривованості, виникнення якого обумовлено життєдіяльністю особистості в умовах тривалого позбавлення або істотного обмеження можливостей задоволення життєво важливих її потреб. В межах нашого дослідження ми будемо розглядати депривацію саме як процес, а соціальну комунікацію – як життєво важливий процес. Відповідно і термін «самодепривація» стосується *процесу* свідомого або несвідомого обмеження соціальної комунікації.

Аналізуючи психологічну літературу, присвячену тематиці ми дійшли висновку, що депривації – як процесу, присвячено досить мало досліджень. Вітчизняна дослідниця Ю. М. Терлецька вказує, що «психічна депривація – більш складне явище, ніж психічний стан» [9, С. 477]. Чимало інших науковців (наприклад Й. Лангмеєр і З. Матейчик) теж підтримують думку, що депривація не повинна розглядатися виключно як умовно незмінний та відносно постійний стан.

Принагідно вкажемо, що відомий науковець Абрахам Маслоу виділяє два різновиди депривації: «депривацію, яка є несуттєвою для організму (легко заміщається й не викликає серйозних наслідків) і депривацію, яку можна визначити як загрозу особистості, тобто таку депривацію, яка загрожує життєвим цілям індивідуума, його захисним системам, самооцінці, яка перешкоджає його самоактуалізації – словом, унеможливує задоволення базових потреб (загрозлива депривація)» [3, С. 248]. Ми розглядаємо другий вид депривації – який є суттєвим та негативним процесом в психіці. Негативність такого процесу полягає насамперед в тому, що комунікативна самодепривація є детермінантою емоційного виснаження і вигорання людини. Чимало науковців розглядають самодепривацію саме як компонент потягу людини до смерті, тобто як фактор який може бути причиною самогубства людини – що є найгіршим сценарієм розвитку депривативного процесу.

Оскільки представлене наукове дослідження покликане довести наявність взаємозалежності процесу комунікативної самодепривації та зловживання месенджерами пропонуємо звернутися до філософської думки ізраїльського вченого Ювала Ной Харарі, яка проілюструє чому предмет дослідження стосується саме месенджерів. У книзі «Людина розумна» вказаний автор зазначає, що «за часів існування виключно звичайної пошти люди, як правило, писали листи тільки, аби розповісти щось важливе. Замість писати перше, що спаде на думку, вони ретельно обмірковували, що саме хотіли сказати та як це краще сформулювати. Більшість людей писали та отримували не більше декількох листів на місяць і не часто почувалися зобов'язаними відповісти одразу. Сьогодні ж я ж отримую десятки електронних повідомлень щодня, причому всі від людей, які очікують на негайну відповідь. Ми думали, що заощаджуємо наш час, а замість того розкрутили колесо життя у десять разів швидше, ніж колись, та зробили наші дні значно тривожнішими та напруженішими» [6, С. 117].

Саме наведене філософське спостереження наштовхнуло нас на питання: а як «тягар» обов'язку бути «онлайн» впливає на психіку і чи не може перенасичення комунікацією бути причиною самодепривації? Зазначимо, що вплив сучасних технологій на деприваційні процеси в психіці розглядається в працях кандидата психологічних наук О. Ю. Чекстере. Автор досліджує вплив комп'ютерних ігор на депривацію дитини та зазначає, що «традиційно з депривацією пов'язували специфічні стани дітей, які зростають без батьківського піклування або в неповних родинях з низьким рівнем доходів. Але сьогодні, хоча це й здається парадоксальним, соціально-економічний добробут повної родини створює ситуації, за яких може виникнути незадоволення основних психічних

потреб дитини, тобто може виникнути депривація» [7]. Соціально-економічний добробут, який здавалося повинен бути виключно запорукою хорошого психічного здоров'я, також ставить перед нашою психікою нові виклики, не впоравшись з якими людина ризикує розвинути психічні відхилення та розлади.

Так само і технологічна розвинутість – при формуванні неправильного емоційного ставлення до різного роду технологій загрожує розвитком негативних явищ та процесів в психіці. Згадуваний науковець О. Ю. Чекстере вказує на пряму залежність надмірного проведення дитиною часу у віртуальному світі та розвитком у неї комунікативної депривації. У дисертаційному дослідженні автор пропонує визначення «комп'ютерної депривації», що за словами автора являє собою «певний психічний стан, що виникає в результаті надмірного перебування у контакті з віртуальним світом (це може бути як захоплення іграми на віртуальних носіях, так і неконтрольований перегляд телепередач), який призводить до дефіциту стимулів (сенсорних, когнітивних, рухових і ін.), соціальних контактів, стійких емоційних зв'язків, необхідних дитині для повноцінного психічного розвитку та функціонування» [8, С. 35]. Це визначення за своїм змістом цілком відповідає нашій гіпотезі про залежність між зловживанням месенджерами та комунікативною самодепривацією, яка може виникнути внаслідок такого зловживання, адже спілкування в месенджері хоча і є міжособистісною (соціальною) комунікацією, однак залишається віртуальним.

Таким чином, надмірне спілкування в месенджері призводить до узалежнення від віртуальної моделі міжособистісного спілкування, а цінність та актуальність «живого» спілкування падає. У цьому випадку загрозою є комунікативна самодепривація, яка полягатиме в свідомому або несвідомому обмеженні безпосереднього – віч-на-віч спілкування. Тобто особа починає бути нездатною (або емоційно байдужою) до синхронного спілкування, як наслідок людина боїться такого спілкування та уникає (процес самодепривації). Причиною такого узалежнення від комунікації в месенджері та самодепривації у спілкуванні віч-на-віч є перш за все відсутність синхронності у віртуальному спілкуванні: спілкуючись в месенджері людина завжди має більше часу подумати над своєю відповіддю, відредагувати написане, але ще не відправлене повідомлення або зігнорувати його взагалі. Відповідно – більше шансів показати себе з кращої сторони або створити певний штучний образ.

Іншим прикладом комунікативної самодепривації внаслідок надмірного використання месенджерів є свідомо (частіше підсвідомо) відмова від віртуальних комунікативних інтеракцій. Нами було проведено інтерв'ю (консультація) з особою яка

під час виборчої кампанії займала посаду координатора одного з агітаційних штабів. За словами цього координатора впродовж трьох місяців він був вимушений тримати на своєму смартфоні близько десяти різноманітних месенджерів, на які щоденно (іноді щогодинно) надходило сотні повідомлень та дзвінків – і звичайно усі вони потребували негайної відповіді. Після закінчення кампанії наш співрозмовник повернувся до звичайного для нього способу заробляння на життя – ведення сімейного бізнесу. Однак зловживання засобами комунікації мало свій негативний наслідок: особа почала свідомо ігнорувати будь-які вхідні дзвінки та повідомлення: не залежно від кого вони були – дружини, сина чи партнерів по бізнесу.

Така ситуація мала наслідком погіршення відносин із близькими, проблеми в бізнесі та що найголовніше – все це призвело до депресивного стану особистості. На нашу думку, в цьому випадку мало місце перенасичення безперервною та вимушеною комунікацією, яка постійно до чогось зобов'язувала особу. Після певного моменту індивід почав обмежувати себе в комунікації з оточенням – абсолютно не розуміючи мотивів такого самообмеження. Це стало свого роду протестом проти постійного вимушеного спілкування, однак вилилося це в процес комунікативної самодепривації.

Приведений приклад слід віднести до самодепривації також тому, що ми явно можемо простежити падіння рівня психічної енергії індивіда – в даному випадку енергії, що повинна бути направлена на комунікацію з навколишнім світом. Таке падіння енергії є свідченням саме самодепривації. Для пояснення позиції зазначимо, що такі вчені Г. Мюррей, Дж. Рейнгольд, З. Фрейд, Е. Фромм, К. Хорні розглядають самодепривацію як несвідоме прагнення до смерті і деструктивності, що викликане падінням рівня енергії. Так у психіці кожної людини міститься певна кількість енергії, що активізує дію психіки, а за словами О. Г. Максименка «мета будь-якої форми активності індивідуума полягає в зменшенні напруги, що викликається неприємним для нього накопиченням цієї енергії. Психічна енергія може існувати в двох різних станах: а) у стані спокою, в якому – подібно фехнеровському принципу Констанції – панує гармонія, б) в стані збудження, тиску, сили, які через дисгармонію в психічному апараті викликають прагнення до розрядки, вимагаючи створити гомеостаз» [4].

Психіка людини, в нашому випадку, задля забезпечення гомеостазу починає блокувати бажання комунікації, яка внаслідок зловживання месенджером починає бути джерелом напруження та тривоги, а відтак відбувається підсвідоме обмеження такої комунікації. Процес такого обмеження за умови тривалості поступово переростає в самодепривацію. Відповідно, для практикуючого психолога при консультуванні осіб, в

яких простежується свідомо або несвідомо відмова або суттєве (нездорове) обмеження в реальному або віртуальному комунікуванні важливо звертати увагу на ті події та життєві обставини які могли інформаційно перенаситити (або точніше – виснажити) людину. Це може стати ключем для розуміння причин у зміні поведінки особистості.

Тут також важливо вказати, що в практичній психології при консультуванні досить часто виникає ситуація, за якої поведінка пацієнта може в цілому вказувати на наявність певної психологічної травми, яка спричинила порушення його нормальної поведінки, однак насправді таке порушення може спричинятися самодепривативними процесами в психіці.

Для емпіричного обґрунтування запропонованої нами гіпотези нами було проведено опитування (анкетування) 34 людей віком від 16 до 40 років. Хочемо зазначити, що анкета була спрямована на встановлення відповіді на запитання: Чи існує кореляція між активністю використання месенджера; поведінкою індивіда у використанні месенджерів у віртуальному спілкуванні та його емоційним станом. Результат анкетування та наш науковий висновок дозволять визначити доцільність подальших досліджень з використанням методів відкритого анкетування та психологічної практики у виді консультування окремих індивідів.

Таблиця 1. Результати опитування наведені в представленій таблиці

1. Як багато месенджерів встановлено на Вашому смартфоні?	0	1	від 2 до 4	від 4 до 7	Більше 7
	0%	0%	42%	56%	2%
2. Скільки часу на день (приблизно в середньому) Ви витрачаєте на спілкування в месенджерах?	Менше 1 години	від 1 до 2х годин	від 2 до 3х годин	від 3х до 4х годин	Більше 4х годин
	18%	45%	21%	12%	4%
3. Як багато часу (приблизно в середньому) минає від моменту коли Ви побачили нове повідомлення та Вашою відповіддю на нього? (не стосується діалогів, що вже тривали)	Одразу	Від 1 до 5ти хвилин	від 5 хвилин до 30 хвилин	Від 30 хвилин до 3х годин	Більше 3х годин
	13%	33%	22%	24%	8%

4. У випадку ігнорування дзвінка або повідомлення, з чим це пов'язано?	Невчасно	Небажання	Важковідповісти		
	47%	31%	22%		
5. Чи відчуваєте себе зобов'язаним відповісти на повідомлення або дзвінок одразу?	ТАК	НІ	Залежить від кого повідомлення або дзвінок	Важковідповісти	
	37%	13%	43%	7%	
6. Чи очікуєте на швидку відповідь від особи, якій написали повідомлення в месенджері?	ТАК	НІ	Важковідповісти		
	68%	15%	17%		
7. Чи виникало у Вас бажання вимкнути телефон для неможливості отримувати повідомлення та дзвінки (ігнорування)?	ТАК	НІ			
	72%	28%			
8. Якщо відповідь на отсанне запитання була позитивною чи вдавалися Ви до вимикання телефону в таких випадках?	ТАК	НІ			
	19%	81%			

Наведені цифри дозволяють зробити деякі висновки та встановити нові припущення щодо потенційної кореляції. Статистично анкетування показало, що у всіх хто потрапив до групи анкетування є месенджери у кількості понад двоє. Відповіді на питання щодо часу, який витрачається на месенджери, показали, що майже половина опитаних обмежуються двома годинами, і що цікаво: зв'язку між кількістю месенджерів та витраченим на них часом не простежувалось. Цікавим став результат щодо питань 5 та 6: лише 37% відсотків вважають, що повинні відповісти на повідомлення якомога швидше, а при цьому майже в два рази більше респондентів воліють отримати швидку відповідь. Хоча наявність 43% відповідей за «Залежить від того, хто написав/подзвонив»

підтверджує свідому диференціацію та встановлення пріоритетів тих, з ким ми контактуємо в месенджерах.

Особливо цікавими для нашого дослідження стали відповіді на запитання 4 та 7, адже відсотки вказують, що більшість людей іноді перевтомлюються від віртуального спілкування та обирають такі варіанти обмеження комунікації: ігнорування (що цікаво, четверта частина опитаних не змогла пояснити мотиви ігнорування дзвінків та повідомлень) або вимкнення телефону. Однак відповіді на 8 запитання ілюструють той факт, що до реального вимкнення вдаються лише 19 % опитаних.

Представлена анкета може мати неабияку користь під час консультування пацієнта: питання з анкети повинні стати основою розгорнутого опитування окремого індивіда під час індивідуальної бесіди у психолога. Загалом, можна впевнено стверджувати, що піднята проблема потребує подальшої наукової розробки та проведення додаткових експериментів та емпіричних досліджень, адже проблема комунікаційної самодепривації в найближчі роки буде лише зростати, адже останні роки діти та підлітки майже повністю «перенесли» більшість комунікації у віртуальну площину. Надалі така тенденція призводитиме до порушення міжособистісної комунікації та спричинятиме особистісні розлади та депресивним станам (не говорячи про загрозу зростання кількості самогубств). Так, за словами М. М. Кононової та Н. А. Слюняєвої «внутрішньо депривованій особистості характерні зовнішні обмеження психологічної активності, блокування енергії, відчуження в сімейних стосунках, зниження активності в соціально-професійному житті» [5].

Слід вказати, що необхідність подальшої розробки досліджуваного питання аргументується також можливістю використання дослідницького матеріалу для розробки програм спеціальних тренінгів для людей, які займаються роботою, яка вимагає від них зловживання месенджерами (наприклад керівники різних рівнів, координатори заходів або проектів, лідери студентського самоврядування тощо). Такі тренінги допомогли б сформуванню правильного, емоційно врівноваженого ставлення осіб до «вимушеної» та «надмірної» комунікації в месенджерах.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведений матеріал можемо зазначити, що комунікативна самодепривація – це свого роду реакція психіки на перевантаження людини від постійного контакту з навколишнім (причому месенджери створюють ефект постійності потенційних контактів – оскільки будь-якої хвилини не залежно від пори дня може надійти нове повідомлення). Постійний «обов'язок» відповідати на все нові й нові повідомлення та дзвінки створюють надзвичайно напружений режим для людини, що

може призвести до тривожних станів та навіть до стійких розладів психіки. Іншою формою реакції стає саме процес комунікативної самодепривації – порушення специфічної людської потреби в спілкуванні.

Наше наукове дослідження дозволяє стверджувати, що глобалізація світу та стрімкий розвиток інформаційних технологій ставить нові виклики психічному здоров'ю людини, що вимагає від науковців та практиків подальшого опрацювання питань особистісної трансформації в сфері інформаційних технологій, а також теоретико-методологічного обґрунтування методів, що забезпечують ефективний рівень саморозвитку й самовдосконалення особистості та недопускають до процесів комунікативної самодепривації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боулби Дж. Привязанность / Дж. Боулби ; пер. с англ. ; общ. ред. и вступ. статья Г. В. Бурменской. – М. : Гардарики, 2003. – 477 с.
2. Фрейд А. Теория и практика детского психоанализа / [пер. с англ. и нем. Е. Биневоу, М. Гинзбурга, С. Иванченко, Я. Когана, О. Чекановой]. – М. : 000 Апрель Пресс, ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, 1999. – 384 с.
3. Маслоу А. Мотивация и личность / пер. с англ. А. М. Татлыбаевой. – СПб. : Евразия, 1999. – 478 с.
4. Максименко О. Г. Проблема психологічної самодепривації особистості // Збірник наукових праць «Вісник післядипломної освіти». – 2015. – № 4 (17). – С. 206-212.
5. Кононова М. М. Проблема депривації і самодепривації в контексті функціональних взаємозв'язків "Я" суб'єкта з його психологічними захистами // Психологія і особистість. – 2016. – № 2(2). – С. 166-174.
6. Ювал Ной Харарі. Людина розумна. Історія людства від минулого до майбутнього / пер. з англ. Ярослава Лебеденка. – Харків : КСД, 2016. – 413 с.
7. Чекстере О. Ю. Депривованість дитини як наслідок надмірного занурення у віртуальний простір. – [Електронний ресурс]. – Ркжим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/709107/1.pdf>
8. Чекстере О. Ю. Психологічні особливості децентрації дітей, залежних від комп'ютерно-ігрової діяльності : дис. канд. психол. наук. – Київ, 2012. – 303 с.
9. Терлецька Ю. М. Психічна депривація – порушення нормального функціонування людської психіки / Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту

психології імені Г.С. Костюка. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2013. – Том. X. – Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. – Вип. 25. – С. 477-486.

Рецензент:

***Шугай М.А.**, канд. психол. наук,
доцент кафедри психології і педагогіки
Національного університету «Острозька академія»*

Бондарець Дарія Андріївна,

Лех Анна Вікторівна,

студентки IV курсу спеціальності «Клінічна психологія»

факультету політико-інформаційного менеджменту

Національного університету «Острозька академія»

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ ДО НАВЧАННЯ В УЧНІВ ТРЕТІХ КЛАСІВ

У статті описано теоретичне та експериментальне дослідження особливостей формування мотивації до навчання. Описано теоретичні підходи до визначення понять мотиву та мотивації, зокрема мотивації до навчання, проаналізовано фактори, які впливають на формування мотивації до навчання. Проведено експериментальне дослідження, за допомогою якого було підтверджено ефективність розробленої авторської психокорекційної тренінгової програми на підвищення мотивації до навчання в учнів третіх класів. Встановлено підвищення показників рівня мотивації до навчання після використання тренінгової програми .

Ключові слова: *мотивація, навчання, молодші школярі, особистість, тренінг, експеримент.*

The article describes theoretical and experimental study of peculiarities of motivation formation. Theoretical approaches to defining the concepts of motive and motivation, in particular motivation to study, are described, the factors that influence the formation of motivation for learning are analyzed. An experimental study was conducted to confirm the effectiveness of the author's developed psycho-correction training program for enhancing motivation for third-grade students.

Key words: *motivation, education, under-age pupils, personality, psychological skills training, experiment.*

Постановка проблеми. Проблема мотивації – одна із ключових проблем психології, зокрема, мотивація навчальної діяльності школярів досліджується психологами з метою пошуку способів спонукання до пізнавальної діяльності, яка несе за собою продуктивне навчання. Продуктивна пізнавальна діяльність як процес набуття індивідуального досвіду є

надзвичайно важливою, мотиви навчання багато в чому зумовлюють всю активність особистості. Варто зауважити, що мотиваційний компонент є одним з найважливіших елементів будь-якого навчального процесу, не залежно від навчальної дисципліни, саме тому мотивація навчальної діяльності, на нашу думку, займає особливе місце у структурі мотивації особистості.

Варто зауважити, що мотивація навчання за значимістю є одним із ключових фактором, який визначає рівень досягнень [11]. Зважаючи на те, що саме навчальна діяльність займає більшу частину розвитку дитини як особистості, важливо знати як правильно мотивувати дитину до навчання. Розуміючи мотивацію навчання сучасних молодших школярів педагоги можуть оптимізувати процес навчання, складати такі навчальні програми та плани для української школи, які гарантуватимуть максимальний результат. Батьки молодших школярів можуть використати отримані нами дані у процесі виховання дітей, мотивуючи їх до навчання, що зумовлює актуальність та практичну значущість наукової роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність людини, її оптимізація завжди цікавила психологів, які займаються наукою чи практикою. Розглянувши структуру діяльності, розуміємо, що жоден наш вчинок неможливий без мотивів та мотивації: лише усвідомивши реальну потребу в чомусь, людина приступає до виконання того чи іншого виду діяльності.

Провівши теоретичний аналіз досліджуваної проблеми, ми розглянули декілька підходів у визначенні поняття мотиву, мотивації та мотивації до навчання зокрема, однак не зважаючи на те, що безліч психологів досліджували цю тему, неможливо стверджувати, що вона розкрита достатньо вичерпно. Зважаючи на те, що дослідники досі не дійшли згоди щодо класифікації мотивів та способів їх формування, можна стверджувати про актуальність обраної теми дослідження.

Зокрема, у вітчизняній психології багато досліджень пов'язують поняття «мотив» із поняттям «діяльність». Діяльнісний підхід О. Леонтьєва спирається на принцип єдності психіки та діяльності людини. У цьому контексті мотив розуміється як спосіб організації активності та діяльності особистості [7].

Натомість Л. Божович вважала, що можна погодитися із цією концепцією, якщо говорити лише про те, що певний предмет може бути спонукою до активності, проте ніяк не діяльності вцілому. Такий підхід до розуміння мотивів не дає відповіді на питання, чому обрана саме ця ціль і саме цей шлях її досягнення [9].

А. Дербеньова вважає мотивом причину, яка зумовлює вибір дій та вчинків та певні умови, які активізують об'єкта Також мотивом вважають спонуку до дії, яка зумовлює її вибір [8].

Варто зазначити, що поняття мотивації є значно ширшим за поняття мотиву. Деякі науковці визначають мотивацію як сукупність спонук, що обумовлюють той чи інший вчинок, таким чином, чим більше різноманітних потреб, цілей, мотивів у людини, тим більш розвинена її мотиваційна сфера; чим різноманітніші способи задоволення потреб, тим гнучкіша мотивація (Л. Дзюбка та Л. Гриценко) [1].

У наукових працях зустрічаємо визначення мотивації як процесу перетворення потреби у мотив із подальшою спонукою до діяльності [11]. На нашу думку, саме таке визначення найбільш повно розкриває суть поняття мотивації, адже сукупністю мотивів особистості ми називаємо її мотиваційну сферу.

На загально-теоретичному рівні проблеми формування мотивації особистості досліджували в своїх роботах такі психологи і дидакти, як Б. Баєв, Д. Ельконін, Г. Костюк, О. Леонтєв, І. Підласий, С. Рубінштейн та інші.

Варто зауважити, що навчальну мотивацію як компонент навчальної діяльності досліджували в таких напрямках: діяльнісному (М. Алексєєва, Н. Зубалій, А. Маркова, М. Матюхіна, Т. Матіс та ін.); онтогенетичному (В. Асєєв, Л. Божович, Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Скрипченко та ін.); дидактичному (Ю. Бабанський, М. Данилов, А. Кузьмінський, Я. Лернер, А. Омеляненко, М. Скаткін, О. Савченко, Г. Щукіна та ін.) [7]. Однак деякі із досліджень потребують вдосконалення, оскільки є вже дещо застарілими та неактуальними.

Як відомо, навчальна діяльність керується не одним конкретним мотивом, а цілою структурою мотивів, яка формується залежно від ставлення учня до різних аспектів навчання. Саме тому вбачаємо необхідність у вивченні мотивації до навчання як цілісної системи, а не вивчення окремого пізнавального мотиву.

Насамперед, варто зауважити, що у сучасній психологічній науці не існує єдиної класифікації навчальних мотивів, яка була б загальноновизнаною усіма науковцями і змогла б повністю охарактеризувати ці мотиви. Мотиви навчання є специфічним видом мотивів, що пов'язано із специфічністю навчання як особливого виду діяльності, для якого навчання, оволодіння знаннями і навичками є не тільки результатом, але і метою [12].

Мотивацію до навчання можна розглядати крізь призму часто змінних чинників, які мають постійний взаємозв'язок між собою, наприклад, такі як емоції, інтереси, переживання, цінності, цілі школяра тощо.

Наприклад, Л. Божович у своїх роботах виділяла дві групи навчальних мотивів, які спонукають до навчальної діяльності, однак не є схожими за походженням та природою. Перші породжуються навчальною діяльністю, а інша група мотивів породжується системою відносин між молодшим школярем на навколишнім середовищем [3].

Мотивованість навчання, на думку М. Decruyenaere та W. Lens, можна розглядати як психологічну характеристику зацікавленості школяра до засвоєння знань, до придбання певних умінь і навичок та до власного розвитку [10].

С. Пальчевський вважає, що мотиви навчання слід класифікувати за ознаками цілеспрямованості навчально-виховного процесу. Він виділяє такі групи мотивів: соціальні (суспільні) мотиви, пов'язані з різними взаємостосунками учнів між собою і зі старшими; пізнавальні; професійно-ціннісні [6]. У сучасній психології саме ця класифікація мотивів до навчання є найбільш поширеною серед науковців та практикуючих психологів.

У класифікації мотивів навчання Н. Сопнева виділяє чотири основні групи:

1. Мотиви, закладені в самій навчальній діяльності (навчально-пізнавальні мотиви, пов'язані зі змістом навчальної діяльності, які спонукають пізнати нові факти, опанувати теоретичними знаннями й узагальненими способами дій);

2. Мотиви, пов'язані з процесом навчання (спонукають до виявлення інтелектуальної активності, подолання перешкод в процесі розв'язання задач. Дитину захоплює сам процес рішення, а не тільки очікувані результати);

3. Мотиви, пов'язані з тим, що лежить поза самою навчальною діяльністю (широкі соціальні мотиви (мотиви обов'язку і відповідальності перед батьками, викладачами, суспільством), мотиви самовизначення (розуміння значущості знань для майбутньої професії і постійне самовдосконалення), вузькоособистісні мотиви: прагнення одержати схвалення, добрі оцінки (мотивація благополуччя);

4. Негативні мотиви (прагнення уникнути прикостей із боку викладачів, батьків (мотивація запобігання прикостей)) [7].

Варто зауважити, що К. Фоменко зазначав, що в якості мотивів навчальної діяльності школяра у тісному взаємозв'язку виступають потреби та інтереси, прагнення та емоції, установки та ідеали. Тому, на думку вченого, мотиви варто розглядати як складні динамічні системи, за допомогою яких здійснюється аналіз та оцінка альтернатив, вибір та прийняття рішень [9].

Л. Божович, Є. Ільїн, А. Маркова мотивацію навчальної діяльності учнів розглядають як систему внутрішніх та зовнішніх імпульсів [3]. Тобто внутрішні імпульси спонукають учня до належного виконання своїх навчальних обов'язків, старанності,

охайності та відповідальності, а до зовнішніх імпульсів вчені відносять стимули, що перебувають в тісному взаємозв'язку з мотивами, що є схожим до бачення зовнішньої та внутрішньої мотивації до навчання у праці N. Ikeogu [11].

На підставі аналізу психолого-педагогічних досліджень (О. Киричук, В. Максимова, Ф. Савіна, С. Рубінштейн, Н. Сопнева, М. Кормишев,), ставлення школярів до навчання значною мірою залежить від стійкості їхніх пізнавальних інтересів, відтак провідним мотивом навчання деякі вчені (В. Максимова, С. Рубінштейн, К. Кормишев) вважають пізнавальні інтереси учнів [5]. При цьому О. Киричук, Ф. Савіна та Н. Сопнева виокремлюють ситуативні, відносно стійкі та достатньо стійкі пізнавальні інтереси [7]. Тому, на нашу думку, закономірно, що й пропонувані дослідниками педагогічні засоби здебільшого орієнтують учителів на формування в учнів стійких пізнавальних інтересів у процесі навчальної діяльності.

Підводячи підсумок, варто зауважити, що в умовах сьогодення інтерес учнів до навчання знижується, школа знецінюється і відповідно мотивація до навчання зменшується. Вплив на мотивацію учнів до навчання здійснюється здебільшого батьками, однак формування мотивації до навчання є важливим чинником успішного вирішення задач освіти, що зумовлює актуальність проведеного дослідження.

Мета статті полягає у тому, щоб експериментально дослідити особливості формування мотивації до навчання учнів третіх класів.

Для досягнення поставленої мети нами було виділено ряд завдань:

1. Провести теоретичне дослідження особливостей формування навчальної мотивації в учнів.
2. Провести діагностику рівня мотивації у школярів.
3. Розробити авторську психокорекційну тренінгову програму для розвитку мотивації до навчання.
4. Провести експериментальне дослідження ефективності розробленої програми.

Виклад основного матеріалу. З метою вивчення психологічних особливостей формування навчальної мотивації в учнів було сформовано вибірку для первинної діагностики рівня мотивації за допомогою методики «Спрямованість на набуття знань» (Є. Ільїн, Н. Курдюкова). Вибірка первинного психодіагностичного дослідження складалася із учнів третіх класів Луцького навчально-виховного комплексу «Гімназія №14 імені Василя Сухомлинського» і становила 83 респонденти віком 8-10 років (46 - жіночої статі та 37 осіб чоловічої статі). Усіх респондентів було поділено на групи відповідно до рівню навчальної мотивації, зокрема першу групу склали учні із високим рівнем (14 учнів, 11 - жіночої статі та 4 - чоловічої статі), другу групу - учні із середнім рівнем (21 респондент, 8 - жіночої статі та

12 - чоловічої статі) і третю групу - учні із низьким рівнем мотивації до навчання (48 досліджуваних, 27 - жіночої статі та 21 - чоловічої статі).

Для подальшого експериментального дослідження і формування мотивації для навчання було обрано третю групу учнів, що складалася із 48 респондентів, зокрема 27 досліджуваних жіночої статі та 21 респондент чоловічої статі, віком 8-10 років. Учні було поділено на експериментальну групу, що складалася із 24 осіб, з яких 13 респондентів жіночої статі, та 11 - чоловічої статі, та контрольну групу, у яку ввійшло 24 респонденти, зокрема 14 - жіночої статі та 10 - чоловічої статі).

Матеріали дослідження. Для етапу відбору респондентів із низьким рівнем мотивації нами було використано методика Методика «Спрямованість на набуття знань» (Є. Льїн, Н. Курдюкова). Для визначення ефективності впливу за допомогою психокорекційного тренінгу ми використали ідентичний психодіагностичний інструментарій.

Процедура дослідження. Процедура проведеного експерименту включала у себе три фази, зокрема: I фаза - проведення первинної психодіагностики, II фаза - проведення тренінгу, III фаза - проведення вторинної психодіагностики з метою підтвердження позитивного впливу розробленої авторської психокорекційної тренінгової програми.

На I фазі було проведене первинне психодіагностичне дослідження з метою відбору вибірки для подальшого експериментального дослідження. Респондентам було запропоновано бланки для відповідей за методикою «Спрямованість на набуття знань» (Є. Льїн, Н. Курдюкова). До бланків також увійшла інформація про вік та стать досліджуваних. Усі бланки було закодовано експериментаторами. Учнім було надано інструкцію щодо заповнення бланків та виділено 15 хвилин на їх заповнення та проходження методики. Після аналізу результатів було обрано респондентів із низьким рівнем мотивації до навчання та розподілено на дві групи - експериментальну та контрольну.

II фаза експериментального дослідження проводилася лише в експериментальній групі. З метою підвищення рівня мотивації до навчання учасникам експериментальної групи було проведено розроблену нами авторську психокорекційну тренінгову програму, яка складалася із п'яти занять тривалістю 45 хвилин. Загальна тривалість психокорекційного впливу на респондентів склала 5 академічних годин.

Фаза III була проведена для двох груп респондентів (експериментальної та контрольної) та мала на меті підтвердити формування мотивації до навчання в учнів, які прослухали авторську психокорекційну тренінгову програму шляхом повторної

психодіагностики та порівняння результатів між експериментальною та контрольною групами.

Аналіз результатів. Для аналізу отриманих результатів було використано програму IBMSPSSStatistics 21 у якій було здійснено статистичний аналіз отриманих результатів.

Для того, щоб забезпечити надійність експериментального дослідження та мати змогу порівнювати отримані результати експериментальної та контрольної груп між собою, було порівняно внутрішньогрупові результати у кожній групі до моменту експериментального впливу. Для цього було використано t-критерій Стьюдента для незалежних вибірок. Отримані результати можна побачити у таблиці 1.

Таблиця 1

Критерій для незалежних вибірок

Група	t	Значимість (2-стороння)	M	SD
Експериментальна	1.093	0.28	2.5	1.103
Контрольна	1.093	0.28	2.2	1.007

Як бачимо з таблиці 1, статистично значимих відмінностей між результатами першого етапу психодіагностики респондентів у експериментальній та контрольній групах не виявлено. Отже, респонденти мають однаково низький рівень мотивації та результати можна порівнювати між собою, оскільки статистично значимих відмінностей між рівнем мотивації до навчання у досліджуваних обох груп не виявлено на рівні $p=0.28$. Варто зауважити, що середні показники мотивації до навчання у досліджуваних групах підтверджують статистичний аналіз і вказують на схожість вибірок, що видно у таблиці 1.

Для підтвердження впливу авторської психокорекційної тренінгової програми на рівень мотивації учнів третіх класів було використано t-критерій Стьюдента для парних вибірок. Цей критерій засвідчив наявність статистично значимих відмінностей між показниками рівня мотивації до навчання у експериментальній групі до та після проведення впливу [$t=5.943$; $p=0.000$], що вказує на ефективність розробленого авторського тренінгу. Порівняльний аналіз середніх показників рівня мотивації також підтверджує наявність змін, зокрема до проведення експериментального впливу середні показники нижчі ($M=2.5$; $SD=1.103$), аніж після проведення авторського тренінгу ($M=5.6$; $SD=1.906$).

Варто зауважити, що для порівняння показників рівня мотивації у респондентів в експериментальній та контрольній групі необхідно засвідчити відсутність змін показників

рівня мотивації навчання у контрольній групі до та після проведення експерименту. За допомогою t-критерію Стьюдента для парних вибірок було здійснено статистичний аналіз показників мотивації респондентів первинної та вторинної діагностики. Статистично значимих відмінностей не виявлено [$t=0$; $p=1$], що свідчить про те, що рівень мотивації в учнів контрольної групи не змінився і залишився низьким. Варто зауважити, що порівняльний аналіз середніх показників мотивації підтверджує відсутність змін у показниках мотивації у респондентів контрольної групи до експерименту ($M=2.25$; $SD=0.989$) та після ($M=2.25$; $SD=0.989$), оскільки дані є ідентичними.

Провівши статистичний аналіз показників рівня мотивації у експериментальній та контрольній групі після експериментального впливу за допомогою t-критерію Стьюдента для незалежних вибірок було виявлено наявність статистично значимих відмінностей [$t=7.697$; $p=0.000$], що вказує на ефективність розробленої нами авторської психокорекційної тренінгової програми з підвищення рівня мотивації до навчання в учнів третіх класів.

Варто зазначити, що порівняльний аналіз середніх показників мотивації до навчання у експериментальній та контрольній групах після проведення тренінгу підтверджують ефективність експериментального впливу та авторської тренінгової програми, оскільки середній показник мотивації у експериментальній групі значно вищий ($M=5.63$; $SD=1.906$), ніж середній показник мотивації до навчання у контрольній групі ($M=2.25$; $SD=0.989$).

Висновок. Отже, було проведено теоретичне та експериментальне дослідження особливостей формування мотивації до навчання в учнів третіх класів Луцького навчально-виховного комплексу «Гімназія №14 імені Василя Сухомлинського». Теоретично було дослідження поняття мотиву та мотивації у психологічній науці, розглянуто підходи до розуміння мотивації до навчання та факторів, які впливають на підвищення рівня мотивації до навчання в молодших школярів. Нами було розроблено авторську психокорекційну тренінгову програму для підвищення рівня мотивації до навчання в учнів третіх класів, що базується на проведеному теоретичному аналізі. Експериментальним шляхом було досліджено та підтверджено ефективність розробленої тренінгової програми, що дозволяє її використання педагогами та психологами під час навчального процесу з метою підвищення рівня мотивації до навчання школярів, що забезпечує практичну значущість проведеного дослідження. Перспективу подальших досліджень вбачаємо в подальшій апробації розробленої психокорекційної програми на більшій вибірці та розробку альтернативних програм підвищення рівня мотивації до навчання в учнів школи різного віку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гриценюк Л., Дзюбко Л. Мотивація навчальної діяльності як психолого-педагогічна проблема. Психолінгвістика. 2014. Вип. 4. С. 33-43.
2. Гриценюк Л., Дзюбко Л. Діагностика навчальної мотивації: збірник методик, 2012. 128 с.
3. Зимняя И. Педагогическая психология: учеб. для ВУЗов. 2-е изд., доп., испр. и перераб. Москва, 2015. 384 с.
4. Ильин Е. Мотивация и мотивы. Питер, 2007. 512 с.
5. Кормишев М. Методичне забезпечення дослідження мотивації учіння молодших школярів. Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія. №37, 2015. С. 97-107.
6. Пальчевський С. Педагогіка: Навч. посіб. Київ, 2016. – 576 с.
7. Сопнева Н. Сутність і види мотивів навчальної діяльності. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: Зб.наук.праць. Харків: ХІПІ. 2018. № 49. С. 32-35.
8. Усе про мотивацію [уклад. Дербеньова А. Г.]. Харків, 2016. 207 с.
9. Фоменко К. Психодіагностика мотиваційної сфери особистості молодшого школяра. Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія. №55, 2018. С. 280-295.
10. Decruyenaere M. Lens W. Motivation and de-motivation in secondary education: Student characteristics. Learning and Instructions. Volume 41, Issue 22, 2013, Pages 145-159.
11. Ikeogu N. An exploration of the link between pupil motivation and disruptive behaviour in the classroom. Institute of Education, University of London for the Doctorate in Professional Educational, Child and Adolescent Psychology, 2018. 152 pages.
12. Redondo R., Martin J. Motivation: The Road to Successful Learning. PROFILE Issues in Teachers' Professional Development, 17(2), 2015. Pages 125-136.

Рецензент:

***Шугай М.А.**, канд. психол. наук,
доцент кафедри психології і педагогіки
Національного університету «Острозька академія»*

УДК 81'367.633

**Будяковський Роман Вікторович,
Денисевич Максим Євгенійович,
Кисіль Руслана Олександрівна,
Поцікайло Людмила Олександрівна
Тищук Віталій Дмитрович,**

*студенти IV курсу спеціальності «Психологія»
факультету політико-інформаційного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ УЯВИ ДОШКІЛЬНИКІВ

У статті досліджується проблема розвитку уяви дошкільників. У зв'язку з цим, проаналізовано теоретичні підходи до розуміння процесу уяви та її структури, стадії її розвитку у дитини дошкільного віку, описується динаміка розвитку уяви у дошкільному віці. Охарактеризовано функції уяви та її психологічні особливості розвитку, представлені результати емпіричного дослідження психологічних особливостей розвитку уяви дошкільників.

Ключові слова: дошкільний вік, уява, закономірності уяви, вікові особливості

The article investigates the issue of developing the preschoolers' imagination. In this regard, the article analyzes theoretical approaches to understanding the process of imagination and its structure. Also, the article describes stages and dynamics of preschoolers' imagination development. The research study characterizes functions of imagination and psychological features of its development. The results of empirical study of the psychological peculiarities of the preschoolers' imagination development are presented in this article likewise.

Key words: preschool age, imagination, imagination patterns, age features.

Обґрунтування проблеми. Останнім часом у представників психології та педагогіки все частіше з'являється питання, яке стосується особливостей розвитку уяви в дитини дошкільного віку, а також розкриття механізмів уяви. Сучасні напрями в розвитку психологічної науки розкривають нові питання у дослідженні особливостей розвитку уяви. Одним з найпоширеніших питань є питання про індивідуальні особливості розвитку уяви та прояви індивідуальності дитини в його творчої діяльності.

Тема щодо особливостей розвитку уяви дошкільнят в наш час досить актуальна і це пов'язано в першу чергу з тим, що уява – це психічний процес, без якого не може мати прояв жодна форма творчої діяльності людини, тобто уява є невідривною складовою творчості дитини, в тому числі і поведінки дошкільника загалом.

Як показують сучасні психологічні дослідження, психічним процесом, який має значний вплив на продуктивність здійснення будь-якого виду діяльності, є здатність до уяви. Уява є найголовнішим новоутворенням у дошкільному віці. Якраз в дошкільний період у дитини інтенсивно формується уява, завдяки чому дошкільник стає спроможним об'єднувати частини в ціле.

Уява, вигадки, мрії, імпровізація є невід'ємною частиною існування дитини. Будь-яка людина не може освоїти нову інформацію, програму без наявної у неї уяви – незамінного психічного процесу. А початок особливо активного розвитку уяви якраз і припадає на дошкільний вік. Якщо в цей період не сприяти розвитку уяви, то незабаром відбудеться пониження або й повне згасання даного психічного процесу та його функцій. Водночас із зниженою здатністю дитини до мрійливості, вигадок, фантазування у дошкільника зникає інтерес до пізнання, оригінальності, винахідливості, мистецьких дій, зникає здатність до творчого мислення тощо.

Дошкільний вік вирізняється активним розвитком уяви, що несе суттєвий вплив на індивідуальний розвиток дитя, на засвоєння дитиною різних видів діяльності. Протягом дошкільного періоду уява бурхливо розвивається та ускладнюється. Через це з'являється назріле питання, яке стосується виховання творчого індивіда. Надзвичайно важливим є вивчення індивідуальних особливостей уяви, специфіки її появи та розвитку у дошкільному періоді.

Аналіз попередніх досліджень. Проблема розвитку уяви дитини дошкільного віку займає одне з найважливіших місць у психологічній науці протягом останніх десятиліть. У психологічних та педагогічних науках досить глибоко вивчаються різноманітні підходи до питань розвитку уяви. Дослідження особливостей розвитку уяви здійснювали ряд таких вчених як: Л. С. Виготський, Т. Рібо, Дж. Селлі, С. Рубінштейн, М. Палагіна, О. М. Дьяченко, М. Ю. Горбунова, М. В. Гринців, В. І. Морсанова, Ю. В. Саєнко, Н. О. Киселевська, О. О. Конопкін, Б.Г. Ананьєва, В.В. Давидов, Д.Б. Ельконін, О. М. Леонт'єв та ін. Вчених усе більше цікавить проблема успішного формування творчої особистості, яка матиме здатність легко, оригінально та ефективно долати різноманітні труднощі та перешкоди.

У науковій літературі зустрічаються різноманітні трактування терміну «уява» та різні погляди вчених на уяву як психічний процес.

За сформованим визначенням З. В. Огороднійчук, О. В. Скрипченко та Л. В. Долинської, уява трактується як психічний процес, за допомогою якого людина утворює неіснуючі раніше образи, використовуючи при цьому свій минулий досвід [10].

Т. Б. Рібо пояснював уяву, пов'язуючи її із виникненням нових зв'язків та асоціацій. Механізм уяви Т. Рібо пояснював так: дисоціація – здійснення розщеплення станів свідомості; асоціація, навпаки, – інтеграція цих станів. Отже, за думкою Т. Рібо, уява - це усвідомленне єднання та творче збільшення наявних асоціацій. Дане об'єднання розкривається в законі Рібо, який говорить про асоціації за схожістю. Т. Рібо сформував закон уяви, який звучить так: «Асоціація за схожістю передбачає змішану роботу асоціації та дисоціації: це діяльна форма. Тому вона і є головне джерело матеріалів творчої уяви». Вчений Т. Рібо вважав, що вперше у людини уява з'являється у віці 3-х років, і вдосконалюється значно швидше, аніж мислення. Про те, що у дитини є уява говорить здатність малюка діяти функціонувати в вигаданій обстановці з вигаданими предметам [6].

Дж. Селлі теж вважав, що найголовнішим засобом активності уяви є асоціація, і саме він виокремлював апперцепцію – наявність минулого досвіду. Дж. Селлі зазначав, що у дошкільному віці уява досягає найбільшого свого виявлення і проявляється у видумуванні дітьми неіснуючих друзів, тварин, зв'язків та в своєрідному поясненні всього, що відбувається [14].

Уява перетворює реальну дійсність, віддаляється від неї, проте разом з тим і зважає на важливі сторони цієї дійсності та її найважливіші риси. Зазначаючи про зв'язки уяви з дійсністю, варто згадати вченого Л. С. Виготського. Саме він висунув найперший і найбільш важливий закон уяви, який говорить, що уява прямо залежить від багатства і різноманітності попереднього досвіду.

Сприймаючи реальність, особистість здатна її перетворити на основі діючих в момент сприймання почуттів, емоцій, бажань тощо. Даний аспект Л. С. Виготських зафіксував, сформувавши ще один закон – закон спільного емоційного знаку. Суть даного закону в тому, що враження і образи, що несуть у собі спільний емоційний знак, вони можуть створити новий образ, об'єднавшись між собою [4].

Разом з тим, Л. С. Виготський, вивчаючи особливості уяви, з'ясував, що існує і обернений зв'язок уяви і емоцій, і в цьому випадку уже навпаки уява має вплив на почуття людини. І цей закон вчений назвав законом емоційної реальності – будь-який витвір уяви, який є реальний, завжди викликає реальні почуття [4].

За дослідженнями М. М. Под'якової та З. Н. Новлянської, можна зрозуміти, що уява у дітей дошкільного віку заміщує ще не наявні в дитини вміння та знання, дає змогу

належним чином дитині усвідомити, о відбувається та встановити логічний зв'язок між подіями. Саме завдяки уяві дошкільник може поєднати різні почуття, враження, при цьому вибудовуючи у дитини повний образ світу.

К. Д. Ушинський, досліджуючи особливості уяви дошкільників, писав: «Уява дитини і бідніше, і слабкіше, і одноманітніше, ніж у дорослої людини, і не містить в собі нічого поетичного, так як естетичне почуття розвивається пізніше інших, але справа в тому, що і слабка дитяча уява має таку владу над слабкою і ще неорганізованою душою дитини, якої не може мати розвинена уява дорослої людини над її розвиненою душею».

Досліджуючи уяву, вчена Г. Д. Кирілова зазначила, що головною умовою для перших проявів уяви є боротьба між бажанням дошкільника копіювати старших, бути подібним до них, і реальною змогою задовільнити це бажання. І тому перехід провідної діяльності дитини із маніпулятивної на сюжетно-рольову гру дає змогу впоратися із цією боротьбою: дошкільник починає діяти ще в умовній уявній ситуації, проте застосовуючи дії і вчинки дорослого [8].

Вчені (Г. Д. Кирілова, К. Д. Ушинський, Л. С. Виготський, Т. М. Рібо, (А. О. Леонтьєв, Д. Б. Ельконін) досліджуючи особливості уяви, виділили її основні функції, до яких відносяться:

- Представлення дійсності в образах для подальшого користування ними;
- Врегулювання емоційних станів;
- Довільна регуляція пізнавальних процесів (саме використовуючи образи людина може управляти своїми станами, сприйманням, думками, діями тощо);
- Функція планування і прогнозування, а також, в майбутньому, реалізація запрограмованого і запланованого;
- Формування внутрішнього плану дій (можливість дитини робити дії подумки за допомогою образів, якими вона маніпулює в умі).

Виклад основного матеріалу. Як відомо, у людини не з народження є уява і це не є вродженим психічним процесом, а розвивається вона в онтогенезі (індивідуальному розвитку індивіду). І відповідно, розвиток уяви не є відокремленим від розвитку особистості загалом, тому він проводиться під час виховання та навчання нерозривно від існуючих пізнавальних процесів, а саме мовленням, пам'яттю, мисленням, волею і таке інше.

Розвиток уяви дошкільників має свої особливості, тому неможливо конкретно визначити вікові рамки її динаміки. Прийнято вважати, що перший прояв уяви співвідноситься з сприйманням. Дитина, віко 1, 5 роки ще не концентрує своєї уваги і не може слухати звичайні казки чи розповіді, і дуже швидко засинає або ж переключається на

щось інше, проте у 1,5 роки діти полюбляють розповіді про те, що самі пережили. Тут і виражається співвідношення сприймання і уяви [1].

Далі під час ігрової діяльності дошкільник видозмінює отримані враження, перетворюючи в уяві засоби, які сприймалися до цього. Завжди, найперші образи уяви співвідносяться з активністю та діяльністю. Малюк не фантазує, а переводить видозмінений образ у ігрову діяльність [10].

Етап, який слідує за цією стадією, пов'язаний з опануванням дитиною мови, і завдяки цьому малюк застосовує в уяві не лише образи, а вводить вже і уявлення, судження, поняття тощо. Окрім цього, дошкільник вже може образи, які у нього виникають « в умі» охарактеризувати за допомогою слів. Це дає можливість малюку виокремлювати певний предмет серед великої кількості інших та концентрувати свою увагу на деяких частинах предмета, тобто виділяти частини із цілого. Дана стадія розвитку уяви характеризується мимовільним характером появи образів у обставинах, в яких опинилася дитина.

Наступний етап розвитку уяви характеризується появою активних форм уяви. А даному етапі уява довільна, це пов'язано з тим, що дитина вже старається контролювати образ, який виникає в уяві за допомогою ініціативи дорослого, який допомагає малюкові сформувати образ деякого предмету у його уяві і лише після цього дитина реалізовує цей образ у життя.

На пізніших стадіях розвитку уяви дошкільних схильний застосовувати довільну уваги вже не потребуючи ініціативи дорослих. Це можна спостерігати під час ігрової діяльності дитини, яка вже набуває певного сюжету та цілеспрямованості. Матеріали, які знаходяться біля дитини є засобом, щоб втілити образи її уяви у життя. У 4-5 років малюк вже може самостійно вибудовувати, малювати, вигадувати та уявляти предмети і поєднувати їх в залежності від плану і замислу дитини [2].

За дослідженнями О. М. Дьяченко, було виділено дві стадії розвитку уяви у дітей дошкільного віку.

Перша стадія – 4-5 років. Творчої уяви зменшується через спрямованість на оволодіння зразків поведінки в соціальному середовищі. Афективна уява з'являється під час виникнення реальних емоцій, почуттів та переживань. Пізнавальна уява носить характер відтворення. У дошкільника з'являється план дій, але лише на подальшу дію, а не на всю справу до кінця.

Друга стадія – 6-7 років. Її можна описати безпосереднім оволодінням опанованих на минулій стадії зразків поведінки. На даній стадії розвитку афективна уява вибудовує емоційно цінні і необхідні дошкільникові ігрові обставини, що допоможуть впоратися

малюкові із негативними емоціями та хвилюванням через програвання певної ситуації. Пізнавальна уява наданому етапі удосконалюється. Образи, що виникають в уяві є не окремими частинами, а є цілісним баченням предмету. Програмування та план дій стосується всієї подальшої діяльності, який може і підкоригуватися під час виконання. Уява слугує виникненню та розвитку розмовної творчості дитини, в першу чергу проявляється в вигадування казок [13].

Отже, за дослідженнями вчених можна виокремити основні характеристики уяви в дошкільному віці:

- Носить мимовільний характер;
- Нестійкість образів;
- Цілеспрямованість уяви набуває більшого розвитку;
- Активно розвивається мрійливість;
- Спотворення та гіперболізація дійсності;
- Довіра образам уяви;
- Взаємозв'язок з емоціями;
- Низький рівень узагальненості образів уяви;
- Відтворююча;
- Підвищується чіткість і яскравість образів;
- Нездатність розрізнити дійсність від вигаданого.

Отже, уява є основним новоутворенням у дошкільному віці і трактується як психічний процес, за допомогою якого відбувається виникнення нових образів завдяки обробці матеріалу сприймань і уявлень, що були отримані у минулому досвіді. Уява розвивається в ході онтогенезу. Тому необхідно постійно її розвивати, щоб покращувати динаміку її роботи

Мета статті - теоретично проаналізувати та емпірично дослідити психологічні особливості розвитку уяви у дітей дошкільного віку.

Опис вибірки. Задачею емпіричної частини статті було дослідження психологічних особливостей розвитку уяви дошкільників. Процедура емпіричного дослідження була здійснена у кілька етапів.

На першому етапі відбувалися формування вибірки та підбір методик для подальшого проведення дослідження, спрямованого на вивчення особливостей розвитку уяви дітей дошкільного віку. Таким чином, було сформовано вибірку із 46 дітей віком від 3 до 6 років (23 учасники молодшої групи від 3 до 5 років та 23 учасники старшої групи від 5

до 6 років), дитячий садок №1 «Дзвіночок» м. Сарни. Для проведення психодіагностики за допомогою опитувальників був застосований груповий метод.

На другому етапі було зібрано отримані дані та проведено інтерпретацію, аналіз і визначено основні особливості розвитку уяви дошкільників.

Методи дослідження. Одним із завдань ефективного виконання наукової роботи є здійснення емпіричного дослідження особливостей розвитку уяви дошкільників. У дослідженні були використані такі теоретичні методи як критичний аналіз, синтез, узагальнення, порівняння теоретичних та експериментальних розробок досліджуваної проблеми. Окрім теоретичного аналізу наукових джерел в області дослідження особливостей розвитку уяви, ми використали ряд емпіричних. Для емпіричного дослідження особливостей розвитку уяви було використано комплекс інструментів:

1) **Методика «Домалюй фігури»** (за Е.П. Торренсом у модифікації О.М. Дьяченко), яка призначена для встановлення рівня розвитку уяви та здатності створювати оригінальні образи. В якості стимульного матеріалу є один комплект карток, на яких зображена одна фігура незрозумілої форми, яку дитина має доповнити та домальовати. Набір має 10 карток. Рівень виконання задачі, що стояла перед дитиною оцінюється за допомогою коефіцієнту оригінальності. Коефіцієнт оригінальності дорівнює кількості неповторюваних малюнків. Однаковими є малюнки, в яких запропонована фігура для домальовування стає одним і тим же ж елементом (як приклад, і трикутник і квадрат є в основі намальованого телевізора). В такому випадку обидва ці зображення не враховуються дошкільнику.

Потім порівнюють зображення, створені кожним з досліджуваних на основі однієї і тієї ж фігурки для домальовування. Якщо у двох дітей є однакові зображення, то цю фігуру не зараховують ні одній дитині. Таким чином. Коефіцієнт оригінальності - це кількість зображень, що не повторювалися.

За даною методикою є три рівня розвитку уяви. Низький рівень розвитку уяви характеризується поганим сприйняттям дитиною завдання, діти або зображують поруч із наданою фігурою щось своє, або малюють щось безпредметне. Малюнки на цьому рівні примітивні та шаблонні.

При середньому рівні діти домальовують більшість фігурок, однак всі малюнки схематичні, без деталей. Завжди є малюнки, що повторюються самою дитиною або іншими дітьми групи.

При високому рівні діти дають схематичні, іноді деталізовані, але, як правило, оригінальні малюнки (що не повторюються самою дитиною або іншими дітьми групи). Запропонована для домальовування фігурка є зазвичай центральним елементом малюнка.

За методикою «Домалюй фігури» (за Е.П. Торренсом у модифікації О.М. Дьяченко) було визначено, що досліджувані, із старшої групи мають вище середнє значення показників (43,4) за рівнем розвитку уяви, ніж діти молодшої групи (середнє значення - 17,2) (Рис. 1).

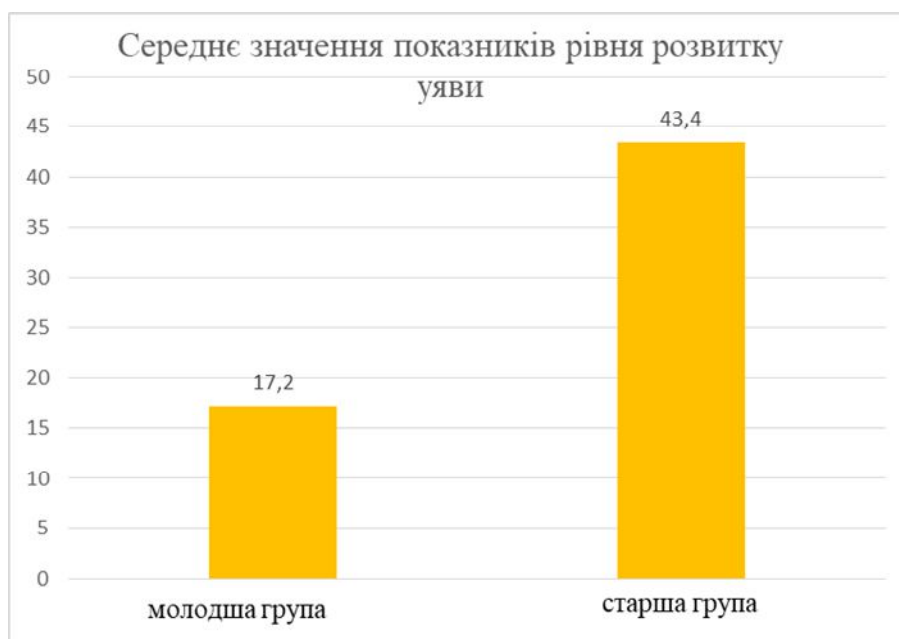

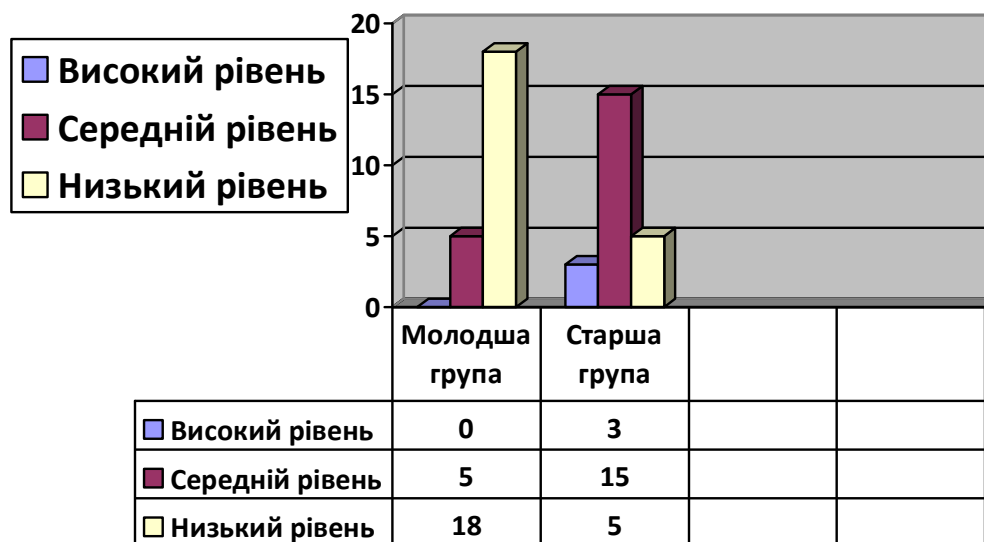
Рис. 1. Середнє значення показників рівня розвитку уяви дошкільників за методикою «Домалюй фігури» (за Е.П. Торренсом у модифікації О.М. Дьяченко)

За методикою «Домалюй фігури» (за Е.П. Торренсом у модифікації О.М. Дьяченко) було визначено, що діти молодшої групи мали середній (5 дітей) та низький (18 дітей) рівні розвитку уяви. Середній рівень розвитку уяви характеризується в цілому не абсолютно новим зображенням, проте має деякі елементи та деталі творчої фантазії, і має емоційність образу. Деталі й образи зображення відпрацьовані середньо.

Більшість дітей молодшої групи (18 дітей) мають низький рівень розвитку уяви. Для цього рівня характерним є просте зображення, яке не є оригінальним, слабкий вияв уяви і погано опрацьовані деталі малюнка. Дітей із високим рівнем розвитку уяви не було.

У старшій групі за даною методикою було встановлено, що 3 дітей групи мали високий рівень розвитку уяви, який характеризується емоційністю, барвистістю та оригінальністю зображень. Зображення були схематичні, іноді деталізовані. 15 дітей мали середній розвитку уяви, при якому діти домальовують більшість фігурок, однак всі малюнки

схематичні, без деталей. І лише 5 дітей проявили низький рівень розвитку уяви при якому діти зазвичай зображують примітивні, безпредметні та шаблонні малюнки (Діаграма 1).

Діаграма 1. Результати діагностики рівня розвитку уяви дошкільників за методикою «Домалюй фігури» (за Е.П. Торренсом у модифікації О.М. Дьяченко)

2) **Методика О.Є.Кравцової «Де чие місце?»**. Суть даної методики полягає в перевірці того, наскільки здана дитина застосувати свою уяву в рамках створених умов та завдань, з'ясувати наскільки схильна дитина відійти від конкретності і реальності (наприклад, від питання дорослого), зобразити в умі ситуацію загалом (побачити ціле раніше частин) і перенести цю ситуацію з одного об'єкту на інший.

Дана методика встановила, що у 16 % досліджуваних (7 дітей) високий рівень розвитку уяви, серед них 6 дітей старшої групи і 1 дитина молодшої групи. Високий рівень розвитку уяви характеризується тим, що діти виконують завдання без виникнення труднощів, пов'язують у своєму поясненні деякі епізоди, предмети і частини картинки в єдиний цілісний сюжет. Окрім цього, дітям з високим рівнем легко пояснювати тоді, коли вони розставляють предмети самі, аніж коли їх просять розказати про те, що помістив хтось інший.

У 74 % досліджуваних – у 34 дітей (17 дітей старшої групи і 17 дітей молодшої групи) середній рівень розвитку уяви. Для них характерним є легкість виконання завдання, проте з виникненням труднощів у поясненні здійсненого. Пояснення дітей дошкільного віку з даним рівнем розвитку уяви спираються на реальний ґрунт, у всякому разі дошкільнята стараються це довести.

У 10 % досліджуваних (5 дітей молодшої групи) виявлено низький рівень розвитку уяви. Таким дітям характерно виникнення труднощів при виконанні завдання, їхні пояснення ґрунтуються на стереотипах, занадто прості, короткі та шаблонні, або ж взагалі відсутні.

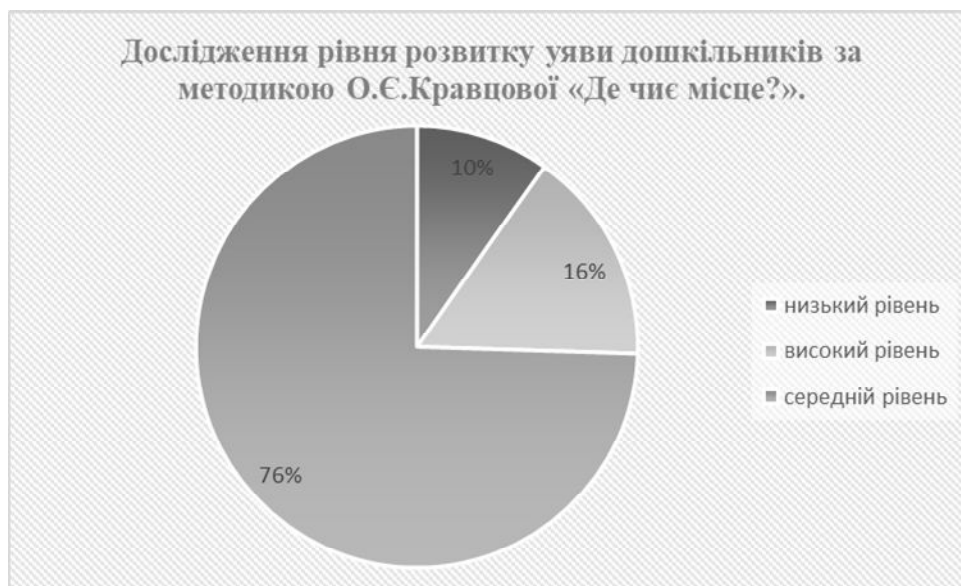

Рис. 2. Результати діагностики рівня розвитку уяви дошкільників за методикою Кравцової О. Є. «Де чие місце?»

Окрім цього, щоб статистично перевірити відмінності між отриманими результатами за методиками, ми використовували **t-критерій Стюдена** для незалежних вибірок. Для пошуку статистично значимих відмінностей у вибірці дітей дошкільного віку, яка була розділена на групу молодшу та старшу групу дошкільників, ми використали t-критерій Стюдента для незалежних вибірок. Цей аналіз показав, що показники рівня розвитку уяви у старшій та молодшій групі дошкільників мають статистично значимі відмінності ($p < 0,05$).

Висновки. Згідно з поглядами перелічених дослідників, уява – це психічний процес, за допомогою якого людина утворює неіснуючі раніше образи, використовуючи при цьому свій минулий досвід. Уява носить репродуктивний характер, але й з’являються елементи творчості (Л.М.Галігузова). Про перші прояви уяви у 2,5-3 р. свідчить уміння дитини діяти в уявній ситуації з уявними предметами. Уявна ситуація виникає, коли дія з предметами доповнюється їх перейменуванням, починають вживатись замітники.

Уява опирається на реальний, прожитий досвід дитини, на існуючі засоби, матеріали і дії, проте нормою є легке відходження від реальності. Уява дитини розвивається і формується в провідній діяльності дошкільного віку: в сюжетно-рольовій грі: умовні функції предметів, символічне значення дій, «уявна ситуація», образ ролі.

За результатами дослідження можна зробити висновок, що у ранньому дошкільному віці у малюка уява носить репродуктивний (відтворюючий) характер, який будується на механічному відтворенні одержаних вражень у формі образів. До цих вражень можуть належати емоції від перегляду телевізора, від почутої розповіді, казки, безпосереднього сприймання реальності. В образах зачасту відображаються ті події, викликали у дитини емоційну реакцію.

У старшому дошкільному віці (5- 6 років) репродуктивна уяву переходить в уяву, що має творчий (продуктивний) характер, який характеризується творчим перетворенням дійсності, до якого дитина залучає процес мислення.

Отже, розвивати уяву дитини необхідно ще з раннього віку, оскільки уява грає значну роль у житті кожної дитини уяву. Оскільки уява це не лише емоційний витвір фантазії, а саме вона допомагає дитині подолати наявні просторові і тимчасові обмеження, уява є методом освоєння дійсності. Уява дає змогу малюку уявити і зробити те, з чим він ще не зустрічався, не мав справи або чого взагалі немає в навколишній дійсності. Це збільшує можливості дитини , і надихає дитину на пізнання і творчість.

Перспектива подальших наукових досліджень - у проведенні повторного дослідження на більшій вибірці досліджуваних та розробці програми для покращення розвитку уяви у дітей дошкільного віку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балацька Л.К. Розвиток уяви в молодших школярів. К., «Рад.школа», 1969. 152 с.
2. Балацька Л.К. Уява в житті дитини. К., (т-во «Знання УРСР»), 1974. 43-45 с.
3. Барташнікова І., Барташніков О. Розвиток уяви та творчих здібностей дошкільників. Тернопіль: Богдан, 1998. 88 с.
4. Виготський Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте/А.Н.Драчев(ред.). СПб.: Союз, М.,1997. 96 с.
5. Дудецкий А.Я. Воображение. Смоленск, 1969. 94 с.
6. Дяченко О.М. Воображение дошкольника. М.: Знание, 1986. 96 с.
7. Золотников В.Г. Процесс воображения в художественном творчестве. М., 1966. 126 с.
8. Дьяченко О. М., Кириллова А. И. О некоторых особенностях развития воображения у детей дошкольного возраста // Вопр. психол. 1980. № 2. С. 107-114.
9. Карабаєва І. Взаємозв'язок уяви, гри та навчання в дошкільному віці // Обдарована дитина. 2008. №10. С. 51-56.
10. Карабаєва І. І. Особливості розвитку уяви дітей. К. : Шкільний світ, 2008. 128 с.

11. Коршунова Л.С. Воображение и его роль в познании. М., 1979.
12. Кузьменко В. Вікові особливості розвитку естетичної обдарованості дітей старшого дошкільного віку // Навчання і виховання обдарованої дитини. 2014. Вип. 2. С. 128-139.
13. Реан А.А. Психология личности. Социализация, поведение, общение. М.: АСТ; СПб.: ПраймЕВРОЗНАК, 2007. 407 с.
14. Флейк-Хобсон К., Робинсон Б.Е., Скин П. Мир входящему: Развитие ребёнка и его отношений с окружающими: Пер. с англ. / Общ.ред. и предисл. М.С. Мацковского. М.: Центр общечеловеческих ценностей, 1992. 511 с.
15. Taylor J.A. The nature of creative process// Smith P. Creativity. An examination of creative process. N.Y., 1959.

Рецензент:

***Шугай М.А.**, канд. психол. наук,
доцент кафедри психології і педагогіки
Національного університету «Острозька академія»*

Бугулай Ірина Ігорівна,
*студентка IV курсу спеціальності «Психологія»
факультету політико-інформаційного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»*

ОСОБЛИВОСТІ СОМАТИЗАЦІЇ ТРИВОГИ У СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ В СЕСІЙНИЙ ПЕРІОД

Стан тривогичасто супроводжується симптоматикою вегетативного плану. Причинами соматизації тривоги у студентів можуть бути певні об'єктивні обставини. Дослідження показало тісний взаємозв'язок стану тривоги студентів і соматичних змін як реакції організму на психологічні проблеми, викликаних екзаменаційною сесією. Найбільш яскравими соматичними симптомами, пов'язаними із станом тривоги, є головні чи інші болі, зниження працездатності, швидка стомлюваність. Результати аналізу вказують на необхідність цілеспрямованої психологічної роботи зі студентами з метою подолання соматичних порушень.

Ключові слова: *тривога, тривожність, соматизація тривоги, симптоми соматизації, соматичні розлади.*

Anxiety condition is accompanied by symptoms of autonomic nature. Students' somatoform anxiety disorder may be caused by objective circumstances. Researches showed strong connection between students' anxiety and somatic changes as reaction of their body for psychological problems, caused by final exams. The most visible somatoform disorder symptoms related to anxiety are headache and other type of ache, decreased functioning and fatigability. Results of conducted research show the importance of psychological work with students to avoid and overcome somatoform disorders.

Key words: *anxiety, state anxiety, somatoform anxiety disorder, somatoform symptoms, somatoform disorders.*

Постановка проблеми. Навчальний процес у вищих навчальних закладах як особливий вид діяльності пов'язаний з високим рівнем психічних і фізичних навантажень. Ці навантаження зростають особливим періодом сесії. Зміна оточення, конфлікти, самотність, страх перед незнайомим, пережитими подіями, хвороби сприяють появі тривожних

станів. Стан тривоги негативно впливає не тільки на фізичне, але й психічне здоров'я студентів.

Висока тривожність, зумовлена проблемами під час екзаменаційної сесії, поганою адаптацією до навчального процесу, конфліктами з викладачами та однокурсниками часто супроводжуються симптоматикою вегетативного плану, що стосується до функціонування різних систем організму та поведінки. У студента, який перебуває у стані тривоги перед іспитом, можуть розвинутися функціональні соматичні розлади. Соматизація тривоги – це перетворення психоемоційного напруження в тілесний хворобливий симптом. Якщо даний механізм психологічного захисту переважатиме в різних ситуаціях, може розвинутися психосоматичне захворювання.

Аналіз досліджень та публікацій. У сучасній психологічній науці розрізняють терміни «тривога» (як психічний стан) та «тривожність» (як властивість особистості). Поняття «тривога» розглядається як емоційний стан, що виникає в ситуаціях невизначеності та проявляється в очікуванні несприятливого розвитку подій. Під тривожністю розуміється особистісна риса, що проявляється у легкому та частому виникненні тривоги.

В психології термін «тривожність» часто використовується як загальне поняття, що об'єднує тривогу і власне тривожність.

У науковій літературі тривога розглядається:

- як вроджена, психодинамічна характеристика [3],
- як умова і результат соціалізації особистості [6].

На думку окремих авторів, тривога може бути викликана внутрішнім конфліктом, недостатнім обґрунтуванням мети, передчуттям об'єктивних труднощів. Відомо, що надмірна тривожність є перешкодою у формуванні адаптивної поведінки, викликає дезінтеграцію, впливає на психічне та фізичне самопочуття.

Необхідно відзначити, що багатогранність і невизначеність терміну «тривога» і «тривожність» у психологічних дослідженнях є наслідком використання його в різних значеннях.

Вітчизняні дослідження тривожності представлені роботами В. Астапова, Л.І. Божович, І.В. Дубровіної, А.І. Захарова, А.М. Прихожан, Ю.Л. Ханіна, Ю.В. Щербатих та ін. [2], [3], [6], [8].

Незважаючи на значні термінологічні розходження та підходи у визначенні видів тривожності: адекватна і неадекватна тривожність (Л. Божович), відкрита і прихована, стійка, генералізована (Г. Прихожан), шкільна, міжособистісна, самооцінна (А. Мікляєва, А. Парафіян, Г. Прихожан, С. Ставицька), зовнішня та внутрішня (І. Мусіна), загальна та

специфічна особистісна тривожність (Ю. Ханін), – вчені сходяться на думці, що тривога є невід’ємною складовою існування людини.

Тривога як тимчасовий стан, на думку А. Прихожан, сприяє успішному виконанню усталених видів діяльності, активізує внутрішній потенціал особистості. Але за умови розв’язання складних, особливо розумових завдань, переживання стану тривоги дезорганізує і дезадаптує особистість, блокуючи процес пошуку конструктивних вирішень проблем [6].

На фізіологічному рівні стан тривоги виявляється в посиленні серцебиття, частому диханні, підвищенні артеріального тиску, зростанні загальної збудженості, зниженні порогів чутливості [5].

Необхідно зазначити, що визначений рівень тривожності – обов’язкова характеристика активної діяльності особистості. Однак дуже високий рівень тривоги розглядається як реакція дезадаптації, що проявляється в дезорганізації поведінки.

Тривожність є реактивний стан проявляється на трьох рівнях:

- нейроендокринному (продукування адреналіну);
- психічному (невизначені побоювання);
- соматичному (фізіологічні реакції різних систем організму) [5].

У клінічній практиці особливо поширені соматичні розлади, коли фізичні проблеми можуть бути викликані психічними, психологічними, емоційними факторами.

Під соматизацією розуміється процес перетворення психічних переживань в соматичні симптоми [5].

Соматизація може проявлятися у вигляді одного, але частіше – декількох симптомів. Серед симптомів соматизації переважають різні болі, запаморочення, загальна слабкість, нудота, неврологічні проблеми.

Одна з найстаріших теорій про причини соматичних розладів передбачає, що соматизація – це спосіб уникнення психологічного стресу. Відповідно до цієї моделі соматичні розлади є захистом від «психологічної болі». Таким чином, деякі хворі неусвідомлено підміняють симптоми тривоги або депресії розвитком фізичних симптомів [7].

Вплив негативних емоцій на організм, при їх тривалості, спричиняє різноманітні порушення у внутрішніх органах, викликає реальні соматичні розлади.

Є кілька точок зору на проблему соматизації:

1. Соматизація, як наслідок порушення роботи механізму психологічного захисту.
2. Соматизація – як результат дії механізмів психологічного захисту, але тільки захисту недосконалого. Соматизація – це прояв витіснення на тілесному рівні [7].

На нашу думку, соматизація - це трансформація людиною неусвідомлених психологічних проблем (страх, тривога, депресія) в захворювання тіла.

Особливо важливе значення має проблема врахування психічних станів у навчальній діяльності студентської молоді. Вміння регулювати свої психічні стани, розуміти, усвідомлювати їх є неодмінною поліпшення ефективності навчання, уникнення різних стресів та проблем.

Вивченням ролі психічних станів особистості в навчальній діяльності займалися Л.М. Аболін, І.А. Васильєв, М.М. Гарифулліна, Ю.М. Десятникова, Е.Л. Носенко, А.О. Прохоров, В.П. Шарай та ін.

Можна впевнено говорити, що постійний стан тривоги негативно позначається на психологічному стані і фізичному здоров'ї студентів. Постійна тривожність часто переходить в стрес і таким чином впливає на життя і навчальну діяльність молодих людей [1].

На нашу думку, серед причин, що сприяють соматизації тривоги у студентів, необхідно виділити ті, які пов'язані із об'єктивними, незалежними від особистості, проблемними обставинами, ситуаціями.

Серед об'єктивних факторів, що приводять до соматизації тривоги студентів, необхідно виділити екзаменаційну сесію.

Екзаменаційний стрес займає одне з перших місць серед причин, що викликають психічну напругу в студентів. Дуже часто сам екзамен є психотравмуючим фактором. Останні наукові дослідження переконливо показують, що екзаменаційний стрес негативно впливає на нервову, серцево-судинну та імунну системи студентів. За даними окремих авторів, в період контрольних робіт, екзаменаційної сесії у школярів та студентів спостерігаються виражені порушення вегетативної регуляції серцево-судинної системи [4].

Однак слід наголосити, що у певних ситуаціях стан тривоги може мати стимулююче значення, допомагаючи студенту мобілізувати всі свої знання і особистісні резерви для вирішення поставлених перед ним навчальних завдань.

Психологічна напруга, пов'язана із ситуацією іспиту, може проявлятися у студентів у вигляді різних форм психічної активності: як конкретного страху перед екзаменатором або негативною оцінкою, так і у вигляді невизначеної тривоги за результат майбутнього екзамену. Вказані стани супроводжуються досить вираженими вегетативними проявами. Ці невротичні реакції можуть проявлятися в порушенні виконання звичної функції або форми діяльності (мова, читання, письмо і ін.). Стан тривожного очікування невдачі супроводжується гальмуванням відповідної форми діяльності. Цьому стану відповідають такі

особистісні прояви, як занепокоєння, напруженість, почуття страху перед майбутніми іспитами, недовіра, очікування небезпеки [7].

Успішне складання іспиту залежить від того, в якому психічному стані перебуває студент. Найбільш сприятливим для успішної здачі іспитів психічний стан студентів характеризується уважністю, серйозністю, упевненістю, відносним спокоєм.

Отже, психічні переживання студентів в період екзаменаційної сесії є складні і різноманітні. Емоційні переживання під час іспиту набувають особливо гострого характеру. Від інтенсивності передекзаменаційних реакцій залежить і остаточний результат.

Мета статті. Актуальність теми дослідження пояснюється тим фактом, що, незважаючи на накопичений в сучасній науці матеріал з проблем впливу стану тривоги на особистість та її діяльність, а також з питань індивідуальних особливостей діяльності індивіда, проблема соматизації тривоги у студентів є недостатньо вивченою. Мета дослідження: виявлення особливостей соматизації тривоги студентів-психологів під час екзаменаційної сесії.

Основні результати дослідження. Дослідження проводилося на базі Національного університету «Острозька академія» із студентами-психологами 2 курсу. У дослідженні взяло участь 48 студентів, з них – 18 юнаків і 30 дівчат.

У дослідженні були використані наступні методи:

- Шкала ситуативної та особистісної тривоги Спілбергера-Ханіна.
- Тест на навчальний стрес (Авторська розробка Ю.В. Щербатих).

За допомогою методики Спілбергера – Ханіна нами проводилася діагностика ситуативної та особистісної тривожності. При аналізі нами враховувалися статеві відмінності досліджуваних. Дослідження виявило результати рівня ситуативної і особистісної тривожності студентів.

Низький рівень ситуативної тривожності проявляється у 12,5 % студентів, середньою ситуативною тривожністю володіє 60,4% студентів. Високий рівень ситуативної тривожності студентів виявлено у 27,1 % опитаних.

Низький рівень особистісної тривожності характерний для 8,4 % студентів. Середній рівень особистісної тривожності – в 70,8 % опитаних. В 20,8% студентів проявляється висока особистісна тривожність.

Таким чином, у студентів спостерігається середній рівень тривожності. Слід зазначити, що значна частина студентів відчуває високу ситуативну тривожність (27,1%) та високу особистісну тривожність (20,8%). На нашу думку, це є також і їх реакцією на екзаменаційний стрес.

Аналіз результатів дослідження дозволяє зробити висновок і про гендерні відмінності тривожності.

Так, більшість студентів-юнаків демонструє середній рівень ситуативної тривожності (72 %). Однак дівчата демонструють вищі показники по середньому і високому рівні ситуативної тривожності – відповідно 16,6 % і 26,7 %.

Подібна тенденція спостерігається і в проявах особистісної тривожності за гендерною ознакою. Дослідження показало, що особистісна і ситуативна тривожність юнаків нижче тривожності дівчат. Можна припустити, що підвищена тривожність спостерігається через екзаменаційну сесію, певні навчальні труднощі.

Обов'язковим компонентом навчальної діяльності студентів є оптимальний рівень тривоги. Зазначимо, що студенти з високим рівнем тривожності, в порівнянні з іншими, перебувають у менш вигідному становищі, що призводить до уповільнення або якісного погіршення діяльності. При зміні обставин, умов навчання студенти з високим рівнем тривожності характеризуються нездатністю швидко переключатися на нову діяльність.

Результати вивчення особистісної та ситуативної тривожності студентів показали, що підготовка та здача екзаменів у вищому навчальному закладі супроводжується негативними переживаннями. Однак при правильно організованій педагогічній взаємодії навчання може приносити радість, а іспити можуть служити засобом самоствердження, самовираження, підвищення особистісної самооцінки. Підкреслимо, що суб'єктивні тривожні стани і супутні їм вегетативні реакції під час підготовки та складання іспитів відповідають класичному опису дистресу.

Для дослідження особливостей соматизації тривоги студентів під час екзаменаційної сесії ми використали методику «Тест на навчальний стрес» (Авторська розробка Ю.В. Щербатих).

Результати дослідження показують, що найбільш стресогенними є ситуації, пов'язані з навчальною діяльністю (велике навчальне навантаження, суворі викладачі, відсутність підручників, незрозумілі, нудні підручники, невміння організувати свій режим). На нашу думку, саме ці проблеми сприяють посиленню (або навпаки) рівня тривожності студентів. Сором'язливість, незручність, проблеми, пов'язані з нерегулярним харчуванням, з конфліктами у групі, проблеми спільного проживання з іншими студентами – це ситуації, які найменш присутні у загальній картині навчального стресу.

Аналіз проявів навчального стресу студентів дає змогу зробити висновок, що найбільш вираженими їх ознаками у сучасних студентів є: поганий настрій, страх, тривога, втрата впевненості, зниження самооцінки, поспіх, відчуття постійної нестачі часу. Разом з

тим, що дуже важливо, спостерігаються певні фізіологічні проблеми: утруднене дихання, напруга чи тремтіння м'язів, головні болі, низька працездатність, швидка стомлюваність. Це може свідчити про наявність соматичних змін, пов'язаних із тривогою, яка виникає на основі екзаменаційного стресу.

У більшості студентів проявляються такі ознаки екзаменаційного стресу, як прискорене серцебиття, скутість і тремтіння м'язів, головні болі, швидка стомлюваність, зниження працездатності.

На основі порівняльного аналізу результатів дослідження за вказаними методиками можна говорити про взаємозв'язок стану тривоги студентів і соматичних змін як реакції організму на психологічні проблеми, пов'язаних із складними життєвими обставинами, зокрема, з екзаменаційною сесією.

Необхідно відмітити, що основними симптомами соматизації, які пов'язані із станом тривоги, є утруднене дихання, головні чи інші болі, швидка стомлюваність, зниження працездатності. Ці симптоми в основному проявляються у студентів, які мають високий рівень ситуативної тривожності. Для прикладу, такі симптоми як прискорене серцебиття, сухість у роті, утруднене дихання, головні болі, проблеми з шлунковим трактом в студентів із низьким рівнем ситуативної тривожності проявляються мінімально або ж зовсім відсутні.

Найбільш яскравими соматичними симптомами, пов'язаними з особистісною тривожністю, є головні чи інші болі, зниження, працездатності, швидка стомлюваність. Тенденція зв'язку названих симптомів з високим рівнем прояву особистісної тривожності прослідковується і в даному випадку.

Висновки. На основі викладених результатів емпіричного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Стан тривоги студентів-психологів тісно пов'язаний з навчальною діяльністю і такою стресогенною ситуацією як екзаменаційна сесія.
2. Значна частина студентів відчуває високу ситуативну тривожність (27,1%) і високу особистісну тривожність (20,8%), що, на нашу думку, є їх реакцією на екзаменаційний стрес.
3. Основними симптомами соматизації стану тривоги є утруднене дихання, головні чи інші болі, швидка стомлюваність, зниження працездатності.
4. Соматичні симптоми переважно проявляються у студентів, які мають високий рівень як ситуативної, так і особистісної тривожності.

На нашу думку, соматизація – це спосіб уникнення психологічного стресу. Вона є одним із видів психологічного захисту, у процесі чого студенти неусвідомлено підміняють переживання тривоги розвитком фізичних симптомів.

Таким чином, результати проведеного аналізу вказують про необхідність цілеспрямованої психологічної роботи із студентами з високим рівнем тривожності з метою подолання соматичних порушень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волошок О.В. Особистісні чинники тривожності студентської молоді // Вісник Одеського національного університету. Психологія. – 2012. – Вип. 8. – С. 479–484.
2. Галієва О.М. Психологічні аспекти прояву ситуативної тривожності студентів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pj.kherson.ua/file/2017/psychology_02/ukr/part_3/6.pdf.
3. Левитов Н.Д. О психических состояниях человека. – М.: Просвещение, 2004. – 343 с.
4. Мельник А.П. Особливості прояву тривожності перед випробуваннями у студентів педагогічного коледжу // Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Серія: Психологія. – 2011. – № 959. – Вип. 46. – С. 114–116.
5. Менделевич Е.Г. Соматизация тревожных расстройств в практике невролога: алгоритмы и подходы к дифференцированному лечению // Неврология, нейропсихиатрия, психосоматика. – 2014. – №4. – С. 81–86.
6. Прихожан А.М. Изучение личностной тревожности в контексте теории Л.И.Божович // Формирование личности в онтогенезе: сб. науч. тр. – М.: Изд. АПН СССР, 1991. – С. 89–98.
7. Собенников В. С. Психосоматика. – Иркутск: Издательство ИГУ, 2008. – 170 с.
8. Халік О.О. Тривожність на початкових етапах професійного становлення особистості // Проблеми сучасної психології. – 2014. – Вип. 23. – С. 663–676.

Рецензент:

*Шугай М.А., канд. психол. наук,
доцент кафедри психології і педагогіки
Національного університету «Острозька академія»*

Васильчук Аліна Петрівна,

*студентка IV курсу спеціальності «Психологія»
факультету політико-інформаційного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»*

ВПЛИВ ПЕРШОГО ВРАЖЕННЯ НА СПРИЙМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПІД ЧАС СПІЛКУВАННЯ

У даній статті розглянуто явище «першого враження» щодо суб'єкта спілкування в соціально-психологічному контексті. Описано вплив вербальних та невербальних компонентів на його формування. Також було проаналізовано експериментальні дослідження присвячені формуванню первинного образу іншої людини. На основі цих фактів було виокремлено фактори, котрі впливають на адекватність створення першого враження та подальші перспективи дослідження.

Ключові слова: *явище «першого враження», вербальні та невербальні компоненти спілкування, «явна форма» та «неявна форма» сприймання.*

In this scientific article is overviewed the phenomenon of "first impression" like the subject of communication in the socio-psychological context. We described the influence of verbal and nonverbal components of the communication process on its formation. Also, were analyzed the recent experimental studies, which are devoted to the formation of the original image of another person. Based on these facts, we identified, factors that influence the adequacy of creating the first impression and the future prospects of the study.

Key words: *phenomenon of "first impression", verbal and nonverbal components of communication, "explicit form" and "implicit form" of perception.*

Постановка проблеми. Міжособистісне спілкування базується на сприйнятті людиною іншої людини. Особливу роль в цьому процесі відіграє формування першого враження. Не зважаючи на те, що первинний образ іншого індивіда у психіці особистості досить схематичний, відповідно до результатів наукових досліджень, він має суттєвий вплив на подальшу взаємодію. Особливість першого враження полягає в тому, що воно формується в перші секунди знайомства, в умовах обмеженої кількості інформації. Інакше кажучи, існує необхідність у тому, щоб якомога швидше визначити тип людини, із якою спілкуємося, що в

свою чергу, визначає стиль взаємодії, схильність довіряти та бажання встановлювати контакт [1].

Не зважаючи на поверхневий характер першого враження про іншу людину, воно має стійкий вплив на формування подальших уявлень про особистість, його складно змінити. Оскільки він закарбовується на несвідомому рівні. Тому знання щодо того, на основі яких факторів відбувається первинна оцінка особистості, дасть змогу з'ясувати яким чином людина здатна краще проявити себе, аби налагодити соціальну взаємодію.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Психологія першого враження досліджували у другій половині ХХ століття, вона знаходиться на перетині таких дисциплін, як соціологія, лінгвістика, антропологія, політологія та психологія спілкування.

Серед вітчизняних вчених це явище досліджували: Шомко І. В., Щербан Т.Д., Яковенко К.А., Тарасова М.М., Лівійська Я.І та ін. [4; 5; 6; 3; 1].

Тематика першого враження набула активного розповсюдження і серед зарубіжних науковців, таких як Б. Х'юма, Р. Розенталь, Н. Амбади, М. Фергюсон, Л. Зебровіц, Т. Фессенден та ін. [10; 7; 11; 16; 9].

Мета дослідження: здійснити характеристику першого враження під час спілкування в якості особистісного факторувпливу на сприймання інформації.

Виклад основного матеріалу. Перше враження – це певний образ іншої людини, котрий сформувався при першій зустрічі, а також особистісне ставлення до цього образу, що в подальшому впливає на сприйняття та подальше оцінювання особистісних рис та діяльності індивіда.

Під час спілкування часто доводиться знайомитися із новими людьми. Аби визначити, яким саме має бути стиль комунікації із незнайомцем, який його соціальний статус, в психіці людини відбуваються миттєві операції аналізу. Відповідно, формується певна сукупність проєкційна особистість нового знайомого, що дає змогу знизити особистісну тривожність, спланувати розмову відповідно до соціальної ситуації [5].

На вітчизняних тернах проблематику створення першого враження вивчали ще з кінця 60-х років ХХ століття, завдяки працям таких вчених, як В. Н. Богдальов, В.Н. Панефров, А.Г. Гусева, К. Д. Шафранська і т. д [4].

Початок дослідження першого враження серед зарубіжних вчених сягає 1946 року. У своїй монографії «Формування враження про особистість» С. Ейш описує процес формування інтуїтивно створеного образу незнайомої людини у психіці [14].

Однак більш інтенсивну тенденцію дослідження першого враження за кордономбуло введено в обіг наукової літератури завдяки праці Н. Амбади та Р. Розенталя. Вчені

досліджували як на основі інформації про невербальні прояви поведінки навколишні спроможні оцінювати особистісні риси іншої людини. Цю характеристику вони називали сукупністю «тонких зрізів», що створювали загальний інтуїтивний образ людини. В якості стимульного матеріалу вчені дібрали записи лекторів без звуку, а досліджувані були повинні оцінити їх особистісні риси на основі проявів невербаліки. Виявилося, що не залежно від того, яка тривалість контакту із стимулом - від 2-5 секунд до 10 хвилин, первинна оцінка особистостей лекторів не змінювалася.

Результати було підтверджено експериментальних дослідженнях на різних групах осіб. Це означає, що люди схильні оцінювати інших вже в перші секунди знайомства, і в подальшому перше враження складно скоректувати. Водночас, це висвітлює факт, що в той час людина не звертає увагу на зміст розмови іншого [7].

О.В. Савицька також вивчала вплив невербаліки на формування першого враження. Вчена зазначає, що для початкового етапу зовнішність людини відіграє ключову роль, хоча при наступних зустрічах цей фактор поступово втрачає свою значимість. Наступний критерій оцінки – одяг. Він має бути відповідним до ситуації спілкування, охайним, демонструвати соціальний статус. Інколи за допомогою нього можна з'ясувати професійну приналежність співрозмовника.

Мовлення також досить інформативне. Навіть не вслуховуючись у зміст сказаного, тембр голосу людини дає зрозуміти її настрій, емоційну включеність у обговорювану тему, активність [2].

М.М. Тарасова при висвітленні ролі аналізу невербальних проявів наголошує на тому, що вони зазвичай сприймаються людиною через призму стереотипізації та атрибуції. Тобто, існує сформований комплекс уявлень щодо представників із певним типом зовнішності, стилем одягу, мімікою та жестами. І люди схильні співвідносити до певної категорії тих, кого вони зустрічають вперше. Звісно, такий спосіб сприймання спрощений, однак саме завдяки йому особистість спроможна швидко зорієнтуватися в соціальній ситуації, аби діяти відповідно до неї.

Атрибуція проявляється у тому, що зустрічаючи незнайому людину, інші люди схильні приписувати їй риси, котрими наділені самі. В цьому випадку структури психіки активно задіють механізм проєкції. Зазвичай це пов'язано із тим, що було недостатньо часу для знайомства, аби включилася децентрація [3].

Окрім аналізу невербаліки, для дослідження впливу першого враження, вчені використовують метод дискурс-аналіз. Специфіка вищевказаного методу полягає в тому, що дослідження здійснюють на основі словесної інформації, тембру голосу, змісту сказаного та

співвідношення слів. Відповідно до дискурс-аналізу здійснюється висновок щодо того, наскільки мовець спроможний діяти відповідно до змін у соціумі. При чому здійснюється дослідження як усного, так і писемного мовлення [10].

Б. Х'юма, досліджуючи вплив першого враження на сприймання під час спілкування виділяє наступні аспекти:

- Краще вдається систематизувати певну інформацію через зведення її до певної фігури. Тобто, образ створюється на основі знань про зовнішність людини, її близьке оточення, її вміння. Це дає нам змогу категоризувати отримані дані.

- Більш емоційно забарвлене перше враження на нас справляють ті особи, котрі нам зустрічаються за нетипових обставин. Таким чином було доведено, що досліджувані схильні більш конкретно описувати незнайому людину тоді, коли вони стикнулися під час якоїсь значимої події.

- Людей, котрі зовнішньо привабливі, сприймають з більшим зосередженням на деталях [10]. Це можна пояснити тим, що вони привертають нашу увагу.

Це не єдині фактори, котрі впливають на формування початкового образу незнайомої людини. Також відіграють керівну роль цілі, переконання та цінності особистості. Ці психічні утворення задають напрямок мислення, відповідно людина схильна до атрибуції. Вона несвідомо схильна описувати незнайому людину як таку, що має цілі та переконання наближені до неї самої. Інколи цей опис стосується проєкції не власних цінностей та переконань, а людей, із якими особистість вже раніше була знайома. Відбувається порівняння та поширення знайомих рис [13]. Як висновок, перше враження напружено пов'язане із попереднім досвідом.

Продовжуючи тематику впливу привабливої зовнішності на перше враження під час спілкування, варто згадати зміст праці вітчизняної вченої Яковенко В.А. «Вплив краси та «ефекту ореолу» на будівництво успішної кар'єри». Науковець також схильна стверджувати, що зовнішня привабливість допомагає створити сприятливе перше враження. Красивих людей несвідомо схильні наділяти моральними чеснотами.

Це підсилює так званий «ефект ореолу», тобто загальне враження про певну особу – негативне або позитивне, при якому подальша оцінка особистості здійснюється на його основі. Цей ефект настільки потужний, що якщо він позитивний, то навіть якщо в подальшому будуть виявлені негативні риси особистості, вони не будуть братися до уваги. Якщо ж він має негативний характер, то навіть за умов наявності в подальшому численних хороших вчинків оцінюваної особистості, вони будуть нівелюватися. Вищезгадані уявлення можуть впливати навіть на відбір кандидатів на роботу [6].

Перше враження може бути опосередковане і іншими ефектами. Найбільш вираженим виступає ефект первинності. Тобто, перше враження має суттєвий вплив на подальшу оцінку людини. «Ефект поблажливості» полягає у тому, що коли існує усталена позитивна думка про певну особу, то негативні риси, котрі вона проявляє в подальшому – нівелюються [3].

І.В. Шомко досліджувала вплив установок на сприймання інших людей. Як виявилось, при зустрічі із знайомими людьми у особистості включаються смислові установки. Тобто, більше схильні відносити враження про цих осіб як негативні або позитивні. Водночас, перше враження не володіє рисами такої поляризації [4]. Це вказує на те, що ми більш схильні наділяти певними рисами тих людей, з якими вже знайомі.

Однак не лише рівень знайомості людини впливає на формування першого враження. Статевий фактор також відіграє передову роль. Згідно із отриманими даними, образ незнайомої жінки люди схильні описувати більш конкретизовано, з упевненістю, на відміну від чоловіка. Подібну тенденцію вчена спостерігала серед представників обох статей. Жінки більш деталізовано описували особистісні риси малознайомих людей, а також в більшій мірі загострювали свою увагу на зовнішності та одязі. Вони могли описати такі деталі як довжина волосся, характерні риси обличчя, не зважаючи на те, що час для ознайомлення зі стимульним матеріалом був ідентичний чоловічому.

Водночас, при описуванні першого враження про жінок, респонденти були схильні менше їх наділяти негативними рисами, такими як грубість, агресивність, тощо. Представники жіночої статі були схильні надавати інтегровану оцінку осіб, що демонструвалися. Чоловіки фокусували увагу на окремих рисах, а саме на дружлюбності, щирості наївності. Саме ці риси чоловіки визначали із вищою точністю. Тобто, відповідно до оцінки людини себе [1]. Отже, не лише індивідуальні психологічні характеристики впливають на адекватність створення першого враження, а й біологічно-соціальні фактори.

Перше враження, як вид соціального пізнання, може мати різні форми, залежно від рівня включення усвідомлення в цей процес. Вчені виділяють «явну» та «неявну». Явну форму характеризують тим, що в ній містяться елементи саморегуляції, такі як критичне ставлення до власної оцінки певної людини, пригадування з ким асоціюється незнайомец та співставлення цих образів. Інакше кажучи, цей вид формування першого враження містить елемент особистісної активності та усвідомлення.

Неявна форма пов'язана із автоматичним сприйманням інформації, із спонтанними емоціями, що виникають. Сам процес формування цільного образу незнайомої людини відбувається несвідомо. Ще однією характерною рисою є те, що перше враження неявної

форми практично не піддається корекції, оскільки воно сильно закарбовується у пам'яті. В той же час, явна форма більш гнучка, і може змінюватися під впливом зовнішніх обставин [14].

Знаючи про цю особливість, дизайнери почали створювати образи, котрі допомогли б створити саме те перше враження, яке необхідне їх клієнту. Згідно із дослідженнями Т. Фессендена, не зважаючи на те, що більшість людей схильні вважати свої рішення логічними, здебільшого вони стосуються саме емоційної сфери. Річ у тім, що особистість спроможна приймати швидкі рішення саме завдяки системі функціонування «автоматичних когнітивних процесів». Сприймання інформації відбувається в такому разі на несвідомому рівні.

Загалом, слід зазначити, що автоматичне пізнання має позитивне значення, оскільки воно миттєве, дає змогу встановлювати прості зв'язки між отриманими даними, не потребує активного включення уваги, стійке за характером через стереотипізацію. Саме тому зовнішність того, що ми бачимо, кольорове співвідношення має значимий вплив на наше сприймання [9]. Однак, переважання діяльності першої системи може нести в собі загрозу – створення образу побаченого, що не відповідає дійсності. Тому актуальною проблематикою сучасності постає формування адекватного першого враження.

Для подолання вищезгаданих складнощів, необхідно детальніше розглянути механізм формування першого враження під час спілкування та його вплив на сприймання інформації. Відповідно до досліджень Л.А. Зібровіц, при спілкуванні із новою людиною багато уваги приділяється саме її обличчю та рухам м'язів. Більш того, науковець вважає, що оцінювання особистісні риси інших людей за їх зовнішністю – це природна схильність, котра сформувалася у людства в процесі еволюції. Пропорційні риси обличчя, рівномірний тон шкіри дають нам інформацію про хороший стан здоров'я незнайомої людини, відсутність відхилень у її генотипі. Рух м'язів допомагає збагнути емоційний стан співрозмовника, реагувати на нього та діяти відповідно до соціальної ситуації.

Не зважаючи на це, такий підхід до формування уявлення про певну особу сприяє підвищенню імовірності виникнення помилки. Оскільки люди можуть свідомо коригувати свої поведінкові прояви аби вплинути на інших. Макіяж, вдало підібраний одяг, стриманість у мовленні та заздалегідь спланований сценарій поведінки – все це допомагає замаскувати реальні недоліки. Згідно із експериментальними результатами, перші враження про людину мають сильний вплив на подальшу взаємодію. Існують приклади пом'якшення судових вироків, надання фінансів без перевірки спроможності до виплат, вищого

оцінювання можливостей людей, вибору політиків, котрі не володіли необхідними якостями, проте створювали сприятливий імідж [16].

А. Тодоров із співавторами також вивчав вплив першого враження на сприймання інформації під час спілкування. Науковці вивчали наскільки важливу роль відіграє гендер та особистісні риси на формування первинного образу незнайомої людини. Зокрема вдалося встановити, що особи із фемінними рисами обличчя респонденти сприймали як надійніших, чуйніших людей. Ті незнайомці, котрі були наділені маскулініними обрисами обличчя, частіше були сприйняті як агресивні та невірні.

Були відмінності і за статевим фактором. Жінки краще описували особистісні риси незнайомих людей. Однак, показники впевненості у власній правоті в них біли нижчими. Водночас чоловіки частіше були схильні наділяти незнайомих людей тими характеристиками, котрими вони не володіли. Не зважаючи на це, представники чоловічої статі менше сумнівалися у правильності своїх відповідей.

Ще один важливий фактор впливу першого враження про людину – ефект знайомості. Інакше кажучи, люди, які володіли подібними рисами обличчя до вже знайомих досліджуваним, сприймалися як більш позитивні, викликали більше довіри.

Було змодельоване за використанням новітніх технологій обличчя, котре зберігало в собі обриси типові для японців. При перегляді цього стимульного матеріалу японцями, вони стверджували, що ця людина заслуговує довіри, вона щира та чесна. Водночас, при перегляді зображень змодельованих облич європейців азіати були схильні виражати недовіру. Паралельний експеримент із представниками європеїдної раси мав подібні результати. Люди були схильні довіряти та наділяти позитивними рисами тих осіб, що були схожими на них [12]. Отже, ефект схожості слід виділити як окремий критерій впливу першого враження на сприймання під час спілкування.

Слід зазначити, що японські науковці А.Сузукі, С. Цукамото та Ю. Такаши у своїй статті відверто критикують оцінювання особистісних рис на основі побаченого обличчя. Не зважаючи на те, що серед американських та японських вчених фізіономіка користується широким попитом, існують факти, що спростовують її ефективність. Наприклад, було доведено, що чоловіки та жінки схильні утворювати різні перші враження про одну і ту ж особу, наділяти її абсолютно протилежними рисами. А це, в свою чергу, свідчить про неможливість зведення даних щодо зовнішності людини до універсальної системи. Також категоричність оціночних висновків щодо певної особи залежить напряму від стилю мислення того, хто її сприймає [15]. В такому випадку, похибка першого враження зумовлена пробою аналізу особистісних рис на основі зовнішності.

Постає актуальним питанням знаходження інших факторів формування сприятливого первинного образу, який був би адекватним реальності. І справді, яким чином людина може якнайкраще проявити себе? Із цим процесом пов'язані численні складнощі. Аби сформувати образ себе, котрий відповідний тому, як бачать особистість інші люди, вона використовує мета-сприймання. Тобто, після розмови із незнайомцем людина намагається якнайточніше встановити наскільки позитивне враження про неї склалося. Відповідно до результатів дослідження Дж. М. Сендсторма та співавторів, в цьому й полягає причина хибного враження. Адже було експериментально доведено, що люди здебільшого ставляться до себе песимістично, і думають, що перше враження вони справили на незнайомих людей гірше, ніж воно було насправді [8]. Отже, первинний образ особистості, який формується при спілкуванні із незнайомими людьми, сприятливіший, ніж може здатися спочатку.

Знаючи про те, що перше враження здебільшого формується автоматично, на основі суб'єктивних факторів, проте водночас воно надовго спрямовує сприймання особистісних рис, виникає запитання щодо того, чи можна уникнути його ефекту. Прийнято вважати, що неявна форма не піддається корекції, оскільки відбувається несвідомо, швидко, не задіює когнітивні ресурси та надовго затримується в пам'яті, опосередковуючи подальший процес сприймання особистості.

Однак Т. Ман та М.Дж. Фергюсон дотримуються протилежної думки. Науковцями було експериментально доведено, що навіть якщо перше враження формувалося в автоматичному порядку, його можна змінити. Для цього необхідно дотримуватися відповідних умов:

- необхідно отримати абсолютно нову достовірну інформацію, котра перекирвала б значимість раніше отриманих даних;
- між раніше отриманою інформацією та новою, повинен бути логічний зв'язок, котрий працює за принципом детермінізму;
- розпізнавання необхідності зміни точки зору повинне супроводжуватися особистісною активністю, докладанням відповідних пізнавальних зусиль;
- зміна попереднього враження залежить від спроможності до переосмислення, а не від властивостей загального сприймання певної ситуації [11].

Отже, не зважаючи на стійкість неявної форми утворення першого враження, її можна змінити докладаючи свідомих зусиль під час розумової діяльності. Це означає, що несвідомі психічні процеси сприймання іншої особи можна перевести у площину свідомих.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі короткого контакту із людиною у нас формується її образ. Це складний та багатогранний процес. На нього

впливають не тільки особистісні особливості особи, котра є об'єктом сприйняття. Також слід враховувати властивості контингенту, котрий її сприймає. Оскільки стать, професія, вікова категорія, до якої належать респонденти, також виявляє їх особливості бачення світу. Перше враження, безсумнівно, поверхнєве. Однак, воно відіграє ключову роль у спілкуванні між людьми, знижує особистісну тривогу, задає стиль спілкування у конкретній соціальній ситуації.

Водночас, перше враження може бути оманливим через адаптивну поведінку об'єкта спостереження, його намагання проявити соціально прийнятні якості, а також особистісні властивості суб'єкта, котрий сприймає. В подальшому це викликає проблеми із відтворенням поведінки, відповідної середовищу. Окрім того, неправильна початкова оцінка може вплинути на подальше створення образу незнайомої людини і навіть викликати внутрішній конфлікт через обставини, що проявляють особистість у іншому світлі. Тому подальші перспективи дослідження ми вбачаємо у формування методів оцінки, котрі допомогли б створити перше враження про людину, що відповідає реальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ambady N., & Rosenthal, R. (1992) "Thin slices of expressive behavior as predictors of interpersonal behavior and physical attractiveness" *Psychology Bulletin*, 111, p. 256-274.
2. Boothby E. J., Cooney, G., Sandstrom, G. M., Clark M. S.(2018) The Liking Gap in Conversations: Do People Like Us More Than We Think? *Psychological Science*; doi: 10.1177/0956797618783714.
3. Fessenden T. (2017) First Impressions Matter: How Designers Can Support Humans' Automatic Cognitive Processing. *Nielsen Norman Group* Retrieved from: <https://www.nngroup.com/articles/first-impressions-human-automaticity/>.
4. Huma B., (2014) A discursive social psychological approach to first impression formation. *SAGE Research Methods Cases*. doi: 10.4135/978144627305013509354.
5. Mann T. C., & Ferguson M. J. (2015). Can we undo our first impressions? The role of reinterpretation in reversing implicit evaluations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 108, 823–849.
6. Mattarozzi K.& Todorov, A.&Marzocchi, M.&Vicari, A.& Russo P. (2015). Effects of Gender and Personality on First Impression. *PloS one*. Retrieved from: 10. e0135529. 10.1371/journal.pone.0135529.
7. Moskowitz G. B., & Olcaysoy Okten, I. (2016). Spontaneous goal inference (SGI). *Social and Personality Psychology Compass*, 10, 64–80.

8. Okten I. O. (2018) Studying First Impressions: What to Consider? Association for psychological science Retrieved from: <https://www.psychologicalscience.org/observer/studying-first-impressions-what-to-consider>
9. Suzuki A., Tsukamoto, S., Takahashi Y. (2017) Faces Tell Everything in a Just and Biologically Determined World: Lay Theories Behind Face Reading *SAGE Journals* Retrieved from: <https://doi.org/10.1177/1948550617734616>
10. Zebrowitz L. A. (2017) First Impressions From Faces *Curr Dir Psychol Sci.* 26(3): 237–242. doi: 10.1177/0963721416683996
11. Лівійська Я. І. Гендерно-перцептивні відмінності формування першого враження у студентської молоді [Електронний ресурс] // Вісник психології та педагогіки. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.psyh.kiev.ua>
12. Савицька О. В. Роль невербальних компонентів комунікації при формуванні «Першого враження» про співрозмовника у процесі спілкування // Український науковий вісник "Освіта регіону". – 2018. – №6. – С. 27–29.
13. Тарасова М. М. Психологічні особливості вербального спілкування [Електронний ресурс] // Вісник психології і педагогіки. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: http://www.psyh.kiev.ua/Психологічні_особливості_вербального_спілкування#2.
14. Шомко І. В. Дослідження впливу установок особистості на сприймання інших людей [Електронний ресурс] // Житомирський державний університет імені Івана Франка. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: http://eprints.zu.edu.ua/3991/1/%D0%A8%D0%BE%D0%BC%D0%BA%D0%BE_%D0%86.%D0%92..pdf.
15. Щербан Т.Д. Психологія навчального спілкування: Монографія. – К.: Міленіум, 2004. – 346 с.
16. Яковенко К. А. Вплив краси та «ефекту ореолу» на будівництво успішної кар'єри // Перспективні напрямки наукової думки. – 2018. – № 6. – С. 22–27.

Рецензент:

*Шугай М.А., канд. психол. наук,
доцент кафедри психології і педагогіки
Національного університету «Острозька академія»*

УДК 81'367.633

Козяк Анастасія Ярославівна,**Трофімчук Наталія Дмитрівна,***студентки IV курсу спеціальності «Психологія»**факультету політико-інформаційного менеджменту**Національного університету «Острозька академія»*

ПСИХОЛОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

У статті досліджуються особливості прояву відхильної (делінквентної) поведінки у підлітків. У зв'язку з цим, проаналізовано теоретичні підходи до розуміння терміну «делінквентна поведінка» та, її розвитку у підлітковому віці, описуються основні причини появи делінквентної поведінки у підлітків за поглядами різних вчених. Подається характеристика психологічних особливостей підлітків з делінквентною поведінкою, розглянуто вікові закономірності розвитку та становлення особистості підлітка. Проаналізовано специфіку делінквентної поведінки у підлітків та її зв'язок з їх віковими психологічними особливостями. У статті представлені результати емпіричного дослідження психологічних особливостей прояву делінквентної поведінки підлітків.

Ключові слова: *делінквентна поведінка, підлітки, вікові закономірності, норма, відхилення.*

The article investigates the peculiarities of manifestation of deviant (delinquent) behavior in teens. In this regard, the article analyzes theoretical approaches to understanding the term "delinquent behavior" and its development in adolescence are analyzed, and the main reasons for the emergence of delinquent behavior in teenagers by the views of various scholars are described. Served psychological characteristics of adolescents delinquent behavior. Specificity of delinquent behavior in adolescents and its relationship to their age psychological characteristics has been analyzed The paper presents the results of an empirical study of psychological peculiarities of adolescent delinquent behavior.

Key words: *delinquent behavior, teens, age patterns, norm, deviation.*

Обґрунтування проблеми. Дестабілізація економічної системи, погіршення рівня життя, змінна колишніх ціннісних орієнтацій особистості у сьогоденні, знищення старих

стереотипів та всього того, що раніше контролювало різні сфери життя особистості важко сприймається людьми та має значний вплив на рівень соціального розвитку населення. Різноманітні кризи, які виникають у наш час, мають негативний вплив на народ, внаслідок чого посилюється тривога, напруга, зростає жорстокість, агресія, поширюється насильство, злочинність та асоціальні форми поведінки. На сьогоднішній день тема, яка стосується асоціальної, протиправної поведінки є особливо актуальною та все більше набуває поширення серед сучасних дослідників, оскільки постійно збільшується кількість людей з асоціальною, девіантною та делінквентною поведінкою. В першу чергу, це стосується підлітків, серед яких поведінка багатьох знаходить вираження в асоціальних вчинках (а саме, вживання наркотиків, алкоголю, залучення до хуліганства, вандалізму та й загалом порушення прийнятих норм поведінки). У підлітковому віці особистість зазнає складних, критичних змін, формування новоутворень та зміни соціальної ситуації розвитку. У зв'язку з цим підлітковий вік характеризується як складний, критичний, перехідний. У підлітковому періоді відбувається руйнування минулих позицій, інтересів та кола спілкування дитини. Особливістю є те, що зміни в цей період проходять за короткий проміжок часу, мають бурхливий та спонтанний характер, внаслідок чого з'являються суб'єктивні проблеми та перешкоди в підлітка. Батьки підлітка теж зазнають труднощів, які стосуються виховання дитини, так як їхня дитина не реагує на поради, зауваження, вплив дорослих, а навпаки, виявляє бунт, протест, негативізм, самостійність, незалежність, агресивність тощо [3].

Саме ці зміни у підлітковому віці несуть за собою прояв делінквентної поведінки, поведінки, яка абсолютно суперечить прийнятим суспільним нормам. Останнім часом підвищився рівень злочинної поведінки серед юнаків, збільшилася кількість злочинів з високим рівнем жорстокості і агресивності, дедалі частіше відбуваються бійки підлітків групами [12].

Збільшення делінквентної поведінки серед підлітків в наш час є найгострішою проблемою соціуму, де з кожним днем все більше зростає кількість злочинів, що здійснюються в підлітковий період. Саме тому тема прояву делінквентної поведінки підлітків є актуальною.

Аналіз попередніх досліджень. Тему делінквентної поведінки вивчали безліч вітчизняних і зарубіжних вчених, серед яких Д. Бойко, В. Медведєв, З. Зайцева, В. Татенко, Т. Титаренко, М. Галагузова, В. Оржеховська. Ці дослідники пояснювали делінквентну поведінку як таку, яка відходить від норми, і в результаті може привести до кримінальної відповідальності. Досить часто термін «делінквентної поведінки» ототожнюють з термінами

«асоціальна поведінка», «девіантна», «протиправна», «деструктивна», «злочинна», «кримінальна» [5].

Н. Ануфрієва, С. Зінченко, М. Бабій, В. Мороз, А. Бандурка, Д. Бойко, О. Бондарчук, Н. Малиш, О. Тарновська, Р. Благуца, А. Коваль зазначають, що делінквентна поведінка проявляється через те, що підлітки виражають себе через агресивні діяння, які є заборонені суспільними нормами та часто орієнтовані на нанесення збитків собі або ж іншим [2].

Ряд таких вчених як С. М. Іншаков, Л. Я. Оліфіренко, О. М. Каззкова, В. А. Горват пов'язують виникнення делінквентної поведінки з індивідуально-психологічними відмінностями особистості, а також зазначають що вікові особливості, спосіб життя, батьківський та педагогічний вплив, соціальне середовище мають неабияке значення для виникнення делінквентної поведінки [4].

Максименко Є. В. відхилення у підлітковому періоді пов'язує з впливом, який чинить на підлітка його мікросередовище, окрім цього вчений вважає, що причиною девіацій є спадковий фактор, що має як негативні, так і позитивні надбання всього життя народу.

За трактуванням, яке зустрічається в тлумачному словнику психолога В. Шапара «делінквентна поведінка» - це поведінка, яка характеризується наявністю правопорушень, проступків, провин, які в результаті не несуть за собою кримінального покарання [9].

У енциклопедичному збірнику вченого О. Степанова зустрічається і трактування терміну «делінквент», тобто це особа, яка має поведінку, що в граничній формі і межі її прояву піддається кримінальній відповідальності [1].

За поглядами вчених В. Я. Гіндікіна, Е. В. Матушкіна, Н. А. Фелінської передумовою виникнення такого виду поведінки є відхилення, що з'являються від дії соціально-психологічних, а також біологічних чинників, адже саме вони (за думкою вчених) мають вплив на виникнення девіацій і порушень особистості, що носять асоціальний характер [8].

Дж. Ф. Джонсон та Р. М. Ліндер вважають, що основною причиною, яка зумовлює виникнення асоціальної (делінквентної) поведінки підлітків є вживання алкоголю їхніми батьками, погане виховання, яке не відповідає нормам, неблагополучний клімат в сім'ї [11].

О. М. Джуджу та С. М. Корецький розглядали яким чином девіантна та делінквентна поведінка мають між собою зв'язок та взаємовплив [3].

В. А. Гурьєва вважає, що суттєвий вплив на виникнення делінквентної поведінки чинить затриманий або ж деформований соціальний розвиток підлітка під дією негативних чинників соціуму [10].

Х. Ремшмідт стверджує, що делінквентна поведінка підлітків описується низькою самооцінкою, негативним баченням себе, і в подальшому це впливатиме на здійснення ними делінквентних вчинках в різних проявах [7].

Зарубіжний вчений Ф. Райс протиправне поведіння підлітків пояснює як злочинську, яка в крайніх формах її прояву як наслідок може нести кримінальну відповідальність до 18-річчя. До злочинської поведінки Ф. Райс відносить як незначні поведінкові відхилення (такі як пропуск уроків у школі), так і серйозні злочинні діяння, які мають важкий ступінь нанесення шкоди здоров'ю (тобто побиття, вбивства, замах на вбивство). Такий погляд мають і іноземні дослідники підліткових відхилень у поведінці як К. Бартол, Ф. Дольто, М. Раттер [9].

К. Бартол делінквентну поведінку поділяє на соціальну та психологічну. Соціальна делінквентність характеризується здійсненням підлітками дій, які не відповідають нормам, тобто це надміно виражена агресивність, пропуски занять, алкоголізм, наркоманія, розбійництво і т. д. Психологічна делінквентність – це наявність в підлітка індивідуальних рис, що є основними причинами прояву протиправної поведінки [1].

За поясненнями М. Раттера, делінквентна поведінка неповнолітніх виникає через модель поведінки, яка не є соціально підтримуючою і зачасту знаходить вияв в конфліктних ситуаціях, протестах, агресивних вчинках, крадіжках, хуліганстві, нападах тощо [11].

Ф. Дольто дотримується погляду, що делінквентна поведінка є наслідком не досягнення успіху у школі, передумовою таких невдач є суспільні, психологічна та педагогічна умови перебування підлітка. Суспільні обставини – це середовище, в якому перебуває особистість, психологічні умови – це виражена в підлітка особистісна невпевненість, а педагогічні – умови, які пов'язані з виникненням труднощів у підлітків з їхніми вчителями та батьками [7].

Отже, у більшості випадків делінквентна поведінка підлітків розкривається вченими як суспільне явище, яке виникає внаслідок дії негативних соціальних впливів.

Виклад основного матеріалу. Підліток – це юнак або дівчина, який переходить з періоду дитинства до зрілості. Підлітковий період – це вік, який характеризується суттєвими змінами у всіх сферах життя особистості, тому його називають перехідним або ж критичним. Вікові межі даного періоду – від 11-12 до 15-16 років. Даний період характеризується інтенсивністю і бурхливістю розвитку організму, що має часто стрибкоподібний характер, поява новоутворень підліткового віку, значними змінами в емоційній сфері. Такий характер розвитку підлітка призводить до суттєвих змін його самосвідомості, ставлення до своєї особистості та інших. Підлітковий період

характеризується появою потреби у самовираженні, схваленні та бажанні бути авторитетом, бажанням спілкуватися «на рівних» зі старшими та однолітками, підвищеною вразливістю та емоційністю, прагненням до ідеалів та надмірного максималізму. В цей період відбувається стрімкий, активний розвиток фізіологічних особливостей підлітка. Варто зазначити, що у підлітковому віці нормою є короткотривалі розлади у кровообігу, легке напруження у роботі серця, зміна артеріального тиску, а також підвищується збудливість, яка може призвести до втоми, посиленого биття серця, головокружіння, роздратованості. У підлітка ще не побудована остаточно нервова система, і саме тому, часто навіть незначні подразники та впливи підлітки легко переходять з нормального стану у стан підвищеного напруження та збудження, або ж навпаки – переважають гальмівні процеси [9].

Звичайно, всі зміни є індивідуальними, оскільки визначаються вони і спадковим фактором, моделлю сімейного виховання, психологічними особливостями індивіда. Проте, майже всі на початку підліткового періоду важко переживають такі різкі зміни та новоутворення. Неможливо обійтися без цих змін, але і варто пам'ятати, що якщо у підлітковому віці відсутні ознаки кризового періоду та розвиток відбуваються без наявності конфлікту, то це може бути ознакою порушення розвитку [10].

Як відомо, людина стає особистістю у суспільних взаєминах, що впливають на неї. Соціалізація супроводжується засвоєнням людиною встановлених суспільством норм та правил. Норма трактується як прийнятий в соціумі та суспільстві стандарт, який відповідає встановленим в країні нормам і правил, слідування яких є обов'язковим для кожного громадянина. Проте, у кожному суспільстві є сукупність людей, які порушують встановлені норми та правила. Таке порушення вважаю відхиленням у поведінці – сукупність дій, які є несхваленими, неприйнятими у соціумі та порушують встановлені норми поведінки. Таку поведінку називають ще «девіантною». Проте існує ще один вид відиленої поведінки – «делінквентна» - це асоціальна поведінка, яка порушує встановлені в суспільстві норми та закони, і несе за собою протиправні вчинки [5].

Говорячи про поведінку підлітків, то це поведінка в навчальних закладах, домашніх умовах та серед громади. І ця поведінка залежить від його кризового переходу на новий етап розвитку, що характеризується формуванням характеру підлітка. У даний віковий період руйнуються попередні стереотипи, установки та індивідуально-психологічні особливості ще не сформовані остаточно. Окрім цього, підлітки ще не знайшли своє призначення та не розуміють свою роль у цьому світі, також для них характерним є низький рівень розвитку гальмівних процесів, тому досить часто їх дії є імпульсивними та необдуманими через надмірну емоційність. Саме це і призводить до прояву делінквентної поведінки підлітка. У

підлітковому віці змінюється систем цінностей та мотивів, які і формують модель поведінки та оточення підлітка [6].

У підлітковий період більш з'являється самосвідомість та свідомість, вимальовується самооцінка, уявлення про свою особистість та інших. І якщо, самооцінка підлітка не відповідає нормі та має значні відмінності від дійсного рівня, то як наслідок це може спричинити правопорушення як етичних, так і суспільних норм, може слугувати вчиненню злочину та хуліганства. Значний вплив на становлення та засвоєння підлітком прийнятих норм суспільства має сім'я, модель виховання та оточення. Тому питання прояву делінквентної поведінки у підлітка вимагає здійснення аналізу передумов та детермінант її виникнення, які лежать насамперед в несформованій особистості підлітка [8].

Мета статті - теоретично проаналізувати та емпірично дослідити психологічні особливості прояву делінквентної поведінки підлітка.

Опис вибірки. Основним завданням емпіричної частини даної наукової роботи було дослідження психологічних особливостей прояву делінквентної поведінки підлітка. Емпіричне дослідження мало декілька послідовних етапів.

На першому етапі було сформовано та розміщено за допомогою додатку Googleforms бланк, який ми надіслали учням середньої школи (це відповідає віковим межам підліткового періоду, а саме 12-16 років). Таким чином, для емпіричного дослідження було сформовано вибірку кількістю 43 людини, віком від 12 до 16 років.

На наступному стадії нашого дослідження ми збирали отримані дані та проводили їх інтерпретацію, аналіз.

Останнім етапом дослідження була розробка рекомендацій для проведення профілактичної роботи з підлітками, які схильні до делінквентної поведінки.

Методи дослідження. У емпіричному дослідженні даної проблеми були використані такі теоретичні методи як порівняння теоретичних та експериментальних розробок досліджуваної проблеми, аналіз, синтез, узагальнення, систематизація. Окрім теоретичного методів у нашому дослідженні було використано і ряд методів для емпіричного дослідження. Для емпіричного дослідження особливостей розвитку уяви ми застосували такі психологічні інструменти:

- 1) Методика на визначення спрямованості особистості Б. Басса
- 2) Методика виявлення схильності до відхилень у поведінці (А. Орел)
- 3) Методика ціннісних орієнтацій М. Рокіча

Методика на визначення спрямованості особистості Б. Басса використовувалася нами для визначення особистісної спрямованості. Вона містить 27 тверджень, за допомогою

яких можна визначити три типи спрямованості особистості: спрямованість на себе, спрямованість на спілкування, спрямованість на справу.

Провівши методику, ми отримали такі результати: більшість дітей, а саме 23 підлітка (53,5%), мають переважаючу спрямованість на спілкування, яка характеризується бажанням при будь-яких умовах спілкуватися з людьми, встановлювати нові зв'язки з іншими, прагненням до суспільного визнання, наявною потребою у схваленні, підтримці, похвалі, авторитетності та встановленню емоційних контактів з іншими.

У 15 підлітків (34,9 %) домінує спрямованість на себе, тобто у підлітків даного типу спрямованості переважає бажання особистого престижу та авторитету, задоволення власних інтересів та потреб, іноді нехтуючи потребами інших. Такі підлітки схильні здобувати успіхи та йти до власної мети будь-яким чином, в тому числі застосовуючи і агресивність, грубіянство, протест, вони схильні до надмірно вираженої імпульсивності, роздратованості, тривоги, вступають у боротьбу з іншими. В роботі прагнуть перш за все досягнути власної мети до задовільнити свої бажання.

І лише у 5 підлітків (11,6 %) мають спрямованість на справу. Даний тип спрямованості характеризує підлітків, які зацікавлені роботою та справою, яку виконують безкорисно, лише з інтересом та для вивчення чогось нового. Підлітки, які не отримали такий тип спрямованості за результатами методики зовсім не мають мотивації до здійснення професійної, ділової задачі, не вмюють та не прагнуть до доведення правоти своєї думки задля здобуття поставленої ними мети (Діаграма 1.1).

Діаграма 1. Результати визначення типу спрямованості особистості за методикою Б. Басса

Такі результати можна пояснити особливостями підліткового періоду, а саме появою потреби у самовираженні, схваленні та бажанні бути авторитетом, бажанням спілкуватися «на рівних» зі старшими та однолітками, підвищеною вразливістю та емоційністю, прагненням до ідеалів та надмірного максималізму. Для підлітків на першому місці стоїть прагнення до спілкування, за допомогою якого вони можуть задовільнити свої потреби у схваленні, визнанні, авторитетності та самореалізації.

Наступною ми використали методику **методику виявлення схильності до відхилень у поведінці (А. Орел)**. Дана методика спрямована на встановлення здатності до будь-яких відхилень у поведінці підлітків. Ця методика має 7 шкал, які спрямовані на встановлення здатності до здійснення певних моделей асоціальної поведінки, проте у нашому дослідженні ми враховували лише 4 з них:

- 1) Схильність до адиктивної поведінки
- 2) Схильність до агресії та насилля
- 3) Схильність до делінквентної поведінки
- 4) Схильність до самопринижуючої і саморуйнівної поведінки.

Варто зазначити, що якщо досліджуваний має відношення до «делінквентної» популяції, то його відповіді відносилися до тестових норм, що належать до «делінквентної» вибірки.

Діаграма 2. Результати схильності підлітків до відхилень у поведінці за методикою схильності до відхилень у поведінці (А. Орел)

За результатами методики було встановлено, що 46,5% досліджуваних (20 підлітків) схильні до делінквентної поведінки, оскільки вони отримали високі показники за даною шкалою. Це говорить про переважання делінквентних тенденцій у досліджуваних та про недостатній рівень соціального контролю. Також високі Т-бали означають наявність швидкої готовності до миттєвої реалізації делінквентної поведінки.

62, 8 % досліджуваних (27 підлітків) схильні до адиктивної поведінки, яка з'являється в випадку вживання людиною засобів, які здатні змінити психічний стан, серед яких алкогольні речовини, тютюнові, наркотичні засоби. Це шкала характеризує схильність індивіда до відхилення від дійсності через зміну свого стану свідомості, а також спрямованість на чуттєву частину.

53,5 % із нашої вибірки (23 підлітки) отримали високі та середні показники за шкалою, що характеризує схильність до агресивності та насилля. Це свідчить про агресивне спрямування підлітка у відносинах з іншими людьми, про здатність розв'язувати конфліктні ситуації через застосування насильницьких дій, про схильність застосовувати взаємовідносинах з іншими пригнічення та ображення як спосіб підняття власної самооцінки, про орієнтацію на садизм.

39,5% підлітків (17 досліджуваних) схильні до самоушкоджуючої і саморуйнівної поведінки. Даний тип шкали характеризується схильністю підлітка до низького рівня цінності свого існування, здатність ризикувати та застосовувати мазохістські дії, наявність тенденцій до здійснення саморуйнуючих вчинків (Діаграма 2.1).

Ще однією методикою, яка була використана у нашому дослідженні *була методика ціннісних орієнтацій М. Рокіча*. Методика вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокіча є розповсюдженою на даний момент, основа якої заключається в прямому рангуванні списку цінностей. Запропонована методика дозволяє вивчити особливості ціннісних орієнтацій за допомогою виявлення ступеня сформованості ієрархічної структури ціннісних орієнтацій.

М. Рокіч виділяв два класи цінностей:

1. термінальні (переконання в тому, що якась кінцева ціль індивідуального існування заслуговує на те, щоб її досягнути);
2. інструментальні цінності (переконання в тому, що якийсь образ дій чи властивість особистості є прийнятними в будь-якій ситуації).

Позитивами методики є те, що вона є напрочуд універсальною, зручною, та економною в проведенні дослідження і обробці результатів, гнучкість – можливість варіювати як списки цінностей, так і інструкції. Суттєвими її недоліками є вплив соціальної бажаності,

можливість нещирості. На основі індивідуальних даних можна отримати і проаналізувати групову ієрархію ціннісних орієнтацій.

В даному випадку ми використовуємо цю методику для того, щоб визначити якими є основні цінності особистості.

За результатами дослідження ми провели ранжування середніх значень (рангів) цінностей у досліджуваних групах підлітків з метою побудови інтегральних узагальнених рангових структур термінальних та інструментальних цінностей. Ми виявили найбільш значущі цінності для більшості підлітків.

Досліджувані чоловічої статі віддали перевагу таким термінальним цінностям як: «здоров'я», «наявність вірних і хороших друзів», «матеріально забезпечене життя», «пізнання», «продуктивність життя», і таким інструментальним цінностям як «тверда воля», «раціоналізм», «непримиренність», «ретельність», «незалежність», «вміння тримати слово».

Досліджувані жіночої статі віддали перевагу таким термінальним цінностям як: «розваги», «краса природи і мистецтва», «любов», «свобода», «суспільне визнання» і таким інструментальним цінностям як «високі запити» та «чесність».

За результатами проведеної методики, ми бачимо, що ціннісні орієнтації мають відмінності в залежності від статі. І дівчата, і хлопці до життєвих цінностей однаково віднесли життєву мудрість (це пояснюється бажанн підлітків до подорослішання, бо часто вони дорослість вони пов'язують із мудрістю). Представники жіночої статі до життєвих цінностей віднесли прагнення до лідерства, намагання продемонструвати свою унікальність і неповторність, так я найважливішим цінностями у їхньому житті за результатами методики є суспільне визнання, незалежність, самостійність акуратність та краса.

Всі ці показники відповідають основним характеристикам підліткового віку, що і довело надання переваг ціннісних орієнтацій підлітків як незалежність, самостійність, прагнення до визнання та лідерства, доведення своєї унікальності.

Окрім цього, для проведення у дослідженні цієї методики, ми розділили нашу вибірку між чоловічою та жіночою статтями (21 хлопець та 22 дівчини). Для того, щоб встановити, чи існують статистично значимі відмінності між групами ми використали t-критерій Стьюдента для незалежних вибірок. За результатами методу математичної статистики було виявлено, що ієрархія життєвих цінностей хлопців та дівчат мають статистично значимі відмінності на рівні $p < 0,05$.

Висновки. Отже, згідно аналізу теоретичних робіт, що стосуються делінквентної поведінки підлітків та проведеному нами дослідженню, можна стверджувати, що прояв делінквентної поведінки підлітків залежить і проявляється, в першу чергу, у взаємодії умов

середовища, в якому перебуває особистість (виховання, школа, друзі, проблеми соціуму тощо) та індивідуально-психологічних особливостей підлітка (агресивність, наявність суперечок, тривожність, ціннісні орієнтації, прагнення до визнання і т.д.). Саме ці особливості і чинять найбільший вплив на ще не до кінця сформовану особистість підлітка. Девіації у підлітків виникають в основному у комплексному поєднанні особистісних, біологічних і суспільних чинників. За результатами нашого дослідження було встановлено, що підліткам притаманні спрямованість на спілкування та на себе; егоїстичність, агресивність, прагнення до визнання та незалежності.

За результатами нашого дослідження видно, що за ієрархією загальнолюдських цінностей у нинішніх підлітків на першому місці є такі термінальні цінності як здоров'я, наявність вірних і хороших друзів, суспільне визнання, любов, матеріально забезпечене життя і таким інструментальним цінностям як воля, непримиренність, незалежність, вміння тримати слово, здійснювати самостійні рішення і відповідати за власні дії і за себе. Варто зазначити, що спрямованість особистості виявляє найважливішу її якість, що визначає соціальну й моральну цінність особистості. Вид спрямованості – це, перш за все, переважаючі, зумовлені соціумом відношення індивіда до оточуючого середовища. Завдяки спрямованості ціннісні орієнтації особистості мають змогу реально виразитися в активній діяльності людини, а саме є стійкими мотивами особистості, що згодом переходять у переконання.

Таким чином, проблема делінквентної поведінки існує в наш час, тому необхідно здійснити пошук методів впливу та корекції на підлітків, які схильні до прояву делінквентної поведінки.

Перспектива подальших наукових досліджень - у проведенні повторного дослідження на більшій вибірці досліджуваних та розробці рекомендація для проведення профілактичної роботи з підлітками, що мають схильність до делінквентної поведінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексенко О. Діти нашого сьогодення: [про антисоціальну поведінку підлітків] // Соціальна педагогіка. – 2009. – № 7(липень). – С. 44–45.
2. Андреева Г.М. Психология социального познания. - М.: Аспект-пресс, 2000. - 228 с.
3. Бабахало В. Современные тенденции молодежной культуры // Психолог. - 2001. - №3. - С. 5-6.
4. Баженов В.Г. Воспитание педагогически запущенных подростков. - К.: Знання, 2002. - 415 с.

5. Балакірева О.М. Диференціація життєвих шляхів молодого покоління залежно від факторів соціального середовища // Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання. - 2007. - №13. - С. 6-9.
6. Бандурка А. М. и др. Юридическая психология: ученик. – Х.: Изд-во Нац. У-та внутр. дел, 2001. – 640 с.
7. Бартол К. Психология криминального поведения; пер. с англ. – 7 – е межд. изд. – СПб.: Прайм-Еврознак; М.: ОлмаПресс, 2004. – 352 с.
8. Беличева С.А. Сложный мир подростка. - М.: Наука, 2004. - 217 с.
9. Городяненко В.Г. Соціологія. - К.: Знання, 2005. - 560 с.
10. Гур'єва В.А., Макушкін Є.В. Принципи судово-психіатричної діагностики в підлітковому віці // Функціональний діагноз у судовій психіатрії / Под ред. Т.Б. Дмитрієвої, Б.В. Шостаковича. - М. РІО ГНЦ ССП ім. В.П. Сербського, 2001. - С. 119-147.
11. Зайченко М. Діагностика та корекція девіантної поведінки учнів // Соціальна педагогіка. – 2010. – № 2 (лютий). – С. 41–55.
12. Максимова Н. Ю. Воспитательная работа с социально дезадаптированными школьниками: метод. рекомендации; АПН Украины: Институт психологии. – К., 1997. – 136 с.

Рецензент:

***Шугай М.А.**, канд. психол. наук,
доцент кафедри психології і педагогіки
Національного університету «Острозька академія»*

Кулик Ганна Вікторівна,

*студентка V курсу спеціальності «Психологія»
факультету політико-інформаційного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»*

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ВИСОКИМ РІВНЕМ ТРИВОЖНОСТІ

Стаття присвячена проблемі надання психологічної допомоги дітям старшого дошкільного віку з високим рівнем тривожності. У даному дослідженні розглядається проблема адаптації дітей старшого дошкільного віку до умов перебування у дитячому садку та як рівень їх тривожності, впливає на особливості соціально-психологічної адаптації.

Ключові слова: тривожність, особистісна тривожність, тривога, адаптація, дезадаптація.

The article deals with the problem of providing psychological help to older children with high levels of anxiety. This study examines the problem of adaptation of older preschool children to the conditions of their stay in kindergarten and their level of anxiety, influences the features of social and psychological adaptation.

Key words: anxiety, personal anxiety, anxiety, adaptation, maladaptation.

Дитинство та юність - це основна фаза ризику розвитку симптомів та синдромів тривожності, яка може варіюватися від перехідних легких симптомів до повномасштабних тривожних розладів. Тривога стосується реакції мозку на небезпеку, подразників, яких організм активно намагатиметься уникати. Актуальність проблеми адаптації дітей до дитячого садка підтверджують наукові дослідження багатьох відомих психологів і педагогів, на думку яких, ступінь вираженості адаптаційних порушень пов'язаний з такими факторами: організацією навчально-виховного процесу в ДНЗ; попередніми умовами виховання, під впливом яких формується вища нервова діяльність

дитини; своєрідністю міжособистісних взаємин дорослих і дітей; рівнем прихильності дитини до матері; соціальними умовами тощо.

Дошкільний навчальний заклад є інститутом соціалізації дітей на першій її стадії, а група однолітків представляє собою форму суспільства, де дитина дошкільного віку знайомиться з соціальними нормами, оволодіває конкретними соціальними навиками для взаємодії з соціумом [6]. Тому важливе значення має виявлення індивідуальних особливостей адаптаційних резервів саме в дошкільному віці, коли компенсаційні можливості дитини ще формуються і є можливість запобігти формуванню стійких патологічних проявів, а також сприяти його подальшій соціально-психологічній адаптації на наступних рівнях психологічного та соціального розвитку як особистості. Необхідне чітке концептуальне розрізнення понять «тривоги» як стану і «тривожності» як риси, властивої особистості. Більш характерною, на наш погляд, є тенденція розглядати тривогу як особливий емоційний стан, що характеризується суб'єктивними відчуттями занепокоєння, напруги, похмурих передчуттів, а з фізіологічної боку супроводжується активізацією вегетативної нервової системи.

Тривогу іноді розглядають як форму адаптації організму в умовах гострого або хронічного стресу проте тривога, очевидно, є не стільки формою психічної адаптації, скільки сигналом, який свідчить про її порушення, який активізує адаптивні механізми.[7] Таким чином, тривога може грати захисну і мотиваційну роль. Вивченням проблеми соціально-психологічної адаптації займалися Г. Айзенк, Г.Гартман, А. Маслоу, Ф.Б. Березін, В.І. Медведєв, А.А. Налчаджан, Ж.Піаже А.А. Реан та ін. [2]. Адаптаційний процес проходить ряд стадій (стадії переорієнтації, взаємної терпимості, акомодатії, за допомогою механізмів соціально-психологічної адаптації формується захисно-адаптаційний комплекс який, в свою чергу, проявляється в поведінковій реакції, так і в психічній регресії, адаптивній активності уяви. Кінцевим підсумком процесу соціально-психологічної адаптації може бути як, у вираженні конформності до вимог суспільства або прояв гнучкості та ефективності при зустрічі з новими і потенційно небезпечними умовами середовища, так і дезадаптація, що визначається як стійко-ситуативна, тимчасова або загальна нездатність до адаптації.

Ознаками адаптивності дитини в умовах ДНЗ є емоційна задоволеність, вміння свідомо відповідати встановленим правилам, встановлювати і зберігати міжособистісні зв'язки, займати певне положення в системі міжособистісних відносин, адекватність самооцінки і механізмів психологічного захисту. Соціальні та біологічні фактори соціально-психологічної адаптації ведуть до прояву ознак дезадаптації таких, як: 1)

переживання особистістю тривалих зовнішніх і внутрішніх конфліктів без знаходження психологічних механізмів і форм поведінки, необхідних для їх вирішення; 2) дистрес; 3) наявність постійної тривоги, агресивності, стану фрустрації.

Не адаптовані діти, на відміну від однолітків які вдало адаптувались, характеризуються нижчим рівнем соціальної зрілості, дисгармонійним функціонуванням мотиваційної сфери, проявом «афекту неадекватності» і «психогенного перекрученого образу Я», недостатністю самоконтролю (Е.О. Смирнова, О.І. Політика). Такі діти більшою мірою схильні до депресивного стану, легко впадають у відчай через невдачі [2].

Тривога, на думку А. М. Прихожан, є емоційним станом, а тривожність – це вже певне емоційно-особистісне утворення людини яке містить у собі три аспекти: когнітивний, емоційний та операційний. Проте, деякий рівень тривожності притаманний кожній людині і є певною нормою для всіх та є допомогою для нормального пристосування у соціумі. Наявність тривожності як саме стійкого утворення, свідчить про те, що у людини наявні порушення у особистісному розвитку, саме ця тривожність і заважає гармонійному психічному розвитку особистості, її спілкуванню та діяльності [3].

Початок відвідування дитиною дошкільного навчального закладу - це не тільки нові умови життя і діяльності, режиму і харчування, але і нові контакти і обов'язки. Це досить складний період у житті кожної дитини, що вимагає від неї психологічних і фізичних форм пристосування. Процес адаптації дитини до дитячого садка часто виявляється важким випробуванням, яке супроводжується численними проявами неадекватної поведінки, різними захворюваннями, порушеннями сну і апетиту, погіршенням комунікативної діяльності тощо.

Кожна дитина по-різному переносить труднощі, що виникають в період адаптації. Так, проведені дослідження (Л. Голубєва, Н. Ватутіна, А. Мишкіс, Р. Тонкова-Ямпільська), показали, що цей процес залежить від певних факторів стану здоров'я та рівня розвитку дитини; віку дитини; особливостей нервової системи і її типу; фактора ризику біологічного і соціального анамнезу; рівня тренування адаптаційних можливостей; індивідуальних особливостей дитини в сфері спілкування; типу сім'ї та стилю виховання в сім'ї; типу вищої нервової системи [1].

Відповідно до емпіричної частини нашого дослідження, нами будуть використовуватись такі методики: методика для діагностики тривожності (Р. Сірса), яка дасть нам змогу за допомогою спостереження визначити рівень тривожності у дитини;

проективна методика “Вибери потрібне обличчя” (Р. Теммл, М. Дорки і В. Амен) свідчитиме нам про рівні тривожності старших дошкільників. За допомогою методу спостереження, будемо перевіряти наскільки дитина адаптувалась до умов ДНЗ. І на завершення, складемо та проведемо корекційну програму по зниженню тривожності у дітей старшого дошкільного віку та перевіримо її ефективність [5].

Отже, тривожність може допомагати нам як захисний механізм, проте і може заважати нашому подальшому розвитку як особистості.

Соціально-психологічна адаптація дітей старшого дошкільного віку визначається як процес становлення динамічної рівноваги між потребами індивіда і вимогами соціального середовища, реалізованого у вигляді активного пристосування до умов соціального середовища, до існуючих у суспільстві вимог та соціальних норм. В теоретичній частині нашого дослідження ми проаналізували поняття тривожність та його вплив на формування особистості. Також, виявили ознаки адаптивності дитини в умовах ДНЗ та наслідки дезадаптації дитини. Перспективою нашого дослідження є визначення рівнів тривожності дітей старшого дошкільного віку та умови які сприятимуть соціально-психологічній адаптації; розробка та проведення корекційної програми, рекомендацій батькам та вихователям ДНЗ щодо зменшення рівня тривожності дитини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Астапов В.М. Тревожные расстройства в детском и подростковом возрасте. Теория и практика: монография. – М.: МПСИ, 2011. – 368 с
2. Васильева Н. К вопросу о социально-психологической адаптации // Дошкольное воспитание. – 2010. – № 8. – С. 16–18.
3. Міняєва А. Корекція підвищеної тривожності у дітей // Психологічна газета. – 2007. – Листопад (№22). – С.2–9.
4. Прихожан А. М. Причины, профилактика и преодоление тревожности // Психологическая наука и образование. – 1998. – С. 12–22.
5. Прихожан А. М. Психология тревожности: дошкольный и школьный возраст // Питер. – 2007. – С. 192.
6. Соціальний розвиток дитини: старший дошкільний вік. – 2-ге вид. – К.: Генеза, 2014. – 88 с.

7. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: Монографія / Наук.ред. А.М.Богущ; За аг.ред.Н.В.Гавриш. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 368 с.

Рецензент:

***Шугай М.А.**, канд. психол. наук,
доцент кафедри психології і педагогіки
Національного університету «Острозька академія»*

Кушнірук Ганна Анатоліївна,
*студентка III курсу спеціальності «Громадське здоров'я»
факультету політико-інформаційного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»*

**ПОШИРЕНІСТЬ ЗАХВОРЮВАНЬ СЕРЦЕВО-СУДИННОЇ СИСТЕМИ СЕРЕД
НАСЕЛЕННЯ ОСТРОЗЬКОГО РАЙОНУ В 2009-2019 Р.Р.
РОЗРОБКА ПРОФІЛАКТИЧНИХ ЗАХОДІВ.**

Досліджено динаміку поширеності серцево-судинних захворювань серед населення Острозького району, визначено основні фактори ризику, встановлено закономірності між захворюваннями серцево-судинної системи та статеві-віковими аспектами, запропоновано профілактичні заходи по боротьбі із серцево-судинними захворюваннями.

Ключові слова: *гіпертонія, ішемічна хвороба серця, інфаркт міокарда, фактори ризику, профілактика.*

The dynamics of the prevalence of cardiovascular diseases among the population of Ostroh districtis studied, the main risk factors are identified, patterns between diseases of the cardiovascular system and sex-age aspects are established, preventive measures to combat cardiovascular diseases are proposed.

Keywords: *hypertension, coronary heart disease, myocardial infarction, riskfactors, prevention.*

Постановка проблеми. Починаючи з ХХ століття захворювання серцево-судинної системи стали масовим явищем серед економічно розвинених країн. Цьому сприяла швидка зміна способу життя, пов'язана з індустріалізацією, механізацією та урбанізацією. На жаль, статистика з кожним десятиліттям стає все сумнішою. Так, ще 20 років тому серцево-судинні захворювання у рейтингу загальної захворюваності займали 6-8 місце, зараз вони на 2-ому місці і на 1-ому місці серед причин смертності та інвалідності в Україні. За останні 10 років смертність від серцево-судинних захворювань зросла більш ніж у 2 рази. Згідно даних ВООЗ, хвороби системи кровообігу провокують у світі більше половини всіх випадків смерті, також складають третину причин інвалідності та щорічно забирають 17,5 млн. людських життів [9].

Саме тому дане питання є актуальним і дослідження захворюваності серцево-судинної системи є важливим в сучасному глобалізованому світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням захворюваності серцево-судинної системи у сфері охорони здоров'я займалися такі автори, як В.М.Корнацький, Ю.І.Кундієв, А.М.Сердюк, В.М.Коваленко, Д.М.Мороз, І.С.Зозуля, Т.С.Манойленко, М.М.Гельмедова, А.В.Руденко та інші. Зокрема, Т.С.Манойленко у своїх працях акцентує увагу на тому, що збільшення числа захворювань серцево-судинної системи сприяє підвищенню актуальності програм з профілактики, контролю і моніторингу поширення факторів ризику [4].

Важливою передумовою для успішної профілактики в оновлених рекомендаціях вчені вважають оцінку та стратифікацію ризику. Особам з низьким ризиком серцево-судинних захворювань рекомендовано підтримувати його якомога довше (у ідеалі – довічно); підвищений ризик вимагає корекції, причому чим він вище, тим активнішою корекція повинна бути, а чим вище початковий ризик, тим більше реальної користі мають заходи по його корекції [7,8].

Д.М.Мороз у своєму дослідженні вказує, що серцево-судинна патологія часто поєднується з психічними розладами тривожно-депресивного спектру, а відтак дослідження психічної сфери мають значення для розуміння соматичної симптоматики та поведінкових факторів, що можуть впливати на прихильність до лікування, здорового способу життя, реабілітаційних програм і профілактики [5].

М.М.Гельмедова у співаторстві з А.В.Руденком вивчали особливості індивідуального анамнезу, впливу артеріальної гіпертензії та порушень вуглеводного обміну на хворих з множинним атеросклерозом вінцевих артерій, а також специфіку оперативного втручання (аортокоронарного шунтування) у таких пацієнтів [6].

Мета роботи полягала в дослідженні динаміки поширеності серцево-судинних захворювань серед населення Острозького району за період з 2009-2019 рр.

Завдання: систематизувати та проаналізувати дані захворюваності серед населення Острозького району за період з 2009 по 2019 рр.; визначити основні фактори ризику; надати рекомендації щодо профілактики серцево-судинних захворювань.

Об'єктом дослідження є поширеність серцево-судинних захворювань серед населення Острозького району.

Предметом дослідження є нозологічні групи захворювань серцево-судинної системи та фактори ризику.

Методи досліджень: аналітичний, статистичний, епідеміологічний, графічний.

Результати досліджень. У ході роботи проведено дослідження поширеності патологій серцево-судинної системи. В результаті отриманих статистичних даних по захворюваності серцево-судинними хворобами серед населення Острозького району встановлено, що найбільш поширеними серцево-судинними захворюваннями серед населення району є: гіпертонічна хвороба, ішемічна хвороба серця, інфаркт міокарда, кардіоміопатії, цереброваскулярні хвороби, атеросклероз.

Діаграма відображає поширеність та первинну захворюваність серцево-судинними захворюваннями (дані в цілому) в період з 2009 по 2019 роки. Синя лінія – поширеність, помаранчева – первинна захворюваність. Найвищий рівень загальної захворюваності спостерігався у 2017 році, найнижчий у 2011 та 2012 роках.

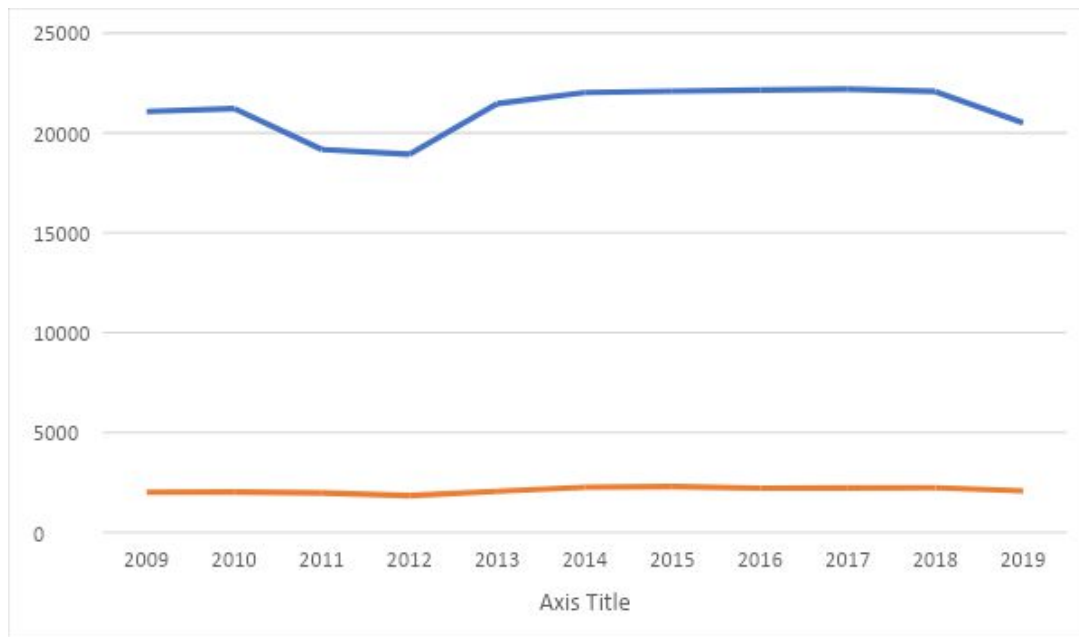

Рис. 1 Поширеність серцево-судинних захворювань серед населення Острозького району за 2009-2019 рр.

Таблиця 1.

Поширеність серцево-судинних захворювань серед населення Острозького району за 2009-2019 рр.

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
ГХ	9264	9719	9891	9939	9803	9860	9881	9889	9867	9843	9672
ІХС	7287	7330	7392	7356	7305	7298	7307	7311	7304	7351	6946
ІМ	36	22	34	40	43	41	22	40	36	52	54
Кардіоміопатії	100	121	131	129	132	128	136	134	129	134	134
Цереброваскул. хвороби	601	203	656	634	673	703	711	728	736	739	750
Атеросклероз	66	21	91	113	95	92	99	102	110	112	116

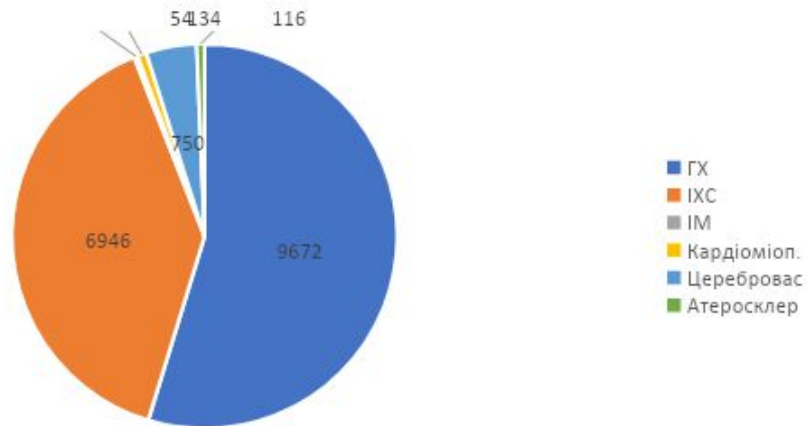
Таблиця 2.

Первинна захворюваність серцево-судинними хворобами серед населення Острозького району за 2009-2019 рр.

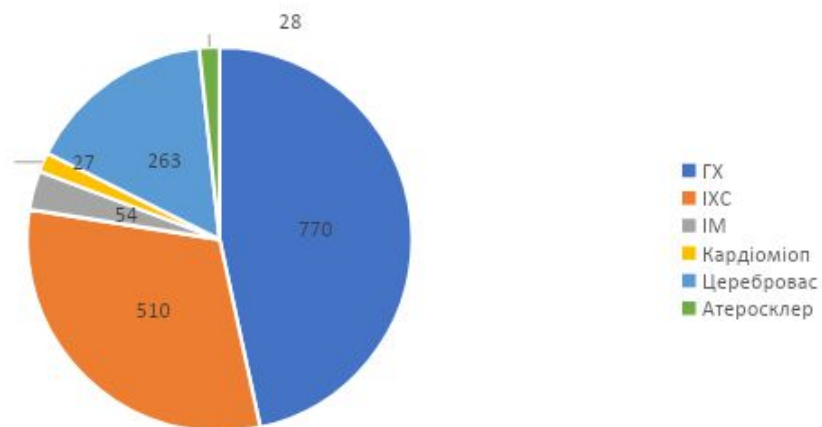
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
ГХ	974	872	910	924	892	885	876	845	851	808	770
ІХС	587	573	503	532	521	532	537	498	485	531	510
ІМ	36	22	34	40	43	41	22	40	36	52	54
Кардіоміопатії	33	28	27	26	28	24	28	27	25	27	27
Цереброваскул. хвороби	203	197	217	201	223	244	252	257	261	261	263
Атеросклероз	21	18	10	23	18	19	18	20	27	29	28

Наступні діаграми показують поширеність та первинну захворюваність по таких захворюваннях: гіпертонічна хвороба (всі форми), ішемічна хвороба серця, гострий та повторний інфаркт міокарда, кардіоміопатія, цереброваскулярні хвороби та атеросклероз. Для створення діаграми використані дані за 2019 рік.

Поширеність серцево-судинних захворювань серед населення Острозького району за 2019 рік.

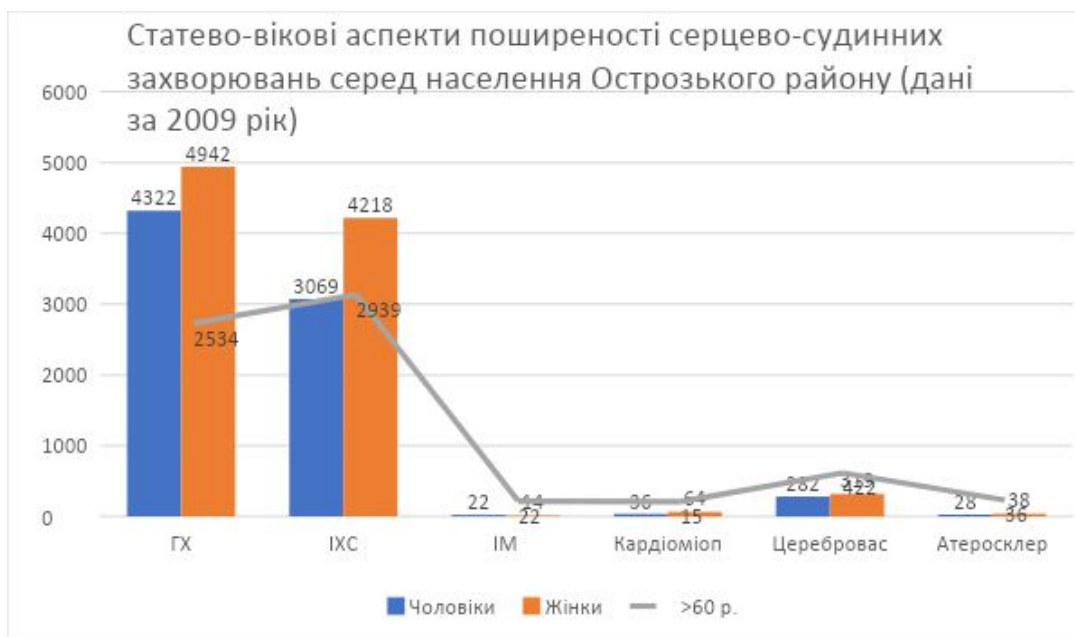

Первинна захворюваність серцево-судинними захворюваннями серед населення Острозького району за 2019 рік.

Моніторинг статистичних даних показує, що серед досліджуваних захворювань - гіпертонічна хвороба є на першому місці.

Якщо розглянути поширеність вищевказаних патологій в залежності від статево-вікових аспектів, то отримуємо наступні результати.

З графіка видно, що, незважаючи на загальну тенденцію спостерігається вищий рівень захворюваності у жінок. Варто зазначити, що в Острозькому районі, згідно останнього перепису населення у 2001 році, проживає на 2 тис. більше жінок ніж чоловіків (16,6 тис. та 14,6 тис. відповідно). Також частина чоловіків перебуває на заробітках за кордоном, а інша частина бере участь у бойових діях в зоні АТО. Однак, детальніше дослідити питання статевого складу наявного населення Острозького району наразі проблематично так, як з 2001 року перепис населення не проводився.

Фактори ризику серцево-судинних захворювань поділяють на немодифіковані (ті, що людина змінити не може) та модифіковані (яких можна уникнути, змінивши спосіб життя).

До немодифікованих факторів ризику відносяться:

1. Стать. У молодому та середньому віці інфаркт міокарда значно частіше розвивається у чоловіків. В міру старіння зростає вірогідність цього захворювання у жінок. Вони починають хворіти після менопаузи, оскільки зменшується вивільнення жіночих статевих гормонів (естрогенів), що захищають судини від розвитку атеросклерозу. У віці 65-84 років частота захворювань серцево-судинної системи серед чоловіків і жінок є майже однаковою.

2. Вік. Чим старшою є людина, тим більшою є загроза виникнення захворювання серцево-судинної системи. Адже з віком стінки серця потовщуються, м'яз не може повністю розслабитися, знижується його скоротлива здатність. Водночас спостерігається зниження еластичності та ущільнення стінки судин. Саме тому хвороби серцево-судинної системи

(ішемічна хвороба серця, артеріальна гіпертензія, порушення ритму) частіше зустрічаються в осіб старшого віку.

3. Обтяжена спадковість. Численні медичні дослідження показують, що певні види хвороб, у тому числі і серцево-судинні, носять сімейний характер. Іншими словами, проблема виникає ще задовго до народження людини.

До модифікованих факторів ризику належать:

1. Надлишкова вага або ожиріння різного ступеню. Наразі кожен другий українець має надлишкову вагу. Це, в свою чергу, може стати причиною більшості хронічних захворювань, в тому числі й серцево-судинних.

2. Підвищений артеріальний тиск. Кожен третій українець має підвищений артеріальний тиск і часто не знає про це. Підвищення артеріального тиску (артеріальна гіпертензія) виявляється у 25% дорослого населення України і належить до захворювань, які скорочують тривалість життя та призводять до інвалідності.

3. Вживання алкоголю та тютюнопаління. Зловживання алкоголем призводить до підвищення артеріального тиску, гіпертрофії серцевого м'язу, розвитку інфаркту міокарду та порушення мозкового кровообігу - інсульту. Кожен п'ятий українець курить і цим, зокрема, істотно збільшує ризики серцево-судинних захворювань. Інтенсивне куріння з підліткового віку (понад 20 років) може скоротити життя на 20-25 років, в тому числі і через хвороби серця [2, 3].

4. Низька фізична активність (гіподинамія). Достатній рівень оздоровчої рухової активності має лише 3% населення України. Недостатня фізична активність призводить до збільшення ваги та розвитку захворювань серця.

5. Психоемоційні перенавантаження. Стрес та тривожні стани більш ніж у 2 рази збільшують ризик серцево-судинних захворювань, а у разі хвороби - ускладнень та смерті.

6. Незбалансоване та нераціональне харчування. Головні вороги серця - це переїдання, недостатнє споживання овочів та фруктів, неконтрольоване вживання висококалорійної їжі, напоїв, солі.

7. Підвищений рівень цукру в крові. Високий рівень цукру в крові мають понад 2 млн українців, половина з яких не знають про це і, відповідно, не отримують необхідного лікування.

8. Підвищений рівень холестерину в крові. При проникненні холестерину у стінки кровоносних судин він накопичується в атеросклеротичній бляшці, яка звужує просвіт судини й утруднює плин крові. Атеросклеротичні бляшки бувають різними. Найнебезпечніші з них, характеризуються великим вмістом холестерину і тонким покриттям

зі сполучної тканини. Воно легко розривається, і бляшка сприяє утворенню тромбу. Найчастіше тромб росте і закриває, як корок, просвіт судини. Плин крові зупиняється, частина міокарда, що постачається цією судиною, залишається без кисню та поживних речовин і відмирає. Якщо такий процес відбувається в серці, розвивається інфаркт міокарда, якщо в мозку – мозковий інсульт.

Розробка профілактичних заходів по боротьбі із серцево-судинними захворюваннями заключається в усуненні модифікаційних факторів ризику, а саме:

1) Кинути палити! Адже саме тютюнопаління стоїть на першому місці серед причин виникнення захворювань серцево-судинної системи. Протягом 2-х років після відмови від тютюну значно зменшується ризик ішемічної хвороби серця. А через 15 років ризик серцево-судинних захворювань знижується до рівня некурця. Важливо зазначити, що пасивне куріння теж надзвичайно шкідливе для роботи серця, тож якщо некурцям варто уникати цієї потенційної загрози.

2) Бути фізично активними! Регулярна фізична активність зменшує ризик серцево-судинних хвороб. Рекомендується приділяти принаймні 30 хвилин фізичній активності 5 разів на тиждень. Сюди можна зарахувати не лише заняття спортом, а й гру, ходьбу, хатню роботу, танці. Спробуйте бути активнішими у своїх щоденних діях, зокрема, піднятися сходами замість ліфта, з'їздити у справах на велосипеді замість авто. Особливо корисними є вечірні прогулянки перед сном, - це не лише покращує роботу серця, а й сприяє здоровому сну.

3) Підтримувати свою вагу в нормі! Саме надмірна вага призводить до накопичення зайвого холестерину в крові, що в послідуєчому може спричинити інфаркти та інсульти. Тож контроль спожитих калорій, заняття спортом, - і тіло віддячить не лише красивою фігурою, а й здоровим серцем та судинами.

4) Важливим є раціональне та збалансоване харчування. Рекомендується вживати менше продуктів з високим вмістом насичених жирів, що може підвищити рівень холестерину в крові. Їсти рибу двічі на тиждень – це джерело омега-3 жирних кислот, дуже корисних для роботи серця. Для підтримки у нормі артеріального тиску необхідно слідкувати за кількістю спожитої солі (не більше трьох грамів на добу). Включати до свого раціону побільше зелені, овочів та фруктів.

5) Не зловживати алкоголем. Хоча деякі дослідники стверджують, що споживання алкоголю в малих дозах є профілактикою інфаркту міокарда, однак, слід пам'ятати, що поняття безпечної дози у відношенні алкоголю просто не існує!

6) Контролювати рівень глюкози в крові. Постійно підвищений рівень глюкози у крові може спровокувати розвиток цукрового діабету – захворювання, яке особливо небезпечне своїми ускладненнями. Так, цукровий діабет спричиняє розвиток атеросклеротичних змін у судинах, які зумовлюють ішемічну хворобу серця, інсульт тощо.

7) Контролювати рівень артеріального тиску. Артеріальна гіпертензія несе в собі загрозу виникнення інфаркту міокарда та інсульту, а також сприяє прогресуванню серцевої недостатності. Гіпертонічна хвороба є одним із найпоширеніших захворювань цивілізації. Слід уникати чинників, які сприяють підвищенню артеріального тиску (стрес, гіподинамія, ожиріння, побічна дія деяких ліків, надмірне споживання солі тощо).

8) Зберігати психоемоційну стабільність. З метою уникнення стресів необхідно уникати ситуацій, які викликають тривогу. Якщо ж з певних причин це неможливо необхідно оволодіти техніками розслаблення та так званого «скидання» негативу. Гарний результат зазвичай дають медитативні практики та аутогенні тренування.

Висновки. У ході проведених досліджень щодо поширеності захворювань серцево-судинної системи серед населення Острозького району:

1. Встановлено, що на першому місці серед захворювань серцево-судинної системи стоїть гіпертонічна хвороба як серед чоловіків так і серед жінок, при чому хворіє населення старше 60 років. На другому місці по чисельності хворих ішемічна хвороба серця, на третьому – цереброваскулярні хвороби. Менша захворюваність спостерігається на кардіоміопатії та атеросклероз. Найменша кількість випадків інфаркту міокарда, при чому дана патологія частіше фіксується у чоловічого населення старше 60 років.

2. Надано рекомендації щодо основних факторів ризику по їх мінімізації з метою профілактики серцево-судинних захворювань.

3. Доведено, що основні фактори ризику захворювань серцево-судинної системи є модифікаційними, яких людина може позбутись, змінивши свій спосіб життя.

4. Показано, що промоція здорового способу життя буде ефективно сприяти обізнаності громадян в питанні збереження власного здоров'я.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горбась І. М. Профілактика хронічних неінфекційних захворювань – реальний шлях поліпшення демографічної ситуації в Україні // Укр. кардіол. журн. – 2009.– № 3. – С. 6-11.
2. Дорогой А.П. Алкоголь як мультиморбідний та мультимортальний фактор ризику захворюваності та смертності // Укр. кард. журнал. – Додаток 1. – 2015. – С. 184-185.

3. Красовський К. С. Проблеми тютюнопаління та його вплив на здоров'я населення // Щорічна доповідь про стан здоров'я населення України та санітарно-епідемічну ситуацію. 2010 рік. – К., 2011. – С. 115–123.
4. Манойленко Т.С., Дорогой А.П., Гандзюк В.А., Мороз Д.М. Хвороби системи кровообігу як медико-соціальна і суспільно-політична проблема // Під редакцією Коваленка В.М., Корнацького В.М. – К., 2014. – 279 с.
5. Мороз Д.М. Обґрунтування моделі оптимізації кардіологічної допомоги в сучасних умовах. – К., 2016. – С. 6.
6. Мітченко Д.М., Руденко А.В., Гельмедова М.М. Особливості індивідуального анамнезу, артеріальної гіпертензії та порушень вуглеводного обміну у хворих з множинним атеросклерозом вінцевих артерій перед операцією аортокоронарного шунтування // Укр. кард. Журнал. – 2012. – № 6.
7. ESC European Guidelines on cardiovascular disease prevention in clinical practice (version 2012). The Fifth Joint Task Force of the European Society of Cardiology and Other Societies on Cardiovascular Disease Prevention in Clinical Practice / Joep Perk, Guy De Backer, Helmut Gohlke et al. // European Heart Journal. – 2012. – Vol. 33. – P. 1635–1701.
8. Risk of serious adverse cardiovascular events associated with varenicline: a systematic review and meta-analysis / S. Singh, Y.K. Loke, J.G. Spangler et al. // C.M.A.J. – 2011. – Vol. 183. – P. 1359–1366.
9. <https://www.who.int/ru>.

Рецензент:

*Гуцук І.В., кандидат медичних наук,
доцент, завідувач кафедри громадського здоров'я
факультету політико-інформаційного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»*

Маковський Богдан Олександрович,

Мандрик Павло Павлович,

Боцюк Артем Ігорович,

Головатюк Олег Миколайович,

студенти IV курсу спеціальності «Психологія»

факультету політико-інформаційного менеджменту

Національного університету «Острозька академія»

ВПЛИВ ГІПЕРТИМНОЇ АКЦЕНТУАЦІЇ ХАРАКТЕРУ НА ТОЧНІСТЬ МЕТАКОГНІТИВНИХ СУДЖЕНЬ

У статті за допомогою експериментального дослідження було доведено фактор впливу гіпертимної акцентуації характеру на точність метакогнітивних суджень (EOL та JOL). Проведено теоретичний аналіз наукової літератури задля виділення факторів впливу на точність метакогнітивних суджень задля правильного формування дизайну експерименту, та теоретично опрацьовано психологічні особливості людей із гіпертимною акцентуацією характеру. Було встановлено, що особи із гіпертимною акцентуацією характеру мають відносно нижчу точність метакогнітивних суджень, ніж особи без вираженої акцентуації. Окрім цього було встановлено, що гіпертиміки більш впевненні у здійсненні суджень.

Ключові слова: акцентуація характеру, EOL та JOL судження, гіпертимна акцентуація характеру, метапам'ять

This article by means of an experimental study proves the influence of hyperthymic accentuation of personality on the accuracy of metacognitive judgments (EOL and JOL). Theoretical analysis of the scientific literature is carried out in order to identify the factors of influence on the accuracy of metacognitive judgments in order to properly shape the design of the experiment, and the psychological features of people with hyperthymic accentuation of personality are theoretically worked out. It was found that persons with hyperthymic accentuation of personality have relatively lower accuracy of metacognitive judgments than persons without pronounced accentuation. In addition, it was found that hyperthymic persons are more confident in making judgments.

Keywords: accentuation of personality, EOL and JOL metacognitive judgments, hyperthymic accentuation of personality, metamemory

Постановка проблеми. Дослідження метакогнітивних суджень набуває все більшої популярності в науковому середовищі, що створює можливість для ґрунтовнішого вивчення процесів, які дозволяють краще відслідковувати процеси пам'яті. В силу своєї новизни, площина для постановки проблематики досліджень в цьому напрямку залишається досить широкою. Однією із тих проблем, які обійшли увагою дослідники є дослідження взаємозв'язку в осіб із акцентуацією характеру та особливостями їхньої когнітивної та метакогнітивної сфери. В нашій роботі ми вирішили дослідити особливості метакогнітивної сфери осіб з психастенічною акцентуацією характеру, а саме виявити вплив вираженості психастенічної акцентуації характеру на точність метапам'яттєвих EOL та JOL суджень.

Метакогнітивні процеси дозволяють контролювати та здійснювати моніторинг когнітивної активності особистості. Враховуючи, що подібні процеси є одними із чинників навчальної діяльності, варто сказати, що дослідження точності метапам'яттєвих суджень допоможе краще зрозуміти особливості здійснення метакогнітивних суджень та, враховуючи отримані данні, ефективніше організувати навчання.

Наявні дослідження показують, що студенти, які відслідковують те, яким чином вони запам'ятовують нову інформацію, здійснюють моніторинг своєї когнітивної діяльності, здатні ефективніше формувати стратегію навчання. Вони аналізують новий матеріал, опираючись на попередній досвід набагато продуктивніше та отримують кращі результати за тестами перевірки знань, ніж ті, хто просто автоматично заучує інформацію, що доводить актуальність вивчення проблеми точності метапам'яттєвих суджень, оскільки вони відіграють важливу роль в успішному навчанні студентів [7].

Проаналізований нами теоретичний матеріал засвідчує, що тема дослідження точності метапам'яттєвих суджень у людей із гіпертимною акцентуацією характеру є новою та ще не дослідженою.

Тому, беручи до уваги вище висвітлені факти, ми вважаємо актуальним дослідити вплив гіпертимної акцентуації характеру на точність метакогнітивних суджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед зарубіжних вчених питанням вивчення точності метакогнітивних суджень та метакогнітивної сфери взагалі займалися Дж. Флейвелл, А. Браун, А. Сатріан, Д. Ріглі, П. Шетц, Р. Гланц, С. Вайнштейн, В. Пінар, В. Шнайдер, М. Преслі, Х. Уелман, М. Верд, С. Періс, І. Ок, Андреас Джемштедт, Вейт Кубік, Фредрік Джонссон та інші [6]. Вони розробляли як теоретичні основи вивчення

метакогнітивних суджень так і проводили експериментальні дослідження, котрі демонстрували різні характеристики цих суджень. Так Нельсоном та Наренсом була розроблена схема, котра ілюструє структуру метапам'яті людини. На їхню думку метапам'ять включає в себе два рівня: об'єктивний та метарівень. Об'єктивний рівень представляє пам'ять як таку, а метарівень включає моніторинг об'єктивного рівня, шляхом постійного спогадів відслідковування процесів пам'яті. Обидва рівні є взаємозалежними і від цієї взаємодії визначається сприйнятої точність відслідковування інформації [9].

Важливим досягненням зарубіжних вчених було виокремлення та детальний опис різних видів метакогнітивних суджень. Серед цих видів особливої популярності в дослідженнях набуло EOL («Ease of learning») та JOL («Judgments of learning») судження.

На пострадянському просторі питання вивчення точності метакогнітивних суджень також піднімається. Ним займаються такі науковці як: В. Карпов, М. Холодна, Є. Савін, А. Сігнішина, та інші. В більшій своїй мірі ці праці є теоретичними, проте є досить багато експериментальних досліджень, котрі описують точність здійснення метакогнітивних суджень під дією різних факторів (інтерференції, референтності, особливості стимульної інформації, тощо). Подібні праці виходять за авторством В. Волошиної, Р. Каламаж, Т. Довгалока, на базі Національного університету «Острозька академія» [3,2].

Особливої уваги, на нашу думку варті дослідження котрі демонструють як саме певні фактори впливають на точність здійснення метакогнітивних суджень, оскільки така інформація є досить важливою при розробці дизайну експерименту, адже вона дозволяє дослідникам усунути ті фактори, котрі можуть нашкодити об'єктивності отриманих даних. Аналіз наукової літератури допоміг виділити наступні фактори, котрі впливають на точність EOL та JOL суджень (ми вибрали саме ці судження, оскільки вони набули популярності при здійсненні експериментальних досліджень метакогнітивної сфери людини) ми виокремили наступну інформацію. На точність EOL суджень негативно впливають наступні чинники: сама стимульна інформація, яка при сильному асоціативному зв'язку зменшує точність суджень, адже інформація такого типу легше запам'ятовується, проте важливо вказати, що і відсутність будь-якого зв'язку між стимульною інформацією може зменшувати точність EOL суджень; ряд досліджень доводять негативний вплив на точність мета суджень інтерференції. Час, за умови розгляду його як зовнішнього впливу на здійсненні суджень не відіграє визначальної ролі стосовно їхньої точності [4, 7].

Точність JOL суджень також піддається впливу деяких факторів, а саме: ступінь знайомості інформації, яка подається в якості стимулу, що впливає на точність швидких та відкладених JOL суджень; обмеженість у часі – якщо відкладені судження не обмежувались

часом, то їхня точність підвищувалась. В загальному дослідження показують, що JOL судження є більш точними та мають точнішу прогностичну здатність, ніж EOL судження [2].

Під час аналізу наукової літератури ми виявили, що під час досліджень метакогнітивних суджень питання впливу на їх точність такого фактору як акцентуація характеру не розглядається, тому ми вважаємо за доцільним частково розв'язати це питання у нашій статті.

Окрім цього варто розглянути теоретичний матеріал щодо питання акцентуації характеру. Питанням вивчення акцентуації характеру як індивідуально-психологічною характеристикою особистості займалися наступні дослідники: Б.В. Білова, П. В. Ганнушкіна, О. В. Кербікова, Е. Кречмер, К. Леонгард, А. Е. Личко, Р. С. Немова, А. Г. Шмелева.

Поняття акцентуації характеру вперше увів К. Леонгард, який був автором концепції, яка пояснювала це явище, та стала основою для розробки різних особистісних опитувальників.

А. Е. Личко виділяє явну і приховану акцентуацію характеру, в залежності від міри вираженості. Явна акцентуація характеру характеризується крайньою ступеню вираженості норми, вона має доволі стійкі риси певного типу характеру, який можна виявити за допомогою набору методів: розповідей від близьких досліджуваного, спостереження, яке відбувається в оточенні однолітків досліджуваного, і, звісно, за допомогою діагностичного тесту ПДО. Найпомітнішими акцентуації характеру можуть бути у підлітковому віці, адже, як відомо, саме вікова криза сприяє загостренню акцентуації [5].

Для нашого дослідження ми вибрали гіпертимну акцентуацію характеру, опираючись на ту характеристику, котру дав їй Личко. Гіпертимних осіб він описує як таких, котрі відрізняються від своїх однолітків надмірним оптимізмом, активністю та несерйозністю. Для нашого дослідження найважливішою характеристикою цього типу є та, котра описує самооцінку осіб, адже як відомо метакогнітивна сфера особистості безпосередньо пов'язана із цим аспектом свідомості, оскільки роблячи судження щодо власних когнітивних процесів людина по суті робить оцінку своєї розумової здатності. Повертаючись до самооцінки гіпертимних осіб, ми не можемо не відзначити їхню надмірно завищену самооцінку, котра направлена на те, щоб особа демонструвала перед оточуючими себе в якомога кращому світлі, відповідно до тих суб-цінностей, котрі домінують в групі, де перебуває гіпертимна особа [5].

Такі індивіди здатні переоцінювати власні можливості, наражаючи себе таким чином на певні небезпеки – Личко стверджував, що люди із гіпертимною акцентуацією, перебуваючи в ролі лідера групи, здатні до непотрібного ризику та авантюри, вважаючи, що

ніякої загрози чи відповідальності не буде, що вони зможуть «вийти сухими із води». Таким чином, опираючись на думку Личко, можна припустити, що такі особистості є далеко не об'єктивними в оцінці власних психічних процесів, включно із когнітивними, тому ми можемо припустити, що точність їх метакогнітивних цінностей буде досить низькою, відносно людей, котрі не мають вираженої акцентуації характеру [5].

Метою нашої статті є дослідити вплив гіпертимної акцентуації характеру на точність метакогнітивних процесів. Ми виокремили наступні конкретні завдання дослідження:

1) Обрахувати показники точності метакогнітивних суджень за допомогою гамма кореляції Гудмана-Крускала в обох групах;

2) З'ясувати чи є наявні відмінності у здійсненні метакогнітивних суджень між двома групами за двома параметрами:

1. точності метакогнітивних суджень, використовуючи порівняльний аналіз показників точності метакогнітивних суджень між двома групами;

2. рейтингами метакогнітивних суджень (EOL та JOL), використовуючи порівняльний аналіз середніх показників здійснених метапам'яттєвих суджень;

3) Здійснити порівняльний аналіз середніх показників продуктивності відтворення між двома групами. Для цього ми використали t-критерій Стьюдента.

Основні результати дослідження. Вибірка становила 50 україномовних студентів перших та других курсів із різних факультетів (31 жінок та 19 чоловіків), середній вік вибірки становив 17.34, SD=0.45. Досліджувані були поділені на дві групи: перша група із невираженою акцентуацією характеру (17 жінок та 8 чоловіки); друга група із вираженою гіпертимною акцентуацією характеру (14 жінок та 11 чоловіків). Вибірка формувалась із урахуванням направленості методики ПДО Е. Личко, оскільки вона призначена для діагностики акцентуації характеру у людей від 14 до 18 років. Окрім цього вибірка формувалась із представників різних факультетів для збільшення репрезентативності результатів.

Матеріали дослідження. Для отримання інформації про здійсненні метакогнітивні судження ми використали найпопулярніший та, на думку багатьох вчених (Carroll, M., Nelson, T. O., & Kirwan, A. Dunlosky, J., & Metcalfe, J.), найефективніший метод збору інформації за допомогою запам'ятовування пар слів із використанням класичної парадигми ABC. Загалом ми використали 40 пар україно-шведських слів, котрі були поділені на дві групи по 20 пар для двох експериментальних фаз EOL та JOL. Оскільки нашою метою не була перевірка точності суджень під впливом різних стимулів – ми не розділяли слова-

стимули на групи із різним ступенем семантичного та асоціативного зв'язку, а використали набір слів, котрий мав в собі помірні показники цих характеристик.

Процедура дослідження. Експериментальне дослідження має 4 фази: фаза EOL, яка передбачала запам'ятовування та здійснення досліджуваними судження стосовно легкості запам'ятовування пар українсько-шведських слів; фаза запам'ятовування та здійснення JOL суджень, під час якої досліджувані запам'ятовували запропоновані слова-стимули після чого здійснювали судження стосовно легкості відтворення шведського слова під впливом українського відповідника; фаза дистрактора, яка допомогла відволікти увагу респондентів після вивчення стимульного матеріалу для подальшої його актуалізації; фаза відтворення передбачала відтворення вже вивченого шведського слова після прочитання українського відповідника.

Опираючись на опрацьований нами теоретичний матеріал, ми вирішили провести лабораторний експеримент за типом, котрий був використаний дослідниками Андреасом Джемштедтом, Вейтом Кубіком, Фредріком Джонссоном у їхній статті на тему «What moderates the accuracy of ease of learning judgments?» у журналі «Metacognition and Learning» у якій вони перевіряли фактори, що впливали на точність EOL суджень [7]. Цей тип експерименту відрізняється від класичного способу перевірки точності метакогнітивних суджень, в якому зазвичай використовується ПЗ E-Prime 2.0. різниця полягає в тому, що ми не використовували це програмне забезпечення і не працювали індивідуально із кожним респондентом. Наші респонденти, поділені на групи одночасно перебували в одній аудиторії, вся стимульна інформація одночасно всім демонструвалась на проекторі, а EOL та JOLсудження вони робили на стандартизованих бланках так само як і відтворювали слова. Такий тип дослідження дозволив зекономити ресурси та час під час його проведення. Ми прийняли таке рішення, опираючись на результати, котрі отримали вищезгадані нами дослідники, відповідно до яких статистичної відмінності між показниками точності суджень при класичній та некласичній перевірці не було виявлено.

Фаза EOL. На цій фазі нашою метою було зібрати данні щодо здійснення EOL суджень. Перед початком фази респонденти були проінформовані про те, що їм буде продемонстровано 20 пар (по 10 с.) шведсько-українських слів і їхня головна задача полягає в тому, щоб їх запам'ятати, оскільки згодом вони будуть відтворювати шведський відповідник. Для того щоб перевірити це судження після показу словесної пари учаснику було задане питання «Оцініть, наскільки важко, чи легко Вам буде запам'ятати друге слово з пари?». Респонденти робили свої судження шляхом позначення на стандартизованому

бланку відповіді, де були варіанти в порядковій шкалі: 1 – дуже легко, 6 – дуже важко. Процедура тривала доки всі 20 слів-стимулів не були продемонстровані та оцінені.

Фаза JOL. Перед початком демонстрації ми так само як і на першій фазі проінформували респондентів про те що їх чекає та дали відповідні інструкції. Після демонстрації пари слів респонденту було запропоноване запитання, яке було направлено на здійснення JOL судження та було сформовано наступним чином «Яка ймовірність того, що ви відтворите шведський відповідник українського слова?». Аналогічно до попередньої фази відповіді здійснювались позначенням відповідної цифри на бланку, де 1 – не впевнений та 6 – впевнений.

Дистрактор. Фаза необхідна для того, щоб відволікти увагу респондентів від слів які вони запам'ятали. В якості дистрактора ми використали тест на визначення рівня самооцінки Дембо-Рубінштейн (за модифікації А. М. прихожан). Особливістю методики є те, що людина використовуючи наданий бланк із 7-ма шкалами виставляє рівень, який має показати її оцінку того чи іншого фактору у шкалі.

Ця методика є хорошим дистрактором, оскільки вона допомагає добре переключити увагу респондентів, для того, аби в подальшому зібрані показники у фазі відтворення були достовірними та надійними.

Фаза відтворення. Після проходження тесту на визначення рівня самооцінки респонденти відразу приступали до відтворення слів. На проекторі їм було продемонстроване українське слово, а їхня головна задача полягала у тому, що вони мали записати шведський відповідник на зворотній стороні бланку, де вже були проставлені нумерації та написані українські слова. На це кожному респонденту відводилось 25 с.

Для кращого розуміння дизайну експерименту пропонуємо розглянути Рис 1.

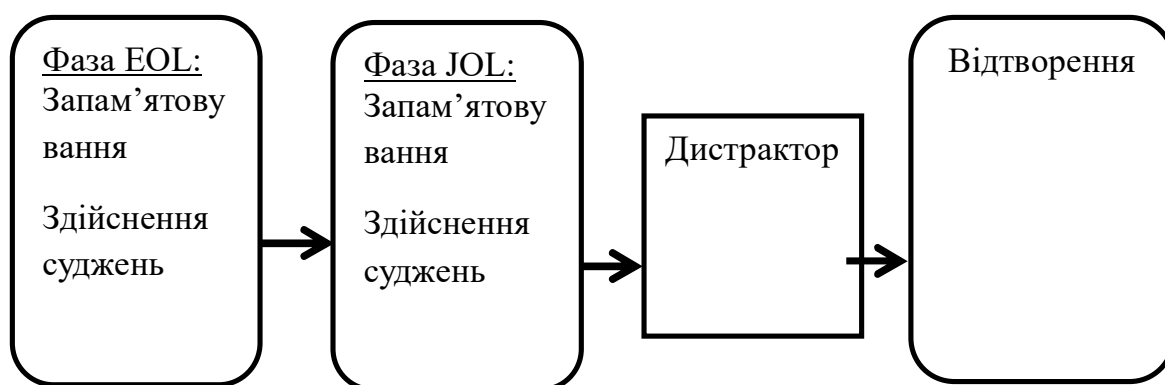

Рис.1 Схема дизайну експерименту

Аналіз результатів. Усі статистичні обрахунки та виміри здійснювались за допомогою IBM SPSS Statistics 20 з використанням методів описової статистики. Для того, аби виконати перше завдання ми використали критерій гамма кореляції Гудмана-Крускала.

Статистичний аналіз показав, що в групі респондентів із вираженою гіпертимною акцентуацією характеру учасники робили JOL судження точніше [$G=0.46$; $p=0.00$], ніж EOL судження [$G=0.39$; $p=0.00$]. Такий результат доволі очікуваний, адже опираючись на ряд теоретичних даних відомо, що JOL судження є точніші, ніж EOL судження. EOL судження у групі осіб без вираженої акцентуації дорівнювали кореляційному значенню у 0.49 на рівні статистичної значимості 0.001. Показник точності JOL суджень [$G=0.53$; $p=0.001$], є вищим, ніж показник EOL суджень, що в свою чергу теж характеризується як очікуваний результат. Для кращого розуміння отриманих даних розгляньте таблицю 1.

Таблиця 1.

Показники точності метапам'яттєвих суджень у людей із вираженою гіпертимною акцентуацією та людей із невираженою акцентуацією характеру

групи судження	Група із вираженою гіпертимною акцентуацією характеру	р	Група із невираженою акцентуацією характеру	р
EOL (G)	0.39	0.00	0.49	0.001
JOL (G)	0.46	0.00	0.53	0.001

Порівняння міжгрупових результатів точності здійснених метапам'яттєвих суджень засвідчує, що точність EOL суджень [$G=0.39$; $p=0.00$] у групі гіпертимних респондентів є набагато нижчою, ніж у групі осіб із невираженою акцентуацією характеру [$G=0.49$; $p=0.001$]. Також результати точності JOL суджень, які порівнювались між групами, демонструють, що точність JOL суджень у групі із невираженою акцентуацією характеру [$G=0.53$; $p=0.00$] є більшою, ніж точність цих же суджень у групі акцентуєваних осіб [$G=0.46$; $p=0.001$]. Отож, як бачимо, люди без вираженої акцентуації характеру здійснювали точніші метакогнітивні судження, ніж гіпертимні особи.

Для виконання другого завдання, яке полягало у пошуку відмінностей у здійсненні метакогнітивних суджень між двома групами за параметром рейтингу метакогнітивних суджень (EOL та JOL) ми використали t-критерій Стюдента та порівняльний аналіз середніх показників здійснених суджень.

Отож, статистичний аналіз за допомогою t-критерію Стьюдента показав наявність статистично достовірних значимих відмінностей між показниками здійснених EOL суджень у гіпертимних осіб та осіб із невираженою акцентуацією [t=2.15; p=0.001]. Такий самий обрахунок показав наявність статистично достовірних значимих відмінностей між показниками здійснених JOL суджень між двох груп [t=1.83; p=0.001].

Таблиця 2.

Порівняльний аналіз відмінностей у здійсненні метакогнітивних суджень між двома групами

групи судження	Група із вираженою гіпертимною акцентуацією характеру	Група із невираженою акцентуацією характеру
EOL (t)	[t=2.15; p=0.001]	
JOL (t)	[t=1.83; p=0.001]	

Одним із найважливіших показників є значення здійснених суджень, котрі демонструють нам впевненість респондентів у двох групах. Порівняльний аналіз середніх показників метапам'яттєвих суджень засвідчив, що група із вираженою гіпертимною акцентуацією характеру була більш впевненою у легкості вивчення (M=5.6 SD=0.28), ніж група із невираженою акцентуацією (M=4.2; SD=0.36), також у здійсненні JOL суджень гіпертимні особи були більш впевнені (M=5.1; SD=0.31), ніж люди із протилежної групи (M=3.8; SD=0.34), що в свою чергу підтверджує припущення, що надмірна впевненість гіпертимних осіб може знизити точність здійснених ними метакогнітивних суджень (див. табл. 3).

Таблиця 3.

Порівняльний аналіз середніх показників метапам'яттєвих суджень між двома групами

групи судження	Група із вираженою гіпертимною акцентуацією характеру	SD	Група із невираженою акцентуацією характеру	SD
EOL (M)	5.6	0.28	4.2	0.36
JOL (M)	5.1	0.31	3.8	0.34

Для виконання останнього завдання ми використали порівняльний аналіз середніх показників продуктивності відтворення, який дав нам з'ясувати, що група гіпертимних осіб була в незначній мірі менш точною у відтворенні слів ($M=0.58$; $SD=0.15$), ніж група без вираженої акцентуації характеру ($M=0.69$; $SD=0.21$). Важливо зазначити, що між показниками відтворення також було знайдено статистично значимі відмінності [$t=1.57$; $p=0.001$], що засвідчує різницю у відповідях які робили учасники двох груп.

Висновок. Отже, аналізуючи зібрані данні ми можемо стверджувати, що поставлені нами завдання були виконані. Ми підтвердили, що умова впливу вираженості гіпертимної акцентуації характеру була виконана, оскільки ми отримали статистично значимі відмінності у показниках відтворення. Кореляційний аналіз, який був здійснений за допомогою статистичного критерію гамма кореляції Гудмана-Крускала, показників здійснення метапам'яттєвих суджень у людей із вираженою акцентуацією характеру та тих самих показників у людей без вираженої акцентуації та додатково проведена перевірка наявності статистично значимих відмінностей за допомогою t-критерію Стьюдента допомогли з'ясувати як саме впливає вираженість акцентуації характеру на точність метапам'яттєвих суджень. Ми засвідчили, що гіпертимна акцентуація характеру знижує точність здійснених метакогнітивних суджень. Ми припускаємо, що причиною цього може бути завищення самооцінка гіпертимних осіб, котра не дозволяє об'єктивно оцінювати як важкість інформації котра надходить із зовні, так і власні сили, котрі потрібно мобілізувати для запам'ятовування та відтворення слів. Доказом цього є порівняльний аналіз середніх показників здійснення метапам'яттєвих суджень.

В перспективі подальших досліджень ми вбачаємо провести аналогічний експеримент із іншими акцентуаціями характеру та іншими видами метакогнітивних суджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева Е.А., Выбойщик И.В., Паршукова Л.П. Акцентуация характера: Учебное пособие. – Челябинск: Изд-во ЮУрГУ, 2002. – 47 с.
2. Волошина В.О. «Ілюзія про знання» як результат впливу інтерференції на метапам'ять (перспективи майбутнього експериментального вивчення проблематики) // II Міждисциплінарна науково-практична конференції студентів та молодих учених «Проблема вибору: психологічний, суспільно-політичний та інформаційні аспекти», 29 листопада 2012 року, Острог. – С. 11-16.

3. Волошина В. О., Джонсон Ф. У., Каламаж Р. В. Метапам'яттєві судження та когнітивні процеси, що лежать в їх основі / Наукові записки. Серія "Психологія і педагогіка". – Острого: Видавництво Національного університету "Острозька академія", 2012. – Вип.20. – С. 58-77.

4. Джонсон Ф. Використання методу багатофакторного шкалювання у дослідженні основного принципу суджень про легкість вивчення // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – 2009. – №. 12. – С. 22-37.

5. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. Психология индивидуальных различий. Тексты / Под ред. Ю.Б.Гиппенрейтер, В.Я. Романова. М.: Изд-во МГУ, 1982. С. 288-318

6. Карпов А. В. Психология метакогнитивных процес сов личности. – М.: Институт психологии РАН, 200.

7. Andreas Jemstedt, Veit Kubik, Fredrik U. Jönsson. What moderates the accuracy of ease of learning judgments? // Metacognitionand Learning December 2017, Volume 12, Issue 3, pp 337-355.

8. Jönsson, F. U., & Kerimi, N. (2011). Aninvestigation of students' knowledge of the delayed judgements of learning effect. Journal of Cognitive Psychology, 23(3), 358–373.

9. Nelson, T. O., &Narens, L. (1994). Why in vestigate metacognition? (pp. 1–25). Cambridge: The MIT Press.

Рецензент:

*Шугай М.А., канд. психол. наук,
доцент кафедри психології і педагогіки
Національного університету «Острозька академія»*

УДК 159. 964.3

Мацюк Вікторія Сергіївна,**Ткач Марина Іванівна,****Чернюк Вікторія Андріївна,****Юрчук Іванна Олегівна,***студенти IV курсу спеціальності «Психологія»**факультету політико-інформаційного менеджменту**Національного університету «Острозька академія»*

СТРАХ СМЕРТІ В ЯКОСТІ АСПЕКТУ ФОРМУВАННЯ РЕЛІГІЙНОСТІ

У статті проаналізовано здобутки зарубіжних та вітчизняних учених у дослідженні понять страху смерті та релігійності. Розмежовано трактування явищ релігійності та віри. Розглянуто теоретичні та емпіричні підходи до вивчення поняття страх смерті саме в якості аспекту формування релігійності. Встановлено наявність взаємозв'язку між поняттями релігійність та страх смерті. Також вдалося визначити подальші перспективи дослідження.

Ключові слова: страх смерті, релігійність, віра, несвідоме, атеїзм.

The studies of foreign and native scientists regarding to the concepts of fear, death and religiosity is analyzed. The interpretations of the phenomena of religiosity and faith are distinguished. The theoretical and empirical approaches of the concept of fear of death as the formation aspect of a religiosity is considered. The correlation between the concepts of religiosity and fear of death was found out. Also, further perspectives of research was determined.

***Keywords:** fear of death, religiosity, faith, unconscious, atheism.*

Постановка проблеми. Страх смерті постає важливою тематикою на перетині таких наук як філософія, психологія, антропологія. Ми розглядаємо його як аспект формування релігійності, та як в багатьох видах релігії існує тенденція до віри у життя вічне. На нашу думку, кожне духовне поняття має свої детермінанти.

А оскільки саме люди виступають творцями релігії, то й шукати причини появи певних вірувань варто саме через призму аналізу психічних утворень людини. Варто зазначити, що кожне явище має свою першопричину. Але інколи ці детермінанти знаходяться поза межами людського усвідомлення, що ускладнює їх розуміння.

Переживання страху смерті, насамперед, пов'язане із страхом невідомого, втратою контролю. Під час життя людина відчуває, що спроможна організувати свій простір, оскільки вона володіє свободою вибору. Коли людина стикається із тим, що порушує цю гармонію, то в неї виникає відчуття переживання втрати того, що вона ототожнювала із власним я. Релігія, в цьому випадку, виступає своєрідним порятунком, адже вона дає своєрідне пояснення тим речам, які людина не спроможна повністю збагнути.

Це сильний ресурс, котрий дозволяє повірити в існування певних закономірностей, відповідно до яких функціонує цей світ. Завдяки цьому знижується особистісна тривожність. Проте, страх смерті – це лише поверхнєве вираження більш глибоких форм страхів. Окрім того, його зв'язок із релігійністю і на сьогоднішній день постає актуальною міждисциплінарною тематикою для обговорення.

Аналіз останніх публікацій. Тематика страху перед смертю в якості предмету вивчення психології постає ще з середини ХХ століття, завдяки працям З.Фрейда, К.Юнга, Е.Фрома та їх послідовників. Варто зазначити, що серед гуманістів К. Роджерс надавав цьому явищу негативного значення, в якості фактора-інгібітора особистісної активності [7].

Однак І.Ялом розглядав страх смерті як ресурс, що дає змогу осмислити цінність життя та зробити його більш наповненим. Його зв'язок із схильністю особистості дотримуватися релігійних канонів викликає численні дискусії серед вчених [5].

Вивченням цього явища займалися такі науковці як: Р. Пемерой, Л.Волперт, Дж. Джонг, Р.Рос, Дж. Хейлберштат, П.Ньенкі, Б.А. Шільдерман, І.Вінбрукс та інші [12; 13; 9; 8; 11]. Л. Еліс та А. Ішаб сумніваються в тому, що існує взаємозв'язок між страхом смерті та релігійністю [10]. Оскільки при аналізі сучасних наукових праць вдалося виявити, що є багато наукових надбань, котрі доводять протилежне або ж відсутність взаємозв'язку між вищезгаданими явищами.

Проблематика зв'язку між страхом та релігійністю актуальна і для вітчизняних науковців, таких як І.Вітюк, Р.В. Войтович, К.В. Мирончак, М.М. Мовчан, А. С. Морозов, О. Смірнов[1; 2; 3; 4; 6;]. Однак здебільшого ці дослідження виключно теоретичного характеру.

Мета дослідження: теоретично охарактеризувати взаємозв'язок між релігійністю та страхом смерті.

Виклад основного матеріалу. Страх смерті – один із базових в людській свідомості. На відміну від тваринного, він виходить за межу суто інстинктивного рівня. Людина має свідомість, і вона усвідомлює потенційну загрозу смерті, навіть за умови, що безпосередньо загрозової ситуації не виникає.

З одного боку, це підвищує цінність життя. Людина усвідомлює - те чим вона володіє, непостійне, відповідно організовує свій простір більш зважено. З іншого боку, розуміння наявності можливості завершення життєвого циклу зумовлює внутрішню тривогу.

Відповідно до основного принципу теорії танатоцентризму, страх перед смертю мотивує людину, та підвищує її схильність до релігійності. Однак при дослідженні цього явища, науковці схильні дотримуватися різноманітних думок. З одного боку, нагадування про смерть здебільшого підвищує релігійні переконання віруючих.

З іншого боку, коли невіруючі люди стикаються зі страхом смерті, то їх реакція відрізняється. Вони можуть стати релігійними або ні, це залежить від їх особистої сприйнятливості до певних постулатів релігії [7]. Тому ця тематика страху перед смертю, як основа релігії, зазнає численних дискусій.

I. Вітюк наголошує на тому, що первісні релігії формувалися виключно на страхові. На початку зародження людської цивілізації населення мало примітивні уявлення щодо закономірностей утворення речей та функціонування процесів, котрі їх оточували. Вони викликали у них нерозуміння та тривогу. Це стосувалося і явищ природи, і смерті зокрема. Тому первісні люди методом проєкції наділяли ці поняття власними рисами та властивостями. Як наслідок – було створено культ богів, котрі розпоряджалися цими процесами [1]. Тобто, релігійність створювала умови для розуміння та примирення із невідомим явищами навколишнього середовища.

Отже, релігія виступає методом ослаблення цієї тривоги, оскільки дає особистості віру в те, що її буття не обмежується життям фізичного тіла. Створює уявлення про те, що дотримуючись певних ритуалів, можна покращити свій простір та уникнути загрози. В деякій мірі, формулювання поняття вічного життя дає надію, що смерть – це ще не кінець.

Подібні думки перекликаються зі змістом статті Р. В. Войтович «Екзистентність людського буття: смерть та безсмертя в добу постмодернізму». Вчена стверджує, що сучасна особистість постійно стикається зі страхом смерті. Імовірно, що людина вже стикалася із припиненням життя когось із навколишніх, і це створює проєкцію і розуміння того, що ця подія може трапитися і з нею. Це породжує внутрішнє невдоволення та тривогу. На наступній стадії особистість починає сприймати смерть як всепоглинаючий вселенський порядок функціонування.

Релігійність дає змогу еволюціонувати цьому уявленню. При вірі у вищі сили смерть сприймають як перехід безсмертної душі із одного стану до іншого. Варто зазначити, що страх не зникає, а лише послаблюється. Р.В. Войтович наголошує на тому, що боязнь смерті необхідна, інакше особистість не зможе повноцінно розвиватися. Адже позбувшись його

цілком, людина не буде тривожитися за своє майбутнє, не намагатиметься реалізувати свій потенціал [2]. Отже, не слід сприймати це явище виключно із негативної точки зору.

К.В. Мирончак також вбачає величезний психологічний ресурс у страхів смерті. Оскільки він постає чинником організації життєвого простору людини. Завдяки йому формується світогляд, релігія, культурно-філософські системи. Також цей страх бере активну участь у формуванні системи цінностей, таких як цінність людського життя, співпраці для загального блага, що підвищує імовірність виживання, тощо.

Окрім того, він впливає на появу особистісних змін. При чому вони можуть набувати як деструктивного, так і позитивного характеру [3]. Отже, страх смерті має неоднозначний характер. Він може як призвести до переходу до більш духовного стилю життя, так і до тривожності, що гальмує особистісний розвиток.

Експериментальні дослідження, проведені на території коледжів Малайзії, Туреччини та США довели що існує пряма статистично значима кореляція між страхом смерті та релігійністю. Тобто, чим сильніше людина тривожиться щодо вмирання, тим більш набожна вона і з більшою інтенсивністю дотримується ритуалів. На нашу думку, це досить дивно, оскільки першочерговою функцією релігії було пояснення смерті, введення концепції вічного життя аби знизити тривогу [7].

Однак дослідження Р. Померой свідчать про те, що навіть ті, хто не вірять у Бога, не позбавлені страху смерті. Віруючим та не віруючим студентам задали створити твір із описом власної смерті. Після виконання завдання обидві групи респондентів повинні були охарактеризувати свої релігійні переконання.

Віруючі ще більше утвердилися у своїй вірі, водночас не віруючі з більшим сумнівом стверджували, що не вірять у вищі сили [12]. Тобто, релігія дійсно є певною опорою при зіткненні зі смертю. Однак, віра – не єдиний ресурс релігійності.

Л. Волперт також дотримується точки зору, що дотримання певних релігійних обрядів допомагає людям змиритися із плинністю життя та легше пережити втрату людини, яку вони любили. Завдяки проведенню ритуалів можна відчувати близькість із загиблим, отримати відчуття, ніби якась із частин його особистості ще існує в одному вимірі із живими.

Однак, вчений зазначає, що необхідність релігійності, як засобу досягнення зниження тривоги щодо смертності, абсолютно зникає завдяки інтенсивному розвитку новітніх технологій. Л. Волперт пов'язує виникнення релігії із потребою пояснити речі, котрі були поза межами розуміння людського розуму. Однак сучасним науковцям вдалося з'ясувати природу смерті як закономірного еволюційного процесу, її імовірні причини [9].

Потреба в поясненні вивчених явищ нівелюється [13]. На нашу думку, те, що раніше релігія була призначена для визначення незрозумілого, ще не свідчить про відсутність потреби у ній. Цілком закономірно, що віра вже давно вийшла за межі міфу і стала ціннісним самобутнім орієнтиром для особистості. Це джерело потужного внутрішнього ресурсу, котрий допомагає в скрутні моменти життя та надає йому змісту.

Л. Еліс та А. Ішаб вирішили визначити, що якщо й існує зв'язок між страхом смерті та релігійністю, то в якій мірі. Науковці здійснили аналізи попередніх досліджень психологів. Сорок із них містять від'ємний коефіцієнт кореляції між релігійністю та страхом смерті. При зростанні однієї змінної зменшується значення іншої. Тобто, чим більше людина схильна дотримуватися канонів релігії, тим менший у неї страх смерті [7].

Це пов'язано із тим, що смерть набуває символічного значення, в якості переходу із одного життя до іншого. Ідея потойбічного світу надає змоги вірити, що особистості не загрожує цілковите зникнення. Внаслідок цього внутрішня тривога знижується. Також із результатів цих наукових статей можна зробити висновки, що при зростанні страху перед смертю знижується релігійність.

Однак, існують результати досліджень, котрі мають протилежне значення. У 32 наукових працях не виявлено жодного статистично значимого взаємозв'язку. Це означає, що вплив страху смерті на релігійність не доведено. Існують також 27 досліджень, котрі доводять, що існує позитивна кореляція між показниками страху перед смертю та релігійністю.

Тобто, якщо підвищуються значення однієї змінної, то зростають значення іншої. Підвищення рівня релігійності пов'язане із зростанням страху смерті. Імовірно, що схильність до вірування можна охарактеризувати як своєрідне вирішення екзистенціальної кризи.

Однак, подібні результати слід розцінювати як наявність неоднозначних думок вчених щодо взаємозв'язку страху смерті та релігійністю. Л. Елісон та А. Ішаб стверджують, що такого зв'язку не існує взагалі. Причина ж знаходження позитивної чи негативної кореляції, на погляд науковців, лише ознака похибки при застосуванні лінійного аналізу [10].

Однак цей факт лише підтвердив подальшу необхідність досліджень для уточнення співвідношення вищезгаданих понять. Також статистичний критерій Стьюдента не достатньо точний, тож слід застосовувати інші методи.

На нашу думку, цілковите зведення явища релігійності до віри суттєво звужує його. Адже не враховано релігійних цінностей, котрі виступають внутрішнім орієнтиром. Також

знехтувана роль поведінки релігійної людини, що включає дотримання релігійних канонів та ритуалів.

Окрім цього слід розглянути і те, як релігійність особистості трансформує її страх смерті. Адже інколи люди схильні сприймати дотримання певних релігійних канонів як метод спасіння. Тобто, досягнення прощення гріхів та гарантії нового життя після смерті. В інших випадках релігійність слугує причиною усвідомленого оцінювання власних недоліків.

Людина розуміє, що грішна та думає, що після смерті вищі сили її покарають. Відповідно, страх смерті не тільки поглиблює релігійність, а й посилюється [10]. Варто розглянути й інші складники релігійності. Це допоможе з'ясувати характер взаємодії вищезгаданих явищ.

Б. Шільдерман із співавторами здійснили більш глибокий аналіз взаємозв'язку між релігійністю та страхом перед смертю. Розглядаючи явище релігійності у своєму дослідженні, науковці врахували особистісні переконання, життєвий досвід та релігійні дії.

Також вчені у вибірці було враховано результати респондентів, котрі належали до представників різних напрямів релігії. Завдяки детальному вивченню вищезгаданих факторів вдалося виявити, що особистісні структури, такі як релігійні зобов'язання, відіграють більш впливову роль на формування взаємозв'язку між релігійністю та страхом перед смертю.

Вплив належності до різних конфесій не відігравав значної ролі. Учасники із сильними переконаннями щодо власної віри виявляли низьку тривожність щодо смерті. Водночас, учасники дослідження, котрі мали низький рівень релігійності (їхня віра у бога не сходилася із їхньою поведінкою щодо дотримання канонів релігії) мали високий рівень страху.

Також цікавим є той факт, що невіруючі люди, котрі не вірили у вищі сили та не дотримувалися релігійних правил, мали низькі показники тривожності перед смертю. При детальнішому з'ясуванні цієї особливості, вдалося встановити, що в них була власна стійка система особистісних переконань, у котрі вони вірили. Хоча ця система і не стосувалася релігії [11].

Отже, проаналізовані нами вищевказані дослідження стверджують, що не релігійність впливає на зниження страху перед смертю, а наявність сильних внутрішніх переконань. Саме вони надають відчуття контролю над ситуацією. Як наслідок – знижується рівень особистісної тривожності.

Емпіричне дослідження Р. Росса та Дж. Джонга містить результати, котрі доводять, що здебільшого між релігійністю та страхом перед смертю існують негативні показники коефіцієнта кореляції. Інакше кажучи, вчені виявили той факт, що найнижчі показники

тривожності щодо смертності мають найменш релігійні люди та атеїсти. Однак, науковці зазначають, що ці результати мають низьку статистичну значимість, а отримані дані мають високі показники варіативності. Це пов'язано із тим, що релігійність проявляється по-різному [11].

Одна із груп глибоко віруючих людей була впевнена, що при смерті настане розплата за всі гріхи. Відповідно, рівень особистісної тривожності, що пов'язаний із цим явищем, був дуже високим. Інша група релігійних особистостей була схильна вірити у спасіння та прощення від Бога, а смерть розглядали в якості простого переходу душі від одного стану до іншого.

В цьому випадку високі показники віри корелювали із низькими показниками тривоги щодо смерті. Однак на результати дослідження впливали міжкультурні відмінності, хоча вони і не були статистично значимими. В подальших дослідженнях слід враховувати і побічні змінні, аби виявити їх роль [9].

На наш погляд, це свідчить про те, що вживання засобів математичної статистики для встановлення взаємозв'язку між психічними явищами недостатньо, оскільки вони визначають загальні тенденції не враховуючи індивідуальні теоретичні особливості.

Дж. В. Джонг та Дж. Хальберштатсхильні вважають, що навіть якщо страх перед смертю збільшує релігійні переконання, це ще не доводить, що релігійність це ефективний засіб для зменшення тривожності щодо смерті [11].

Проаналізована тема ще недостатньо досліджена. Більш того, не встановлено впливу релігійності на формування страху перед смертю. Оскільки подібні дослідження вимагали б оперування релігійними переконаннями, маніпуляції ними.

Експериментальні методи підвищення або зниження релігійності також недостатньо сформовані. Також вчені вбачають проблематику досліджень у невизначеності таких понять як «страх перед смертю» та «релігійністю» [8]. Отже, зміст цих термінів, як і їх співвідношення, потребує детальніших досліджень в майбутньому.

Висновки і подальші перспективи дослідження. З давніх часів релігія слугувала ресурсом для людської конфронтації зі смертю. Тому зв'язок між цими поняттями людство сприймає на інтуїтивному рівні. Однак, коли справа стосується емпіричного дослідження взаємозв'язку цих понять, то на цьому етапі науковці стикаються із численними складнощами. По перше, існує необхідність у визначенні понять «страх перед смертю» та «релігійність».

По друге, для встановлення взаємозв'язку між цими термінами, необхідно знайти методи маніпуляції ними. Однак тут постає важливе запитання: «Як можна оперувати

«страхом смерті» або «релігійністю», щоб це вписувалося в етичні рамки та дійсно було валідним меті дослідження?

Вибір методів щодо встановлення цього зв'язку також викликають сумніви. Оскільки лінійні методи математичного аналізу, котрі здебільшого використовують науковці у дослідженнях, мають значну похибку. Тому результати експериментів можуть суттєво відрізнятись.

Підсумовуючи вищесказане, подальші перспективи досліджень ми вбачаємо в теоретичному уточненні понять «страх смерті» та «релігійність», вдосконаленні методів їх дослідження та у використанні точніших методів математичної статистики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вітюк І. Страх перед смертю як передумова есхалотичних візій. Українська полоністик, 2015. №12. С. 3–10.
2. Войтович Р. В. Екзистентність людського буття: смерть та безсмертя в добу постмодернізму. Аксіологія, 2015. №4. С. 19–26.
3. Мирончак К. В. Психологічний вплив страху смерті на особистість. Науковий вісник. Серія психологічна, 2012. №2. С. 361–370.
4. Мовчан М. М. Страх і релігія у філософсько-антропологічному дискурсі. Актуальні проблеми філософії та соціології, 2017. №8. С. 90–93.
5. Морозов А. С. Співвідношення проблеми страху і проблеми свободи особистості. Філософія. Політологія, 2006. №76. С. 29–34.
6. Смірнов О. Навіщо людині релігія? К.:Аратта, 2011. №4. С. 30–33.
7. Jong W. J. & Halberstadt J. What is the causal relationship between death anxiety and religious belief? Religion, Brain & Behavior, 2017. doi: <http://dx.doi.org/10.1080/2153599X.2016.1249916>
8. Jong, J., Jackson, J.C., Bluemke, M., Poulter, P., Leila Morgenroth & Jamin Halberstadt. Testing the causal relationship between religious belief and death anxiety, Religion, Brain & Behavior, 2017. doi: <http://dx.doi.org/10.1080/2153599X.2016.1238842>
9. Jong, J., Ross, R. The religious correlates of death anxiety: a systematic review and metaanalysis, Religion, Brain & Behavior, 2017. doi: <http://dx.doi.org/10.1080/2153599X.2016.1238844>
10. Lee, Wahab, Eshah. Religiosity and Fear of Death: A Theory-Oriented Review of the Empirical Literature. Review of religious researches. Vol. 55(1) P.149-189.

11. Nienke P. Fortuin, M. Johannes B. Schilderman, A. M. Venbrux, E. Religion and fear of death among older Dutch adults Journal of Religion, Spirituality & Aging, 2018.doi: <https://doi.org/10.1080/15528030.2018.1446068>
12. Pomeroy, R. What the Fear of Death Does to Your Beliefs Real Clear Science, 2015.doi:https://www.realclearscience.com/blog/2015/09/what_death_does_to_your_beliefs_and_politics_109382.html
13. Wolpert L. How the fear of death gave birth to religion New Humanist, 2018.doi:<https://newhumanist.org.uk/articles/5282/how-the-fear-of-death-gave-birth-to-religion>

Рецензент:

***Шугай М.А.**, канд. психол. наук,
доцент кафедри психології і педагогіки
Національного університету «Острозька академія»*

Молякова Тетяна Степанівна,

*студентка IV курсу спеціальності «Психологія»
факультету політико-інформаційного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»*

ГЕНДЕРНІ ВІДМІННОСТІ У ТОЧНОСТІ СПРИЙМАННЯ ЧАСУ

У статті теоретично розглянуто особливості сприймання часу в розрізі гендерних особливостей особистості. Зроблено опис соціально-культурної статі у психічному процесі сприймання. Експериментально встановлено, що гендер не впливає на точність сприймання об'єктивних часових інтервалів. А розмова як активна мовленнєва діяльність не змушує людей будь-якої гендерної ідентичності недооцінювати об'єктивні часові інтервали.

Ключові слова: гендер, сприймання часу, суб'єктивне сприйняття часу, гендерні відмінності.

The article theoretically considers the peculiarities of time perception in the context of gender peculiarities of the individual. The description of socio-cultural gender in the mental process of perception is made. It has been experimentally found that gender does not affect the accuracy of perception of objective time intervals. And talking as an active speech activity does not force people of any gender identity to underestimate objective times lots.

Keywords: gender, time perception, gender differences.

Постановка проблеми. Ранні дослідження точності сприймання часу констатували, що існують суттєві відмінності у оцінці часу чоловіками та жінками. Мак Дугал був одним із перших, хто з'ясував, що жінки мають тенденцію до переоцінки часу, аніж чоловіки. Однак, пізніші дослідження показують, що такі відмінності відсутні. Крім того, деякі науковці намагалися пояснити, ці суперечливі результати щодо статевих відмінностей у сприйманні часу роллю соціокультурних змін в статеві-рольових стереотипах. Зокрема, Голдстоун вказує, що стереотип жінки, яка постійно запізнюється, змінив цю тенденцію в останні роки та мотивував жінок ставати більш точними у їх сприйманні часу, тим самим наділяючи їх іншою соціокультурною роллю. Як відомо, гендер є відображенням статево-культурної ідентичності у соціальному середовищі. Саме тому важливо встановити, чи існують

відмінності у сприйманні часу у розрізі гендерної ідентичності, адже це прояснить, яку роль статево-культурні особливості відіграють у точності сприймання часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мак Дугал одним із перших виявив статевої відмінності у точності сприймання часу. Голдстоун вказував на те, що у дитячому віці дівчатка більше схильні до мінливості сприймання часу. Хоча у дорослому віці ця тенденція не спостерігається [27].

У дослідженнях К. Jaffe, G. Mascitti, D. Seguias було підтверджено наявність гендерних відмінностей в перспективному сприйманні часу. Протягом дуже коротких інтервалів, дисперсія оцінок часу значно збільшувалася, адже люди не пристосовані свідомо оцінювати коротші інтервали часу. Як правило, жінки давали довші оцінки часу, ніж чоловіки. Це пояснюється тим, що жінки більше уваги приділяють часу, ніж чоловіки, таким чином відбувається умовне розширення часових проміжків.

Виявлено, що співвідношення між когнітивними навичками і помилками в сприйманні часу можна було визначити у чоловіків, а у жінок – ні. Та те, що студенти чоловічої статі, які навчаються на таких спеціальностях, як: інженерія, економіка – недооцінювали часові проміжки, а ті, що навчаються на соціології та міжнародних відносинах – переоцінювали. У жінок цих відмінностей не виявлено.

Припускаємо, що в когнітивній обробці час відрізняється для обох статей.

Дослідниками було зроблено загальні висновки [28]:

1. Жінки схильні до переоцінки часу.
2. Часові проміжки від декількох секунд до декількох хвилин сприймаються досить точно.
3. Точність сприймання часу взаємопов'язана з особистісними рисами особистості.
4. Навички сприймання часу пов'язані з когнітивними особливостями двох статей.
5. Оскільки дослідження було проведено на респондентах різного віку та різних культурних середовищ, можна стверджувати, що гендерні відмінності у точності сприймання часу є швидше біологічними, ніж соціальними.

Як бачимо, результати сумісні з баченням, що фізіологічні рівноваги, що визначаються за статтю, впливають на основні процеси, що лежать в основі сприйняття, і це, в свою чергу, впливає на розвиток когнітивної системи.

Дослідження Я. Меерсона показали, що жінки краще за чоловіків, сприймають довгі часові інтервали. В. Шиф і Р. Ордак експериментально встановили, що жінки недооцінюють час на 10-20% більше за чоловіків.

Отож, як бачимо, питання сприймання часу у розрізі гендерних особливостей особистості є цікавим та досить суперечним. Тому вимагає подальших досліджень цієї проблеми.

Мета статті експериментально визначити та теоретично описати вплив гендерних відмінностей на точність сприймання коротких часових проміжків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження сприймання часу розпочалися у другій половині ХХ ст. Ще у лабораторії Вундта проводилися психофізичні дослідження на оцінку тривалості хронометричних ударів. Пізніше за допомогою досліджень було встановлено, що люди по-різному оцінюють одні, й ті ж часові інтервали (Х. Эренвальд, Вьерордт). Гендер – це соціо-культурна стать людини, яка формується під впливом виховання, оточення та включає в себе психологічні, культурні та соціальні відмінності між чоловіками та жінками. Тому важливо встановити, чи впливають гендерні відмінності на точність сприймання об'єктивних часових проміжків.

Експериментальне дослідження проводилось на базі Національного університету «Острозька академія», а саме – Науково-дослідної лабораторії когнітивної психології. В експериментальному дослідженні взяли участь п'ятдесят студентів Національного університету «Острозька академія», віком від 17 до 22 років (середній вік = 19 років). З метою визначення гендерної приналежності респондентів ми застосували опитувальник Сандри Бем «Фемінність-маскулінність». За результатами якого, було встановлено, що з 50 респондентів, 12% (6 дівчат) належать до традиційної моделі фемінності, 8% (4 хлопців) належать до традиційної моделі маскулінності, а 80% (9 хлопців та 31 дівчина) мають андрогенні риси. Це показує нам, що в сучасному суспільстві, з потребою швидкої адаптації, пристосування до різних умов життя і ситуацій, виконання різних ролей, більшість респондентів мають андрогінний тип гендерної ідентичності.

Оскільки представників традиційних моделей фемінного та маскулінного гендерів було виявлено мало. Після проходження опитувальника С.Бем, нами було сформовано три групи, по 4 респондента у кожній, з різним типом гендеру.

Потім на експериментальних групах було проведено експериментальне дослідження, з метою визначення ступеня точності сприймання коротких проміжків часу. У ході експерименту ми використовували секундомір та таблиці-протоколи дослідження. Досліджувані сиділи в одній аудиторії, але на такій відстані один від одного, щоб не можна було бачити чужі результати та вести обговорення. Також до початку експерименту респондентів попереджали про те, що не можна дивитися у чужий аркуш паперу та вести обговорення, а потрібно писати, на їхню думку, правильний результат. Це сприяло чистоті

експерименту. Досліджувані отримали аркуші паперу, на яких була нумерація від 1 до 10, це вказувало на порядок, заданих експериментатором часових інтервалів. Це допомогло нам в подальшому у процесі обрахунків результатів, тобто ми можемо стверджувати те, що кожен респондент оцінював однакові часові проміжки, представлені в однаковому порядку.

Після того, як ми роздали аркуші паперу, досліджувані прослухали інструкцію. Респондентам пропонували оцінити проміжок часу, від ввімкнення секундоміру до вимикання, не рахуючи про себе, тобто оцінити об'єктивний часовий інтервал. Кожен досліджуваний оцінював 10 однакових часових проміжків (у секундах) таких, як: 30, 120, 40, 60, 50, 20, 90, 10, 70, 15.

Також ми застосували сліпий метод, тобто не повідомляли респондентів про цілі експерименту та послідовність виконання завдань для уникнення ефекту Хотторна.

На основі отриманих даних експериментального дослідження було вираховано середнє значення похибки сприймання заданих часових інтервалів кожного респондента. Індекс точності сприймання часових інтервалів був розрахований за такою формулою: (суб'єктивний час): (фактичний час) $\times 100$ %. Від отриманого числа ми віднімали 100 % – це і був відсоток похибки (переоцінки чи недооцінки заданих проміжків часу). Якщо ж різниця дорівнювала нулю, це свідчило про точну оцінку часового інтервалу, заданого експериментатором. Результати можемо побачити у вигляді діаграми («Рис. 1»). Це дало нам загальні результати про точність сприймання часу респондентами, не беручи до уваги статеві особливості та гендер. На основі цього ми зможемо зробити висновок, чи більшість людей у нашому суспільстві адекватно сприймають час, чи схильні до переоцінки, або ж – до недооцінки об'єктивних часових проміжків.

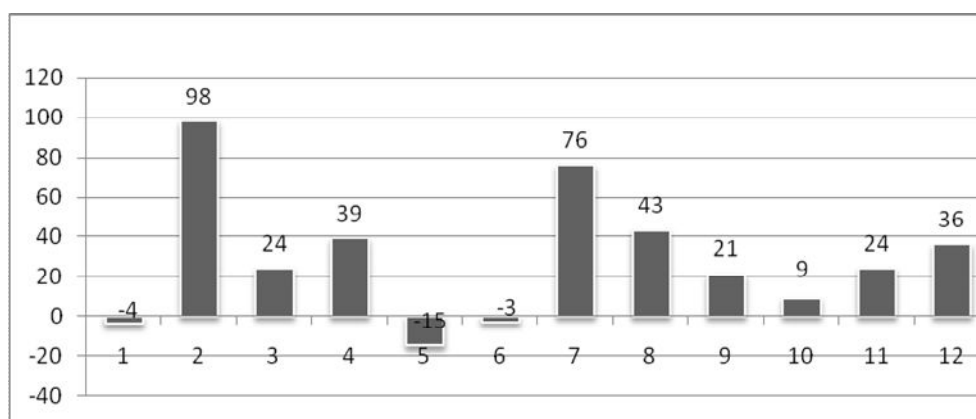

Рис. 1 Показники переоцінки\недооцінки часу для кожного респондента окремо (у %)

На «Рис. 1» ми бачимо, що у респондентів під номерами 1, 3, 9 похибка коливається у межах від -4 до +9. Це вказує на точність оцінки часових інтервалів та адекватність сприймання часу. На відміну від респондентів під номерами 2 та 7, у яких простежується тенденція до переоцінки часових проміжків, більше, ніж на 50%, а у №2 майже на всі 100%. У решти ж учасників (під номерами: 3, 4, 5, 8, 9, 11, 12) похибка коливається в межах від -15 до +43, що вказує на те, що вони недостатньо точно сприймають час, але переоцінюють чи недооцінюють не більше, ніж на 50%.

На основі отриманих результатів, можна сказати, що 25% респондентів були найбільш точними в оцінці сприймання часу, 17% – переоцінювали об'єктивні часові проміжки більше, ніж на 50%, а 58%, тобто більшість, показали середні результати: недооцінку/переоцінку інтервалів часу не більше, ніж на 50%.

Оскільки у дослідженні брали участь як жінки, так і чоловіки, з яких представників різних гендерних груп було порівно (по 4 респонденти), то можемо припустити, що люди по-різному сприймають час, але в загальному ці відмінності є не суттєвими, адже більшість досліджуваних (58%) показали середні результати. Таким чином, ми припускаємо, що відмінностей у сприйманні часу представниками різних типів гендерної ідентичності, може бути не виявлено. Або ж ці відмінності будуть невеликими.

На графіку (див. «Рис. 2.») ми зобразили дві прямих: перша – вказує на часові проміжки, які були задані експериментатором, друга – на відсоток точності сприймання часу представниками різних типів гендерної ідентичності. Як бачимо, на графіку є великі скачки між оцінками часових інтервалів, тобто велике значення має тривалість часового інтервалу. Також ці скачки є різними для різних гендерних груп.

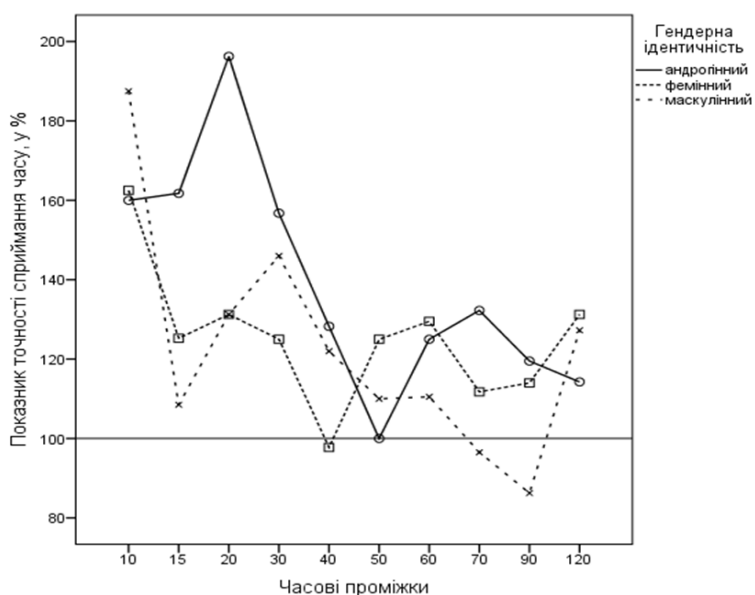

Рис. 2 Розподіл показників точності сприймання часу (у %) щодо об'єктивних значень часових проміжків

Як бачимо, в загальному респонденти всіх типів гендеру схильні до переоцінки часу. Проте, часовий проміжок у 10 с. був найбільше переоцінений феміннами, в той час, як андрогінни та маскулінни показали майже однаковий показник переоцінки. Інтервал у 15 с. найменше переоцінили жінки, натомість андрогінни показали найвищу переоцінку, а маскулінни – відносно середню. Часовий інтервал у 20 с. був найбільше переоцінений представниками андрогінного типу гендерної ідентичності, а представники маскулінного та фемінного – показали однакові результати переоцінки. Відрізок часу у 30 с. найменше переоцінили фемінни, найбільше – андрогінни, а маскулінни показали відносно середні результати переоцінки. Часовий проміжок у 40 с. фемінни трохи недооцінили, у маскуліннів – середня переоцінка, а в андрогіннів – трохи більша за маскуліннів. Часовий інтервал у 50 с. андрогінни адекватно (точно) оцінили, натомість чоловіки – дали найбільшу переоцінку, а жінки показали середній результат переоцінки. Проміжок часу у 60 с. маскулінни найменше переоцінили, андрогінни – мали відносно середню переоцінку, а фемінни – трохи більшу за андрогіннів. Інтервал у 70 с. був трохи недооцінений маскуліннами, фемінни ж показали середню переоцінку, у той час, як андрогінни – найбільше переоцінили. Часовий проміжок у 90 с. фемінний тип переоцінив на середньому рівні, андрогінний – трохи вище, а маскулінний тип взагалі недооцінив. Найбільший інтервал у 120 с. був найбільш точно оцінений андрогіннами, маскулінни показали середню переоцінку, а фемінни – трохи вищу за середню.

Також на графіку («Рис. 2») ми бачимо, що люди з андрогінним типом гендерної ідентичності схильні до найбільшої переоцінки, особливо коротких часових інтервалів, але більш адекватного сприймання довших проміжків часу. Натомість у маскулінного типу, в цілому, спостерігається тенденція до невеликої (середньої) переоцінки часу, але також існує схильність до переоцінки коротких проміжків. У представників з фемінним типом гендерної ідентичності теж спостерігаємо середню оцінку часових інтервалів, але також бачимо, що й є схильність до недооцінювання довших часових проміжків.

Слід зазначити, що тільки респонденти з андрогінним типом гендерної ідентичності показали 1 результат з точною оцінкою часового інтервалу, а саме – у 50 секунд. Чоловіки недооцінили проміжок у 90 секунд, а жінки – інтервал у 40 секунд. Також чоловіки та жінки не показали жодного результату точної оцінки часу.

Отримані результати оброблені якісно та кількісно: емпіричний матеріал піддавався стандартній процедурі математико-статистичного аналізу: використовувалася програма «SPSSStatistics21», а саме – однофакторний дисперсійний аналіз ANOVA. Нами була встановлена тенденція до переоцінки в представників андрогінного гендерного типу. Це ми

спостерігаємо по відношенню до таких часових інтервалів, як: 15, 20, 30, 40, 70, 90. Представники фемінного типу найбільше, у порівнянні з респондентами інших гендерних груп, переоцінювали такі часові інтервали: 50, 60, 120. А маскулінний тип гендерної ідентичності найбільше переоцінив лише інтервал у 10 секунд.

Отож, загальний результат, базований на статистичній обробці даних, показав, що андрогінний гендерний тип найбільше схильний до переоцінки часу, натомість маскулінний тип показав найменшу схильність до переоцінки часових інтервалів, а представники фемінного гендеру – середню. Різниця між загальним найбільшим відсотком переоцінки та найменшим – дорівнює 17. Оскільки різниця є незначною, ми можемо зробити висновок, що жодних відмінностей у точності сприймання часу між представниками різної гендерної ідентичності виявлено не було. Це показує нам те, що гендерні особливості особистості не впливають на точність оцінки часу людиною.

Але сприймання часу також залежить від змісту та умов діяльності людини, тому ми вирішили продовжити експеримент. У. Джеймс писав, що час, заповнений цікавими та різними враженнями, здається швидкоплинним, а при згадці про нього – дуже довгим. І навпаки, час, не заповнений ніякими враженнями, здається довгим, а в подальшому уявляється коротким [20]. Paul Fraisse вказував, що період байдкування здається довшим, ніж такий самий тривалий період, за який виконується певне завдання. Крім того, пасивні дії здаються довшими, ніж ті, що вимагають активної участі. Наприклад, час проходить швидше для студента, який занотовує лекцію, ніж для того, хто пасивно слухає [29].

Тому ми запросили тих самих респондентів через 2 дні та запропонували їм оцінити проміжки часу (у тому самому порядку), але дозволили їм розмовляти між собою від увімкнення секундоміру до його вимкнення. Таким чином, учасники виконували активні дії, а їхня діяльність проходила у вигляді розмови. Отримані результати ми порівняли з результатами першої частини експерименту за допомогою t-критерію Стьюдента для парних вибірок. Ми намагалися встановити, чи існують відмінності у точності сприймання часу респондентами за умови відсутності чи наявності розмови. Ми визначили, що респонденти однаково [$t(120)=5,576; p<0.01$] сприймають часові проміжки за умови відсутності розмови ($M=60,95; SD=47,99$) та її наявності ($M=51,47; SD=38,23$). Тобто, статистично значимих відмінностей у точності сприймання часу представниками різних гендерних груп під час процесу розмови та без неї виявлено не було.

Оскільки респондентів фемінного та маскулінного типів гендеру було виявлено мало, ми сформували малі експериментальні групи. Мала кількість респондентів є недоліком дослідження, тому у перспективі варто повторити експеримент на більшій вибірці.

На основі отриманих даних про переоцінку чи недооцінку коротких часових інтервалів ми розробили практичні рекомендації для представників різного гендеру, зокрема:

1. Враховуючи, що респонденти найчастіше недооцінювали короткі часові проміжки (особливо – у 10 с.), то рекомендуємо приймати до уваги ймовірність недооцінювання коротких часових проміжків.

2. Оскільки представники андрогінного типу гендерної ідентичності найчастіше переоцінювали часові інтервали, то рекомендуємо звернути увагу на ймовірність переоцінки тривалості часу.

3. Представники андрогенного гендеру дуже сильно переоцінюють часовий інтервал у 20 с, а представники маскулінного гендеру недооцінюють часовий проміжок у 90 с.

4. З метою покращення оцінки часу можна виконувати вправи. Наприклад, засікати час на секундомірі та подумки, чекаючи автобус, у такий спосіб, перевіряти свій суб'єктивний час відносно фактичного (об'єктивного) часу.

5. Слід звернути увагу на те, що короткі проміжки часу переоцінюють, а довгі – недооцінюють.

6. Оскільки, представники маскулінного типу гендерної ідентичності мають схильність до недооцінки часових інтервалів, то просимо бути особливо обережними під час керування автомобілем, вчасно гальмувати, щоб не спричинити небезпечної ситуації на дорозі.

7. Представники фемінного типу гендеру найчастіше переоцінювали часові проміжки у 50, 60, 120 с., отож особистостям з фемінним типом гендерної ідентичності слід звернути увагу на вироблення точності оцінки часових інтервалів у 1-2 хв.

Розроблені нами рекомендації, допоможуть покращити адекватність та точність оцінювання часу, що сприятиме підвищенню рівня продуктивності особистості та допоможе розвинути в собі пунктуальність. У результаті чого, не потрібно буде поспішати та нервуватися, думаючи про те, що запізнюєшся. Точність сприймання часу сприятиме покращенню емоційного стану та вищому рівню успішності.

Отже, ми живемо у суспільстві, яке диктує, що жінки та чоловіки – докорінно різні, що між ними існує багато відмінностей. І ми звикли до цієї думки, хоча об'єктивних фактів для такого висновку немає. Ми можемо сказати, що між чоловіками та жінками, навпаки, є більше спільного. А традиційні моделі фемінного та маскулінного гендерних типів не прививаються дітям ще змалку. Увага у вихованні акцентується, в першу чергу, на розвиток загально людських рис особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бем С. Маскулінність-фемінність: про статеву диференціація [Електронний ресурс]: *Незалежний культурологічний часопис «Ї»*. 2003. № 27. С. 7-21. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n27texts/bem.htm> (дата звернення: 17.02.2020).
2. Білодід І. Словник української мови: в 11 т. Т. 11. Київ, 1970-1980. С. 274.
3. Боровцова М. Маскулінність і чоловічість як критерії досягнення чоловічої гендерної ідентичності [Електронний ресурс]. *Соціальна психологія : Український науковий журнал*. Київ, 2012. N 4. С. 140-148. URL: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/1802/1/Borovts.pdf> (дата звернення: 17.02.2020).
4. Варій М. Загальна психологія : Підручник. Київ, 2007. С. 299-307.
5. Психологія розвитку [Електронний ресурс]: Конспект лекцій для студентів факультету початкового навчання денної форми, спеціальність 7.010102 «Початкова освіта». Чернігів: ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка, 2012. 124 с. URL: <http://www.studfiles.ru/preview/5643717/> (дата звернення: 04.03.2020).
6. Малкіна-Пих. І. Гендерна терапія [Електронний ресурс]: Довідник практичного психолога, 2003. URL: <http://www.studfiles.ru/preview/5643717/> (дата звернення: 08.03.2020).
7. Пашукова Т., Допіра А., Дьяконов Г. Практикум із загальної психології: Навчальний посібник. Київ, 2000. С. 204.
8. Полозенко О. Основи загальної психології [Електронний ресурс]: Навчальний посібник: У 2-х т. Київ, 2009. Т. 1. 322 с. URL: http://www.universalinternetlibrary.ru/book/50726/chitat_knigu.shtml (дата звернення: 15.02.2020).
9. Скрипченко О., Долинська Л., Огороднійчук З. Загальна психологія: Підручник. Київ, 2009. 464 с.
10. Шостак І. Використання гендерного аналізу в психологічних дослідженнях : вступ до розгляду проблеми. [Електронний ресурс]: *Наукові записки. Серія "Психологія і педагогіка"*. Вип. 13. Острог, 2009. С. 488-498. URL: <http://eprints.oa.edu.ua/1049/1/vukorystannja.pdf> (дата звернення: 26.03.2020).
11. Ягупов В. Військова психологія. [Електронний ресурс]. Київ, 2004. 655 с. URL: <http://medbib.in.ua/viyskova-psihologiya.html> (дата звернення: 19.02.2020).
12. Балашова Е., Микеладзе Л. Возрастные различия в восприятии и переживании времени [Електронний ресурс]: Психологические исследования, Т. 6. Москва, 2013. С. 9. URL: <http://psystudy.ru/index.php/num/2013v6n30/854-balashova30.html> (дата звернення: 18.03.2020).

13. Беленькая Л. К вопросу о восприятии временной длительности и его нарушениях. Исследования по психологии восприятия. Москва, 1948. С. 324 – 358.
14. Бендас Т. Гендерная психология: Учебное пособие. Санкт-Петербург, 2006. 431 с.
15. Берн. Ш. Гендерная психология. Санкт-Петербург, 2001. 320 с.
16. Брайан Т. Тайм-менеджмент [Электронный ресурс]: Тайм-менеджмент по Брайану Трейси: Как заставить время работать на вас. Москва, 2009. С. 1-2. URL: <https://kniga.biz.ua/pdf/746-Time-management.pdf> (дата обращения: 17.02.2020).
17. Гареев Е. Межцентральные взаимоотношения неокортекса при оценке времени и ее психофизиологические закономерности. Дис. канд. биол. наук. Уфа, 1987. 234 с.
18. Гусев А. Общая психология: в 7 т.: Ощущение и восприятие: Университетский учебник по психологии. Т.2. Москва, 2007. С. 345.
19. Дмитриев А. Ориентировка человека во времени (осознанная оценка коротких интервалов времени). Успехи физиологических наук. Т.11. N 4. 1980. 47 с.
20. Джеймс У. Психология. Москва, 1991. 368 с.
21. Клещина И. Вопросник Сандры Бэм по изучению маскулинности – фемининности [Электронный ресурс]: Практикум по гендерной психологии. Санкт-Петербург, 2003. С. 277-280. URL: <http://www.gurutestov.ru/test/20> (дата обращения: 17.02.2020).
22. Кон И. Психология половых различий [Электронный ресурс]: Психология индивидуальных различий. Тексты. Москва, 1982. С. 78-83. URL: <http://psylib.myword.ru/index.php?automodule=downloads&showfile=4072> (дата обращения: 07.03.2020).
23. Лейбин В. Словарь-справочник по психоанализу [Электронный ресурс]. Москва, 2010. С. 227. URL: <http://www.litmir.co/br/?b=133796&p=7> (дата обращения: 01.03.2020).
24. Москвин В., Попович В., Нейрофизиологические основы временной перцепции учащихся [Электронный ресурс]: *Антропологические основания образования: Ученые записки* Т.3., Оренбург: ООИУУ, 1998. С.61-69. URL: https://vk.com/doc31222663_441001465?hash=367b2f1308617e0e0c&dl=b4df8c097d29532579 (дата обращения: 28.02.2020).
25. Рубинштейн С. Основы общей психологии: В 2-х т. Т. 1. Москва, 1989 г. 448 с.
26. Русалов В. О природе темперамента и его месте в структуре индивидуальных свойств человека. Вопросы психологии. Москва, 1985. С. 19-33.
27. Goldstone S. Variability of temporal judgment: intersensory comparisons and sex differences. *Perceptual and Motor Skills*, 1968, 26, 211-215.

28. Jaffe K. & Mascitti, G. & Seguias, D. Gender differences in time perception and its relation with academic performance: non-linear dynamics in the formation of cognitive systems. *Neurons and Cognition*, 2012, 1-12.
29. Fraisse P. Perception and estimation of time. *Annual Review of Psychology*, 1984, Vol. 35, 1-36.
30. Macdougall R. Sex differences in the sense of time. *Science*, 1904, 19, 707-708.
31. Rammsayer T. & Lustnauer, S. Sex differences in time perception. *Perceptual and motor skills*, 1989, 68, 195-198.

Рецензент:

*Шугай М.А., канд. психол. наук,
доцент кафедри психології і педагогіки
Національного університету «Острозька академія»*

Осипенкова Марина Олександрівна,
*студентка IV курсу спеціальності «Психологія»
факультету політико-інформаційного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»*

ІНТЕЛІГЕНТНІСТЬ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК

Необхідність збільшення числа інтелігенції у сучасному суспільстві – гостра проблема нашої країни. Підвищення рівня інтелігентності у соціумі полегшить та покращить життя людей. З'ясування умов формування, розвитку та середовища комфортного функціонування інтелігенції основоположні питання для її подальшого розвитку. Багато вчених досліджували інтелігентність. В. Д. Косенко, О. Ф. Лосев, О. В. Соколов створили теоретичні концепції інтелігентності. Проте інтелігентність у контексті соціально-демографічних характеристик досі не вивчена. Чи має вплив місце проживання та соціальний статус сім'ї на рівень інтелігентності та основні цінності особистості студента? Саме на розкритті цих завдань зосереджена наукова робота.

Ключові слова: *інтелігентність, соціально-демографічні характеристики, цінності, рівень інтелігентності, національна свідомість.*

A necessity of increase the number of intelligentsia is a sharp problem of our country for modern society. The increase of level of intelligentsia in sociumi will facilitate and will improve life of people. Finding out the terms of formation, development and environment for the comfortable functioning of intelligentsia, are fundamental questions for its subsequent development. Many scientists have explored intelligentsia, namely Kosenko V. D., Losev O. F., Sokolov O. F., which created theoretical conceptions of intelligentsia. However intelligentsia has not yet been studied in the context of socio-demographic descriptions. Does the place of residence and social status of the family have an influence on the level of intelligentsia and basic values of personality of student? Exactly on opening of these tasks the advanced study is concentrated.

Key words: intellectuality, socio-demographic characteristics, values, level of intelligentsia, national consciousness.

Кожна країна у будь-який час потребує особистостей, які вважають за своє покликання покращувати світ за допомогою своїх розумових здібностей. Здавна цих людей називали інтелігентами. Хоча це поняття широко вживане серед соціуму більшість трактує його невірно. Здавна поняття «інтелігенти» вживали щоб сказати про людей певного соціального прошарку не думаючи чи ця назва доцільна. Існує хибна думка, що інтелігентом може бути кожна освічена людина. Проте суть існування інтелігенції полягає у розумовій праці на благо людства. Інтелігенти покликані жити заради покращення життя інших.

У психологічній літературі зустрічається багато досліджень явища інтелігентності, тому існує велике різноманіття трактування та особливостей підходу до цього явища. Одним із перших, хто вживав поняття «інтелігенти» у друкованих виданнях був П. Бобрикін, який у 1860-х роках трактував його значення як найосвіченіший, найкультурніший прошарок суспільства. І вважав, що інтелігенту має бути притаманна висока розумова та етична культура.

Інтелігентність дуже тісно пов'язана з моральністю. Але вони виступають не як комплекс моральних якостей, а як дотримання загальноприйнятих заповідей і норм [3].

Основним принципом інтелігентності є усвідомлення людини на верхівці ієрархії цінностей, що в першу чергу зосереджене на співчутливій участі у проблемах людства та праці над вирішенням цих проблем. Тобто в інтелігентів має бути певний тип антропоцентричного мислення. Водночас «неодмінна риса інтелігентності – внутрішня свобода людини, що свідомо підпорядковує свою поведінку захисту названих цінностей» [15, С.256]. Це і спрямовує особистість до розвитку духовності, розгляду своєї особи з певною самокритичністю, задля розвитку свого духовного світу та приналежності до вищих моральних законів.

На думку В. Косенка важливим компонентом праці інтелігентів є просвітницька діяльність, яка полягає у збільшенні та поширенні кількості знань серед суспільства та підвищення значення науки [9].

Соціально-територіальна структура суспільства поєднує соціальні спільноти людей, які проживають на одній території. Існує два типи поселень: міське та сільське. Сільське поселення має небагато чисельне населення, яке переважно займається сільськогосподарською діяльністю. Населення часто контактує між собою,

спостерігається високий рівень соціального контролю. Для міста характерна висока щільність населення, велика кількість жител, різноманіття професій, високий рівень доступу до отримання освіти та професії.

Умови для існування інтелігенції у сільській місцевості та у місті здавна суттєво різнилися. Це було пов'язано з відносно обмеженим доступом до інформації, новин та наукових відкриттів, що ускладнювало можливість сільських жителів відносити себе до «рядів» інтелігентів. Проте зі швидким розвитком суспільства та виникненням мережі Інтернет ця проблема зникла. Зараз кожна людина може миттєво дізнатися всю необхідну інформацію сидячи у себе вдома, неважливо чи живе вона у міській, чи у сільській місцевості.

Проте зрозуміло, що люди, робота яких пов'язана з науковою роботою чи соціальною, мають більше шансів усвідомити саме явище інтелігенції. Люди з технічною роботою мають труднощі з трактуванням цього поняття.

Недарма Н.Оксентюк стверджує, що до концепту нашої, української інтелігенції обов'язково входить патріотизм та національне подвижництво. Тому, інтелігенти мають створювати та поширювати ідеї патріотизму та інтелектуалізму, адже інтелігенти і справді є певним чином подвижниками національного розвитку [16].

В. Косенко стверджує, що для формування інтелігентності у людини мають бути уже наявні надособистісні гуманістичні цінності, що визначають головні ідеали, сенс буття людини та у своїй сукупності створюють систему ціннісних та життєвих орієнтирів, які в свою чергу можуть співвідноситися з системою цінностей однієї людини з загальнолюдськими потребами.

Підсумувавши вищесказане, зрозуміло, що формування інтелігенції соціально-необхідне явище. Проте дуже важливо для підвищення рівня інтелігентності наявність у індивіда надособистісних гуманістичних цінностей. Людина має вміти поєднувати власні потреби з потребами суспільства. Велика кількість вчених наполягають, що для розвитку рівня інтелігентності ефективно використовувати курси що покращують знання людини про Україну, її історію та сьогодення, її поразки та піднесення, її досягнення та проблеми. Вивчаючи їх, вона зрозуміє потребу в турботі про країну, про її населення та про її майбутнє. Також потрібно розвивати рівень своєї духовності, адже вчені неодноразово наголошували на тому, що основою інтелігентності є духовність.

З метою визначення та порівняння рівня інтелігентності студентів з різних за своїм статусом населених пунктів, що навчаються у Національному університеті «Острозька академія» було проведено емпіричне дослідження з використанням тесту

I. Андреева «Оцінка рівня інтелігентності особистості», ціннісного опитувальника Ш. Шварца та анкети, для збору особистої інформації про респондента, що потрібна для дослідження.

Вибірку склали 30 студентів Національного університету «Острозька академія». Саме таку вибірку зумовив стан країни, яка потребує змін, які може зробити інтелігенція. А студенти, це ті люди, розвиток інтелігентності у яких, на нашу думку, може дати швидкий поштовх для змін у країні в майбутньому. У рамках дослідження було вибрано 15 студентів із обласних центрів та 15 із сільської місцевості. Для правдивості дослідження були вибрані студенти, які навчаються на різних курсах, здобувають різну спеціальність, з різним соціальним статусом сімей та різних за демографічною класифікацією населених пунктів.

У дослідженні приймали участь студенти, що навчаються на спеціальностях: «Документознавство та інформаційна діяльність», «Релігієзнавство», «Політологія», «Країнознавство», «Психологія», «Романо-германських мов» тощо. Ще одним позитивом цієї вибірки є те, що студенти проживали до вступу в різних місцевостях України, тобто охоплено декілька різних областей, а саме: Рівненську, Луцьку, Волинську, Вінницьку, Закарпатську, Полтавську області та інші. Вік респондентів становить від 17 до 20 років. Тобто рівень розвитку особистості приблизно на однаковій стадії.

Для дослідження відповідності обраної вибірки генеральній сукупності ми використали IBM SPSS Statistics 20, а саме Критерій λ Колмогорова - Смирнова. На Рисунку 1 представлено емпіричний та теоретичний розподіл частот щодо розподілу показників рівня інтелігентності у студентів. Візуально емпіричний показник розподілу не є відмінним щодо теоретичного розподілу, що підтвердив одно вибірковий критерій λ Колмогорова – Смирнова, де $\lambda = 1,34$, $p = 0,057$. Отже, розподіл показників рівня інтелігентності серед респондентів відповідає розподілу цих показників у генеральній сукупності.

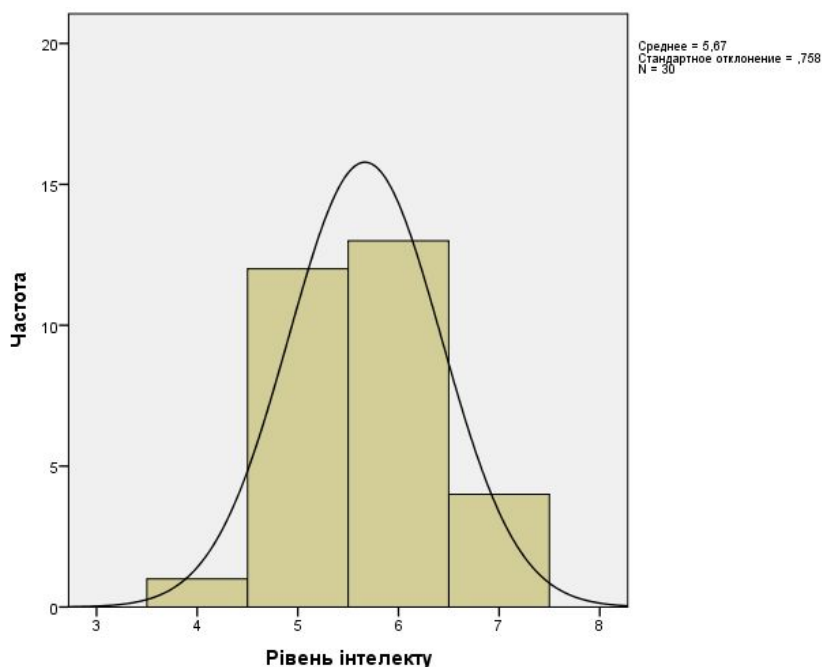

Рис. 1. Теоретичний та емпіричний частот щодо розподілу показників рівня інтелегентності у студентів

У ході аналізу проведеного емпіричного дослідження було виявлено що переважаючий рівень інтелегентності особистості студентів – трохи вище середнього, він становить 43,3%. Респонденти з середнім рівнем розвитку інтелегентності займають 40%, особи з рівнем розвитку вище середнього – 13,3% та люди з рівнем розвитку інтелегентності трохи нижче середнього – 3,3%.

При порівнянні рівня розвитку інтелегентності особистості респондентів, що проживали до навчання в Національному університеті «Острозька академія» в сільській місцевості та в обласному центрі виявлено що в міській місцевості вищий рівень інтелегентності (Див. Рис. 2).

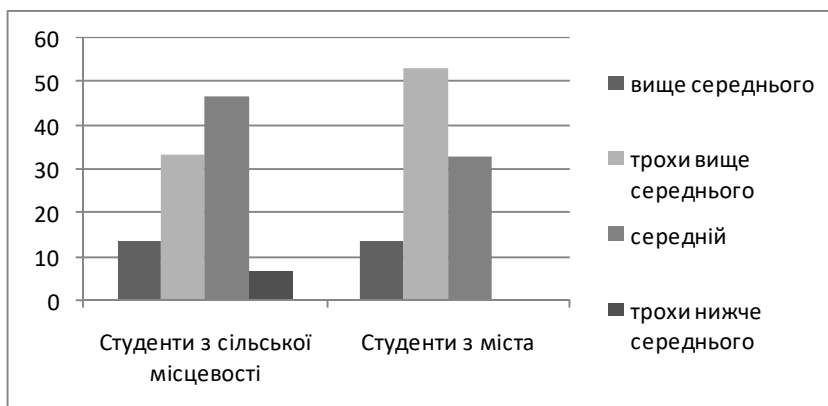

Рис. 2 Рівень розвитку інтелегентності у студентів різних типів населених пунктів

Виявилося, що у респондентів з обласних центрів не лише рівень інтелігентності вищий ніж у респондентів з сільської місцевості. За результатами емпіричного дослідження середній результат громадянських, моральних, інтелектуальних якостей та загальної культури особистості знаходиться на вищому рівні розвитку у міського населення ніж у сільського (Див. Рис. 3).

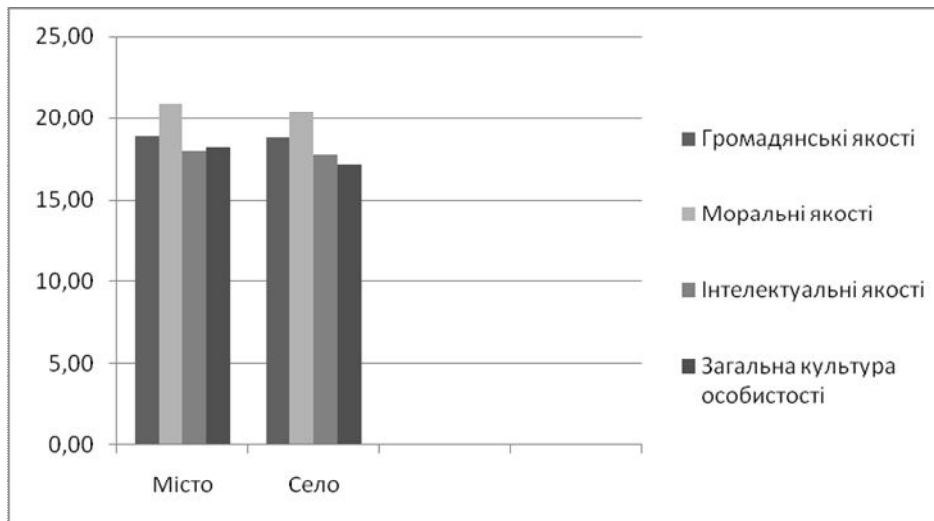

Рис. 3. Рівень розвитку складових якостей інтелігентності (за В. Андрєєвим) у різних типів населених пунктів

Для визначення статистично значимих відмінностей у показниках рівня інтелігентності у студентів з сільської та міської місцевості нами було використано програму IBM SPSS Statistics 20. Т- критерій Стьюдента для незалежних вибірок допоміг встановити, що статистично значимі відмінності між студентами з сільської ($M_{\text{рівня інтелігентності}} = 5,53; SD = 0,83$) та міської ($M_{\text{рівня інтелігентності}} = 5,80; SD = 0,68$) відсутні [$t(28) = -0,96; p = 0,34$].

Для порівняння та співставлення залежності рівня розвитку інтелігентності особистості від сфери професійної діяльності батьків, тих людей, що в певні періоди становлення особистості є основними факторами, що формують її було виділено три найбільш поширених сфери професійної діяльності серед батьків респондентів. Перша група об'єднує технічні професії, або батьки займаються господарством, друга – приватні підприємці, третя – вчителі, вихователі ДНЗ та соціальні працівники.

Респонденти, чії батьки працюють приватними підприємцями здебільшого мають середній рівень розвитку інтелігентності (57,2%), поширений також трохи вище середнього рівня (28,6%), та 14,3% становлять респонденти з рівнем розвитку інтелігентності вище середнього.

У цієї групи респондентів серед базових цінностей є доброта, гедонізм, тобто насолода та задоволення, конформність, самостійність та безпека. Якщо керуватися характеристикою типів цінностей Ш. Шварца, то респонденти потребують благополуччя у повсякденній взаємодії з близькими людьми, афіліацію, їм необхідне забезпечення процвітання групи, вони будуть прикладати всі можливі зусилля для збереження благополуччя людей. Переважання такого типу як конформність говорить про те, що ці люди будуть стримувати та попереджувати дії, що можуть нанести шкоду іншим. Респондентам притаманна потреба в самоконтролі та змозі робити самостійні рішення. Сукупність вище наведених домінуючих типів цінностей говорить про високий рівень усвідомлення та прагнення до власного та соціального благополуччя.

Також середній рівень розвитку інтелігентності поширений серед респондентів, чії батьки працюють соціальними працівниками, вихователями ВНЗ та вчителями – 66,7%. Рівень розвитку вище середнього та трохи вище середнього становлять по 16,7%.

За допомогою ціннісного опитувальника Ш. Шварца було з'ясовано, що для цих респондентів притаманне переважання таких типів цінностей: доброта, універсальність, самостійність, безпека та гедонізм. Цей набір домінуючих цінностей показує що для респондентів важлива гармонійна взаємодія з оточуючими, розуміння, терпіння, захист усіх людей, самоконтроль та насолода життям.

Респонденти, чії батьки задіяні у сфері технічних професій, або займаються господарством здебільшого мають рівень розвитку інтелігентності особистості трохи вище середнього – 50%. 21,4% становлять респонденти з середнім рівнем, 14,3% - це особи з рівнем вище середнього, та 7,5% зайняли особи з рівнем розвитку інтелігентності трохи нижче середнього.

Виявилось, що для цих респондентів найбільш поширеними є наступні цінності: доброта, самостійність та гедонізм. Вони будуть піклуватися про порозуміння з людьми, що їх оточують, але відмежовувати себе від них коли будуть помічати, що втрачають свою самостійність. Насолода життям також притаманна цим респондентам.

Проаналізувавши дані ми визначили, що для респондентів з різним рівнем розвитку інтелігентності притаманні різні переважаючі типи цінностей, що визначалися за допомогою ціннісного опитувальника Ш. Шварца (Див. Таблиця 1).

Цінності, що притаманні студентам з різним рівнем розвитку інтелігентності

Рівні інтелігентності	Цінності
Вище середнього	Універсальність, самостійність, гедонізм
Трохи вище середнього	Доброта, самостійність, безпека
Середній	Самостійність, досягнення, доброта, гедонізм

З даних емпіричного дослідження видно, що найбільш важливою цінністю для студентів в наш час виявилася самостійність, вона опинилася у трійці найважливіших цінностей респондентів в незалежності від рівня розвитку їх інтелігентності. Ще два важливих типи цінностей, а саме універсальність та гедонізм, в незалежності від рівня розвитку інтелігентності зайняли високі позиції серед інших.

Висновки. Проведене наукове дослідження виявило, що у більшості респондентів рівень інтелігентності трохи вище середнього. Т- критерій Стьюдента спростував гіпотезу щодо вищого рівня інтелігентності у студентів із міської місцевості відносно студентів що проживали у сільській місцевості. З'ясовано, що студенти, батьки яких приватні підприємці в більшості мають середній рівень інтелігентності, їм притаманні наступні цінності: доброта, гедонізм, комфортність, самостійність, безпека. Респондентам, чії батьки соціальні працівники, вчителі та вихователі також притаманний середній рівень інтелігентності. До їхніх цінностей відносяться: доброта, універсальність, самостійність, безпека та гедонізм. Трохи вище середнього рівня інтелігентності у студентів батьки яких працюють у сфера технічних професій та займаються господарством. У них переважають такі цінності як: доброта, самостійність та гедонізм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверин А. Социальная структура общества: Учебное пособие. Москва: РАГС, 2007. 84 с.
2. Андреев В. Проверь себя. Десять тестов оценки интеллигентности, конкурентоспособности и творческого потенциала личности. Москва: Народное образование, 1994. 64 с.
3. Белякова О. Загальна культура та інтелігентність особистості на сучасному етапі розвитку освіти [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://library.uipa.edu.ua/images/data/zbirnik/36/12bessde.pdf> (20.03.17)
4. Бобрыкин П. Русская интеллигенция. Русская мысль. 1904. Вип. 12. С. 80-81.
5. Гаспаров М. Интеллектуалы, интеллигенты, интеллигентность. Русская интеллигенция. История и судьба. Москва: Наука, 2001. 19с.

6. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 245 с.
7. Ісаченко В. Формування професійно-педагогічного іміджу майбутніх викладачів вищої школи. Одеса, 2004. 23 с.
8. Клейман П. Психологія 101: факти, теорія, статистика, тести й таке інше! Харків: «Харківська книжкова фабрика «Глобус», 2011. 240 с.
9. Косенко В. Д. Формування інтелігентності як гармонійне поєднання духовного, чуттєвого та практичного буття людини: Актуальні проблеми філософії та соціології. 2015. Вип. 7. С. 78-81.
10. Лосев А. Об интеллигентности: Дерзание духа. Москва: Политиздат, 1988. С. 314-322.
11. Мартиненко Н. Гуманітарні та ціннісні аспекти освіти [Електронний ресурс]. Режим доступу:
<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:3omQZKktFmwJ:repo.knmu.edu.ua/bitstream/123456789/6102/1/Martynenko2014.doc+&cd=20&hl=uk&ct=clnk&gl=ua> (11.03.2017)
12. Мартинович М. Відповідальність і безвідповідальність інтелігенції [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://universum.lviv.ua/previous-site/archive/book/2001/maryn_2.html (02.03.2017)
13. Муромцева Ю. Демографія : Навчальний посібник. Київ : Кондор, 2006. 300 с.
14. Оксентюк Н. Духовність як компонент інтелігентності. Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2007. Вип. 8. С. 254-262.
15. Оксентюк Н. Емпіричне дослідження розвитку рефлексії інтелігентності в умовах ВНЗ. Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2007. Вип. 8. С. 254-262.
16. Оксентюк Н. Когнітивний аналіз концепту інтелігенція. Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2009. Вип. 12. С. 132-143.
17. Mayer J.D., Caruso D., Salovey P. Emotional intelligence meets traditional standards for an intelligence, *Intelligens*, 2000, vol. 27, pp. 267-298.

Рецензент:

*Шугай М.А., канд. психол. наук,
доцент кафедри психології і педагогіки
Національного університету «Острозька академія»*

Осипенков Сергій Васильович,
*студент IV курсу спеціальності «Психологія»
факультету політико-інформаційного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»*

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ТРИВОЖНОСТІ В УЧНІВ 11-Х КЛАСІВ

У статті наведено результати дослідження психологічних особливостей гендерних особливостей тривожності в учнів 11-х класів. Проведений аналіз сучасного бачення теми гендеру та тривожності, а також було проведено дослідження явища тривожності. Також було проведено емпіричне дослідження гендерної приналежності та визначення рівня тривожності в учнів 11-х класів. На основі проведеної роботи були зроблені висновки про часткову залежність явища тривожності від гендеру, та висловлено думку про побічні результати дослідження.

Ключові слова: *гендер, гендерна приналежність, стать, тривожність, тривога, страх, підлітковий вік.*

The article presents the results of the study of psychological features of gender peculiarities of anxiety in 11th grade students. An analysis of the contemporary vision of gender, anxiety and research on the phenomenon of anxiety was performed. An empirical study of gender and the level of anxiety in 11th grade students was also conducted. Based on the work, we can make some conclusions about the partial dependence of the phenomenon of anxiety on gender, and opinion was expressed about the side results of the study.

Keywords: *gender, genderaffiliation, sex, anxiety, worry, fear, teenage.*

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що питання гендерних відмінностей на сьогоднішній момент досліджується досить часто, ми вважаємо що не варто зупинятися на цьому доки даний аспект не буде вичерпаний.

В свою чергу тривожність є важливим фактором життя суспільства, що впливає на життєдіяльність кожного, його емоційний, психічні стани, його функціональність та ефективність виконуваних завдань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Багато сучасних досліджень вказують на те, що рівень тривожності в школі значно зростає, і причиною цьому є не стільки суспільні відносини в колективі, скільки високий рівень навантаження. Сучасна шкільна реформа направлена знизити навантаження на учнів та більше врегулювати між особні відносини учнів, через що є необхідність дослідити цей фактор. Для повноцінного дослідження питання було опрацьовано літературу таких психологів та педагогів як: Прихожан, Скорнякова, Немова, Мельник, Забродський та Горностай. Було досліджено й багато інших авторів, проте погляди та думки цих осіб повпливали на роботу найбільше.

Мета статті полягає в дослідженні особливостей прояву тривожності між маскулінними, фемінними та андрогінними типами на прикладі учнів 11-х класів.

Виклад основного матеріалу. Гендер в своїй сутті визначає поведінку людини та її соціально-рольову поведінку, а отже він досить сильно впливає на індивідуальну тривожність людини й в сильній мірі впливає не лише на предметність тривожності, а й на сутності прояву тієї чи іншої тривожності в різної статі.

По більшій мірі гендер розмежовує направленість тривожності у маскулінного та фемінного типу людей. Фемінний тип людей володіючи зовсім іншим набором особистісних рис більше направлений на сім'ю й чутливість до цього подразника значно гостріша ніж у маскулінного типу, який в свою чергу в своїй природі значно агресивніший, й налаштований більше на конкуренцію в суспільстві й досягнення певних висот та визнання, що й характеризує природу тривожності в них.

В старших класах вже має бути відносно чітко сформований гендер, а отже вони вже володіють чутливістю до їхніх подразників. При цьому встановлено, що в сумі з загальною особливістю підвищеної емоційності та тривожності у підлітків на них ще накладається тривожність в зв'язку з навчанням в школі.

Незважаючи на те що в маскулінного типу загострена потреба в суперництві, останній час підвищується їхня тенденція до зменшення зацікавленості в навчанні, а їхня конкурентність переносить на інші сфери життя, зокрема у віртуальний світ. А ось в феміного типу підвищується чутливість до навчання, що в сумі з їхньою підвищеною емоційністю, підсилює тривогу.

На нашу думку гендер – це певним чином символічна, сформована та підтримувана суспільством система цінностей, норм, певних рис характеру, та моделей поведінки що притаманні для чоловіків та жінок, які вони формують в процесах соціалізації, що формують бачення як чоловіка так і жінки в різних культурах та суспільних одиницях. А відтак стає зрозумілим, що основна різниця між статтю та гендером полягає в самій сутті поняття.

Коли стать позначає чисто біологічні відмінності між людиною, гендер вказує на різницю суспільно-виконуваних дій та суспільних моделей поведінки, але ототожнювати з поняттям роліова ідентичність буде помилкою, так як це поняття є ширшим й відмінним від гендера. При цьому суть різних варіацій гендера в різних культурах та в різні історичні моменти може варіюватися, коли стать є сталою одиницею. При цьому гендер є досить широким поняттям й в науковій літературі часто вживається у кількох значеннях.

В самій суті гендер поділяє людей на три типи: фемінні, маскулінні та андрогенні. При цьому фемінність часто асоціюється більше з жіночою саттю, так як в більшості її характеристик притаманні саме жінкам. Проте це не означає що всі чоловіки мають маскулінний тип, а жінки фемінний. Фемінність має біполярні риси, а саме: м'якість, чуйність, емоційність, високорозвинуті комунікативні навички, нормативність, сензитивність та схильністю до емпатії. Жінки з вираженою фемінністю часто схиляються до інтуїтивного та несвідомого. Навіть дійсність, можна сказати, вони усвідомлюють часто на інтуїтивному рівні. Також вони мають чітку материнську орієнтацію з вираженими материнськими почуттями. Проте, незважаючи на те, що маскулінність та фемінність досить тривалий час вважалися біполярними, вони не є такими.

В сучасних наукових психологічних концепціях прийнято розглядати ці параметри незалежно один від одного. Тобто в кожній особистості вони не переважають один одного, а співіснують, в різній мірі вираженості, а від так вони поєднуються в кожній людині по-різному, що прибавляє їй певної унікальності.

Гендерна ідентичність формується у людини суспільством ще з народження, через засвоєння нею суспільно схвалених, чи не схвалених, дій, емоцій та моделей поведінки. Ще з дитинства соціум обтяжує кожну людини безліччю статево-рольових стереотипів, що формувалися в них також з дитинства. Кожна дитина, що починає усвідомлювати себе представником певної статті, повинна ще вивчити моделі поведінки нав'язуванні їй рідними та суспільством.

Відтак можна зробити висновок, що гендер - досить давнє явище сформоване в ході еволюції людини для ефективного розподілу обов'язків. Такі моделі поведінки виступають в ролі соціальних експектацій й відіграють активну роль в формуванні соціальної поведінки людини. А відтак, якщо соціально встановлена модель поведінки сильно відхиляється від реальної, суспільство здійснює реальний тиск на цю особу для врегулювання її поведінки під більш-менш прийнятну модель.

В різних соціумах буває різний тиск на людину, від звичайного соціального засудження до таких жорстких мір як вигнання та фізичне й моральне глузування з людини.

Як правило це спричиняє такі негативні почуття в людини як сором, і як наслідок, зазвичай корегує свою поведінку в бік більш соціально схваленого варіанту.

При цьому Р. Голландс у своїх дослідженнях зазначає що згідно з системами цінностей, саме чоловік зазвичай лишається головним у сім'ї, в його руках має бути зосереджена влада над іншими членами сім'ї. Зазвичай ця влада базується на ньому як на образі годувальника сім'ї. Проте дослідження Р. Голландса вже є досить давніми і сучасні дослідження зазначають поступову зміну такої тенденції.

Андрогіністю називають явище коли в людини яскраво виражені маскулінні та фемінні риси. Незважаючи на те, що «андрогінність» раніше використовувалося словом-синонімом до слова «гермафродит» сучасні дослідження вказують на те, що це хибна точка зору. Андрогіні не підпадають під визначення ні феміністичні ні маскулінності, вони є окремою ланкою існуючою незалежно від них.

Е. Вілсон зазначає що трактування гендеру у розумінні бінарного концепту є занадто спрощеним, а отже не достатньо глибоким для розуміння сутності цього поняття.

Отже, навіть на сучасному рівні розвитку психологічної науки гендер лишається досить складним поняттям й помилково часто ототожнюється зі статтю. При цьому відмінності явно очевидні, так як стать розмежовують фізіологічні відмінності, а гендер суспільно-рольові поведінкові акти та емоційне сприйняття ситуації.

Тривожність властива кожній здоровій людині, це природний механізм самозахисту та виживання, вироблений та відточений еволюцією за мільйони років. Без цього механізму важко вижити будь-якому біологічному виду. Саме через його важливість та глибоку укоріненість в психіці людини це питання залишається таким важливим та цікавим для досліджень.

Загалом говорячи про тривожність йде мова про рису особистості, її схильність до стану тривоги. Хоча багато людей й ототожнюють ці поняття їх варто розмежовувати. Тривога – це більш менш коротка реакція організму й психіки людини на негативні подразники, з метою попередити, чи доцільно відреагувати на них. Наша думка співпадає з думкою А.М. Прихожан, яка стверджує що тривога — це емоційний стан, а тривожність – утворення індивідуального характеру людини, що має емоційні, когнітивні та операційні аспекти.

Хоча при різному стані тривоги в людини буває різна реакція на подразник. Від так черезмірна стривоженість може взивати сильний страх, що в свою чергу може призвести до певного оціпеніння людини, що несе в собі, на даний момент, більше негативну реакцію, й несе більше шкоди для людини. З цією позицією співпадає й думка А.М. Прихожан, вона

також стверджує, що для різних людей властива тривожність різного ступеня. Багато дослідників стверджують, що причина такого страху є природньо вироблена реакція на сильних хижаків, тобто на сильну загрозу для первісних людей.

Тривожність же в свою чергу більше можна схарактеризувати як рису особистості, певну індивідуальну рису, що виявляється в проявах хвилювання та тривоги на реальні та потенційні небезпеки і загрози людині.

У кожної людини тривожність знаходиться на своєму рівні, й починає спрацьовувати при подразниках різної сили. Тип та сила реакції також в кожній людини індивідуальна. Подразником, що виступає для прояву цих якостей можуть бути будь-які негативні для людини явища, сутички в колективі, порівняння себе з іншими, що мають певну перевагу перед нею, певний ризик для життя, який несе лише теоретичний характер. Так бачення одного предмету чи явища у різних людей викликає різну реакцію. Наприклад гуляючи по вулиці й побачивши бездомного пса одна людина нічого не відчує, інша відчує певний дискомфорт третя слабу тривогу, а хтось взагалі відчує страх. Хоча межа між страхом і тривогою досить нечітка. А деякі невротики можуть навести досить вагомні аргументи щоб виправдати свої страхи.

Для того щоб розмежувати межу між страхом та тривогою необхідно комплексно дослідити це питання в кожній людині окремо, так як це є індивідуальна межа для кожного, тобто чіткого розмежування на прикладі загалу вивести досить складно. Як страх так і тривога є нормальними реакціями організму на небезпеку, основна різниця полягає в тому, що страх виявляється у разі бачення людиною реальної загрози, а тривога у разі потенційної.

Відтак можна зробити висновок, що причини виникнення тривоги знаходяться у всіх сферах людської життєдіяльності. До них можна віднести такі інформаційні фактори як невірні трактування подій, завищення значимості події або недостовірна інформація про певні події.

До об'єктивних в свою чергу відносять екстремальні умови, що висувають завищенні вимоги до психіки людини, або сприймаються нею завищено, й пов'язанні з невизначеністю завершення події.

Навіть форма реакції дуже схожа в момент переживання страху та тривоги. За А.М. Прихожан тривога несе в собі два типи природньої реакції, конструктивна – цей тип реакції зазвичай мобілізує організм людини, та деструктивна – повна противага першій реакції, що несе в собі дезорганізуючі дії. Також вона зазначає, що тривога та тривожність тісно пов'язанні зі стресом. На її думку емоції тривожного ряду є симптомами стресу, а початковий рівень тривожності визначає індивідуальну чутливість до стресу.

Карен Хорні в своїх працях виокремила базальну тривожність. Цей термін позначає глибоке почуття тривоги й навіть безпомічності. Зазвичай воно виникає в дитинстві, через проблематичні стосунки з батьками чи іншими рідними. Появляючись у ранньому віці базальна тривожність доходить до такого піку розвитку що може стати домінантною рисою поведінки людини й впливати на неї сильніше за будь-які інші інстинкти. Під впливом такої тривожності людина ладна на все, аби позбутися й уникнути надалі будь-якого почуття страху.

Ф.В. Березін зазначив, що стан тривоги – це ряд емоційних станів, що в певній закономірності змінюють один одного по мірі зростання і виділив шість станів рівня тривоги.

1. Перший рівень – характеризується найменшим рівнем інтенсивності тривоги. Виражається такими факторами як певною напруженістю, дискомфортом та настороженістю. Таке відчуття не несе відчуття загрози, а слугує скоріше певним сигналом, що свідчить до інших більш виражених проявів тривоги. Даний рівень несе в собі адаптивне значення.

2. На другому рівні відчуття напруженості зникають й замість них приходять гіперостезичні реакції, або ж вони можуть з'являтися паралельно з відчуттям тривожності. Нейтральні стимули набувають значущості, а при посиленні – викликають негативне забарвлення.

3. Третій рівень і є тривогою. Проявляється у відчутті невиявленої реальної загрози або ж неясної небезпеки.

4. На четвертому рівні людина починає відчувати страх. Неясність тривоги зникає й причина дискомфорту починає конкретизуватися й опредмечує раніше невизначену небезпеку. При цьому предмет, що викликає страх може й не бути реальною причиною тривоги, й тим паче не обов'язково несе в собі небезпеку.

5. П'ятий рівень характеризується відчуттям невідворотності події що відчувається, й може викликати навіть такі сильні почуття як жах. При цьому дане відчуття все ж ототожнюється з наростанням тривоги, а не зі змістом відчуття. Дане чи схоже відчуття може викликатися невизначена, але все ж сильна тривога.

6. Шостий рівень – тривожно-боязливе збудження, яке викликає в людині необхідність фізичної активності й пошуку будь-якої допомоги. Дезорганізація поведінки та діяльності людини при цьому досягає максимальних значень.

Таке різноманіття підходів до цього поняття пояснюється й різноманітністю форм, їх реалізації, переживання та перебігу. Про це свідчать й дослідження Г.М. Прихожан, що зробила свою класифікацію:

1. Відкрита тривожність – свідомо пережита проявляється в діяльності у вигляді стану тривоги й існує в своїх підвидах:

2. Гостра, нерегульована або іноді слабо регульована тривожність часто просто дезорганізує діяльність людини.

3. Регульована або комплексна тривожність, яку людина зазвичай використовує як стимул виконання певної діяльності, але можливе лише в стабільних не шоккових ситуаціях.

4. Культивована тривожність – тривожність викликана пошуком вторинних вигод від власної тривожності й потребує певного рівня особистісної зрілості.

5. Прихована тривожність – часто просто в певній мірі неусвідомлювана й виявляється в надмірному спокої й нечутливості до реального благополуччя що іноді доходить навіть до його заперечення, або ж опосередкованого через специфічні форми поведінки. Поділяється на неадекватний спокій та відхід від ситуації.

Саму тривожність можна ж розділити за характером сприйняття соціума, так як саме за рахунком більшості людей можна було б розділити якою є певна реакція на той чи інший подразник адекватною:

- Слабка реакція на сильні подразники, характерна порівняно слабкою реакцією на відносно сильні подразники в очах суспільства;

- Нормальна реакція, характерна більш-менш адекватною реакцією на подразники, й є характерною для більшості людей в окремому соціумі;

- Гіперреакція характерна високою чутливістю до мінімальних подразників, негативно сприймається соціумом по мірі її загострення, й зростанню.

Проаналізувавши опрацьовану літературу можна дійти до багатьох висновків. По-перше гендер у своїй сутті визначає поведінку людини та її соціально-рольову поведінку, а отже він досить сильно впливає на індивідуальну тривожність людини й в сильній мірі впливає не лише на предметність тривожності, а й на сутності прояву тієї чи іншої тривожності в різній статі.

По більшій мірі гендер розмежовує направленість тривожності у маскулінного та фемінного типу людей. Фемінний тип людей володіючи зовсім іншим набором особистісних рис більше направлений на сім'ю й чутливість до цього подразника значно гостріша ніж у маскулінного типу, який в свою чергу в своїй природі значно агресивніший, й налаштований

більше на конкуренцію в суспільстві й досягнення певних висот та визнання, що й характеризує природу тривожності в них.

В старших класах вже має бути відносно чітко сформований гендер, а отже вони вже володіють чутливістю до їхніх подразників. При цьому встановлено, що в сумі з загальною особливістю підвищеної емоційності та тривожності у підлітків на них ще накладається тривожність в зв'язку з навчанням у школі.

Незважаючи на те що в маскулінного типу загострена потреба в суперництві, останній час підвищується їхня тенденція до зменшення зацікавленості в навчанні, а їхня конкурентність переносить на інші сфери життя, зокрема у віртуальний світ. А ось в феміного типу підвищується чутливість до навчання, що в сумі з їхньою підвищеною емоційністю, підсилює тривогу.

З метою перевірки теоретичної бази було проведено емпіричне дослідження. З метою визначити гендерної приналежності учнів 11-х класів було використано опитувальник С.С. Бема за редакцією І.С. Клециной. Для виміру тривожності було використано тест «Дослідження тривожності» Т.І. Пашуковой.

До вибірки ввійшли учні 11-х класів через їхній потенційно високий рівень тривожності у зв'язку зі здачею в одинадцятому класі ЗНО, та іншими факторами. Необхідність в ретельному вивченні підвищеної тривожності була в тому, щоб раціонально дослідити різницю між гендерними групами. Для проведення вже зазначених методик було підібрано дві групи з 18 та 19 людей.

Для аналізу та інтерпретації результатів отриманих даних було використано кореляцію Спірмена та Пірсона, що дозволило встановити певні закономірності.

Серед досліджуваних найпоширенішим результатом на гендерну приналежність була маскуліність, коли ж фемінних та андрогенних респондентів було виявлено по сім чоловік кожної категорії. Крім того що було виявлено досить високу популяцію андрогінів, феміних респондентів було дещо замало в порівнянні з іншими. Враховуючи той фактор що маскуліних респондентів було виявлено аж 13 можна схилитися до думки що все ж таки в даній групі йде певний процес гендерного «згладжування».

Хоча серед представників чоловічої статі найпоширенішими показниками були маскуліність (11 респондентів з 15), також було три представники андрогіного типу та один фемінного. Серед дівчат найпоширенішим гендером був фемінний (6 респондентів з 12). Також було виявлено 4 представника андрогіного типу та 2 маскуліного. Така популярність серед дівчат та хлопців є досить типовою й співпадає з даними дослідження, але той фактор що представників андрогіного типу все ж таки досить багато не варто не враховувати.

З метою підтвердити гіпотези поставлені на початку дослідження та обрахування даних проведеного аналізу ми використали програму для статистичних обрахунків IBM SPSS Statistics 20.

Провівши коефіцієнт кореляції Пірсона нами було виявлено статистично значимий оберненопропорційний помірний зв'язок між рівнем тривожності та гендером ($R = -0,42$; $p = 0,03$) (Див. Таблицю 1).

Таблиця 1

Кореляція Пірсона

Кореляції			
		Тривожність	Гендер
Тривожність	Корреляція Пірсона	1	-,418*
	Знч.(2-сторон)		,030
	N	27	27
Гендер	Корреляція Пірсона	-,418*	1
	Знч.(2-сторон)	,030	
	N	27	27

*. Корреляція значима на уровне 0.05 (2-сторон.).

Для перевірки достовірності результатів нами було проведено коефіцієнт кореляції Спірмена, який підтвердив результати попереднього статистичного аналізу і також виявив оберненопропорційний помірний зв'язок між рівнем тривожності та гендером, який знаходиться в межах статистичної значимості ($R = -0,46$; $p = 0,02$) (Див. Таблицю 2).

Таблиця 2

Кореляція Спірмена

Кореляції				
		Тривожність		Гендер
Спірмена	Тривожність	Коефіцієнт корреляції	1,000	-,455*
		Знч. (2-сторон)	.	,017
		N	27	27
	Гендер	Коефіцієнт корреляції	-,455*	1,000
		Знч. (2-сторон)	,017	.
		N	27	27

Висновки. Результати проведених нами кореляцій підтвердили гіпотезу нашої наукової роботи і показали, що респонденти з фемінним гендером більш схильні до високого

рівня тривожності ніж респонденти з маскулінімгендером. Що підтверджується і теоретичною частиною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берн Ш. Гендерная психология. Москва : Прайм-Еврознак, 2004. 320 с.
2. Берн Ш. Гендерная психология. Санкт-Петербург : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. 318 с.
3. Боровцова М. Гендер як неповторна репрезентація статі. Вісник Одеського національного університету. Психологія. Суми, 2012. Т. 17, Вип.5. С. 6–12.
4. Вітенко І. Основи психології. Віниця: Нова Книга, 2008. 255 с.
5. Говорун Т., Кікінежді О. Стать та сексуальність: Психологічний ракурс. Тернопіль: Нова книга – Богдан, 1999. 343 с.
6. Горностай П. Ресурсы женственности и мужественности. Журнал практического психолога. 2003, № 6. С. 51-55.
7. Горностай П. Социализация личности и психологические роли. Теоретические и прикладные вопросы психологии (материалы юбилейной конференции “Ананьевские чтения 97”. Вып. 3. Ч. 1. Санкт-Петербург, 1997.
8. Дружинин В. Когнитивные способности: структура, диагностика, развитие. Москва, 2001. 224 с.
9. Ильин Е. Пол и гендер. Санкт-Петербург: «Питер», 2010. 688 с.
10. Клейман П. Психологія 101: факти, теорія, статистика, тести й таке інше! Харків : «Харківська книжкова фабрика «Глобус», 2011. 240 с.
11. Левченко Т. Мотивація суб'єкта в різних видах діяльності: Монографія. Віниця: Нова Книга, 2006. 443 с.
12. Мельник С. Психология личности: Учебное пособие. Владивосток: ТИДОТ ДВГУ, 2004. 96 с.
13. Пасічник І. Психологія мислення: Підручник. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. 560 с.
14. Прокопенко І. Психологія : Підручник для студентів ВНЗ. Харків, «Фоліо», 2012. 863 с.
15. Сидоренко Н. М., Остапенко Н. Ф. Українські аспекти гендерної рівності. Вісник Київського національного університету. Серія: Журналістика. 2003. Вип. 12. С. 26–28.
16. Скорнякова С. С. Гендерные стереотипы в средствах массовой коммуникации. Актуальные проблемы теории коммуникации. Санкт-Петербург: Изд-во СПбГПУ, 2004. С.225-231.

17. Прихожан Г. Тревожность у детей и подростков: Психологическая природа и возрастная динамика. Москва: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2000. 304 с.

Рецензент:

***Шугай М.А.**, канд. психол. наук,
доцент кафедри психології і педагогіки
Національного університету «Острозька академія»*

Рудійчук Наталія Ігорівна,
*студентка IV курсу спеціальності «Психологія»
факультету політико-інформаційного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»*

ВПЛИВ ГРУПОВОЇ ПРОЕКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ НА РІВЕНЬ ЇХ МЕТАКОГНІТИВНОЇ ОБІЗНАНОСТІ ТА АКТИВНОСТІ

У даній статті теоретично обґрунтовано та емпірично досліджено особливості впливу групової проектної діяльності учнів на рівень їх метакогнітивної обізнаності та активності.

Ключові слова: *групової проектної діяльності, метакогнітивна обізнаність, метакогнітивна активність*

This article theoretically substantiates and empirically investigates the features of the influence of group project activity of students on the level of their metacognitive awareness and activity.

Keywords: *group project activity, metacognitive awareness, metacognitive activity.*

Постановка проблеми. Сучасні дослідження метакогнітивної включеності та активності як суб'єкта в навчальній діяльності являється одним із перспективних напрямків дослідження в психології. Проблема метакогнітивних процесів, що мають зовнішні та внутрішні чинники у формуванні для вивчення людського пізнання.

Сучасна система навчального процесу враховує не тільки результати навчальної діяльності учнів, а й процеси суб'єктивних уявлень, що характеризують власну навчальну діяльність студентів та учнів про її результати.

У сучасний період дослідження метакогнітивних процесів в освіті включає теоретичний та емпіричний аналіз різних питань, що відображають роль метакогнітивної діяльності у викладанні та навчанні. Це питання про те, наскільки добре школярі або студенти уявляють можливості та обмеження власних знань у вирішенні навчальних завдань, наскільки ефективні стратегії вони використовують у регулюванні навчально-пізнавальної

діяльності. Це питання, що стосуються метакогнітивної включеності самого вчителя, і його здатність передавати учням адекватні метакогнітивні знання і стратегії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження метакогнітивної включеності та активності представлені в роботах Дж. Флевелла, М. А. Холодної, Я. Борковського, А. А. Карпова, І. А. Кибальченко, О. В.Лазарева та ін.

Незважаючи на широкий спектр вітчизняних і зарубіжних наукових досліджень, питання дослідження впливу групової проектної діяльності у розвитку метакогнітивної обізнаності та активності залишається цілковито не дослідженим. Саме тому тему роботи: «Вплив групової проектної діяльності учнів на рівень їх метакогнітивної обізнаності та активності» можна вважати актуальною.

Метою статті є теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити особливості впливу групової проектної діяльності учнів на рівень їх метакогнітивної обізнаності та активності.

Виклад основного матеріалу. В даний час в системі освіти відбулися глобальні зміни: переглянуті попередні ціннісні пріоритети.

Сучасна школа орієнтована на формування широкого наукового світогляду та спільних культурних інтересів учнів. Тому одним з головних завдань сучасної школи є створення необхідних і повних умов для особистісного розвитку кожної дитини і формування її активної позиції. У зв'язку з цим виникає необхідність у підготовці учнів до такої діяльності, яка вчить роздумувати, прогнозувати та планувати свої дії, розвиває когнітивну та емоційно-вольову сферу, створює умови для самостійної діяльності та співпраці, а також дозволяє адекватно оцінювати свою роботу [3, 8]. Тому на сьогоднішній день широко розповсюдженими стали методи навчання та розробки досліджень.

Метод проекту не є принципово новим у світовій педагогіці. Започаткувавшись від ідеї вільної освіти, в наш час він стає інтегрованим компонентом системи освіти. Проект є прототипом об'єкта. Його складові: проблема + активність продукту.

Дослідження – проблема + гіпотеза.

Проектна діяльність успішно поєднується з дослідженнями. Принципова відмінність між дослідженням і проектом полягає в тому, що воно не передбачає створення будь-якого заздалегідь спланованого об'єкта, навіть його моделі або прототипу.

Мета організації проекту: створити умови для розширення пізнавальних інтересів дітей, можливості їх самоосвіти в процесі практичного застосування знань [2, 14].

Саме вчитель стимулює самостійну діяльність учнів, їх винахідливість, підвищує мотивацію школярів, підтримує, заохочує і спрямовує їх на шляху досягнення цілей,

організовує доступ до інформаційних ресурсів, дає чіткий аналіз результатів завершеного проекту [4, 95].

Успіх реалізації принципів організації проектної діяльності в першу чергу залежить від характеру взаємодії вчителя і учнів. Головне для вчителя - управління самостійною пізнавальною діяльністю дітей. Він супроводжує роботу дитини над проектом, виконуючи роль наставника, координатора, фасилітатора, консультанта; заохочує дитину шукати, думати, самостійно приймати рішення, діяти, розвивати ідеї, досягати бажаного результату; створює ситуації успіху і відповідальності за кожну дитину.

Починаючи з 70-х років проблема вивчення метакогнітивних процесів стала одним з ключових питань у вивченні людського пізнання. Як правило, термін «метапізнання» означає, з одного боку, знання людини про її пізнавальні дії, з іншого боку, ті навички та стратегії, які вона використовує для управління своєю когнітивною діяльністю. Паралельно з впровадженням загально-психологічних досліджень з метапізнання роль метакогнітивної діяльності в освіті стає все більш актуальною. До теперішнього часу проведено численні дослідження про роль метапізнання в психології читання і письма; вплив метакогнітивних суджень учня на власні знання та успішність вирішення навчальних завдань; вивчає взаємозв'язок метакогнітивної регуляції та розвитку самоефективності школяра, розробляються спеціальні програми для розвитку навичок саморегуляції знань [1, 79].

Серед найважливіших функцій метапізнання у вирішенні різноманітних проблем є регулюючий вплив метакогнітивних процесів на початкових етапах мислення – виявлення і постановка проблемної ситуації. На думку Дж. Девідсона, Р. Дайзера і Р. Штернберга, метакон'єктивні процеси безпосередньо беруть участь у виявленні та ідентифікації проблеми, а також у побудові її репрезентації суб'єктом. У свою чергу, правильна або неправильна ідентифікація проблемної ситуації, її адекватна або неадекватна презентація є вирішальним фактором продуктивності мислення. Таким чином, неправильне визначення проблемної ситуації призводить до того, що людина або не вирішує необхідну проблему, або витрачає зайві зусилля і час на вирішення погано сформульованої проблеми [5, 14].

Метакогнітивна обізнаність (metacognitive awareness) в широкому сенсі включає знання можливостей і обмежень власного пізнання, усвідомлення стратегій і методів вирішення проблем, а також умови, в яких можна використовувати одну або іншу стратегію вирішення. Крім того, метакогнітивна обізнаність стосується також способів регулювання власного пізнання, які реалізуються в процесі планування, моніторингу та оцінки вирішення задачі. Існує ряд психолого-педагогічних досліджень, в яких показано, що учні, які більше усвідомлюють власні стратегії навчання, більш тонко розрізняють умови, в яких треба

застосовувати ту чи іншу майстерність, демонструють вищі академічні досягнення. Вони також більш успішно справляються з завданнями, які дає експериментальний психолог для дослідницьких цілей.

Метакогнітивна активність, у свою чергу, представлена процесами одержання і вибору інформації, контролю, трансформації і планування мета пізнання [6, 175].

Метакогніції становлять метасистемний рівень організації людської психіки, їх предмет є об'єктивна, а суб'єктивна реальність, процеси і структури її викладу.

Виходячи з класичного підходу до розуміння сутності викладання в педагогічній науці, в метакогнітивному навчанні ми розуміємо спільну діяльність всіх суб'єктів навчального процесу, цілеспрямований, спеціально організований процес формування метакогнітивної обізнаності і діяльності.

Основним методом формування метакогнітивної включеності та активності через проектну групову діяльність є екстерналізація та подальше зміцнення метакогнітивних стратегій, розширення їх арсеналу [6, 176].

Цілеспрямоване формування метапізнань за допомогою проектно-групової діяльності відбувається за такими ієрархічними рівнями: 1) автоматизовані навички – мають статус умовних рефлексів, забезпечують мінімальний рівень когнітивної включення; 2) процесуальні навички – є основою когнітивно-стильових характеристик, стабільними комбінаціями фізичних і розумових дій, що здійснюються за допомогою стимулюючої схеми; 3) репрезентативні навички – це основа для побудови психічних моделей реальності, заснованих на виборі і поєднанні різних психічних уявлень; 4) прийняття рішень – визначення можливості вибору альтернатив діяльності; 5) метакогнітивні стратегії – навички та навички високого рівня складності, функції яких полягають у інтеграції навичок нижчого рівня та саморегуляції та самооцінці пізнавального процесу [7, 34].

Для вивчення впливу проектно-групової діяльності на рівень метакогнітивної включеності та активності учнів було проведено емпіричне дослідження. На основі теоретичного аналізу висувається гіпотеза: проектно-групова діяльність школярів позитивно впливає на рівень їх метакогнітивної включеності та активності.

Учасниками дослідження були учні 9-х класів Кременецької ЗОШ № 1 (Тернопільська обл.) у віці від 14 до 15 років, загалом 50 осіб (25 учнів 9-А і 25 учнів 9-Б класу). Дослідження проводилося у березні 2019 року. Головною особливістю було те, що учні 9-А класу протягом лютого були включені в проектно-групову діяльність з історії, біології, географії та української мови.

Для проведення емпіричної процедури дослідження використовувалися такі емпіричні методи: Опитувальник діагностики метакогнітивної включеності в діяльність (MAI, G. Schraw, RS Dennison) (адаптовано А. Карповим) та Опитувальник на визначення самооцінки мета когнітивних знань та метакогнітивної активності (М. Кашапов, Ю. Скворцова).

Респондентам було запропоновано відповісти на питання опитувальника метакогнітивної включеності, який складається з 52 пунктів. Ця анкета включає питання, які визначають знання та регулювання пізнавальної діяльності. Дана методика дозволяє визначити інтелектуальні якості учнів і можливість контролювати їх.

Далі учням було запропоновано відповісти на питання анкети для діагностики самооцінки метакогнітивних знань і мета когнітивної активності М.М. Кашапова та Ю.В. Скворцової. В метакогнітивних знаннях автори розуміють набуті знання особистості про свої пізнавальні процеси, представлені:

- 1) знаннями про засоби отримання та обробки інформації та власних процесах навчання;
- 2) знання типу та змісту завдання та вимог до його виконання;
- 3) знання метакогнітивних стратегій у вирішенні проблеми.

Метакогнітивна активність, у свою чергу, представлена процесами одержання і вибору інформації, контролю, трансформації і планування метапізнання. Анкета представлена 39 запитаннями. Методика представлена основними шкалами – «метакогнітивні знання» і «метакогнітивна діяльність», а також додатковими: «концентрацією», що відображає здатність керувати власною увагою; «отримання інформації», що забезпечує виявлення шляхів отримання та зберігання знань; «вибір головних ідей», спрямований на діагностування навичок для виявлення важливої інформації; «управління часом», що характеризує організацію і розподіл часу навчання.

Результати діагностики метакогнітивної включеності в діяльність учнів 9-А класу подано на рис. 1., а учнів 9-Б класу на рис. 2.

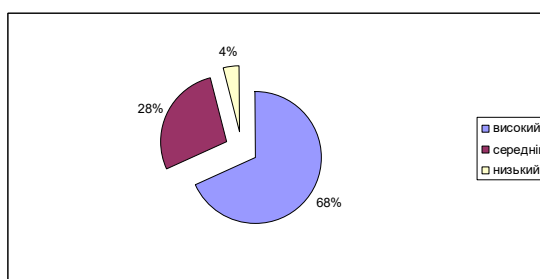

Рис. 1. Показники рівня метакогнітивної включеності в діяльність в учнів 9-А класу (%)

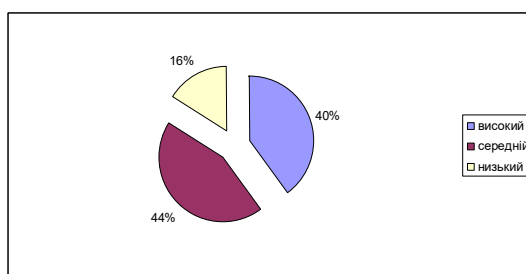

Рис. 2. Показники рівня метакогнітивної включеності в діяльність в учнів 9-Б класу (%)

Порівнявши результати дослідження можемо сказати, що в 9-А класі, де учні були включені в проектно-групову роботу протягом місяця показники мета когнітивної включеності вищі, ніж в учнів 9-Б класу. Виявлено, що у 9-А класі в учнів менший показник низького рівня мета когнітивної включеності і складає 4%, а в 9-Б класі 16%. Середній рівень у 9-А класі мають 28%, а в 9-Б класі 44%, високий рівень в 9-А класі має найбільша кількість учнів – 68%, а в 9-Б класі цей показник нижчий і складає – 40%.

З допомогою методики «Опитувальник на визначення самооцінки метакогнітивних знань та метакогнітивної активності» (М.М. Кашапов, Ю.В. Скворцов), ми досліджували дві шкали. Шкала метакогнітивних знань та шкала метакогнітивної активності.

Результати проведеного дослідження представлені у Таблиці 1. «Метакогнітивні знання та метакогнітивна активність».

Таблиця 1.

Метакогнітивні знання та метакогнітивна активність учнів 9-А та 9-Б класу (%)

Рівні	9-А клас			9-Б клас		
	низький	середній	високий	низький	середній	високий
Метакогнітивні знання	8	64	28	16	60	24
Метакогнітивна активність	12	62	32	20	52	28

За результатами дослідження метакогнітивних знань ми дійшли висновку, що у більшості досліджуваних середній рівень. Високий рівень знаходиться на другому місці, проте так як і в середньому рівні, показники вищі у 9-А класі. Низький показник у 9-Б класі у 2 рази вищий ніж у 9-А класі і складає 16% та 8% відповідно.

Аналогічно розподілились відсотки і за показником метакогнітивної активності. У досліджуваних переважає середній рівень, далі йде високий і низький. Але у 9-А класі нижчий відсоток низького рівня.

Використовуючи емпіричні дослідження, ми виявили, що метакогнітивна активність і самооцінка в більшій мірі спостерігаються у 9-А класі.

Висновки. Знання себе як суб'єкта пізнавальних процесів і застосування цих процесів допомагає активізувати інтелектуальну діяльність. Отримані результати підтверджують, що цей вік є для учнів дуже активним у отриманні змістовного ставлення до власних когнітивних процесів.

Таким чином, гіпотеза нашого дослідження, що проектно-групова діяльність школярів позитивно впливає на рівень їх метакогнітивної включеності та активності підтвердилася.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антипенко О. Е. Роль метакогнитивных процессов в развитии творческого мышления у студентов-психологов. *Право. Экономика. Психология*. 2015. № 1. С. 79–84.
2. Безуглова І. В. Сучасні інтерактивні технології навчання. Психолого-педагогічні засади діяльності вчителя: історія, теорія, практика. 2012. С. 13–16.
3. Варзацька Л. О. Проектна діяльність у системі компетентнісної освіти. *Дивослово*. 2012. № 9. С. 7-18.
4. Полат Е. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. Москва: АСADEMIA, 2001. 272 с.
5. Савин Е. Ю. Обобщенные и предметно-специфичные метакогнитивные навыки в учебной деятельности студентов. *Психологические исследования*. 2014. Т. 7, № 37. С.14-18.
6. Фомин А. Е. Эвристика доступности и метакогнитивный мониторинг решения учебных задач студентами. *Вестник Брянского государственного университета*. 2012. № 1. С.175–180.
7. Шартъе Д. Обучение и перенос когнитивных и метакогнитивных стратегий. Когнитивное обучение: современное состояние и перспективы; под ред. Т. Галкиной и Э. Лоарера. Москва, 1997. 202 с.

Рецензент:

Шугай М.А., канд. психол. наук,
доцент кафедри психології і педагогіки
Національного університету «Острозька академія»

УДК 159.95 + 159.96, 159.923

Сергель Вікторія Олегівна,

Шрай Катерина Володимирівна,

*студентки IV курсу спеціальності «Психологія»,
факультету політико-інформаційного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»*

ВПЛИВ САМОРЕГУЛЬОВАНОГО НАВЧАННЯ НА БЛАГОПОЛУЧЧЯ СТУДЕНТІВ ЗВО

У статті описано особливості саморегульованого навчання студентів у ЗВО. Проаналізовано основні складові благополуччя особистості. Представлено результати емпіричного дослідження на тему впливу саморегульованого навчання на благополуччя студентів ЗВО.

Ключові слова: «саморегульоване навчання», «автономне навчання», «благополуччя особистості», «студенти».

The article describes the peculiarities of students' self-regulated education in the HEI. The main components of the well-being of the individual are analyzed. The results of an empirical study on the impact of self-regulated learning on the well-being of students at HEI are presented.

Keywords: «self-regulated learning», «autonomous learning», «personal well-being», «students».

Постановка проблеми. Освітні реалії сьогодення, зокрема в галузі навчання у ЗВО, переконливо засвідчують направленість навчального процесу на оволодіння студентом навичок саморегульованого навчання, як вагомим компонентом фахової професійної підготовки. Актуальним завданням вищої школи є розвиток у студентів здатності до самостійного навчання та його регулювання. Важливо навчити студентів брати відповідальність за результати власної діяльності та займати проактивну позицію щодо навчального процесу.

Також важливо, у якому стані вони знаходяться під час навчання. Для цього необхідно розуміти рівень благополуччя студента у закладах вищої освіти. Зокрема, це стосується процесів соціально-психологічної адаптації студентів у ЗВО, екзаменаційної сесії, необхідності особистісного самовизначення у майбутньому професійному середовищі тощо.

Емоційні стани, що притаманні під час цього, та їхні наслідки складають серйозний вплив на стан благополуччя студентської молоді. Разом із тим в умовах ЗВО, психологічне благополуччя є дуже важливим фактором, який визначає успішність студентів у навчальній діяльності, що сприяє їхньому саморозвитку та безконфліктному спілкуванню. А тому вивчення впливу саморегульованого навчання на рівень благополуччя студентів є надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Становлення особистості розглядається як процес безперервного, постійного руху через перебудову внутрішніх структур, їх взаємозв'язків, взаємовпливів, поступовому ускладнені та вдосконалені взаємодії особистості із навколишнім середовищем. Оскільки психологічна саморегуляція виступає вагомим методом розвитку особистості та одним із його основних засобів, то постає необхідність описати і визначити сам феномен саморегуляції під час навчальної діяльності студентів.

Дослідженням різних аспектів, рівнів, функцій, механізмів саморегуляції під час навчання на різних вікових етапах розвитку особистості займалися К. М. Гуревич, Б. М. Теплов, Л. І. Божович, С. Л. Рубінштейн, Б. Ф. Ломов, О. О. Конопкін, В. І. Моросанова, О. К. Осницький, Ю. О. Миславський, Н. О. Кіселевська, К. В. Злоказов, М. Й. Боришевський, Т. В. Кириченко, І. В. Петренко, О. П. Макаревич та ін.

Питання саморегуляції особистості продовжують досліджуватися сучасними вченими: М. Боришевський, В. Іванников, О. Конопкін, Ю. Миславський, В. Моросанова, Г. Никифоров, О. Осницький, В. Татенко, Т. Титаренко, Н. Пов'якель та ін., що дає нам підстави розглянути феномен саморегуляції, послуговуючись результатами їхніх досліджень.

Принцип активності особистості закладений уже в самому розумінні поняття «саморегуляція» – це системно-організований процес ініціації, побудови, підтримання і керування довільною активністю особистості, пов'язаною із досягненням нею власних цілей [2]. У людини процеси саморегуляції відбуваються на різних за своєю складністю і змістом рівнях. Нижчий рівень – це біологічна саморегуляція. Вона є аналогічною до тієї, що властива переважній більшості живих організмів, і забезпечує успішну взаємодію людини з навколишнім середовищем. Рівень психічної саморегуляції пов'язаний із підтриманням та мобілізацією психічної активності й полягає в здатності людини керувати власними діями й станами. Вищим рівнем саморегуляції є особистісний. С. Рубінштейн наголошував на необхідності вивчення особистісного рівня саморегуляції, підкреслюючи, що регулятивні процеси закріплюються в особистості у формі характеру і здібностей та діють на всіх рівнях активності людини, забезпечуючи успішність будь-якої діяльності [3].

Вивчення феномену психологічного благополуччя особистості пов'язане з іменами таких науковців, як Н. Бахаревої, О. Бочарової, Г. Пучкової, П. Фесенко, О. Паніної, Н. Растригіна, А. Созонтова, М. Григор'євої, Л. Куликова, Д. Леонт'єва, М. Соколової, Н. Бредберна, Р. Раяна, К. Ріфф, К. Кейс, Е. Десі, Е. Дінера, А. Вотермана, П. Фесенко, А. Вороніної, А. Созонтової, Н. Бахаревої, М. Бучатської, Л. Жуковської та ін..

В якості універсального поняття пропонується термін «психологічне благополуччя особистості» («psychological wellbeing») для всебічного його дослідження. Враховуючи зростання запитів суспільства, численні автори (Г. Пучкова, П. Фесенко, Н. К. Бахарева, О. Є. Бочарова, О. М. Паніна, Д. О. Леонт'єв, О. О. Кронік, Е. Десі, Р. Раян, А. Бандура) розширюють межі досліджень, зокрема, акцентують увагу на конкретних чинниках, що забезпечують психологічне благополуччя, зокрема: рівень суверенності психологічного простору (О. М. Паніна), реальні відносини зі світом (Д. Леонт'єв), висока оцінка значущості світу і своїх можливостей (О. О. Кронік), задоволення базових психологічних потреб (Е. Десі, Р. Раян), самоефективність (А. Бандура), професійне благополуччя (Б. Пахоль) і т. д.

П. Фесенко і Е. Дінер наголошують на тому, що психологічне благополуччя пов'язане з переживанням змістової наповненості й осмисленості цінності життя в цілому як засобу досягнення особистісних цілей. Оцінка «благополуччя», на їхню думку, торкається всіх аспектів життя людини, оскільки це багатофакторний конструкт складних взаємозв'язків соціальних, психологічних, фізичних і духовних чинників, і є результатом впливу генетичної схильності, середовища та особливостей індивідуального розвитку [6].

Мета статті: емпірично дослідити вплив саморегульованого навчання студентів на благополуччя студентів, які навчаються у ЗВО.

Основні результати дослідження. Наше дослідження проводилось на базі Національного університету «Острозька академія». Вибірку склали 45 студентів I-IV курсів спеціальності «Психологія». Нами був застосований комплекс психодіагностичного інструментарію, який відповідає завданням та меті емпіричного дослідження, а саме: «Стиль саморегуляції поведінки» (В. І. Моросанова) для визначення індивідуального стилю психологічної саморегуляції респондентів, а також «Шкали психологічного благополуччя» (К. Ріфф) для аналізу основних складових та загального рівня благополуччя студентів. Ми обрали саме ці методики, оскільки вони валідні та надійні.

Математико-статистична обробка даних проводилась за допомогою програми IBM Statistics 21 SPSS за використанням критерію кореляції Пірсона.

Отримані результати свідчать про те, що саморегульоване навчання ($M=36,89$, $SD=3,773$) позитивно впливає загальний рівень благополуччя студентів ($M=363,31$,

SD=37,590). Також ми окремо проаналізували деякі із складових благополуччя та саморегульованої поведінки. Це дозволяє нам стверджувати, що такі складові саморегульованої поведінки, як планування ($M=5,71, SD=1,854$), моделювання ($M=7,20, SD=1,546$), самостійність ($M=7,33, SD=1,279$) знаходяться на високому рівні розвитку (Див. Рис.1.). Планування характеризує індивідуальні особливості висування та утримування цілей, сформованість у людини усвідомленого планування діяльності. У студентів сформована потреба в усвідомленому плануванні свого життя, вони будують реалістичні плани, які є деталізованими, ієрархічними та міцними. Цілі власної діяльності студентів формують самостійно, спираючись на власні бажання та потреби у житті [4]. Моделювання є свідченням того, що особистість володіє розумінням зовнішніх та внутрішніх умов, ступінь їх усвідомленості, деталізованості та адекватності. Студенти, у яких рівень моделювання знаходиться на високому рівні здатні виділяти значимі умови досягнення власних цілей, як у теперішній ситуації, так і в майбутніх перспективах. Що проявляється у відповідності планам дії та співвідношенні отриманих результатів поставленим цілям [5]. Самостійність характеризує розвиток регуляторної автономності. Такі особистості самостійні у прийнятті рішень та організації діяльності, вони автономно контролюють свою роботу на шляху до досягнення поставленої цілі. Студенти із високим рівнем автономності самостійно аналізують результати власних дій та поведінки, а також кінцеві результати власної діяльності [1].

Програмування ($M=5,53, SD=1,408$), оцінка результатів діяльності ($M=4,87, SD=1,517$) та гнучкість ($M=6,24, SD=2,024$) знаходяться на середньому рівні. Середні показники програмування свідчать про те, що особистість усвідомлено програмує власну діяльність. У таких студентів сформована потреба у програмуванні власної діяльності. Вони чітко аналізують способи та методи за допомогою яких прийдуть до поставлених цілей. Такі програми дій розробляють ними самостійно та можуть змінюватись в умовах зміни обставин та ситуацій. Сформований план дій носить гнучкий характер. А при невідповідності та недосягненні поставлених результатів, такі студенти роблять коректування власного плану дій для того, щоб отримати бажаний результат. Оцінка результатів діяльності характеризує індивідуальний розвиток та адекватність оцінки студентом себе та результатів власної діяльності і поведінки. Студенти можуть розробити власну систему критеріїв ефективності, за якими будуть оцінювати результати власної діяльності. Такі особистості володіють адекватною самооцінкою та розуміють, що результат діяльності залежить тільки від них та їх старань і наполегливості. Гнучкість характеризує здатність коректувати, адаптуватись та змінювати систему саморегуляції діяльності в умовах змінного середовища та життєвих

обставин. Таким студентам притаманна пластичність у деяких регуляторних процесах. При виникненні непередбачуваних обставин такі студенти можуть із легкістю змінити власні плани та адаптуватись до нових умов життєдіяльності. Вони здатні точно та швидко проаналізувати обставини та прийняти рішення щодо коректування власної поведінки у таких ситуаціях.

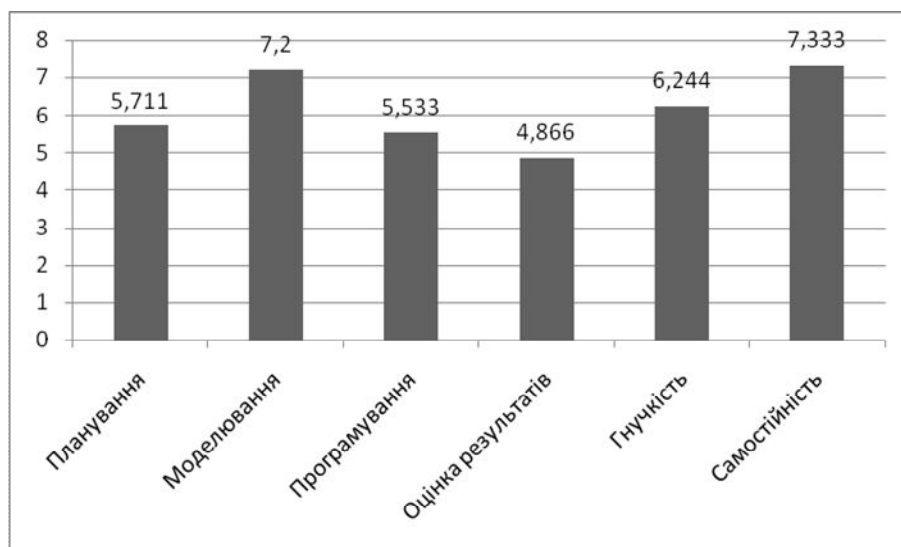

Рис.1. Аналіз середніх значень основних стилів саморегульованої поведінки (за В.І.Моросановою)

Окремі складові психологічного благополуччя особистості також відрізняються за рівнем розвитку (Див. Рис. 2.). Високий рівень притаманний позитивним відносинам з іншими ($M=63,82,SD=12,231$), а також автономії ($M=72,29,SD=9,273$). На середньому рівня знаходиться особистісний ріст ($M=66,62,SD=12,860$) та цілі в житті ($M=57,42,SD=14,998$), а також управління середовищем ($M=49,69,SD=17,943$) та самоприйняття ($M=53,47,SD=18,686$).

Позитивні відносини з іншими характеризують, що студент має довірливі та позитивні взаємовідношення з родичами, друзями та колегами, він допомагає іншим відчувати благополуччя. Такі особистості емпатійні до переживань інших, їм довіряють люди, а також вони усвідомлюють те, що людські взаємостосунки будуються на взаємних поступках. Автономія характеризує сильну та незалежну особистість, яка здатна самостійно вирішувати власні проблеми та приймати важливі рішення у житті. Також такі студенти оцінюють власну ефективність за критеріями, які самостійно обрали в залежності від поставлених цілей [7].

Особистісний ріст притаманний сучасним студентам та проявляється у багатьох сферах та інтересах. Такі студенти прагнуть реалізувати власний потенціал та досягнути вершини власного саморозвитку. Вони намагаються з користю проводити вільний час. Наявність цілей в житті свідчить, що особистість свідомо рухається у визначеному та бажаному напрямку. Такі студенти вважають, що минуле та майбутнє має значення для теперішніх дій. Студенти мають серйозні наміри на своє майбутнє життя, професійний розвиток та сімейні відносини [8].

Середній рівень управління середовищем свідчить про те, що студенти відчують власну залежність від соціальних умов та батьків. Проте на деякі ситуації, вони все таки можуть вплинути та самостійно обрати власний шлях та способи досягнення поставлених цілей. Самоприйняття дозволяє студентам позитивно відноситись до себе, своїх недоліків та переваг, адекватно оцінювати себе у певних ситуаціях. Такі студенти позитивно оцінюють та бачать власне майбутнє та себе у ньому [5].

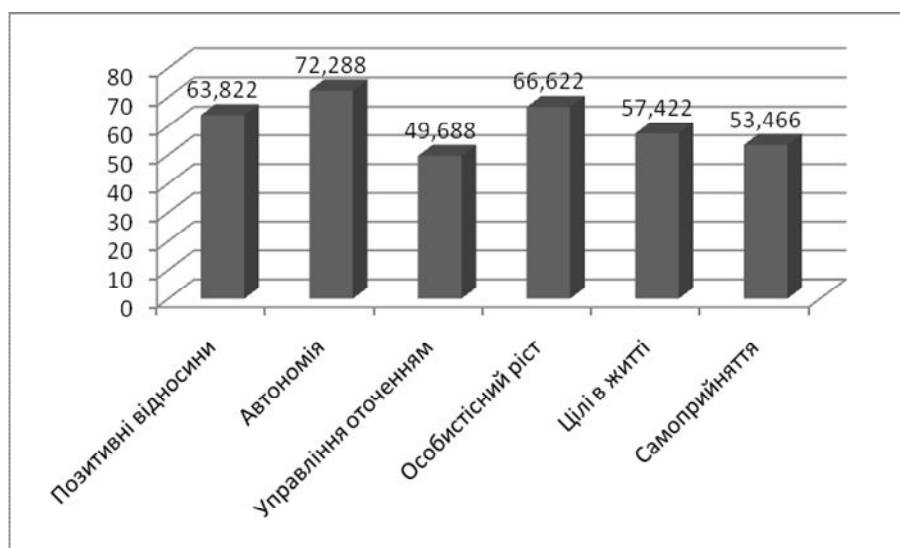

Рис.2. Основні складові психологічного благополуччя особистості студента (за К.Ріфф)

Застосувавши критерій кореляції Пірсона ми знайшли зв'язки між деякими складовими благополуччя та стилями саморегульованої поведінки особистості студентів. Планування має сильний прямий зв'язок з управлінням оточенням ($r=0,795, p=0,05$). Це означає, що вміння планувати власну діяльність дозволяє студентам відчувати контроль над середовищем. Саме такий зв'язок може формувати сильну та впевнену особистість, здатну відповідати за наслідки власних дій та планувати власну ефективну діяльність на шляху до

досягнення поставлених цілей. Також сильний і середній кореляційні зв'язки були визначені між такими типами саморегульованої поведінки, як: моделювання ($r=0,864, p=0,05$), програмування ($r=0,610, p=0,05$), самостійність ($r=0,775, p=0,05$) та автономією, як складової психологічного благополуччя особистості. Це означає, що під час моделювання власної поведінки чи діяльності, програмуванні плану майбутніх дій для досягнення мети та проявом самостійності у сферах життя особистість студента підвищує автономію. Саме вона являється однією із основних складових психологічного благополуччя студента та успішністю у процесі саморегульованого навчання. Оскільки саме для такого типу сучасного навчання у ЗВО студент повинен володіти навичками самостійного та автономного вирішення проблем та прийняття рішень.

Також, у процесі математико-статистичної обробки даних ми знайшли середній прямий кореляційний зв'язок між гнучкістю та позитивними відношенням з іншими людьми у соціумі ($r=0,638, p=0,05$). Тобто, при вмінні студента проявляти гнучкість під час міжособистісної взаємодії рівень його позитивних взаємозв'язків з іншими підвищується і навпаки.

Висновки. Загалом, можна зробити висновок, що особливості саморегульованої поведінки позитивно впливають на загальний рівень відчуття особистістю студента психологічного благополуччя та розвитку його основних складових. А тому тенденція до саморегульованого навчання у сучасних ЗВО допоможе студентській молоді підвищувати індивідуальний рівень психологічного благополуччя, розвивати автономію, самостійність, покращувати міжособистісні взаємозв'язки із соціумом та вміти моделювати, планувати та програмувати власну навчальну діяльність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуляс І. А. (2015). *Емпіричне дослідження саморегуляції особистості*. Збірник наукових праць К-ПНУ ім. І. Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології. №29. С. 196–205.
2. Рочняк А. Ю. (2018). *Методи саморегуляції психічних станів як засіб корекції стану баскетболістів*. Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». №1. С. 56–62.
3. Рубинштейн С.Л. (1957). *Бытие и сознание*. М.: Изд-во АН СССР. 328 с.
4. Моросанова В.И. (2001). *Индивидуальные особенности саморегуляции и личностные защиты*. Психология психических состояний: сб. статей. Вып. 3. Казань, Набережные Челны. С. 64–84.

4. Моросанова В.И. (2001). *Индивидуальный стиль саморегуляции: феномен, структура и функции в произвольной активности человека*. М.: Наука. 192 с.
5. Bradburn N. (1969). *The structure of Psychological well-being*. Chicago Aldine Pub.Co. 320 p.
6. Diener E.(1995). *Cross-cultural correlates of life satisfaction and self-esteem*. Journal of Personality and Social Psychology. Vol 68 (4). P. 653–663.
7. Ryff C.D. (1989). *Happiness is every thing or is it? Explorations on the meaning of psychological wellbeing*. Journal of Personality and Social Psychology. Vol.57.P.1069-1081.
8. Ryff C.D. (1995). *The structure of psychological well-being revisited*. Journal of Personality and Social Psychology. Vol.69.P.719-727.

Рецензент:

Шугай М.А., канд. психол. наук,
доцент кафедри психології і педагогіки
Національного університету «Острозька академія»

Червінко Лілія Михайлівна,

*студентка IV курсу спеціальності «Психологія»
факультету політико-інформаційного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»*

ВПЛИВ КОЛЬОРОВОГО ФОНУ НА ЗАПАМ'ЯТОВУВАННЯ ВЕРБАЛЬНИХ СТИМУЛІВ

У статті проведено теоретичне та емпіричне дослідження впливу кольорового фону на продуктивність запам'ятовування вербальних стимулів. Теоретично було виявлено, що кольори по-різному впливають на особистість та її психічну діяльність. У ході проведення експериментального дослідження було отримано наступні результати: жовтий кольоровий фон найкраще впливає на запам'ятовування та відтворення вербальних стимулів; між червоним та білим кольоровим фонам не простежується статистично значимих відмінностей .

Ключові слова: *кольоровий фон, продуктивність запам'ятовування, жовтий, червоний, білий.*

The article provides a theoretical and empirical study of the effects of colored background on the performance of memorizing verbal stimuli. Theoretically, colors have different effects on one's personality and mental activity. During the experimental study, the following results were obtained: the color yellow best influences the memorization and reproduction of verbal stimuli; between red and white colors there are no statistically significant differences in memorization and reproduction.

Keywords: *colored background, productivity of memorization, yellow, red, white*

Постановка проблеми. Людина кожного дня знаходиться в середовищі будь-якому предмету властиве забарвлення, починаючи від одяжі закінчуючи рекламою на банерах, кольорова гама яких може складатися з одного або декількох відтінків. Також варто відзначити, що кольори по-різному впливають на особистість, її настрій та можуть викликати різноманітні емоційні стани.

Кольоросприйняття у сучасної людини – це доволі складний процес, який наповнений асоціаціями, уявленнями та образами які певним чином пов'язані із кольором. У

різних галузях наукових вчень дослідники виокремлюють дві складові впливу кольору: фізіологічну та психологічну.

В сучасному світі, коли все комп'ютеризовано кольори відіграють велику роль, тому що більшість інформації яку засвоює людина отримується із соціальних мереж, реклами та під час навчання. Проте можна помітити закономірність, що одні дані запам'ятовується краще, а інше ні, на це впливає багато різних факторів: вибірковість уваги, актуальність, формат в якому подається інформація, її забарвлення та ін. Виникає питання який саме вплив здійснює кольоровий фон на запам'ятовування інформації а в подальшому відтворенні.

Як відомо запам'ятовування є одним із складових процесів пам'яті, без якого не можливе успішне навчання, аналіз та синтез даних та формування інших когнітивних функцій. Саме тому, ми вирішили дослідити вплив кольору на запам'ятовування вербальних символів. Беручи до уваги всі вище описані фактори вважаємо, що дослідження впливу кольорового фону на запам'ятовування вербальних символів є актуальним у наш період часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вчені завжди намагалися пояснити зв'язок кольору із психікою людини, результати можна побачити у багатьох емпіричних та теоретичних дослідженнях. Виокремлюють дві складові впливу кольору: психологічну та фізіологічну. Ці наведенні складові є близькими до прояву різних емоційних та психологічних станів нашої пам'яті. Дослідники давно з'ясували, що кожний колір по особливому впливає на особистість [1].

Деякі властивості кольорів визначають в залежності від того в якій країні перебуває людина, також відношення до кольорів може мінятися протягом певного часу, оскільки на сприйняття кольору впливає ряд наступних факторів: стать, вік, темперамент, характер [2].

Вивченням кольорів займалися такі вчені: Л. Миронова, Б. Райт, Р. Франсе, А. Купле, Л. Рейнватер, М. Сент-Джордж, К. Ізард, завдяки їм ми краще розуміємо зв'язок забарвлення із емоційною сферою індивіда [3].

Й. Гете вивчав не лише фізичні явища, які пов'язані із кольором, а й описував вплив який вони здійснюють не лише на внутрішній світ, а й психіку. Він був перший хто запровадив психологічне та фізіологічне вчення, що стосувалося кольору. Спостереження, які він проводив протягом двадцяти років стали хорошою платформою для написання книги "Вчення про колір" (1810 р.), тривали вони ще протягом двадцяти років, поки не обірвалось життя вченого. Головне місце вивченні кольору Гете відводилось в його "емоційно-моральній" дій, також науковець запровадив нову класифікацію кольорів в основі якої лежав фізіологічний принцип [4].

Л. Урванцев у своїх роботах стверджував про наявність зв'язку між вподобаннями у кольоровій гамі та їх співвідношенням із “екстраверсією” та “нейротизмом” за роботами Айзенка.

В різних галузях властивості кольорів використовувались не однаково: у психології - задля можливості пізнання особистості та її психологічного стану (К О'Конор), в медицині - для дослідження та покращення розумових функцій, у навчанні - вивчення впливу на процеси мислення та пам'яті (Г. Фрлін, К. Ауер), у лінгвістиці - спосіб для вивчення іноземних мов (Т. Зотова) [6].

Український вчений С. Пальчевський займався проблемою впливу кольору на характер та стиль сприймання навчального матеріалу, також вивчав навіювальний ефект на свідомість та підсвідомість учнів [5].

Колірні відчуття можуть стимулювати виникнення спогадів та емоцій які пов'язані з ними, психічні стани та образи. Влив кольору на психіку людини стосується не лише емоцій та характеру ай зачіпає пізнавальні процеси такі як: пам'ять, мислення, увага.

Також було виділено ряд кольорів, які в основному використовують на практиці та здійснюють достатній вплив на сприймання навчально матеріалу, їм відповідає ряд властивостей, наприклад: жовтий - стимулює діяльність мозку та моторику; синій - пробуджує розумові функції та знімає збудження і агресію; червоний та похідні відтінки від нього - збуджують та мобілізують нервову систему; помаранчевий характеризується тим, що сприяє концентрації уваги та стимулює процес релаксації; коричневий - може викликати відчуття впевненості але може і пригнічувати [5].

Варто відмітити, що важливою ознакою інтелектуальної діяльності особистості є наявність вищої організації нервових функцій, які власне і забезпечують переробку та сприйняття інформації. Основним фактором, що відповідає за ефективність переробки та прийняття інформації, є рівень розумової працездатності, який включає в себе пам'ять та ряд інших психічних явищ.

Тому беручи до уваги тему нашого дослідження варто також розглянути теоретичний аспект, що стосується вивченню та дослідженню пам'яті. На сьогоднішній день є багато як зарубіжних так і вітчизняних науковців, які цікавились вивченням цього процесу.

Закордоном це поняття вивчали С. Стенберг, Г. Ебінгауз, П. Жане, В. Джеймс, Р. Хайдер, Л. Фестингер, У. Найссер та інші [8,9,10]. Серед вітчизняних можна виділити К. Ушинського, П. Блонського, Т. Косма, Д. Ніколенко, А. Нечаєва, Г. Костюка, А. Леонтєва, П. Зінченко, І. Пасічника, С. Максименко, Т. Лисянської [11, 12, 13]. Завдяки дослідженням вище перерахованих науковців можна зрозуміти багато процесів пам'яті,

серед яких запам'ятовування, відтворення, забування, згадування та впізнавання інформації. Проте це не єдині досягнення які було отримані завдяки роботам цих вчених також було виявлено функції пам'яті, її роль у життєдіяльності індивіда та особливості формування в процесі онтогенезу.

Мета нашої статті полягає в тому щоб експериментально з'ясувати який кольоровий фон (червоний/жовтий/білий) найкраще впливає на запам'ятовування вербальних стимулів.

Основні результати дослідження. Експериментальна вибірка складалась із 50 студентів Національного університету "Острозька академія" (27 жінок та 23 чоловіків; середній вік = 18, 88 років, SD = 0,824). Усі учасники були сформовані в одну експериментальну групу. Вибірка формувалась за допомогою тесту "Дослідження короткотривалої пам'яті" за Т. Пашуковою [13]. Попередньо було проведено тестування на 83 студентах різних спеціальностей і серед них обрано для дослідження тих в яких переважав середній рівень короткотривалої пам'яті.

Матеріали дослідження. У якості стимулів було використано 45 слів по 15 на кожний кольоровий фон, які співставлялися один з одним рандомно, додатково ще у фазі відтворення до кожного фону додавалось 15 слів для того, щоб заплутати досліджуваних. Слова які пропонувалися були апробовані та перевірені попередньо і є відповідними для запам'ятовування.

У якості стимульного матеріалу використовувалась методика "Дослідження короткотривалої пам'яті" за Т. Пашуковою [13] за допомогою якої можна визначити дуже низький, низький, середній, високий та дуже високий рівень короткотривалої пам'яті у досліджуваних.

Також до стимулів відносяться інструкції та дистрактор, які використовувалися в другому етапі дослідження та були розроблені самостійно. Дистрактор був представлений у вигляді математичних прикладів.

Експеримент був повністю комп'ютеризованим (ПЗ: E-Prime 2.0.).

Процедура дослідження. Процедура дослідження проходила у два етапи (див. Рис. 1).

На першому етапі дослідження була сформована вибірка за допомогою методики "Дослідження короткотривалої пам'яті" за Т. Пашуковою [13].

Другий етап дослідження складався із трьох фаз. На першій фазі "запам'ятовування" учасники отримали інструкцію про те, що їм буде показано червоний кольоровий фон із вербальними стимулами які вони згодом мають відтворити, під час наступної фази "дистрактор" учасники зверталися до експериментатора, він давав їм завдання – розв'язати

математичні приклади, які власне були дистрактором, після розв'язання прикладів досліджуванні переходили до наступної заключної фази "відтворення стимулів". Дистрактор використовувався для того, щоб відволікти увагу респондентів, після запам'ятовування слів, середня тривалість розв'язування прикладів тривала 6,2 хвилини. Після цього учасники отримували інструкцію, про те що їм зараз буде потрібно відтворити слова які вони запам'ятовували на червоному кольоровому фоні, якщо респондент пам'ятав слово то натискав на клавіатурі клавішу "1" і відповідно "0" коли не пам'ятав, якщо досліджуваний не натиснув за 25 секунд жодну із вище наведених клавіш програма автоматично переходила до наступного слова. Експериметатор із кожним респондентом проводив дослідження індивідуально.

Рис. 1. Поетапна процедура дослідження " Вплив кольорового фону на продуктивність відтворення вербальних стимулів "

Другий етап дослідження проводився аналогічним чином із наступними кольоровими фонами жовтим та білим. Кожному досліджуваному кольорові фони демонструвались в різному порядку, для того щоб результати були валідними та надійними.

Аналіз результатів. Усі дані оброблялися за допомогою SPSS Statistics 21.

Отримані результати обчислювалися за допомогою таких математико-статистичних критеріїв: однофакторний t-критерій Стюдента для визначення однорідності вибірки, багатофакторний дисперсійний аналіз (ANOVA) для визначення відмінностей відтворення вербальних стимулів між кольоровими фонами, t- критерій Стьюдента для парних вибірок.

Для перевірки відповідності вибірки заданому критерію, а саме переважаючому показнику середньому рівневі короткочасної пам'яті досліджуваних, нами було проведено статистичний аналіз за допомогою одновибіркового t-критерія Стьюдента. Встановлено, що група відповідає заданому критерію «8» (нижня межа високого рівня короткочасної пам'яті за тестом «Дослідження короткотривалої пам'яті» Т. Пашукова) [13], де $t(50) = 6,13$, $p = 0,001$. Отже ми можемо говорити, що наша вибірка відповідає потрібному значенню і є однорідною.

Наступним кроком була перевірка впливу кольорового фону на відтворення вербальних стимулів. Ми встановили, що продуктивність відтворення на різних кольорових фонах є статистично значимою ($F=12,44$; $p<0,001$). Додатково проведений апостеріорний критерій Тьюкі дозволив встановити, що продуктивності відтворення вербальних стимулів на червоному кольоровому фоні ($M=0,42$; $SD=0,42$) є нищою ніж на жовтому ($M=0,54$; $SD=0,49$) на рівні значимості $p=0,001$, проте на білому ($M=0,46$; $SD=0,48$) не було встановлено статистично значимих відмінностей у продуктивності відтворення на рівні значимості $p=0,87$. Також ми виявили, що продуктивність запам'ятовування на жовтому кольоровому фоні ($M=0,54$; $SD=0,49$) є вищою ніж на білому ($M=0,46$; $SD=0,48$) на рівні значимості $p=0,001$ (див. Рис 2).

Для підтвердження результатів був додатково проведений t-критерій Стьюдента для парних вибірок, за його допомогою ми виявили, що продуктивність відтворення вербальних стимулів [$t(1500)=4,69$; $p=0,001$] на жовтому кольоровому фоні ($M=0,54$; $SD=0,49$) є вищою ніж на червоному ($M=0,42$; $SD=0,49$), також продуктивність відтворення вербальних стимулів є однаковою [$t(1500)=0,55$; $p=0,6$] на червоному ($M=0,42$; $SD=0,49$) та білому ($M=0,46$; $SD=0,48$) кольорових фонах. Також ми вияснили що продуктивність відтворення [$t(1500)=3,96$; $p=0,001$] на жовтому фоні ($M=0,54$; $SD=0,49$) є вищою ніж на білому ($M=0,46$; $SD=0,48$).

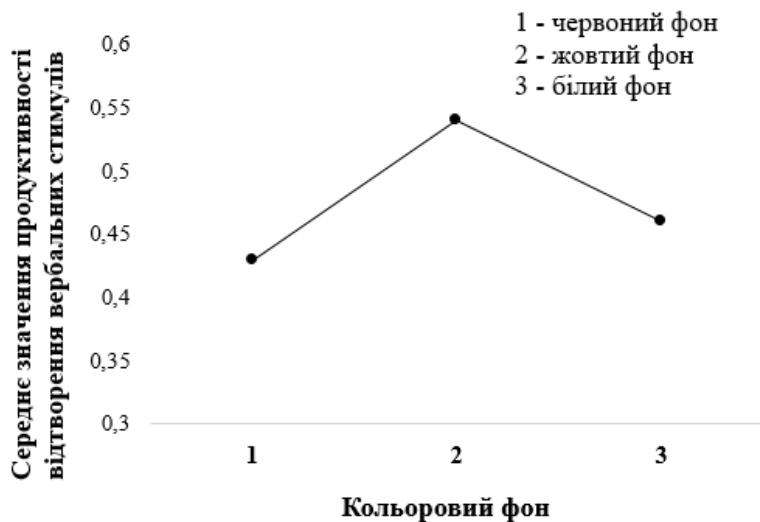

Рис 2. Графік середніх значень продуктивності відтворення вербальних стимулів на червоному та зеленому та білому кольорових фонах.

Висновок. Теоретико-емпіричне опрацювання матеріалу, що стосується впливу кольорового фону на продуктивність запам'ятовування вербальних стимулів дозволило встановити, що кольори по-різному впливають на особисті, та сприймаються по-різному. Аналізуючи результати, що були отримані в ході експериментального дослідження ми виявили, що жовтий кольоровий фон найкраще впливає на запам'ятовування вербальних стимулів порівняно із червоним та білим. Також було з'ясовано, що найменша продуктивність відтворення спостерігається на червоному кольоровому фоні. Проте те не було встановлено статистично значимих відмінностей у відтворенні символів на червоному та білому. Проведений експеримент відкриває безліч перспектив у дослідженні впливу кольору на когнітивні здібності особистості. Подальшою перспективою наших досліджень є розробка експериментального дослідження в якому будуть враховані всі види пам'яті та індивідуальні особливості сприймання інформації з урахування гендерних та статевих відмінностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кокурн О. Оптимізація адаптаційних можливостей людини психофізіологічний аспект: монографія. – Київ : Максимум, 2004. 265 с.
2. Пальчевський С. Сугестопедагогіка: новітні освітні технології. – Київ: Кондор, 2005. 352 с
3. Пашукова Т., Допіра А., Дьяконов Г. Практикум із загальної психології / За ред. Т.Пашукової. – 2-ге вид., стер. – Київ: Знання, КОО, 2006. 203 с.

4. Айсмен Л. Дао цвета. – Москва: Эксмо, 2005. 173 с.
5. Купер М. Как понимать язык цвета. – Москва: Эксмо, 2004. 144 с.
6. Макаренко Н. Психофизиологические функции человека и операторский труд. – Київ: Наук, думка, 1991. 216 с.
7. Медведев В. Психофизиологические проблемы оптимизации деятельности // Физиологические механизмы оптимизации деятельности. – Львов.: Наука, 1985. С.3-20.
8. Петренко В. Взаимосвязь эмоций и цвета // Вест. МГУ. Сер. 14. Психология. 1988. № 3. С. 70-82.
9. Сивик Л. Цветовое значение и измерения восприятия цвета: Исследование цветовых образцов // Проблема цвета в психологии; отв. ред. А. Митькин, Н. Н. Корж. Москва: Наука, 1993. С. 95–120.
10. Яньшин П. Введение в психосемантику цвета: учеб. пособие. Самара: Изд-во СамГПУ, 2001. 189 с.
11. Broadbent D. Task combination and selective intake of information // Acta Psychologica. 1982. - V. 50, № 3. P. 253-290.
12. Wood Carol A., Reeve T. Effects of response probability on advanced programming of movements // Decept. and Mot. Skiles. 1984. V58, № 2. P. 575-582.
13. Yoshimura I., Yoshifuji H., Mori K. An experimental consideration of the fatigue estimation on working posture // Japanese Journal of Physiological Anthropology. 1997. V 2(3). P. 23-30.

Рецензент:

***Шугай М.А.**, канд. психол. наук,
доцент кафедри психології і педагогіки
Національного університету «Острозька академія»*

Черуха Олександра Олександрівна,

студентка V курсу магістратури

спеціальності «Психологія»

факультету політико-інформаційного менеджменту

Національного університету «Острозька академія»

ВПЛИВ СТЕРЕОТИПІВ НА ПРОФЕСІЙНУ САМОРЕАЛІЗАЦІЮ ЖІНОК ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Статтю присвячено теоретичному дослідженню феномену стереотипу. Розкрито за допомогою вітчизняної та зарубіжної літератури проблематику гендерних стереотипів та їх вплив на самореалізацію жінки юнацького віку. Висвітлено основні дослідження проблеми гендерних стереотипів різних науковців. З'ясовано, що гендерні стереотипи ускладнюють самореалізацію юних жінок. Розглянуто розуміння гендерних стереотипів з точки зору особистісного сприйняття та їх вплив на реалізацію своїх здібностей.

Ключові слова: стереотип, гендерні стереотипи, маскуліність, фемінність, самореалізація, самоствердження, жінка, гендер.

The article is devoted to the theoretical study of the phenomenon of stereotype. The problems of gender stereotypes and their influence on the self-realization of a young woman are revealed with the help of national and foreign literature. The basic researches of the problem of gender stereotypes of different scientists are covered. It has been found that gender stereotypes complicate the self-realization of young women. The understanding of gender stereotypes in terms of personal perception and their influence on the realization of their abilities are considered.

Keywords: stereotype, gender stereotypes, masculinity, femininity, self-realization, self-affirmation, woman, gender.

Постановка проблеми:

Питання самореалізації було предметом вивчення багатьох дослідників та галузей. В якості самостійної проблеми виділилась в другій половині XIX ст. У філософській традиції її почали розглядати ще в античності через призму духовності та активності людини. Тематика розвитку здібностей людини є однією з центральних в філософії Сократа, Арістотеля та Платона. Розгляд якої, був продовжений в Новому Часі І. Кантом та Г. Гегелем.

Дослідження стереотипів, зокрема і гендерних, потрібне для того, щоб пояснити особливості розвитку і функціонування механізмів взаємодії жінки із соціальним середовищем. А також встановлення ролі стереотипів у становленні та самореалізації жінки.

Вперше поняття самореалізація застосував К. Гольдштейн. Дослідник розглядав питання самореалізації, як основний сенс та мотив її активності у чомусь. Самореалізація є діями, що задовольняють потреби людини. В нормальному середовищі, подолавши певні зовнішні труднощі, індивід, задовольнивши свою усвідомлену потребу, отримує насолоду від перемоги.

Цими зовнішніми, а також і внутрішніми труднощами виступають на шляху жінки стереотипи. Вперше поняття «стереотип» з'явилося у праці Уолтера Ліппмана «Суспільна думка» в 1922 році. Він сформулював визначення стереотипу таким чином – він являє собою спрощене, раніше визначене уявлення про щось, що не є власним досвідом людини.

Юнацький вік є періодом наймасштабніших змін та рішень, які здійснюються крізь певні труднощі. Серйозні зміни, які пов'язані зі зміною зовнішності вносять суттєві корективи в «Я-концепцію» людини. Потреба у самовираженні в майбутньому розвитку та становленні особистості стає основою для самоствердження та самореалізації, що також є визначальним у життєтворчості людини. Але вже сформовані стереотипи, які оточують особистість зовні та всередині, можуть значно послабити об'єктивне сприйняття як реальності так і себе, своїх бажань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій:

Сучасні дослідники особистісної самореалізації Г. Гандзілевська, Т. Вівчарик, Ж. Воронцова, В. Зарицька, В. Гупаловська, О. Коропецька, Н. Корчакова, А. Лісниченко, Г. Радчук визначають, що стимулює особистісний розвиток сім'я та коло спілкування особистості, а також її духовність. Саме ці складові дають особистості можливість творчо проявити себе та сформувати ціннісні та смислові орієнтації на подальше життя. Самореалізацією виступає, на думку науковців, самовизначення та самоствердження власного «Я» у приватному житті та професійній (навчальній) діяльності, коли опрідметнена творча діяльність співвідноситься з внутрішніми спрямуваннями особистості.

Радянський та російський науковець І. С. Конрозглядав самореалізацію крізь призму соціологічних проблем та вікових особливостей людини і пов'язує її зі стадією дорослості, з переходом від юності до зрілості. Він описує два різних типи «Я»: у першому випадку вчений презентує активне та творче «Я», яке втілене у діях і ставленні до навколишніх, а у другому – пасивне «Я», що усвідомлює себе іграшкою зовнішніх сил і обставин.

Проблема вивчення стереотипів також привертала увагу багатьох дослідників, зокрема, В. С. Агеєва, О. О. Бодальова, В. М. Куніциної, І. С. Кона, В. М. Панфьорова, В. Ф. Петренка та ін. В різних напрямках працювали із дослідженням феномену стереотипу і західно-європейські та американські науковці, а саме соціально-біхевіористському (У. Ліппман, Р. О'Хара), психологічному (Т. В. Адорно, М. Хоркхаймер), символічно-інтераціоналістському (Т. Шибугані, Д. К. Девіс, С. Дж. Беран).

Стереотип є усталеним знанням, яке не обов'язково повинно бути правдивим. Головне – віра, переконаність в його істинності. Він виникає за умов обмеженої інформації про об'єкт, відповідно може бути не правдивим та відігравати консервативну роль, що спотворює уявлення людей та може помітно деформувати міжособистісні відносини.

Мета статті: проаналізувати дослідження функціонування гендерних стереотипів та виокремити їх вплив на професійну самореалізацію жінок юнацького віку.

Щоб отримати відповіді на поставлені питання, доцільно буде розглянути, що являють собою поняття стереотип та самореалізація. А також, зробити аналіз наукової літератури з даної проблематики.

Основні результати дослідження:

Стереотип – це невід'ємний атрибут пізнання людиною навколишньої дійсності. Особистість стикається з інформацією кожного дня і у надзвичайно великій кількості, тому стереотипи рятують, спрощуючи її сприйняття. Для психічної регуляції людини – це є корисний інструмент захисту. Однак є й негативна сторона цього феномену, зокрема, перетворення мислення на стандартизоване, типове та банальне [5].

Деяким людям може здатися, що стереотипність мислення абсолютно їм не властива та вони добре до всіх відносяться. Однак це є загальна властивість людини, яка є в будь-якому суспільстві. Особистість засвоює соціальні, етичні та естетичні стереотипи ще з дитинства абсолютно не усвідомлюючи цього. Тому, як правило, для неї стереотипи є її власними поглядами, думками і т.д.

На думку У. Ліппмана, стереотипи виникають спонтанно задля економії уваги людини та формують новий емпіричний досвід. В більшій мірі – це неадекватне відтворення об'єктивної реальності.

Г. Таеджфел дивився на проблему стереотипів з точки зору когнітивного підходу. Він вважав, що люди легковажно оцінюють групи інших людей і роблять це стабільним уявленням, яке передають далі. Його можливо змінити лише за допомогою змін в самих міжгрупових відносинах [5].

Дослідник Т. Шибутані вважав, що стереотип є поняттям, яке користується популярністю та має на увазі приблизне угруповання людей відповідно до певної ознаки, яке підтримується суспільством. Соціальні стереотипи сформовані шляхом виокремлення найяскравіших форм поведінки чи особистісних рис, але, на його думку, залишаються лише ті, які мають найбільше відображення в реальності.

Цікавою думкою є погляд з когнітивної точки зору дослідника Л. Дуб. Він дотримується погляду, що стереотип – це такий когнітивний елемент певної установки, забобону у свідомості. Він формується досвідом особистості і за допомогою встановлених суспільних норм.

Д. Мацумото виділяє такі когнітивні складові формування стереотипів:

1. Вибіркова увага;
2. Оцінка;
3. Формування понять;
4. Категоризація;
5. Атрибуція;
6. Емоції;
7. Пам'ять.

Вітчизняна дослідниця В. М. Куніцина вважає стереотипом духовне утворення, що було сформовано у свідомості, є емоційно забарвленим та передає опис, оцінку та розпорядження [3].

Науковець Р. Мокшанцев виділяє такі властивості стереотипу:

- здатність впливати на прийняття рішень;
- автоматична підказка певних аргументів з приводу певних ситуацій;
- витіснення протилежних аргументів;
- конкретність.

Також стереотип має такі функції:

- а) підтримка ототожнення особистості і групи;
- б) виправдання негативних установок до інших груп;
- в) регулювання міжособистісних відносин;
- г) задоволення власної агресивності;
- д) спосіб зняття психологічної напруги.

Причини довіри до стереотипів:

- 1) обмеженість в часі;
- 2) високий рівень зайнятості;

- 3) втома;
- 4) емоційне збудження;
- 5) юний вік (через обмежений досвід).

Не менш важливими є теорії загальновідомих дослідників психології, чії роботи непрямым чином мають значення до цієї теми. Однією із таких теорій є теорія ролей. На думку, Дж. Міда, Я. Морено, Р. Лінтон, кожен має в собі цілу сукупність різноманітних ролей. Тому, відповідно, кожна роль містить певний набір особливих рис та поведінкових паттернів. Згідно із даною теорією, індивід засвоює знання, права, обов'язки та поведінку певної статі. І звичайно, що в умовах взаємодії, особистість робить висновки про іншу людину чи групу відповідно до набутих знань, адже має уявлення яким чином має поводитись особа.

Також відомою є теорія соціальних ролей ЕллісГлі. Вона вважає, що для того, щоб суспільство прийняло людину, чоловік та жінка повинні відповідати ролі, яку поклало на них суспільство. Тобто відповідати стереотипам та своїй гендерній ролі [6].

Такі науковці як А. Адлер, Е. Фромм, К. Хорні вважають, що процеси стереотипізації дуже тісно пов'язані із персоніфікацією. Персоніфікація є індивідуальним образом самого себе, який складається із сукупності почуттів, стосунків, різноманітних уявлень, які були сформовані її минулим досвідом, що сформований задоволенням певних потреб.

Однак, за Е. Фроммом, розвиток спонтанної творчості та таких характеристик в собі як працьовитість, чесність, незалежність дає можливість особистості реалізувати свою потребу у самовираженні та самореалізації [9, 47].

Самореалізація особистості в концепції гуманістичного психоаналізу К. Хорні є подоланням внутрішнього конфлікту та повернення до душевної гармонії, але не лише через усвідомлення суперечливих чинників свого існування, а й через почуття. Самореалізація здійснюється через вільне волевиявлення особистості у процесі її самоствердження в певних соціокультурних умовах у процесі її життєдіяльності.

Згідно ж з індивідуальною теорією особистості А. Адлера, самореалізація – це процес формування людиною свого стилю життя під впливом творчих здібностей, які роблять її вільною у своєму самовизначенні.

Аж до 1960-х психічні та поведінкові властивості чоловіків та жінок іменувалися статевими відмінностями. Поняття гендеру увів американський психоаналітик Роберт Столлер [3].

Гендер є соціокультурною, символічною конструкцією статі, що покликане визначати конкретний асоціативний зв'язок, забезпечувати повноцінну комунікацію та підтримувати соціальний порядок. Іншими словами, гендер – це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та стосунків жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їх статі [7].

Соціалізація формує гендерні відмінності, навчаючи ролям жінки та чоловіка починаючи з народження і до статево-зрілого віку. Усвідомлення цих відмінностей приходить до особи з двох річного віку. І підкріплюється школою, однолітками та сім'єю.

3. Фройд взагалі зазначав, що жінки просто мають слабший соціальний інтерес і меншу здатність до сублімації своїх інстинктів на відміну від чоловіків. Справжню жіночність, на думку науковця, розкриває бажання жінки бути коханою і народити сина. На противагу цьому А. Адлер доводить, що жінки проявляють свій соціальний інтерес через толерантність до різних точок зору та турботу про потреби і почуття інших.

Дослідженням гендерних стереотипів займалися такі вчені як Ю.Е. Альошина, Т. С. Баранова, С. Бем, Г. Таеджфел, Ю. Левада та ін. Початок подібного роду досліджень припадає на 1970-ті. Перші з них доводили, що згідно з гендерними стереотипами, чоловіки вважаються більш компетентними, кращими професіоналами, а їх успіхи в кар'єрі є наслідком хорошої підготовки. Однак, успішні жінки, на думку опитаних, досягли його випадково.

Дослідниця С. Бем сконструювала методіку для діагностики психологічної статі, яка показує ступінь андрогінності, маскулітності та фемінності особистості [8].

Вчені виділяють три групи гендерних стереотипів:

- 1) Формує уявлення про різні психологічні риси та якості у чоловіків та жінок;
- 2) Закріплює професійні ролі чоловіків та жінок;
- 3) Встановлює стандартизовані уявлення про зміст праці чоловіків та жінок.

Перший тип формує уявлення, що жіночими рисами є: пасивна, підпорядковується, ірраціональна, не критична, чутлива, емоційна, довірлива, а чоловічими – успішність, амбіційність, активність, стриманість, холоднокрівність, раціональність.

Другий тип має на увазі встановлення сімейних та професійних ролей відповідно до статі. Жінка є матір'ю та хазяйкою, а чоловік самореалізується в професії. Це нівелює роль батька та обмежує жінку в реалізації своїх внутрішніх потенцій.

Третій ставить жінку в позицію лише обслуговуючого персоналу, підпорядкуванні, а чоловік зобов'язаний бути лідером, який має змогу творчо проявити себе.

Найпоширенішими видами прояву гендерних стереотипів:

- сексизм – це упереджена думка про певний гендер, який супроводжується дискримінацією;
- фейсизм – це різна ступінь зображення обличчя та тіла чоловіків та жінок;
- гендерна сегрегація – це переважаючий вибір різних видів діяльності та спілкування, який підкреслює гендерні розбіжності та формує певне зневажливе відношення до протилежного гендеру.

Науковці Вільямс, Бест, Хоффман, Херст та Іглі наполягають на думці, що гендерні стереотипи виникають на базі гендерних ролей, що виступають ідеалом поведінки для жінок та чоловіків. Це відбувається на основі гендерних схем. Вони є когнітивними категоріями гендера, які керують та аналізують інформацію, яка надходить, з точки зору співвідношення з уже наявними уявленнями про гендер [4].

Дуже цікавою є дослідження про формування цих уявлень. Вже зрозуміло, що вони закладаються в дитинстві. Однак, яким чином? Кондрі та Росс виявили, що відношення батьків до хлопчиків та дівчаток відрізняється. Мама з татом мають різне відношення до певних якостей та поведінки своїх дітей через приналежність їх до певного гендеру. Через підтримку та заборони закладаються «правильні» та «відповідні» до статі дитини риси. Таким чином батьки формують гендерну ідентичність.

Дослідник Шон Берн виділяє три типи відношень людей до гендерних норм:

1. Поступливість;
2. Схвалення;
3. Ідентифікація (повторення) [6].

В сучасному світі вже є безліч жінок, які успішні, займаються власною справою, творчо реалізують себе. Однак, і досі невідповідність суспільним уявленням жорстко засуджується, що і травмує особистість. Тому, зрозуміло, що для юних жінок вибір професії, майбутнього є не простим, адже дуже часто їх мрії, бажання не підтримуються близькими для них людьми. Це змушує сумніватися в доцільності цього вибору, а, отже, і власної самореалізації.

Так, дослідниця Голдберг виявила, що самі жінки (студентки) мають в собі стереотипізоване уявлення про жінок в науці. Згідно з її дослідженнями, студентки більше оцінили статті, які написали чоловіки, ніж жінки.

Це підтверджує і дослідницька робота бізнес-школи Колумбійського університету. Дослідники описали своїм студентам вигаданого підприємця. Одній групі вони назвали його Говард, а іншій – Гайді. Всі інші характеристики (амбітність, успішність і т.д.) були однаковими, однак реакції студентів ні. З такою людиною як Говард усім хотілось працювати, а Гайді назвали непривабливою та егоїстичною [1].

Також під сумнівом залишається компетентність жінки в професії. Це відчула на собі і Гіллари Клінтон. На саміті «Жінки світу» в Нью-Йорку вона поділилась своїм досвідом щодо сприйняття амбітності у жінок. Вона зазначила, що як державна секретарка США мала високий рівень підтримки, але щойно оголосила намір стати президенткою, як він одразу знизився. Адаже одна справа секретарка і зовсім інше – жінка-лідер.

Саме тому стереотипи ніби мимоволі обмежують у самореалізації мільйони дівчат. Ще з початкової школи їх вчать бути хорошими дівчатками. Дослідження показують, що вчителі початкової школи ставляться до хлопчиків та дівчаток по-різному. Дівчат хвалять за акуратність, слухняність та спокій, а хлопчиків за активність та власну думку.

Також цікавими є результати компанії Hewlett-Packard, яка вирішила залучити більше жінок на керівні посади. Виявилось, що жінки частіше подадуть заяву на підвищення лише за умови, що підходять по всім параметрам. В той час чоловіки впевнено залишать заявку, якщо відповідають лише 60 % вимог [1].

Тобто, страх, невпевненість та гендерні стереотипи настільки міцно та глибоко містяться всередині жінки, що навіть коли є вибір реалізація чи ні, то швидше відповідь буде негативна.

Експериментальне дослідження Хагена та Кана з'ясувало, як середовище сприймає компетентну жінку [3]. Вони отримали такі результати:

- 1) чоловіки та жінки прагнуть усунути компетентну жінку зі своєї групи;
- 2) чоловіки надають перевагу компетентним жінкам лише у вільний від роботи час;
- 3) чоловіки з консервативними установками виключали зі своєї групи компетентних жінок в умовах конкуренції, однак, були готові висунути в лідери жінок не компетентних;
- 4) ліберальні чоловіки менше виключали компетентних жінок, але не підтримували їх загалом.

Тому сучасна дослідниця Т. П. Вівчарик поєднавши глибинно-психологічний та діяльнісний підходи розробила та обґрунтувала структурно-функціональну модель самореалізації особистості жінки:

I. Самоідентифікація, що включає в себе вміння поєднувати, диференціювати і визначати пріоритети серед численних видів діяльності, знайдення способу діяльності, який не суперечить жіночій сутності та побудова власної ієрархії потреб і цінностей, продиктованих Самістю, та здійснення відповідно до цієї ієрархії життєвої концепції;

II. Індивідуалізація, що включає в себе абсолютну інтеграцію особистості;

III. Опредметнення, що включає в себе реалізацію себе у зовнішньому світі через професійну діяльність, яка сприяє розвитку своїх здібностей та самоствердженню [9, 35].

Багато юних молодих людей люблять комікси та зняті за ними фільми, тому важливим є вплив, який вони здійснюють на погляди молоді. С. Брабанд та Л. Муні проаналізували статево-рольові стереотипи в недільних коміксах і порівняли результати з тими, що отримали десять років назад. Результатом стало продовження зображення активних та діяльнісних чоловіків, а жінки залишаються їх помічницями, які споглядають за розвитком подій. Картина через десять років аналогічна попередній.

Стать також вважається первинною ознакою, яку сприймає людина. Будь-яка дитина чи дорослий одразу не усвідомлено відносять незнайомця до певної категорії чоловік чи жінка. Навіть тоді, коли ця класифікація не має інформаційного потенціалу. Це сприяє формуванню та збереженню стереотипів і посилює прірву з так званих «відмінностей» [2].

Гендерні стереотипи у свідомості жінки відображені в оцінці виконаних завдань жінкою та чоловіком. Асертивність та працездатність розглядається як показник більшої активності у чоловіків, а теплота та турбота як ознаки спільних жіночих рис.

В зв'язку з цим дійсно можна помітити відмінності у життєвих виборах, самореалізації жінок та чоловіків. Дані соціальних обстежень та переписів показують, що в 30 індустріальних країнах існує чітка сегрегація за статтю і професійними ролями. В таких професіях як медсестра переважають жінки, в той час як правоохоронних органах домінують чоловіки.

Ще одним прикладом виступає те, що жінки в різних країнах та культурах витрачають більше часу на домашню діяльність, ніж чоловіки, незалежно від їх трудового статусу. Це доводить Bur. Labor. Stat., за їх даними у 2015 в США спостерігалась середня різниця 50 хвилин на день у витраченому на роботу між чоловіками та жінками, які проживають у парі [2].

В навчальному середовищі гендерні стереотипи впливають таким чином, що жінки в усіх галузях науки вважаються менш талановитими, ніж їх колеги – чоловіки, згідно з Leaslie. Експериментальні дослідження Moss-Racusin в 2012 році виявили, що однакове

резюме та заявка сприймаються різними за ступенями компетентності, а також відрізняються кількостями пропозицій роботи в залежності від того Джон це чи Дженіфер.

Greenwald, Ванaji у 1995 отримали такі результати у комп'ютерезованих завданнях на час реакції людей, що їм простіше пов'язати імена та обличчя жінок із різними аспектами сімейного життя, а чоловіків із професійною кар'єрою.

Висновки. Отже, стереотипи спрощують та утруднюють життя багатьох людей. У контексті даної теми була розглянута певна їх частина. Жінки, загалом, є заручниками наявних гендерних стереотипів. Вирощені в стереотипах, жінки юнацького віку повинні робити свій перший професійний вибір в умовах внутрішніх та зовнішніх обмежень, що проявляються в гендерних стереотипах. Однак, в той же час, і має місце непереборна потреба в самовираженні, розвитку та потенційно самореалізації.

Стереотип допомагає людині впоратися з великим об'ємом інформації, але інша його сторона – утруднення креативного мислення. Усвідомлення створених соціумом гендерних відмінностей настає приблизно з двох річного віку. Однією з причин довіри до стереотипів є в тому числі і юний вік в зв'язку з обмеженим досвідом. Тому, здійснюючи перший професійний вибір, становище жінки є непростим.

Гендерні стереотипи формують уявлення про різні психологічні риси та якості, відмінності у змісті праці у чоловіків та жінок, а також закріплюють певні професійні ролі чоловіків та жінок.

Різноманітні дослідження доводять, що жінки (студентки) не лише підкоряються зовнішнім стереотипним уявленням, але й самі сумніваються у власних можливостях. Вони залишають під сумнівом можливість бути компетентною у професії жінкою. З цим стикалась навіть Гіллари Клінтон.

Причини цього стають зрозумілими за допомогою експериментального дослідження Хагена та Кана. Адже середовище намагається в більшості усунути компетентну жінку, тому що вона не відповідає своїй гендерній ролі, а значить стереотипу.

Людям простіше уявити жінку в родинному колі і саме спонукати її до шлюбу, ніж проявляти свою амбіційність та досягати успіху у професії. У цьому і полягає складність у самореалізації жінки в юнацькому віці. Адже фактично вона виросла в суспільстві та родині, які не підтримували проявів її здібностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаузер Ф. Міф про милу дівчинку. Як побудувати казкову кар'єру і не перетворитися на чудовисько. Х.: Віват, 2019. 224 с.

2. Еллемерс Н. «Гендерні стереотипи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<https://www.annualreviews.org/doi/full/10.1146/annurev-psych-122216-011719>
3. Карпова Э. «Влияние гендерных стереотипов на восприятие в современном обществе» [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<https://psyfactor.org/lib/stereotype13.htm>
4. Ковалева В. В., Кадацких И. Ю. «Особенности гендерных стереотипов студенческой молодежи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-gendernyh-stereotipov-studencheskoy-molodyozhi/viewer>
5. Самкова О. М. «Соціальні стереотипи та стереотипізація: аналіз сучасних теоретичних підходів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/nvkhp_2013_1_21.pdf
6. Сизоненко А. В. «Психологічні особливості гендерних стереотипів особистості» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journals.uran.ua/index.php/2227-6246/article/view/157899>
7. Словник гендерних термінів / [авт.-уклад Шевченко З. В.]. – Черкаси: видавець Чабаненко Ю., 2016. – [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <http://a-z-gender.net/ua/%D2%91ender.html>
8. Содержание и функции полоролевых стереотипов (обзор исследований) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://psyfactor.org/lib/stereotype12.htm>
9. Шестопа І. А. Психологічні особливості професійної самореалізації жінок у зрілому віці: дис. асп.: 19.00.07/ Шестопа Іванна Анатоліївна. – Рівне, 2017. – 201 с.

Рецензент:

Шестопа І. А., канд. психол. наук,
викладач кафедри психології і педагогіки
Національного університету «Острозька академія»

01. 814:316.346.2-055.2 УДК

Черуха Олександра Олександрівна,

студентка V курсу магістратури

спеціальності «Психологія»

факультету політико-інформаційного менеджменту

Національного університету «Острозька академія»

ПОНЯТТЯ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ЖІНОК ЮНАЦЬКОГО ВІКУ У РУСЛІ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Статтю присвячено теоретичному дослідженню самореалізації у вітчизняній та зарубіжній літературі для розкриття проблеми в самореалізації жінки юнацького віку. Висвітлено основні підходи до проблеми самореалізації різних науковців. З'ясовано, що гендерні стереотипи ускладнюють самореалізацію юних жінок. Раннє заміжжя та сім'я мають найбільший вплив на розкриття можливих потенцій особистості. Зарубіжні та українські жінки юнацького віку відрізняються плануванням майбутньої кар'єри.

Ключові слова: самореалізація, самоствердження, жінка, гендер.

The article is devoted to the theoretical study of self-realization in domestic and foreign literature in order to reveal problems in the self-realization activity of the youth. The basic approaches to the problem of self-realization of different scientists are explained. It has been concluded that gender stereotypes impede the self-realization of young women. Early marriages and families have the greatest influence on unlocking the potential for personality. Foreign and Ukrainian young women are different in their career plans.

Keywords: self-realization, self-affirmation, woman, gender.

Постановка проблеми. Питання самореалізації було предметом вивчення багатьох дослідників та галузей. В якості самостійної проблеми виділилась в другій половині XIX ст.

У філософській традиції її почали розглядати ще в античності через призму духовності та активності людини. Тематика розвитку здібностей людини є однією з

центральных в філософії Сократа, Арістотеля та Платона. Розгляд якої, був продовжений в Новому Часі І. Кантом та Г. Гегелем.

Вперше поняття самореалізація застосував К. Гольдштейн. Дослідник розглядав питання самореалізації, як основний сенс та мотив її активності у чомусь. Самореалізація є діями, що задовольняють потреби людини. В нормальному середовищі подолавши певні зовнішні труднощі, індивід, задовольнивши свою усвідомлену потребу, отримує насолоду від перемоги.

Однак мало уваги приділено дослідниками темі самореалізації в юнацькому віці. Юнацький вік є періодом наймасштабніших змін та рішень, які здійснюються крізь певні труднощі. Серйозні зміни, які пов'язані зі зміною зовнішності вносять суттєві корективи в «Я-концепцію» людини. Потреба у самовираженні в майбутньому розвитку та становленні особистості стає основою для самоствердження та самореалізації, що також є визначальним у життєтворчості людини.

Ще менш дослідженою є тема самореалізації жінки, дівчини в юнацькому віці. Тема є актуальною, адже сьогодні світ дає більші можливості молодим дівчатам до самореалізації, а юнацький вік – це період вибору та становлення особистості на шляху до нових та глобальних змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідники особистісної самореалізації Г. Гандзілевська, Т. Вівчарик, Ж. Воронцова, В. Зарицька, В. Гупаловська, О. Коропецька, Н. Корчакова, А. Лісниченко, Г. Радчук визначають, що стимулює особистісний розвиток сім'я та коло спілкування особистості, а також її духовність. Саме ці складові дають особистості можливість творчо проявити себе та сформувати ціннісні та смислові орієнтації на подальше життя. Самореалізацією виступає, на думку науковців, самовизначення та самоствердження власного «Я» у приватному житті та професійній (навчальній) діяльності, коли опрідметнена творча діяльність співвідноситься з внутрішніми спрямуваннями особистості.

На сьогоднішній день було сформовано різні теоретичні підходи згаданих вище дослідників щодо визначення рівні самореалізації. Т. Вівчарик відносить сюди самоідентифікацію, індивідуацію та опрідметнення. На думку Ж. Воронцової етапами самореалізації виступають самоактуалізація, самопізнання, саморозвиток та самовиховання. М. Боднар, Г. Гандзілевська, та В. Зарицька визначають такі рівні самореалізації як самоактуалізація, самовизначення та самопрезентація студентської молоді. Цікавим є підхід В. Гупаловської, яка вважає, що процес кристалізації особистісної сутності, а потім розгортання внутрішньої сутності і зрештою

опредметнення сутнісних сил індивіда є самореалізацією індивіда. О. Коропецька у своєму підході використовує такі рівні як психологічний детермінант та засоби і умови самореалізації.

Радянський та російський науковець І. С. Кон розглядає самореалізацію крізь призму соціологічних проблем та вікових особливостей людини і пов'язує її зі стадією дорослості, з переходом від юності до зрілості. Він описує два різних типи «Я»: у першому випадку вчений презентує активне та творче «Я», яке втілене у діях і ставленні до навколишніх, а у другому – пасивне «Я», що усвідомлює себе іграшкою зовнішніх сил і обставин.

Також проблематика самореалізації хвилює і такого сучасного українського дослідника як Л. В. Сохань. Вона із командою дослідників бачить цю проблему у світлі життєвого шляху особистості і визначає як «свідоме, цілеспрямоване опредметнення людиною своїх сутнісних сил, коли ціль не просто нав'язана ззовні, а є внутрішньою детермінантою діяльності особистості» [8]. Для повної самореалізації особистість повинна осмислено будувати свій життєвий шлях та досягати власних життєвих цілей згідно з реалізацією своєї ціннісно-сислової складової.

Мета статті. Аналіз підходів вітчизняних та зарубіжних дослідників до поняття самореалізації жінок юнацького віку.

Основні результати дослідження. Особливою популярністю дослідження самореалізації користуються у представників гуманістичної психології. На думку вчених, самореалізація є природною здатністю людини до розвитку та творчості, що постійно рухає її у напрямку особистісного росту. Е. Фромм визначає самореалізацію як практичний процес, який втілюється завдяки різноманітним формам людської діяльності, через адекватний взаємообмін сутнісними силами з іншими, передбачає потребу особистості в самосвідомості, самооцінці [6].

Розвиток спонтанної творчості та таких характеристик в собі як працьовитість, чесність, незалежність дає можливість особистості реалізувати свою потребу у самовираженні та самореалізації. Потреба у самореалізації особистості є проблемою екзистенціальною, тобто незмінним психічним станом, і тільки способи її здійснення можуть бути змінені умовами навколишнього соціокультурного середовища. Тому самореалізація особистості може проявитися як в творчості, так і в руйнуванні, як в доброму, так і злому.

Самореалізація особистості в концепції гуманістичного психоаналізу К. Хорні є подоланням внутрішнього конфлікту та повернення до душевної гармонії, але не лише

через усвідомлення суперечливих чинників свого існування, а й через почуття. Самореалізація здійснюється через вільне волевиявлення особистості у процесі її самоствердження в певних соціокультурних умовах у процесі її життєдіяльності [1].

Всесвітньо відомий психоаналітик Зігмунд Фройд вбачав в потребі в самореалізації переважаючі інстинкти індивіда. Самореалізація, на його думку, розміщується в несвідомому пласті людської психіки і виявляється в «прагненні до задоволення», яке притаманне кожній людині від самого народження.

Аналітична психологія К. Юнга розглядає ж самореалізацію як підсумок здійснення індивідуації як процесу «становлення себе», який передбачає потребу бути собою, єдиною, однорідною істотою. Індивідуація – це процес розвитку цілісної особистості, який не може відбуватися у стані ізоляції та передбачає певний рівень опозиції по відношенню до соціальних норм. Може проявлятися якраз таки у підлітковому та юнацькому віці. Сутність цього процесу заключається в тому, що Самість повинна позбавитись від всього помилкового, що є в Персоні, та перебороти те, що силою нав'язано архетипами. Індивідуація, за науковцем, це розкриття початкової вродженої недиференційованої цілісності. Для цього необхідно, щоб різні системи особистості диференціювалися і повністю розвинулися [8].

Коли ж внутрішнє різноманіття досягнуто, то диференційовані системи інтегруються за допомогою трансцендентної функції, яка наділена властивістю поєднувати протилежні тенденції та діяти в напрямку ідеальної цілі – самореалізації.

Згідно з індивідуальною теорією особистості А. Адлера, самореалізація – це процес формування людиною свого стилю життя під впливом творчих здібностей, які роблять її вільною у своєму самовизначенні.

З точки зору диспозиціональної теорії особистості Гордона Олпорта, самореалізація є процесом актуалізації потенцій організму, а саме індивідуальних рис (диспозицій) особистості.

Екзистенціальний аналіз Віктора Франкла підходить до проблеми визначення самореалізації в дечому подібно до сучасних дослідників, а саме бачить її в контексті сенсу. Самореалізація – це «ненавмисний наслідок інтенціональності людського життя», результат здійснення сенсу. Однак, В. Франкл не вважав самоактуалізацію метою життя людини як сама по собі. На його думку, особистість сама несе відповідальність за своє життя. Також саме для повноцінної особистості характерне прагнення до відкриття сенсу життя та його активне відстоювання [1].

Феноменологічна концепція Карла Роджерса та гуманістична психологія та А. Х. Маслоу розглядали самоактуалізацію досить подібним чином. Узагальнено це можна виразити в такому визначенні як самоактуалізація – це прагнення до використання своїх талантів, здібностей, можливостей, щоб найбільш повно проявити та розвинути їх і стати тим, ким вона може стати.

А. Маслоу досліджував явище самореалізації (самоактуалізації) на основі синтезу різних теоретичних напрямків у філософії, соціології, психології та інших науках. На його думку, кожна особистість має вроджену потребу в самореалізації та максимальному розкритті власного потенціалу.

В ієрархії потреб науковця, самореалізація відноситься до вищих якісних характеристик потреб людини. Вона є безперервною соціальною цінністю, яка створюється у процесі будь-якої діяльності особистості, а також спричиняє активність та визначає види діяльності в яких особистість буде задіяна. Згідно з законами цієї ієрархії задоволення вищих потреб можливе та актуальне лише тоді, коли задоволені потреби нижчого характеру [3].

К. Роджерс визначає прагнення до самореалізації як суб'єктну характеристику особистості, що передбачає поступову і безперервну реалізацію своїх внутрішніх потенцій та їх розгортання протягом життя, а також потяг людини до нових вражень заради них самих (а не задля задоволення потреб). Феномен самореалізації є вродженою якістю людини, на думку науковця, а також центром, який формує усі інші прагнення особистості.

Він проводить паралель із рослинами, а точніше із насінням, яке містить в собі задатки повноцінного дерева. Так відбувається і з людиною, коли вона самоактуалізується, то реалізує цілий комплекс вроджених задатків та потенцій.

Курт Левін, який є автором теорії психологічного поля, вважав, що поведінка людини визначається цілісним поєднанням життєвого простору людини, балансом між потребами організму та об'єктами зовнішнього середовища. На відміну від ситуативної поведінки, самореалізація особистості виступає цілеспрямованою, «особистісною» дією, яка включає здатність протистояти «силам поля», діяти не під їх впливом, а згідно з власними цілями, світоглядом та задумом.

Процес самореалізації, за Фредеріком Перлзом, є розширенням зон самосвідомості. Головний чинник, що перешкоджає самореалізації – це уникання самоусвідомлення. Люди створюють власні світи, а для кожного світ існує через його

розкриття, тому уникаючи самоусвідомлення людина також втікає і від особистісної реалізації.

Отже, на думку зарубіжних науковців, самореалізація є вродженою характеристикою людини, яка досягається лише при задоволенні нижчих потреб, самоусвідомленні та розвитку власного потенціалу в певних соціокультурних умовах. Вона може вважатися повною, якщо здійснюється вільно, згідно зі своїми цілями.

Вітчизняна гуманітарна наука досліджувала самореалізацію особистості як соціальний процес. Узагальнено її можна представити в трьох підходах:

а) соціально-психологічний;

Представники - Л. В. Сохань, В. О. Тихонович, І. О. Мартинюк, В. Н. Маркін та інші. Самореалізація виступає вищою метою особистості, яка прагне до соціальної перебудови всього суспільства.

б) соціально-культурологічний;

Представники - Т. А. Ветошкіна, Н. В. Кленова, Л. Н. Коган, Н. І. Шаталова та інші. Самореалізація – це активатор потенціалу людини, який виявляється у практичній діяльності як спосіб самовираження індивідуальності.

в) філософсько-культурологічний.

Представники - І. Ф. Ісаєв, В. І. Муляр, М. І. Ситнікова та інші. Самореалізація є усвідомлений і цілеспрямований процес, який опредметнює сутність людини та втілюється в індивідуальному волевиявленні особистості, що проявляється в її діяльності [1].

Важливим є також погляд українських вчених на самореалізацію як на життєтворчість. Такі дослідники як Л. Ф. Бурлачук, Є. І. Головаха, О. Ю. Коржова, О. О. Кронік, Л. В. Сохань, розглядали життя як взаємозв'язок подій і переживань суб'єкта. О. Ю. Коржова в свою чергу запропонувала концепцію людини як суб'єкта життєдіяльності. В ній людина є активним учасником або творцем власної дійсності. Така активність відповідно до концепції є життєтворчістю.

Також проблема самореалізації зачепила і науковців з психолого-педагогічної точки зору. Л. І. Божович, М. Р. Гінзбург, І. С. Кон, Г. П. Ніков, В. М. Оржехівська, А. В. Петровський, С. Л. Рубінштейн, Б. Г. Ананьєв, Л. І. Анциферова, В. Ф. Сафін, П. П. Соболь досліджували самовизначення особистості. К. О. Абульханова-Славська, А. В. Меренков прагнули досягнути проблему самовираження. А такі дослідники як С. Л. Березін, О. Г. Мисливченко, Є. П. Нікітін, Л. А. Петровська, Н. Є. Харламенкова,

Н. Ф. Цибра цікавило самоствердження людини. Вони вивчали певні аспекти самореалізації особистості в умовах сучасної школи та суспільства [4].

Розглянемо декілька визначень самореалізації цих науковців. Зокрема, В.Ф. Сафін вбачав у самореалізації свідомий та вольовий прояв значимих сил у процесі досягнення важливих для особи цілей і завдань. П. П. Соболев вважав, що самореалізація – це сторона «життєвідношень у тому числі й життєдіяльності, яка немов би перевертає зв'язок опредметнення й розпредметнення: реалізуючи себе в предметі (опредмечуючи), індивід реалізує себе (розпредмечує)». У той час, як А. В. Меренков зводив самореалізацію лише до результату взаємодії об'єктивних умов та суб'єктивних чинників на діяльність особистості.

На думку А. В. Петровського, феномен самореалізації є внутрішньою необхідністю цілеспрямованих дій. Дії згідно з ситуацією дають можливість людині усвідомлено подолати труднощі та особистісно зрости. Ситуацією є не лише складний період в зовнішньому світі, а й внутрішній. Задля вирішення цієї проблеми особа повинна проявити надситуативну активність, що відбувається через призму оновлених вимог до себе [1].

В цьому контексті варто розглянути два шляхи самоствердження людини:

1. Культуралізація – це предметно-перетворююча діяльність, що проявляється у створенні об'єктів матеріальної та духовної культури;
2. Персоналізація, тобто, віднаходження сутності власного «Я» та відображення себе в інших (відображена суб'єктність за А. В. Петровським).

В цей час К. О. Абульханова-Славська, Л. І. Анциферова та С. Л. Рубінштейн вважають, що самореалізація – це реалізація життєвих цілей за допомогою діяльності. Встановлення та утримання будь-яких цілей, на їх думку, дає можливість особистості змінюватись та забезпечує їй вищу форму розвитку та творчості [8].

С. Л. Рубінштейн і Б. Г. Ананьєв створили концепцію становлення особистості. Сутність її в ідеї про індивідуально активну людину, яка сама створює умови свого життя та формує своє ставлення до нього. Важливими показниками особистісного росту – це вміння організувати та планувати власне життя. Певні життєві обставини та умови вимагають від людини певних рішень та є свого роду її життєвими завданнями. Ставлення до життя людиною складається із світосприймання, світогляду та проявляється в діяльності та поставленні мети.

Л. І. Анциферова вважає, що в основі психічного життя людини лежить її споконвічне бажання вийти за досягнуті межі, досягти більшого ніж її попередники. Рівень самореалізації пропорційно дорівнює рівню її домагань.

Цікавою є розкриття проблеми самореалізації Т. Титаренко. Вона вбачає самореалізацію в найбільш повній реалізації своїх можливостей, талантів, нахилів та розкриття власного потенціалу, котра відбувається шляхом включення людини у різні соціальні структури. Великий вплив різноманітнічності у багатьох сферах життєдіяльності протягом життя особистості. Вченатакож зазначає, що різноманітні наші потенції реалізуються лише частково, адже їх надзвичайно велика кількість. Авторка також підкріплює здобутки А. Маслоу про те, що самореалізація особистості є складним процесом і не завжди особистість може реалізувати певні свої потенції через брак необхідних характеристик для реалізації

Самореалізацію також розглянув В. Роменець в контексті «вчинкового підходу». На думку вченого, ані вчинок, ані самореалізацію не можна розглядати як дискретні акти, адже людина не у повсякденному житті, а у результаті деякої ситуації виконує певний акт або діяльність, тобто ситуативно самореалізується, щоб згодом повернутися до буденних справ.

Вітчизняний дослідник І. Красношок дотримується думки, що в процесі самореалізації особистість усвідомлює свій потенціал та цілі, що включає її активність в певному напрямку задля перетворення свого досвіду в реальну дійсність [3].

На думку дослідниці О. Румянцевої, самореалізація є основним життєвим процесом особистості. В ньому людина розкриває свій потенціал, реалізуючи свої цілі. Основним внутрішнім критерієм самореалізації є активність особистості задля реалізації своїх життєвих прагнень.

Л. Коростильова запропонувала структурно-функціональну модель самореалізації. Дослідниця виділяє три блоки: «хочу», «можу», «потрібно». За допомогою вірного співвідношення вони стають основою успішної самореалізації. Блок «хочу» - це бажання, інтереси та прагнення людини, що спонукають її до активності. Це показує їй можливості, які дасть їй успішна самореалізація. Блок «можу» – це про пізнання себе, свого потенціалу та адекватної самооцінки. Останній блок «потрібно» змушує людину самоорганізовуватись. Він про свободи та контроль себе задля головної мети. Також блок визначає соціальний запит особистості [1].

Отже, вітчизняні дослідники розглядали феномен самореалізації в контексті життєтворчості людини. Самореалізація виступає усвідомленим та цілеспрямованим

процесом, а також результатом взаємодії об'єктивних умов та суб'єктивних чинників, що здійснюють прямий вплив на діяльність особистості. Людина є творцем власного життя, тому вміє організовувати та планувати власне життя. Вона реалізує себе згідно до своїх життєвих цілей, що дає можливість особистості змінюватись та забезпечує їй вищу форму розвитку та творчості. Рівень самореалізації пропорційно дорівнює рівню її домагань.

Вітчизняні та зарубіжні дослідники дещо по-різному бачили самореалізацію людини. Причиною цього міг виступати різний менталітет суспільств, в яких досліджувалась самореалізація. Загалом, концепції науковців не суперечать одна одній, але акценти розміщені інакше. У вітчизняних авторів більше проглядається вольовий контекст в процесі самореалізації.

Питання гендеру цікавило багатьох вчених, зокрема, таких як Є.П. Ільїн, Ш.Берн, Є.Ніколаєва, С. Бем. Вони досліджували соціальну природу гендеру, підпорядкування гендерним нормам, психофізіологічну детермінацію гендерних відмінностей та заклали теорію гендерних схем.

Гендер є соціокультурною, символічною конструкцією статі, що покликане визначати конкретний асоціативний зв'язок, забезпечувати повноцінну комунікацію та підтримувати соціальний порядок. Іншими словами, гендер – це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та стосунків жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їх статі [7].

Гендерні стереотипи перешкоджають жінкам самореалізуватись. З. Фройд взагалі зазначав, що жінки просто мають слабший соціальний інтерес і меншу здатність до сублимації своїх інстинктів на відміну від чоловіків. Справжню жіночність, на думку науковця, розкриває бажання жінки бути коханою і народити сина. На противагу цьому А. Адлер доводить, що жінки проявляють свій соціальний інтерес через толерантність до різних точок зору та турботу про потреби і почуття інших.

Представниця неофрейдизму К. Хорні розділяла погляди З. Фрейда щодо прагнення до самореалізації жінкою. Вона розглядала їх як прояв комплексу, тобто бажання стати чоловіком. Він утворюються шляхом невдач в напрямку розкриття повноцінної жіночності [8, 74].

Також дослідниця зазначає, що жінка має менше простору для сублімації лібідозних імпульсів та енергії комплексів, в зв'язку з тим, що майже усі привілейовані суспільні позиції займають чоловіки. Вона вказує і на складність процесу самореалізації жінки (зокрема, у професії) в силу її завантаженості внаслідок виконання материнських та домогосподарських функцій.

Не зважаючи на зміну гендерних ролей і стереотипів, самореалізація чоловіків та жінок відрізняється. В зв'язку з біологічними відмінностями між чоловіками та жінками, тобто здатністю жінками народжувати, а також соціальними умовами, процес особистісного розвитку та самоствердження має певні відмінності.

Демократичні процеси, які поширюються світом, дають можливості для самореалізації незалежно від статі, національності та соціального статусу. Відповідно вони також борються зі стереотипізацією мислення всього суспільства, ідеологією сексизму та здійснюють глобальний вплив на всі сфери життя людини.

Такі науковці як В. Є. Каган та І. С. Кльоцина виділяють 3 групи гендерних стереотипів. Першими є стереотипи маскулінності-фемінності, тобто маскулінними характеристиками є активно-творчі, інструментальні риси характеру. Фемінні навпаки ж є пасивними, що виявляється у таких рисах як залежність, тривожність, низька самооцінка та емоційність. Маскулінні та фемінні риси є протилежними і тому взаємодоповнюючими [8, 71].

У той час як А. Менегетті та Ж. Міллер вважають, що такі риси фемінності, як емоційність, чутливість та інтуїція навпаки є не слабкістю, а особливою силою, яка може підвищити ефективність цілого суспільства при застосуванні в житті. Тому ці риси варто розвивати обом статям. На їх думку, дані риси характеру не лише не заважають становленню особистості жінки та її самореалізації, а й є унікальними перевагами, які стають продуктивними за умови позитивного ставлення самої жінки до таких рис та правильної постановки особистісних цілей і послідовності в їх виконанні [5].

Друга група стереотипів пов'язана з розподілом соціальних, сімейних та професійних ролей. Для жінок найбільш значимою є роль дружини та матері. Вдало вийти заміж – це те, що чують дівчатка змалку і аж ніяк не про те, щоб вступити в хороший університет. Пріоритети в світогляді складаються відповідні. Чоловіків же виховують як майбутніх годувальників, а відповідно важливо гарно вчитись, щоб отримати достойну та престижну професію.

Третя група стереотипів стосується вибору професії. Згідно з традиційними уявленнями жіночі функції та професії є як правило виконавчими та обслуговуючими і

ні в якому разі не лідерськими. Дуже часто жінки працюють в сфері торгівлі, охорони здоров'я, освіти. Для чоловіків же характерний вибір професії творчої та лідерської, яку вони реалізують часто в інструментальній сфері.

Існування такого роду підтверджують і зарубіжні дослідження. Жінки і досі вважають, що серед так званих «чоловічих» професій менше можливостей кар'єрного зросту.

Гендерні стереотипи, по суті, є угодами про взаємодію певних якостей, які іменуються «жіночими» та «чоловічими». Саме тому Дж. Мані і П. Такер бачить і позитивний момент в цих стереотипах. Адже вони підтримують міжособистісне та міжгрупове взаєморозуміння та співпрацю. Однак і є негатив. На думку Дж. Майерса є перешкоджання ними розвитку індивідуальності особистості, тобто як жінок так і чоловіків.

Це підтверджує і дослідницька робота бізнес-школи Колумбійського університету. Дослідники описали своїм студентам вигаданого підприємця. Одній групі вони назвали його Говард, а іншій – Гайді. Всі інші характеристики (амбітність, успішність і т.д.) були однаковими, однак реакції студентів ні. З такою людиною як Говард усім хотілось працювати, а Гайді назвали непривабливою та егоїстичною [2].

Це відчула на собі і Гіллари Клінтон. На саміті «Жінки світу» в Нью-Йорку вона поділилась своїм досвідом щодо сприйняття амбітності у жінок. Вона зазначила, що як державна секретарка США мала високий рівень підтримки, але щойно оголосила намір стати президенткою, як він одразу знизився. Адже одна справа секретарка і зовсім інше – жінка-лідер.

Саме тому стереотипи ніби мимоволі обмежують у самореалізації мільйони дівчат. Ще з початкової школи їх вчать бути хорошими дівчатками. Дослідження показують, що вчителі початкової школи ставляться до хлопчиків та дівчаток по-різному. Дівчат хвалять за акуратність, слухняність та спокій, а хлопчиків за активність та власну думку.

Також відомою є теорія соціальних ролей ЕллісГлі. Вона вважає, що для того, щоб суспільство прийняло людину, чоловік та жінка повинні відповідати ролі, яку поклало на них суспільство. Тобто відповідати стереотипам та своїй гендерній ролі.

В цьому контексті цікавою є думка Керол Гіллган, яка стверджувала, що жінки відрізняються від чоловіків ставленням до моралі, яка прийнята в суспільстві. Для жінки є більш важливими взаємини з людьми, в той час як для чоловіків моральні судження є тим самим, що й закони [5].

Сучасна дослідниця Т. П. Вівчарик поєднавши глибинно-психологічний та діяльнісний підходи розробила та обґрунтувала структурно-функціональну модель самореалізації особистості жінки:

I. Самоідентифікація, що включає в себе вміння поєднувати, диференціювати і визначати пріоритети серед численних видів діяльності, знайдення способу діяльності, який не суперечить жіночій сутності та побудова власної ієрархії потреб і цінностей, продиктованих Самістю, та здійснення відповідно до цієї ієрархії життєвої концепції;

II. Індивідуація, що включає в себе абсолютну інтеграцію особистості;

III. Опредметнення, що включає в себе реалізацію себе у зовнішньому світі через професійну діяльність, яка сприяє розвитку своїх здібностей та самоствердженню.

Виділяють декілька факторів, які впливають на самовизначення жінки:

1. Вік вступу до шлюбу;
2. Економічне становище її або чоловіка;
3. Погляди на жінок, які працюють (її або чоловіка чи обох).

Коли жінка рано виходить заміж і перериває через це свою освіту, то швидше за все вона більше не повернеться до професійної освіти, а відповідно не зможе реалізуватись. Жінки більш схильні до планування своєї кар'єри і тому такі перерви вносять корективи в її майбутні плани згідно з зарубіжними дослідженнями. В той час, як вітчизняні показують, що жінки частіше, ніж чоловіки, є пасивними у плануванні професійної кар'єри. За даними В. Г. Горчакової, лише 20% жінок у нашій країні мають стійку тенденцію до професійної кар'єри [2].

Дослідниця Р. Дроедж відзначила, що у більшості жінок, які почали свою кар'єру після 20 років, «період учнівства» триває до 40 років, а то й пізніше. Однак, як можна помітити, вікові зміни не є визначальними в мотиваційній структурі жінки, на відміну від сім'ї.

Отже, дослідники відзначають, що гендерні стереотипи є явищем в більшій мірі негативним та перешкоджає юним особам здійснювати свій вибір згідно з індивідуальними уподобаннями. Планування майбутньої кар'єри є поширеним явищем для жінок закордоном, в той час як «наші» жінки є більш пасивними. Перерва в освіті може поставити крапку в майбутній професійній діяльності особистості. В момент вибору свого майбутнього юній особі варто краще пізнати себе, власні життєві пріоритети задля того, щоб зможти реалізувати свій потенціал та адаптувати власне «Я» до дорослого життя.

Висновки. Зарубіжні науковці розглядали феномен самореалізації як природну здатність людини, яка є вищою потребою людини і реалізується при задоволенні базових потреб людини. Розвиток потенцій особистості залежить від соціокультурних умов та відповідно і стереотипів, в яких зростає особа. Самоусвідомлення допомагає віднайти спосіб реалізації себе, своїх задатків так, щоб це не суперечило жіночій сутності особи. Також важливою умовою повної самореалізації це здійснення її вільно та відповідно до власних бажань та цілей.

Вітчизняні дослідники розглядали феномен самореалізації в контексті життєтворчості людини. Особистість виступає свідомою, вольовою та організованою. Вона досягає поставлених цілей, а значить може створювати щось нове та унікальне. Чим більше людина готова робити, то стільки й отримає в підсумку. Самореалізована жінка є гармонійною особистістю, яка усвідомлює свої бажання та власну суть і готова до труднощів, які зустрінуться їй на шляху.

Гендерні стереотипи виступають стримуючим фактором, який змушує жінок відмовлятися від своїх мрій, якщо вони не вписуються в контекст її гендерної ролі. Сім'я та чоловік відповідно до своїх можливих упереджень відіграють значну роль у мотиваційній структурі, тому рішення щодо майбутньої кар'єри жінка чинить дуже часто під впливом. Однак при усвідомленні власної суті та мрій, а також проявивши волю, жінка має можливість самореалізуватись.

Дана тема є важливою для подальшого розвитку гендерної тематики та досліджень феномену самореалізації. Встановлення визначених гендерних ролей змушує багатьох людей приховувати та пригнічувати власне «Я», що чинить негативний вплив на фізіологічне і психологічне здоров'я людини. До того ж, не реалізований потенціал людини гальмує розвиток всього суспільства загалом.

Не зважаючи на різні демократичні процеси, які борються із стримуючими факторами щодо самореалізації людини, цього все ще недостатньо, адже скляна стеля досі існує. Юні жінки не завжди знаходяться в таких умовах та середовищі, коли для досягнення свого достатньо лише волі. У зв'язку з цим тема все ще не втратила актуальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балашов Е. М. Особливості самореалізації студентів у міжнародних волонтерських програмах: дис. асп.: 19.00.07/ Балашов Едуард Михайлович. – Острог, 2013. – 228 с.

2. Гавриловська К. П. Гендерні відмінності у прагненні до самоактуалізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zu.edu.ua/spf/pdf/Gender1/gn3.pdf>
3. Гарасимів Т. З., Базарник Б. І. Самореалізація як соціальний розвиток особистості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4990/vnulpurn201683737.pdf>
4. Мільчевська Г. С. Самореалізація особистості як соціально-педагогічна проблема [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/14265/1.pdf>
5. Особливості самовираження, самоствердження та самореалізації у підлітковому та юнацькому віці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://studfile.net/preview/5511861/page:31/>
6. Самореалізація особистості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pidruchniki.com/15100827/psihologiya/samorealizatsiya_osobistosti
7. Словник гендерних термінів / [авт.-уклад Шевченко, З. В.]. – Черкаси: видавець Чабаненко Ю., 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://a-z-gender.net/ua/%D2%91ender.html>
8. Шестопа І. А. Психологічні особливості професійної самореалізації жінок у зрілому віці: дис. асп.: 19.00.07/ Шестопа Іванна Анатоліївна. – Рівне, 2017. – 201 с.

Рецензент:

Шестопа І.А., канд. психол. наук,
викладач кафедри психології і педагогіки
Національного університету «Острозька академія»

Шевчук Соломонія Юрївна,

*студентка IV курсу спеціальності «Психологія»
факультету політико-інформаційного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»*

ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

У статті висвітлено результати дослідження особливостей формування лідерських здібностей у підлітковому віці. Здійснено емпіричне дослідження особливостей формування лідерських здібностей у підлітковому віці.

Ключові слова: лідерство, лідерські якості, підлітковий вік, соціум, типологія лідерів, підліткова група, комунікативність.

The article highlights the results of a study of the peculiarities of the formation of leadership skills in adolescence. An empirical study of the peculiarities of the formation of leadership skills in adolescence.

Key words: leadership, leadership qualities, adolescence, society, typology of leaders, adolescent group, communicativeness.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство потребує лідерів, як людей соціально-активних, грамотних, творчих, думаючих. Які можуть повести за собою, здатних приймати рішення і нести за них відповідальність. Важливо розуміти, що людям потрібна не тільки здатність вести за собою інших, а й вміння керувати власним життям. В силу того, що слідуючи за кимось, виконуючи чужі бажання, потреби і мрії, приносячи в жертву свої власні, можна досягти того рівня розвитку, який поставили перед собою інші. І як наслідок, втрачається здатність самому робити свій вибір, а наша «особиста сила» і «лідерство» виявляються не у нас, де вони повинні бути, а в руках оточуючих нас людей, культури та суспільства. Тому в даний час особливо гостро набуває актуальності формування лідерських якостей у підлітків.

Проблема лідерства протягом багатьох років є центром уваги численних досліджень. Питаннями вивчення лідерства займалися як зарубіжні (Е. Берд, Р. Стогдилл, Ф.Філлер і ін.),

так і вітчизняні вчені (І. П. Волков, Л.Р. Крічеський, Е.С. Кузьмін, І.С. Кон, Б.Д. Паригін, Л.І. Уманський та ін.).

Серед вчених і практиків немає єдиної концепції: «лідерами народжуються» або ж «лідерами стають»? Так, деякі автори можуть переконати нас в тому, що хтось, безсумнівно, від народження має певні «екстраординарні особливості», які роблять його лідером, в той час як інші переконані, що за умови певного правильного поєднання освіти, підготовки та наявного досвіду лідера можна «створити» і сформувати [1].

Особливо важливу роль набуває вивчення лідерства серед підлітків, так як саме в цьому віці закладені і сформовані основи лідерського потенціалу, який проявиться в дорослому житті.

Формування лідерських якостей - це виховання активного ставлення до життя, розвиток здатності впливати на інших людей, роблячи їх своїми однодумцями, направляючи їх дії на досягнення загальних соціально-значущих цілей. Лідерська позиція будується на відповідальному відношенні не тільки до себе, але і до інших членів групи, природи, світу; а також здатністю брати відповідальність на себе при вирішенні проблемних ситуацій.

Лідерські якості спочатку закладаються і виховуються в сім'ї та загальноосвітніх організаціях. Сім'я і школа є інститутами, зацікавленими у вихованні лідерських якостей і сприяють їх розвитку.

У розвитку особистості роль успіху дуже важлива, про це говорять багато наукових діячів та практиків. Н. Е. Щуркова пише, що «переживання успіху приходить тоді, коли долаєш себе, своє невміння, незнання, недосвідченість. Особистість дитини немов виростає в успіху, в той час як невдача змушує його уникати усвідомлення своєї другорядності». Ю. Є. Лук'янов вважає: «Успіх окрилює дитину, сприяє виробленню у неї ініціативи, впевненості в своїх силах, забезпечує згодом формування характеру борця, який вірить в свої сили» [2].

Головним мотивом діяльності людини є потреба, тому щоб розвинути лідерський потенціал підлітка необхідно створити таке середовище, яке буде вимагати прояву його активності. У формуванні лідерських якостей особливо важливий і творчий підхід, тому як одна і та ж риса характеру може бути прийнята по-різному і навіть викликати полярно протилежне ставлення до себе в різні періоди психологічного розвитку лідера. Лідерство - це результат соціальних процесів, що піддаються впливу соціальної ситуації, в яку потрапляє лідер. В основі цього підходу лежить визначення відносин групи і лідера. А підлітки більшою мірою готові йти за тим, хто зможе задовольнити їхні власні потреби [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема лідерства завжди привертала до себе інтерес психології, і є центром уваги багатьох вчених. Дослідники Е. Богардус, Е. Берд, Р. Стогділл, Ф. Фідлер по-різному розглядають лідерство: з точки зору його особистісних детермінант, ситуаційних компонентів, в плані виділення типів лідерів, стилів лідерства, з точки зору визначення його соціальної ролі.

Питаннями вивчення проблеми лідерства займалися як зарубіжні вчені (Е. Богардуса, Л. Картер, Р. Стогділл, Ф. Філер і ін.), так і вітчизняні вчені (Б. Паригін, Л.І. Уманський та ін.). Варто відзначити, що тема лідерства на Заході стала важливою набагато раніше, ніж в Україні [8].

Розглянемо проблему вивчення лідерства в зарубіжній літературі. Наприкінці 19 початку 20 століття однією з теорій, яка ґрунтується на вроджених якостях лідера, була «Теорія рис» (харизматична теорія). З точки зору даної теорії, лідер повинен володіти певними якостями або певними рисами характеру. Представники даної теорії - К. Берд і Р. Стогділл склали список лідерських рис. Серед них можна виділити такі: «ініціативність», «товариськість», «почуття гумору», «ентузіазм», «впевненість», «дружелюбність» (К. Берд) і «пильність», «популярність», «красномовство» (Р. Стогділл) [3].

Цікаву точку зору в цій теорії висунув А. Менегетті. Він стверджував, що людина отримує певні задатки лідера від народження. Перш ніж стати лідером, необхідно досягти певного рівня культури, освіти, життєвого досвіду і професіоналізму [7].

Лідерство в підлітковому віці має свої особливості. Формування лідерських якостей у дітей підліткового віку розуміється як проблема формування характеру, як «зовнішній» етап оволодіння самоконтролем. У підлітковій групі лідер займає вищу позицію статусо-рольової ієрархії. Він володіє великими можливостями впливу на інших членів підліткової групи. В даному випадку, лідер визначає, який буде «тон» колективу, його атмосфера, чи будуть в ньому дружні стосунки, норма взаємодопомоги або відносини будуть жорстко ієрархічні. Чим розвиненіша група, тим більше цікава, культурна, з широким колом інтересів особистість її лідера [4]. Таким чином, лідери-підлітки своєю поведінкою, впливають на членів групи, забезпечують успішність діяльності підліткової групи.

Т.Н. Мальковська в своїй книзі «Соціальна активність старшокласників» пише про лідерів в підліткових групах. Лідери підліткових груп, на її думку, це «члени групи, які володіють різним психологічним статусом, проте при індивідуальних психологічних якостях особистості можуть бути лідерами за умови, що вони мають соціальну спрямованість [6].

Лідерські якості у дітей підліткового віку проявляються при наступних факторах: макрофактори соціального порядку (соціальні відносини і соціально-економічне

середовище); мезофактори дії оточення (морально-психологічну єдність в групі, соціальне становище); мікрочинники (особистісно-психологічні умови, які впливають на розвиток лідерських якостей особистості) [9].

Необхідно відзначити, що в підлітковій групі можуть бути різні типи лідерів. Лідерами можуть стати як позитивні підлітки, так і підлітки - «хулігани», які обіймають керівні посади групою з слухняних підлітків, готових слідувати за таким лідером.

У підлітковій групі може бути офіційно обраний лідер, і лідер неформальної групи. Прикладом офіційно обраного лідера, може бути староста в класі. Як правило, підлітки стають членами офіційного активу класу за вказівкою педагога. В цьому випадку, такі лідери більшою мірою враховують думку і погляди педагога, ніж своїх однолітків. А це може приводити до послаблення їх авторитету і збільшення впливу неформальних лідерів. Таким чином, в підлітковому періоді яскраво виділяються формальні і неформальні лідери. Але серед неформальних лідерів частіше зустрічаються дезорганізатори і провокатори [10].

Розглянемо класифікацію лідерів залежно від способів досягнення впливу в групі. Виділяють такі типи лідерів в підлітковому віці:

- директивний лідер. Такий лідер отримує авторитет в підлітковій групі за рахунок чітких вказівок, не приймає зауважень і заперечень. А також вимагає підпорядкування і стверджує себе за допомогою показу власних переваг. Даний тип лідерства проявляється в групі підлітків тоді, коли підліткова група організована недавно, і в ній відсутній чіткий план діяльності групи;
- силовий лідер. Такий лідер має визнання в групі підлітків за допомогою демонстрації фізичної сили. Слід зазначити, що в початковому періоді підліткового віку для підлітка авторитетами в групі є силові лідери. Тому для дітей підліткового віку важливим є повноцінний фізичний розвиток;
- харизматичний лідер. Такий лідер вносить в групу яскравий образ, який викликає асоціації з сучасністю, незвичністю, викликом традицій, виділенням на тлі інших членів групи за допомогою зовнішності;
- інтелектуальний лідер. Такий лідер проявляється в групі підлітків за рахунок особистісних якостей, швидкості реакцій, розвинуеного кругозору, інтелекту;
- статусний лідер. У такого лідера проявляються провідні позиції серед підлітків за рахунок того, що він є представником соціальної групи, має високий статус і матеріальні переваги, можливості. Він є прикладом мрії про матеріальне забезпечення в досягненні життєвих цілей і реалізації особистісних властивостей. Наявний авторитет у дітей-підлітків тісно пов'язаний з лідерським статусом. Разом з тим популярність важлива для лідерів у

підліткової групі, на яких впливають зовнішні чинники. Саме в підліткової групі, підлітки підкоряються лідерам найбільш матеріально благополучним, які мають більш високий соціальний статус в групі;

- лідер опікун. Такий лідер завойовує визнання в підліткової групі за допомогою гуманістичних нахилів, готовності до діяльності комунікативного характеру, прагненню до взаємодопомоги;
- маніпулятивний лідер. Такий лідер має вплив через переважання зовнішніх звинувачувальних реакцій. Це сприяє пригніченню ініціативи членів групи, появі почуття провини і залежності від джерела звинувачення [9].

Лідер в підліткової групі може впливати за допомогою трьох складових: сили, кількості і якості. Сила є активністю впливу лідера, яка забезпечує незаперечність його вказівок, підпорядковує дітей-підлітків лідеру. Сила впливу залежить від ціннісних і особистісних характеристик лідера підліткової групи.

Якість як складова впливу лідера проявляється ціннісною спрямованістю і морально-етичним змістом вчинків самого лідера в здійсненні діяльності підліткової групи. Варто відзначити, що ознаки трьох складових - сили, кількості і якості в діяльності лідера поширюються на всю поведінку особистості, а також різні нестандартні ситуації, що виникають в групі підлітків [4].

Лідерство в підліткових групах орієнтоване більшою мірою на процес. Однією з основних цінностей дітей підліткового віку є прагнення весело провести час, спілкуючись з іншими підлітками. Спілкування дозволяють отримати підтвердження власної значущості підлітка в групі і з'ясувати свій статус.

Лідерські якості підлітка проявляються здатністю вільно висловлювати власні фантазії, вмінні бути нестандартним, незвичайним способом підносити стандартні думки, цікаві ідеї, а також мотивувати членів групи на реалізацію даних ідей. У таких особливостях підліткового лідера проявляється одна з важливих якостей - сміливість. Виправданий ризик і сміливість є найбільш істотною характеристикою лідерства в підліткової групі. Але, що викликає сміливість може призводити до асоціальних явищ в житті підлітка (алкоголізм, наркоманія і т.д.) [5].

Лідер в підліткової групі може виділятися серед однолітків за зовнішнім виглядом. Це особливо характерно для дівчат, для яких фізична привабливість є значущою цінністю. У підлітків лідерів наявні хороші фізичні дані, оскільки лідерську позицію найчастіше доводиться відстоювати силовими методами. У них може спостерігатися впевненість в

словах і вчинках. А дівчата орієнтовані на утвердження лідерства за рахунок фізичної привабливості: яскравий нестандартний одяг, модні зачіски, комунікативні якості.

Лідерство в підлітковій групі може виражатися у внутрішніх властивостях та особливості. Так, наприклад, якщо у групи підлітків визнаються такі цінності як знання і вміння, то лідером може не виділяється в групі зовні, а має необхідний запас знань і навичок [5].

Помітний розвиток у підлітків-лідерів набувають вольові риси характеру (наполегливість, завзятість у досягненні мети, вміння долати перешкоди і труднощі на цьому шляху). Тому лідер повинен мати мужність, твердо і рішуче приймати рішення і дії. А також контролювати себе, відчувати страх, вирішувати складні завдання. Важливою якістю лідера в підлітковій групі є харизма. Це особлива якість, завдяки якому людину визнають як обдаровану відмінними властивостями і здатне мати значний вплив на членів групи [5].

У підлітковому віці формуються і організаторські здібності і якості, які пов'язані із взаємовідносинами людей. Серед них: діловитість, підприємливість, вміння налагоджувати ділові контакти, домовлятися про спільні справи, розподіляти між собою обов'язки і ін.

У підлітковій групі лідер повинен володіти організаторськими якостями. Це проявляється в тому, що лідер-підліток вміє чітко і швидко встановлювати ділові і товариські контакти з іншими, прагнути розширювати контакти, брати участь у групових заходах, прагнути проявити ініціативу, кмітливість, винахідливість.

Мета роботи. Обґрунтувати та дослідити особливості формування лідерських якостей в підлітковому віці.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проведено на базі «Здолбунівської ЗОШ І-ІІІ ст. № 4», у дослідженні взяли участь 50 дітей підліткового віку (13-17 років).

В якості первинних критеріїв виступили основні уявлення підлітків про особу лідера в групі. Для цього з підлітками була проведена анкета, що складається з трьох питань:

1. Лідер - це ...?
2. Чи може в групі бути відразу два або три лідера?
3. Якими якостями повинен володіти лідер?

Вивчення лідерських якостей у підлітків здійснюється за допомогою двох методик: методика «Діагностика лідерських здібностей» (автори: Е. Жариков, Е. Крушельницький), та методика «Комунікативні та організаторські схильності» (автори: В.В.Сінявській, В.А. Федорошин).

Розглянемо результати опитування щодо виявлення основних уявлень підлітків про особу лідера в групі.

На питання: «Лідер - це ...?», Були отримані наступні відповіді у підлітків: 24 підлітків (48%) відповіли, що лідер - це той, чий погляд інші підтримують і діють так, як він пропонує. 10 підлітків вважають, що лідер - це той, хто має авторитет в групі (20%). 8 підлітків відповіли, що лідер - це той, чия думку визнають в групі (16%). І 8 підлітків (16%) вважають, що лідер - це той, хто допомагає своїй групі в скрутну хвилину.

На друге питання: «Чи може в групі бути відразу два або три лідери?», велика частина підлітків відповіли позитивно (30 підлітків - 60%). 10 підлітків вважають, що лідерів у групі буває кілька (20%). Близько 12% підлітків вважають, що це залежить від тієї чи іншої ситуації (6 підлітки). І 4 підлітки говорять про те, що кількох лідерів в групі не може бути (8%).

Проаналізуємо наступне питання опитування: «Якими якостями повинен володіти лідер?». Відповіді підлітків на дане питання представлені в таблиці 1.

Таблиця 1.

Якості лідера за результатами опитування підлітків

№	Якості лідера	люд.	%
1	Товариськість	50	100
2	Активність	46	92
3	Ініціативність	42	84
4	Відповідальність	42	84
5	Впевненість	38	76
6	Організаторські якості	40	80
7	Рішучість	36	72
8	Ерудованість	30	64
9	Кмітливість	28	56
10	Врівноваженість	28	56
11	Самостійність у прийнятті рішень	24	48
12	Культура мовлення	16	32
13	Почуття гумору	8	16
14	Доброта	6	12
15	Допитливість	4	8

Як видно з таблиці 1, для підлітків найбільш важливими лідерськими якостями є: товариськість (100%), активність (92%), ініціативність (84%), відповідальність (92%), впевненість (76%), наявність організаторських умінь (80%). А найменш важливими - культура мови (32%), почуття гумору (16%), доброта (12%), допитливість (8%).

Розглянемо результати у підлітків за методикою «Діагностика лідерських здібностей»Е. Жарикова і Е. Крушельницького. Дані результати відображені в таблиці 2.

Таблиця 2.

Результати рівня прояву лідерських здібностей у підлітків за методикою Е. Жарикова і Е. Крушельницького

Рівень прояву лідерських здібностей	чол.	%
Схильний до диктату	2	4
Сильно виражені	2	4
Середньо виражені	26	52
Слабо виражені	20	40

Як видно з таблиць 2, у більшій частині підлітків рівень прояву лідерських якостей знаходиться на середньому рівні (26 підлітків - 52%). Це говорить про те, що підлітки добре адаптуються до нових умов, виявляють ініціативність, терплячість, готовність виконувати одноманітну роботу, а також оптимізм в подоланні труднощів.

У 20 підлітків (40%) рівень прояву лідерських якостей слабо виражений. Це говорить про те, що ці підлітки - хороші виконавці. Для них характерно небажання брати відповідальність за інших людей.

Сильно виражений рівень лідерських якостей у двох підлітків (4%), що каже про впевненість у власних силах, ініціативність, надійність. Такий підліток проявляє самокритичність, психічну стійкість, хорошу адаптацію в нових умовах, здатний працювати в умовах перевантаження. Крім того, підліток проявляє здатність змінити стиль поведінки залежно від ситуацій, а також оцінювати свої успіхи і слабкі сторони.

І у двох підлітків (4%) проявляється схильність до диктату, що говорить про те, що підліток проявляє сильну волю, рішучість, вимогливість до інших, забуває про мотивацію. Даний підліток здатний долати перешкоди, ризикувати, і не схильний зважати на позицію інших. Для нього важливіший результат, ніж благополуччя інших.

Розглянемо результати за методикою «Комунікативні та організаторські схильності» В.В.Сінявського, В.А. Федорошин. Дані результати відображені в таблиці 3.

Таблиця 3.

Результати рівня прояву комунікативних і організаторських схильностей за методикою В.В.Сінявського, В.А. Федорошина

Рівень прояву комунікативних здібностей	чол.	%
Дуже високий	2	4
Високий	6	12
Середній	14	28
Нижче середнього	18	36
Низький	10	20

Як видно у таблиці 3, більша частина підлітків мають рівень прояву комунікативних і організаторських схильностей – нижче середнього (18 підлітків - 36%). Це говорить про те, що підлітки не прагнуть до спілкування, почувають себе скуто в новій компанії, колективі. Підлітки віддають перевагу проводити час наодинці з собою, обмежують свої знайомства, а також можуть зазнавати труднощів у встановлення контактів з людьми і при виступі перед аудиторією. Підлітки погано орієнтуються в незнайомій ситуації, не можуть відстоювати свої думки, важко переживають образи. У них спостерігається низька ініціативність у громадській діяльності, у багатьох справах вони воліють уникати прийняття самостійних рішень. А 10 підлітків (20%) показали низький рівень комунікативних і організаторських схильностей.

У 14 підлітків (28%) спостерігається середній рівень прояву комунікативних та організаторських схильностей. Ці підлітки більш товариські, що проявляється в прагненні до контакту з іншими людьми, вони не обмежують коло своїх знайомств, відстоюють власну точку зору, планують свою роботу, але потенціал їх схильностей не відрізняється високою стійкістю. 6 підлітків (12%) показали високий рівень комунікативних та організаторських схильностей. Це говорить про те, що підлітки досить швидко знаходять друзів, легко адаптуються в незнайомому для них середовищі, постійно прагнуть розширити коло своїх знайомих, займаються громадською діяльністю, допомагають близьким. Підлітки виявляють ініціативність у спілкуванні, беруть активну участь в організації громадських заходів, здатні прийняти самостійне рішення в важкій ситуації.

І у двох підлітків рівень комунікативних і організаторських схильностей на дуже високому рівні. Для цих підлітків характерна потреба в комунікативній і організаторській діяльності, активне прагнення до неї, швидке орієнтування у важких ситуаціях. Дані підлітки поведуться невимушено в новому колективі, проявляють ініціативність, наполегливість в діяльності, здатність приймати самостійні рішення, відстоювати власну точку зору і її домагатися. Для них характерна організація різних ігор, заходів.

Висновок. У результаті проведеної нами роботи були сформовані наступні висновки:

Розкрито поняття лідера і лідерства. Під поняттям лідерство розуміють здатність впливати на інших людей або групи людей, щоб спонукати їх працювати для досягнення цілей. Лідер - це та людина, яка має владу в соціальній групі, веде за собою людей, приймає відповідальність, контролює колектив, спрямовує його. Для лідера характерні лідерські якості: впевненість, товариськість, організаторські здібності та ін.

Розглянуто особливості прояву лідерських якостей у підлітків. У підлітковому віці лідерство серед хлопчиків і дівчаток відрізняється по стилю спілкування і реагування в різних ситуаціях, по рівню товариськості, по рівню сприйняттю навколишніх умов.

Результати опитування серед підлітків показали, що підлітки мають уявлення про особистість лідера. Для підлітків найбільш важливими лідерськими якостями є: товариськість, активність, ініціативність, відповідальність, впевненість, наявність організаторських умінь. А найменш важливими - рівень культури мови, почуття гумору, доброта, допитливість.

Результати за методикою Е. Жарикова і Е. Крушельницького показали наявність середніх результатів рівня лідерських якостей у підлітків. А за методикою В.В. Синявського і В.А. Федорошин показали, що рівень комунікативних і організаторських схильностей у підлітків знаходиться на рівні - нижче середнього.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александровська Е. М. : Вид. Центр «Академія», 2012. С. 208.
2. Кричевський Р. Л. Феномен ідентифікації в лідерстві у старшокласників // Соціально-психологічні проблеми особистості і колективу. Ярославль: ЯрГУ, 2012. С. 122-126.
3. Бендер П.У., Хеллман Е. Лідерство зсередини. Мінськ: «Попурі», 2010. 304 с.
4. Дубовская О.М. Вплив лідера на однолітків. Москва: Видавництво Московського Державного Університету, 2014. 164 с.
5. Кон І.С. Психологія підліткового віку. Москва: «Наука», 2012. 219 с.
6. Мальковська Т. Соціальна активність старшокласників. Москва: «Педагогіка», 2009. 144 с.
7. Менегетті А. Психологія лідера. - Москва: «Онтопсихологія», 2012. - 208 с.
8. Мень М.А. Соціальна теорії лідерства: основні поняття і проблеми // Особистість. Культура. Суспільство. - 2010. - №57. - С.171 - 183.
9. Райс Ф., Долджін К. Психологія підліткового і юнацького віку. - Санкт-Петербург: «Пітер», 2012. - 816 с.
10. Рябишева Ю.Ю., Валєєва Р.А. Особливості розвитку лідерських здібностей у старших підлітків // Освіта і саморозвиток. - 2012. - № 32. - С.131 - 136.

Рецензент:

Шугай М.А., канд. психол. наук,

доцент кафедри психології і педагогіки

Національного університету «Острозька академія»

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ

УДК 65.014.133

Анікіна Катерина Олексіївна,

студентка V курсу магістратури спеціальності «Політологія»

факультету політико-інформаційного менеджменту

Національного університету «Острозька академія»

ЧИ ЗМІНЯТЬСЯ ВИКЛИКИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ЗІ ЗМІНОЮ ВЛАДИ В УКРАЇНІ?

У статті досліджується процес децентралізації влади в Україні. Автор з'ясовує, чи зможе зміна влади вплинути на остаточний перебіг реформи державного управління. Розглянуто основні виклики, які перед Президентом України В. Зеленським та його командою.

Ключові слова: децентралізація державного управління, реформування, перехід до демократії, виклики децентралізації, зміна влади.

This article aims to explain the decentralization process in Ukraine. The author examines whether a change in government can affect the final progress of public administration reform. The main challenges faced by the new President V. Zelensky and his team are considered.

Key words: decentralization, public administration reform, transition to democracy, the dangers of democratization, government change.

Постановка проблеми. Децентралізація управління – важлива частина трансформаційних процесів у країнах Східної Європи. Децентралізація покликана зблизити владу та громадян, створити умови для демократизації управління та підвищити його ефективність. Впровадження ефективної системи децентралізованого управління є важливим завданням, яке потребує попереднього ретельного аналізу. І це завдання неможливо виконати за короткий проміжок часу за допомогою одного законодавчого акту. Реформування вимагає постійної уваги, постійного доопрацювання, і має здійснюватися в декілька етапів.

Децентралізація – структурний процес. Він не обмежується лише політичними, правовими та адміністративними передумовами, а передбачає також економічні, соціальні та

культурні аспекти. Навіть більше, немає однієї універсальної моделі децентралізованого управління, яку можна було б застосувати до всіх країн, і яка б задовольнила вимоги за будь-яких обставин. Певною мірою підходи до впровадження та розуміння децентралізації для кожної країни специфічні і залежать від часу та контексту. Саме тому, у ході дослідження того самого процесу можна дійти різних висновків.

Стан дослідження проблематики роботи. У своєму практичному вимірі процес впровадження децентралізації в Україні повсякчас наражається на нові виклики. Відтак, дослідження відповідної теми набуває популярності в наукових колах. Українська дослідниця Л. Курносенко досліджувала соціальні виклики децентралізації і дійшла висновку, що головним соціальним викликом у країні є зниження рівня державних соціальних гарантій [4]. С. Романюк, дослідивши виклики реформи місцевого самоврядування, зазначив, що децентралізація не існує поза державою, вона здійснюється державою за правилами, які встановлює сама держава; децентралізацію завжди супроводжує небажання держави втратити контроль над владними повноваженнями та ресурсами; явище трансферу влади та ресурсів свідчить про те, що централізацію та децентралізацію доцільно розглядати як пов'язані процеси [7]. В. Куйбіда розглядає різні аспекти процесу децентралізації і доходить висновку, що його супроводжують такі виклики, як диспропорція в соціально-економічному розвитку, суттєве підвищення стратегічної спроможності Кабінету Міністрів України (яку недоцільно обмежувати лише делегуванням (деконцентрацією) окремих його повноважень відповідним міністерствам та іншим центральним органам виконавчої влади), недостатність координації центральних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо розвитку системи надання адміністративних послуг. Серйозним викликом процесу децентралізації є також його громадське сприйняття чи несприйняття [3]. Вивчення різних аспектів децентралізації є важливим та актуальним не тільки для глибшого розуміння цього процесу, а й для пошуку шляхів вирішення ймовірних проблем.

З огляду на особливості реформування в країні під час зміни влади, варто брати до уваги те, що важливі та необхідні зміни потрібно впроваджувати швидко і рішуче. Розтягнуті у часі, масштабні реформи в демократичних або частково демократизованих країнах містять у собі основну небезпеку у вигляді кадрових змін. Навіть якщо попередня влада могла впроваджувати якісні перетворення, новим представникам народу потрібен буде час, щоб зрозуміти, що саме відбувалося і як. Після аналізу ухвалюються подальші рішення щодо дій: виправити помилки та зупинити зміни, закінчити зміни, незважаючи на вже наявні труднощі

та розпочати кардинально інші зміни. Це пояснює, чому, на перший погляд, успішні реформи не приносять очікуваних результатів.

Мета статті – з'ясувати, як зміна влади в Україні може вплинути на перебіг реформи державного управління.

У загальному розумінні децентралізація – це процес делегування владних повноважень від центру на місцевий рівень. Уперше більш точно визначення зустрічаємо в А. де Токвіля, який наголошує, що децентралізація має не тільки адміністративну цінність, а й громадянський вимір. Вона збільшує можливості громадян брати участь у громадських справах, дозволяє людям звикнути використовувати власну свободу. Саме завдяки цим активним, локальним свободам з'являється дієва противага зазіханню центрального управління, навіть якщо його підтримувала колективна воля [10]. Децентралізація не лише розвиває громадську участь та механізми для її реалізації. Вона впливає на розвиток держави загалом. В більш конкретизованому значенні -децентралізація – це розширення місцевої автономії шляхом передачі владних повноважень на місце [9]. Децентралізацію можна назвати необхідною умовою розвитку громадянського суспільства, це невід'ємна частина процесу демократизації. Успішне впровадження децентралізації призводить до зростання продуктивності, активнішого реагування влади на потреби суспільства та процесу демократизації. Невдала децентралізація ж загрожує економічній та політичній стабільності держави та руйнує систему надання державних послуг. Аргументами на її користь є: участь громадян у політичному житті, відкритість інститутів та близькість до потреб населення, що збільшує демократичність, легітимність управління, забезпечує свободу громадян, делегування повноважень влади та кращу взаємодію між органами влади [11]. Прихильники централізованої влади зазначають такі її переваги як національна єдність, координація, справедливість і добробут. Насправді ж не існує суперечності між централізацією та децентралізацією: вони є полюсами системи державного управління, яка включає різні комбінації централізованого та децентралізованого врядування.

З іншого боку, є й значні виклики і ризики для процесу децентралізації.

Американський дослідник С. Роббінс зазначає, що децентралізація – це організаційний і управлінський феномен, який стосується того, скільки повноважень має певний об'єкт у певній організації [12]. Проте, якщо користуватись цим поняттям, неможливо провести чітку межу між децентралізацією і централізацією, хоча питання можна розглядати з позиції, у якій одна крайність передбачає високий ступінь концентрації влади, а інша крайність передбачає високий рівень децентралізації.

Згідно цих визначень, можна встановити, що децентралізація – це процес делегування владних повноважень. Хтось розглядає цей процес як абсолютно протилежний централізованій моделі управління, а хтось вважає, що ці дві моделі є лише підходами до реалізації владних повноважень і їх можна суміщати під час керування державою. Ми спираємося на парадигму, відповідно до якої процес децентралізації влади є реформуванням системи державного управління.

Сам процес реформування певної системи залежить від багатьох чинників. Є також декілька підходів до того, що впливає на успіх реформ. Різноманітності країн, у яких відбуваються зміни, обмежують дослідників у спробах віднайти універсальні принципи, закони, що приводять народи до процвітання, тим не менш виокремлюють загальні чинники, що впливають на успіх чи невдачу змін. Серед таких є:

1. Тип політичного режиму, який передує змінам. Авторитарний режим з однією домінують партією має більшу ймовірність змінитися на демократичний;
2. Особисті якості лідера, який здобув владу під час впровадження змін;
3. Інформаційно-комунікаційні технології. Можуть вплинути на суспільне сприйняття процесу, так само як на його несприйняття.

Ці чинники можуть мати як позитивний, так і негативний вплив на процес реформування. Також виокремлюють й інші чинники, які можуть вплинути на процес змін всередині певної політичної системи: армія, політичні партії, неурядові організації, міжнародні актори [12]. Такий підхід розглядає, як на процес реформування впливають різні політичні актори. Питання ж про те, як відбувається реформування під час зміни влади та перестановки політичних сил, досліджене недостатньо.

Навесні 2019 року в Україні відбулися президентські вибори, а пізніше влітку – парламентські, внаслідок чого президентом став В. Зеленський, а більшість у Парламенті утворила створена ним партія «Слуга народу». Це порушує питання про те, чи може зміна влади в Україні загрожувати процесу реформування системи державного управління та якими будуть ці загрози?

Коли попередня влада на чолі з Президентом П. Порошенком та Прем'єр-міністром В. Гройсманом втілювала децентралізацію з 2015 року, як процес вона була системною та комплексною. Окрім того, що повинен був змінитися сам принцип діяльності державного апарату, виконавча гілка влади та територіальний устрій, зміни відбувалися водночас і в певних конкретних галузях: освіті, медицині, економіці. Процес мав на меті якщо не завершити та поглибити зміни, то хоча б зробити їх незворотними до моменту перерозподілу влади. Втім не можна сказати, що їм вдалося зробити усе заплановане. Кожен крок може

виглядати в теорії позитивно та на шляху він зустрічає низку перешкод, влада своєю чергою або зацікавлена їх долати або ні.

Представники попередньої влади стверджували, що за період з 2015 по 2019 роки власні доходи місцевих бюджетів зросли до 231 мільярда гривень зі 105 млрд. У 2014-му році бюджети зросли до 229-242 млрд. гривень. Але у 2015-2017 була значна інфляція – сукупно 83%. Це означає, що вартість грошей просто зменшилася. Усе ж, опитування, проведене Фондом Демократичних ініціатив, виявило, що найбільше коштів ОТГ витрачали на потреби, пов'язані з ремонтом і будівництвом інфраструктури у їхніх громадах. Зокрема, найчастіше гроші, отримані в результаті фінансової децентралізації, вкладалися в ремонт доріг, утримання закладів освіти, благоустрій територій та ремонт і реконструкцію закладів соціально-культурної сфери. Разом із додатковими фінансовими ресурсами ОТГ отримали змогу освоювати нові повноваження. Усі 50 опитаних голів громад зазначили, що їхні ОТГ вже отримали нові повноваження. У всіх випадках це були повноваження у сфері освіти, тоді як повноваження в інших сферах ОТГ освоювали по-різному: переважна більшість опитаних також вказали на освоєння повноважень у сфері надання адміністративних послуг і т.д. [12]. Нецільове використання місцевих бюджетів – проблема, яка виникла, коли в бюджет почали надходити кошти і це той виклик, з яким зіткнулася й нова влада. Корупція залишається проблемою, і навіть стає більшою проблемою, коли місцеві органи влади самостійно ухвалюють рішення. Крім того, щороку державний бюджет передбачає певну підтримку реформи, оскільки фінансування охорони здоров'я та освіти було передано на районний рівень і рівень міст обласного значення. Кошти надаються у вигляді прямих субвенцій на основі цільових дотацій із центрального бюджету. Об'єднані громади є безпосередніми одержувачами цих субвенцій. Після затвердження бюджету 2020 року питання про продовження реформи державного управління загострилося. Проект Держбюджету-2020 суттєво зменшує доходи місцевого самоврядування і це при тому, що значно збільшені повноваження та сфери відповідальності територіальних громад. Передбачений місцевим бюджетам фінансовий ресурс (субвенції, дотації) не дозволить у 2020 році органам місцевого самоврядування на належному рівні виконувати власні та делеговані повноваження, унеможливить надання жителям послуг належної якості, передусім у сферах охорони здоров'я, освіти, соціального захисту [6]. Попри це, В. Зеленський доручив завершити децентралізацію до місцевих виборів 2020 року. Однак, реформу не можна просто згорнути, так само не можна її закінчити у короткі строки. 13 квітня 2020 року Парламент на позачерговому пленарному засіданні ухвалив Закон про внесення змін Держбюджету на 2020 рік (законопроект №3279-д від 11.04.2020 року), який був розроблений у зв'язку з

необхідністю вивільнення фінансового ресурсу на формування Фонду боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками. Водночас, внаслідок часткового та повного скорочення окремих бюджетних програм місцеві бюджети зазнають втрат в обсязі 9,65 млрд грн, зокрема, спричинених скороченням обсягу коштів Державного фонду регіонального розвитку на 2,6 млрд грн. Зараз як ніколи постало питання про те, як місцеві бюджети зможуть впоратися з покладеною на них відповідальністю.

Зміни до законодавства. Процес реформування сповільнюють обласні ради, які все ще повинні затверджувати та переглядати перспективні плани формування громад області. Наприклад, Закарпатська облрада тільки у вересні, на 6 році реформи, затвердила перспективний план ОТГ області. Аби уникнути подібних проблем у майбутньому, Кабінет Міністрів України розробив і вніс до Верховної Ради України законопроект, за яким Уряд затверджуватиме розроблені обласними адміністраціями перспективні плани. Народні депутати підтримали документ у першому читанні і відправили на підготовку до другого читання за скороченою процедурою. Ще одна серйозна перешкода – голови міських, селищних та сільських рад, які не бажають об'єднуватися. Причини різні: страх перед змінами, небажання втрачати владу. Усе це підігрівається на рівні районних адміністрацій, сенс існування яких втрачається за умови 100% децентралізації. Центральна виборча комісія не змогла призначити дату виборів у 23 об'єднаних громадах, через що вони наступного року не зможуть отримати фінансову автономію, навіть якщо такі вибори відбудуться [5]. Також у 2019 році мало закінчиться формування ОТГ та підготовка змін до Конституції, оскільки для того, щоб вибори якісно відбулися, має бути затверджено новий адміністративно-територіальний устрій. Законопроект щодо внесення змін до Основного Закону планується внести на розгляд Парламенту та направити до Конституційного Суду України у травні. Голосування за законопроект загалом можливо буде провести в ході V сесії Верховної Ради України (вересень), а вибори – у жовтні. Це створює серйозний виклик децентралізації для нової влади в Україні.

Питання кадрової компетенції теж важливе у процесі впровадження змін. Потрібний певний час для того, щоб зв'язок між різними комітетами, органами влади та людьми, що там працюють, налагодився. Попри те, що між парламентськими та президентськими виборами минуло декілька місяців, доки всі керівні посади не змінилися, важко було вирішувати важливі та відповідальні питання. Для депутатів партії «Слуга народу» навіть організували тренінг про децентралізацію. У програмі навчання – ознайомлення із системою органів місцевого самоврядування, регламентом місцевих рад та процедур,

бюджетним процесом в ОТГ, формуванням методів та інструментів забезпечення місцевого економічного розвитку, обговорення перспектив реформи децентралізації в Україні. 4 березня Верховна Рада України відправила у відставку Прем'єр-міністра України О. Гончарука і його Уряд. Цього ж дня Парламент призначив Д. Шмигала новим керівником Кабінету Міністрів України і затвердив новий склад Уряду. Сам Зеленський коментує це рішення тим, що потрібно було реагувати на ефективність роботи Кабінету Міністрів України: «Коли ви робите такі глибокі зміни в країні, ви не можете програти. Справа не у ваших особистих рейтингах, не в тому, що вас можуть прогнати з влади, а в тому, що в Україні, можливо, більше не буде шансу зробити ці зміни» [8]. Чи не стане на заваді децентралізації часта зміна кадрів, наразі спрогнозувати важко. Усе ж, ураховуючи особливості перебігу процесів і особливо змін у принципах роботи державного апарату, можна вважати, що це суттєвий виклик, з яким команда В. Зеленського буде зустрічатися повсякчас, якщо вестиме таку політику надалі.

Громадське сприйняття процесу – це ще один чинник, який впливає на перебіг будь-яких реформ. На тлі виборів, кадрових змін, економічного становища, різноманітних резонансних політичних подій процес децентралізації перестав бути центром суспільної уваги. Відтак, питання, які стосуються перебігу реформи, хвилюють тих людей, які впродовж усіх років працювали над її втіленням. Заступник міністра розвитку громад і територій України В. Негода в інтерв'ю виданню «Дзеркало тижня» розповів про те, чому зворотній процес реформування неможливий. «Зараз у нас, – говорить він, – по суті, дві України. Одна живе у форматі децентралізації з повноваженнями й ресурсами, а друга несе на собі тягар ще радянської системи й управляється з рівня місцевих адміністрацій. А це вже дискримінація. І якщо ми не підемо далі й не завершимо реформу нинішнього року, то заморозимо таку розбалансовану систему влади ще на п'ять років. Тому що восени в нас чергові вибори до органів місцевого самоврядування. І вони мають пройти в єдиному форматі в нових об'єднаних громадах. Інакше ми поглибимо соціально-економічний розрив між старою та новою системами місцевого самоврядування, прирікаючи країну на ручне управління» [1]. Як вже було зазначено, успіх реформи визначається громадським сприйняттям і чим більш поглиблюються зміни, чим більше людей стає частиною цієї нової системи, тим міцнішим стає зв'язок між сприйняттям та перебігом реформи. Одним із викликів децентралізації є те, що непослідовне її впровадження, зосередження уваги лише на одному аспекті, лише в одному певному регіоні збільшує міжрегіональний розрив, що, своєю чергою, дестабілізує внутрішньополітичну ситуацію.

Висновки. Процес децентралізації в Україні має свої характерні риси, тому центральна влада може сприяти цьому процесу шляхом вчасного і ефективного реагування на виклики, які знову і знову постають перед новоствореними громадами. Команда В. Зеленського визначила собі за мету закінчити децентралізацію до жовтня 2020 року. Для цього треба вирішити низку завдань:

- Подолати економічні виклики, зумовлені дефіцитом бюджету та його переформуванням внаслідок пандемії;
- Ухвалити зміни до законодавства для закріплення реформи адміністративно-територіального устрою;
- Розширити компетентність суб'єктів, що здійснюють процес реформування органів місцевого самоврядування з метою швидкої та ефективної роботи.

Від того, чи зможе команда новобраного Президента вирішити актуальні проблеми, залежить результат реформи державного управління. Від її успіху залежить функціонування політичної системи загалом. Виклики змінилися, оскільки реформа рухається до завершення, велика частина роботи вже зроблена і вимагає подальшого вдосконалення. Саме тому дослідження процесу децентралізації в Україні й надалі зберігатиме актуальність. Врешті-решт якісно розроблена й успішно реалізована реформа децентралізації не лише сприятиме підвищенню рівня життя наших громадян поза великими містами, а й призведе до активізації політичного процесу, демократизації суспільства шляхом залучення громадян до ухвалення рішень і підвищення довіри населення до органів державної влади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Негода В.: “З Конституцією чи без, критично важливо завершити децентралізацію до місцевих виборів” [Електронний ресурс] // Децентралізація дає можливості. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://decentralization.gov.ua/news/12271>.
2. Децентралізація: результати, виклики і перспективи [Електронний ресурс] // Фонд Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва. Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/1224810616584ead699418f2.86217715.pdf>.
3. Куйбіда В. Реформа системи державного управління та місцевого самоврядування в Україні: стан, виклики, перспективи здійснення [Електронний ресурс] // Київ: НАДУ. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://academy.gov.ua/pages/dop/28/files/11eda77f-4754-430b-846c-293c47ded381.pdf>.
4. Курносенко Л. Соціальні виклики децентралізації влади в Україні [Електронний ресурс] // ОРІДУ НАДУ. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://bit.ly/2I7o9C4>.

5. Прокопчук Ф. Децентралізація на фініші: чи завершать реформу за 9 місяців? [Електронний ресурс] // Громадське. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://hromadske.ua/posts/decentralizaciya-na-finishi-chi-zavershat-reformu-za-9-misyaciv>.
6. Процюк О. Проєкт Держбюджету-2020 загрожує згортанням децентралізації [Електронний ресурс] // Галичина. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://galychyna.if.ua/analytic/proyekt-derzhbyudzhetu-2020-zagrozhuye-zgortanniam-detsentralizatsiyi/>.
7. Романюк С. Суперечності та виклики реалізації реформи системи державного управління та місцевого самоврядування в Україні: методологічні аспекти [Електронний ресурс] // Демографія та соціальна економіка. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://bit.ly/2F27X35>.
8. Стець А. Кадрові зміни в органах влади не впливають на курс України [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: https://zaxid.net/kadrovi_zmini_v_organah_vladi_ne_vplivayut_na_kurs_ukrayini_zelenskiy_n1498897.
9. Хейвуд Э. Политология. – Москва: Юнити, 2005. – 542 с.
10. Decentralization Thematic Team. A History of Decentralization [Електронний ресурс] / Decentralization Thematic Team // The Online Sourcebook on Decentralization and Local Development. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ciesin.org/decentralization/English/General/history_fao.html.
11. Heywood A. Key Concepts in Politics [Електронний ресурс] / A. Heywood // Macmillan. – 2000. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.questia.com/read/101732509/key-concepts-in-politics>.
12. Stephen P. Robbins, (2000) “Managing Today” Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey.
13. Strachan A. Factors affecting success or failure of political transitions [Електронний ресурс] / A. Strachan // Helpdesk Report. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: https://www.researchgate.net/figure/Factors-Associated-with-Reform-Success_tbl4_256061530.

Рецензент:

Мартинюк Р.С., канд. політ. наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Національного університету «Острозька академія»

Дмитрук Любов Григорівна,
студентка III курсу спеціальності «Політологія»
факультету політико-інформаційного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»

ВИКОРИСТАННЯ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ В ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКІЙ КАМПАНІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

У статті досліджено та проаналізовано інформаційно-пропагандистську кампанію Росії, яка веде боротьбу проти України, використовуючи різні інструменти впливу на суспільство. Авторка проаналізувала використання соціальних мереж як основний інструмент впливу для проведення пропагандистської діяльності та дезінформації. Використовуючи метод системного аналізу ми дослідили поняття інформаційно-психологічного впливу на українське суспільство та доповнили його контент-аналізом ЗМІ Російської Федерації.

Ключові слова: соціальні мережі, інформаційно-психологічний вплив, пропаганда, інформаційна безпека, інформаційна війна, суспільство.

The article explores and analyzes the information campaign of Russia, which is fighting Ukraine, using various of instruments of influence on society. The author has analyzed the use of social networks as a major influence tool of advocacy and misinformation. Using the method of systematic analyze, we explored the concept of information - psychological impact on Ukrainian society and supplemented it with content analyze of the media of the Russian Federation.

Key words: social networks, information and psychological impact, propaganda, information security, information war, society.

Постановка проблеми. В Україні 6 рік поспіль ведеться гібридна війна, яку розгорнула Росія по відношенню до України. Ми ведемо боротьбу не тільки на силовому полі на Донбасі, але й на інформаційному полі країни. Росія використовує інформаційно-пропагандистську кампанію для того, щоб дискредитувати Україну в образі ворога країни.

Соціальні мережі є основним інструментом інформаційно-психологічних операцій, які використовує Росія у своїй пропаганді. На окупованих територіях України за допомогою

соціальних мереж проводиться підбурювання населення до протиправних дій та вступу до лав збройних формувань. Не виключенням є те, що Росія створює тематичні групи в соціальних мережах задля поширення протиправного контенту. З використанням цього інструменту, Росія має переваги над українськими ЗМІ та соціальними мережами. У таких умовах набуває потреба дослідження соціальних мереж як інструменту впливу для того, щоб протидіяти агресору. Варто зауважити, що соціальні мережі, як джерело інформації, мають значний рівень довіри аудиторії. Так, за даними дослідження, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» у листопаді-грудні 2017 р., соцмережам довіряє більше третини українців (37 %). Станом на січень 2018 року, згідно звіту Digitalin 2018 міжнародного агентства Wearesocial, в Україні 58 % населення користуються Інтернетом (22,59 млн осіб), 29 % – соціальними мережами (13 млн).¹ У квітні 2014 р. "Дзеркало тижня. Україна" спільно з КМІС провели соціологічне дослідження, яке показало ситуацію на окупованих територіях України щодо перегляду ЗМІ жителями окупованих територій України. За результатами дослідження популярними джерелами політичних новин у ДНР/ЛНР є телебачення (84,3%), соціальні мережі (60,6%)². Отже, соціальні мережі є одним із фактором впливу на суспільство, яке часто застосовує у своїй пропаганді російські ЗМІ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тематика досліджень інформаційно-психологічного впливу в науковій літературі представлена роботами відомих дослідників. Загалом інформаційно-психологічним впливом займалися такі дослідники як М. Андріанов, Дж. Стейн, Р. Шафранські, В. Петрик, М. Присяжнюк, А. Шиян, В. Грищук та ін.³

Останніми роками дослідники приділяють увагу тематиці інформаційно-психологічного впливу та інформаційні війни. Нам необхідно спершу зрозуміти поняття «інформаційно-психологічний вплив», щоб в цілому окреслити його вплив на суспільство. Серед науковців немає єдиного розуміння інформаційно-психологічного впливу тому, що різні дослідники трактують це поняття по-іншому. Доцільно буде використати сформульоване поняття М. Андріановим, оскільки дослідник конкретно окреслює це явище. Інформаційно-психологічний вплив – це розповсюдження (передавання) інформації, орієнтоване на зміну психології та поведінки об'єкта впливу, нерозривно пов'язане зі

¹ Скільки новин потрібно для людського щастя. // Урядовий кур'єр. 2018. 18 січня.

– Режим доступу: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/skilki-novin-potribno-dlya-lyudskogo-shastyu>.

² Тест на сумісність // Дзеркало тижня. 2019. 9 листопада.

– Режим доступу: https://dt.ua/internal/test-na-sumisnist-329032_.html

³ Бурячок В. Л. Можливість забезпечення захисту від інформаційно-психологічного впливу на основі універсального методу онтологій / В.Л. Бурячок, А.А. Шиян // Сучасний захист інформації. 2013. №4. С.57-67.

Грищук Р. В. Технологічні аспекти інформаційного протиборства на сучасному етапі / Р.В. Грищук, І. О. Канкін, В. В. Охрімчук // Захист інформації. 2015. Том 17. № 1. С. 80–86

смісловим та комунікативним аспектом спілкування.⁴ Дослідник В. Петрик зазначає, що необхідні об'єкти у складовій інформаційно-психологічного впливу: об'єкти впливу, методи впливу, спрямованість впливу та мета.⁵ Відома загалом стаття М. Лібаса «Що таке інформаційна війна?», де автор досліджує теорію інформаційного протиборства⁶. Це було перше дослідження, яке описувало інформаційне протиборство.

Метою роботи є виявлення та дослідження основних елементів впливу соціальних мереж у інформаційно-пропагандистській кампанії Росії проти України.

Для досягнення мети нашого дослідження поставлено такі завдання:

- Визначити сутність та складові інформаційно-психологічного впливу;
- Використати системний аналіз для структури інформаційно-психологічного впливу;
- Використання контент-аналізу соціальних мереж на основі статей з EUvsDisinfo.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для кращого розуміння проблеми інформаційно-психологічного впливу, нам варто застосувати системний аналіз. Найчастіше цей метод застосовується у дослідженні в інформаційній сфері. На мою думку, системний аналіз - один із методів наукового дослідження, де дослідник використовує послідовність дій застосовуючи певні змінні, які ми хочемо досліджувати. Завдяки цьому методу можна дослідити проблему, застосовуючи логічні й послідовні дії. Сьогодні дедалі більше застосовується системний аналіз тому, що цей метод дозволяє комплексно вивчити проблему, у нашому дослідженні ми вивчаємо інформаційно-психологічний вплив.

Застосування системного аналізу під час вирішення проблеми інформаційно-психологічного впливу у нашому дослідженні є одним цілим. У вище зазначеному, ми згадували, що дослідник Петрик виділяє такі складові інформаційно-психологічного впливу: об'єкти впливу, методи впливу, спрямованість впливу та мета (реакція та поведінка індивіда). Основним елементом інформаційно-психологічного впливу є реакція та поведінка індивіда на певну новину у соціальних мережах. Усі елементи інформаційно-психологічного впливу мають між собою причинно-наслідкові зв'язки. Елементи у системному аналізі взаємопов'язані між собою та складають один процес. Система інформаційно-психологічного впливу призводить до загрози національній безпеці держави. Тому необхідно виробляти різні шляхи вирішення для того, щоб протидіяти загрозі.

⁴ Андрианов М. С. Злоупотребление свободой массовой информации при освещении проблем преступности / М. С. Андрианов // Уголовное право. 1999р. № 2. С. 150

⁵ Інформаційно-психологічне протиборство (еволюція та сучасність) : монографія / Я. М. Жарков, В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк та ін. Київ : Віпол, 2013. 248 с.

⁶ Іжугтова І. М. Лібкі: «Що таке інформаційна війна?». // Військо України. 2014р. №4. С.26.

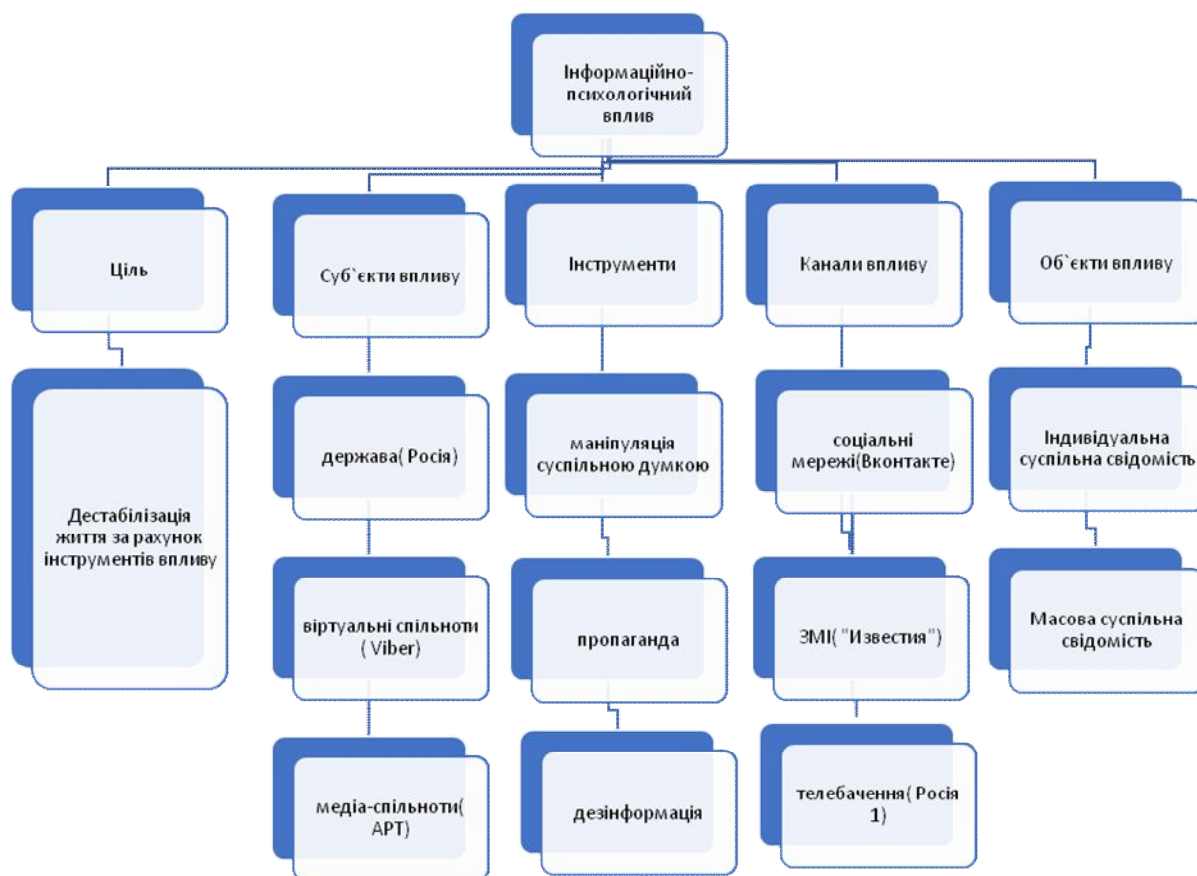

Рисунок 1. Джерело: таблиця розроблена автором.

У таблиці зазначено процес здійснення інформаційно-психологічного впливу. Росія використовує цей інструмент для впливу на свідомість жителів окупованих територій України. Інформаційно-психологічний вплив є ефективним інструментом, тому передбачає довготривалий процес. Однією із найголовніших цілей інформаційно-психологічного впливу є дестабілізація життя громадян за рахунок впливу на масову свідомість людей. У інформаційній війні має важливе значення пропаганда для того, хто її використовує. Для проведення інформаційно-психологічного впливу застосовують засоби впливу через суб'єктів впливу на суспільну свідомість. Одним із суб'єктів впливу є держава (Росія), яка контролює інформаційну війну з іншою державою (Україна). Саме держава має вплив над контролем інформації, яку подають ЗМІ, соціальні мережі та інші інформаційні ресурси. Віртуальні спільноти мають не менш важливий вплив, як і держава. Віртуальні спільноти створюють для того, щоб вплинути на людей, які в більшості користуються соціальними мережами (Viber). У соціальних мережах російські хакери створюють групи для підтримки своєї пропаганди. Можна пригадати останній випадок, пов'язаний з президентськими виборами 2016 року США, де російські хакери атакували Національний комітет

Демократичної партії й автоматизовані системи виборів, у Facebook та Twitter, де працювала так звана «фабрика тролів», а пропагандисти із RussiaToday та Sputnik розповсюджували фейки та різні маніпуляції.⁷Ще одним з суб`єктів впливу є медіа-спільноти (Академія російського телебачення). ЗМІ є суб`єктом впливу на визначені групи населення людей, які впливають за допомогою роздаткової, аудіо- та відеопродукції («Известия», «Комсомольская правда»). Часто шляхом особистого спілкування з громадянами певної території для того, щоб вплинути на настрої та переконання людей. Це забезпечить російському керівництву досягнення певних політичних та воєнних дій. Суб`єкти інформаційно-психологічного впливу намагаються вплинути на думку людей через інструменти впливу. Одним із інструментів впливу є маніпуляція суспільною думкою, адже більшість людей не володіють навичками медіаграмотності та не відрізняють правдиві новини від фейків. Іншим інструментом впливу є пропаганда, яку ведуть російські телеканали. Ще одним інструментом впливу є дезінформація, яку досить часто використовують російські ЗМІ. Нещодавно європейське видання EUvsDisinfo, яка займається та спеціалізується на викритті випадків дезінформації та пропаганди, внесла до свого списку 8000 російських фейків⁸.

Інформаційно-психологічний вплив є ефективним тоді, коли суб`єкти впливу застосовують інструменти впливу через певні канали впливу. Серед них є ЗМІ («Известия», «Комсомольская правда»), телебачення (Росія 1, Перший канал) та соціальні мережі (Twitter, Вконтакте). Однією із головних цілей інформаційно-психологічного впливу є індивідуальна та масова суспільна свідомість. Це кінцева мета інформаційно-психологічного впливу, яка може відбуватись безперервно. Отже, інформаційно-психологічний вплив – це комплекс заходів, які застосовуються для маніпулювання суспільної думки для успішного проведення подальших політичних та військових дій державою.

Ми доповнили наше дослідження контент-аналізом на основі статей європейського видання EUvsDisinfo, яке досліджує та займається викриттям випадків дезінформації російських ЗМІ. Контент-аналіз є методом вивчення різних текстів, який передбачає аналіз тексту для того, щоб інтерпретувати та пояснити результати дослідження на основі кількості слів у статті.

⁷Фейки, хакери і тіньові гроші. Як Росія буде втручатися в українські вибори. // Українська правда. 2019. 18 березня. Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/03/18/7209454>

⁸Війна проти України та справа МН17 – в «топі» російської дезінформації. // Укрінформ. 2020. 14 квітня. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3005737-vijna-proti-ukraini-ta-sprava-mh17-v-topi-rosijskoi-dezinformacii-euvsdisinfo.html>

Для аналізу дезінформації ми обрали статтю «Цифра тижня: 68», де проаналізовано 10 мільйонів повідомлень у Вконтакті⁹. Ці повідомлення стосувались президентських виборів 2019 року в Україні. Користувачі опубліковували інформацію про вибори в Україні з прокремлівських ресурсів. Аналіз виявив 23000 постів про Україну від 1 листопада 2018 року до 14 лютого 2019 року, які характеризували її з негативного боку. Ми виявили значну кількість слів, де користувачі часто використовували терміни, які описували Україну та українців неприйнятними словами. Це підтверджує те, що Росія войовничо налаштована щодо України, а також активно використовує пропаганду в соціальних мережах.

Для порівняння ми обрали статтю «Прокремлівська дезінформація та історія нашого часу», яка була опублікована європейським виданням EUvsDisinfo у 2017 році¹⁰. Найчастіше у російських ЗМІ та соціальних мережах згадано слова «война в Украине». В 2017 році було виявлено значну кількість слів про війну в Україні, що свідчить про агресію зі сторони Росії в 2017 році. Зокрема, було представлено в статтях російську дезінформацію, де описано перебування українських військових сил на Донбасі. Наприклад: історія про дитину, яка внаслідок обстрілу померла. Крім того, українські війська звинувачували в нападі на католицьку церкву в пошуках призовників. Отже, контент-аналіз виявив значну кількість російської дезінформації, що свідчить про інформаційно-пропагандистський вплив з боку Росії до сьогодні.

Висновки. Інформаційно-психологічний вплив є потужним засобом досягнення впливу на масову свідомість. В умовах гібридної війни Росія намагається маніпулювати людьми за допомогою соціальних мереж.

Отже, результати дослідження інформаційно-пропагандистської кампанії Росії проти України свідчать про те, що Росія використовує соціальні мережі як один із важливих інструментів. Ці методи показали високий показник пропаганди та російської дезінформації у російських соціальних мережах.

У подальшому ці методи можна використовувати для перевірки та виявлення дезінформації російських соціальних мереж. Завдяки цьому можна блокувати ворожий контент та зменшити кількість виявлення випадків російської дезінформації. Окрім того,

⁹ЦИФРА НЕДЕЛИ: 68. // EUvsDisinfo. 2019. 2 квітня. Режим доступу:

<https://euvsdisinfo.eu/ru/%d1%86%d0%b8%d1%84%d1%80%d0%b0%d0%bd%d0%b5%d0%b4%d0%b5%d0%bb%d0%b868/?highlight=%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D0%B0%20%D0%B2%20%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%B5>

¹⁰ПРОКРЕМЛЕВСКАЯ ДЕЗИНФОРМАЦИЯ И ИСТОРИЯ НАШЕГО ВРЕМЕНИ // EUvsDisinfo. 2017. 16 листопада.

Режим доступу:

<https://euvsdisinfo.eu/ru/%d0%bf%d1%80%d0%be%d0%ba%d1%80%d0%b5%d0%bc%d0%bb%d0%b5%d0%b2%1%81%d0%ba%d0%b0%d1%8f%d0%b4%d0%b5%d0%b7%d0%b8%d0%bd%d1%84%d0%be%d1%80%d0%bc%d0%b0%d1%86%d0%b8%d1%8f%d0%b4%d0%bb%d1%8f%d0%b8%d0%b7/?highlight=%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D0%B0%20%D0%B2%20%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%B5>

можна зменшити інформаційно-психологічний вплив на людей з боку російських соціальних мереж. Українській владі у сфері інформаційної безпеки варто знаходити протидію, які слід проводити для запобігання дезінформації в соціальних мережах та ЗМІ з боку Росії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія інформаційно-психологічного протиборства : підручник. К. : НА СБ України, 2012. 209 с
2. Куликов В. Н. Прикладное исследование социально-психологического воздействия // Прикладные проблемы социальной психологии. Москва: Наука,1983. С. 158–172.
3. Петрик В. М. Сутність інформаційної безпеки держави, суспільства та особи // Юридичний журнал. 2009. № 5. Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3222>.
4. Бурячок В. Л. Можливість забезпечення захисту від інформаційно-психологічного впливу на основі універсального методу онтологій // Сучасний захист інформації. 2013. №4. С.57-67.
5. Грищук Р. В. Технологічні аспекти інформаційного протиборства на сучасному етапі // Захист інформації. 2015. Том 17. № 1 . С. 80–86
6. Андрианов М. С. Злоупотребление свободой массовой информации при освещении проблем преступности // Уголовное право. 1999р. № 2. С. 150
7. Інформаційно-психологічне протиборство (еволюція та сучасність): монографія / Я. М. Жарков, В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк та ін. Київ: Віпол, 2013. 248 с.
8. Іжотова І. М.Лібікі: «Що таке інформаційна війна?» // Військо України. 2014. № 4. С. 26.
9. Фейки, хакери і тіньові гроші. Як Росія буде втручатися в українські вибори // Українська правда. 2019. 18 березня. Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/03/18/7209454>.
10. Війна проти України та справа МН17 – в «топі» російської дезінформації // Укрінформ. 2020. 14 квітня. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3005737-vijna-proti-ukraini-ta-sprava-mh17-v-topi-rosijskoi-dezinformacii-euvdisinfo.html>
11. ЦИФРА НЕДЕЛИ: 68 // EUvsDisinfo. 2019. 2 квітня. Режим доступу: <https://euvdisinfo.eu/ru/%d1%86%d0%b8%d1%84%d1%80%d0%b0%d0%bd%d0%b5%d0%b4%d0%b5%d0%bb%d0%b868/?highlight=%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D0%B0%20%D0%B2%20%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%B5>.

12. Прокремлевская дезинформация и история нашего времени // EUvsDisinfo. 2017. 16 листопада. Режим доступу: <https://euvsdisinfo.eu/ru/%d0%bf%d1%80%d0%be%d0%ba%d1%80%d0%b5%d0%bc%d0%bb%d0%b5%d0%b2%1%81%d0%ba%d0%b0%d1%8f%d0%b4%d0%b5%d0%b7%d0%b8%d0%bd%d1%84%d0%be%d1%80%d0%bc%d0%b0%d1%86%d0%b8%d1%8f%d0%b4%d0%bb%d1%8f%d0%b8%d0%b7/?highlight=%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D0%B0%20%D0%B2%20%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%B5>
13. Скільки новин потрібно для людського щастя // Урядовий кур'єр. 2018. 18 січня. Режим доступу: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/skilki-novin-potribno-dlyalyudskogo-shastyu>.
14. Тест на сумісність // Дзеркало тижня. 2019. 9 листопада. Режим доступу: https://dt.ua/internal/test-na-sumisnist-329032_.html.

Рецензент:

***Жовтенко Т.Г.**, канд. політ. наук,
доцент кафедри політології та національної безпеки
Національного університету «Острозька академія»*

Крамар Остап Олегович,*студент V курсу спеціальності «Політологія»**факультету політико-інформаційного менеджменту**Національного університету «Острозька академія»*

ЗАКОН ПРО РИНОК ЗЕМЛІ: ПОЛІТИЧНІ МІФИ ТА ВПЛИВ НА ЛЕГІТИМНІСТЬ ВЛАДИ ВОЛОДИМИРА ЗЕЛЕНСЬКОГО

У статті представлені найбільш поширені політичні міфи щодо закону про зняття мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення (Закон України № 2178-10 “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення”) та вимірний вплив цього закону на легітимність влади президента Володимира Зеленського. Автор звернув увагу на те, хто та на яких ресурсах поширює маніпулятивні твердження щодо ринку землі, чому ці твердження є міфами та як цей закон впливає на підтримку Володимира Зеленського.

Ключові слова: Володимир Зеленський, ринок землі, політичні міфи.

This paper presents the most common political myths regarding the law providing for the lifting of the moratorium on the sale of agricultural land (Law of Ukraine No. 2178-10 “On Amending Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Conditions for the Turnover of Agricultural Land”. The specific objective of the article was to measure the influence of this law above on the legitimacy of the power of the President Volodymyr Zelenskyu. The author draws attention to personalities and resources where manipulative statements on the land market were disseminated on, as well as why there allegations can be considered as myths and how this law influence the support of Volodymyr Zelenskyu.

Key words: Volodymyr Zelenskyu, land market, political myths.

Використання політичних технологій є притаманним будь-якому демократичному процесу, а невід’ємною складовою політичних технологій, в свою чергу, є політичні міфи. Саме завдяки міфам політтехнологи створюють позитивний імідж своєму політику, і негативний – іншим. Відповідно, політичні міфи є елементами маніпуляцій, які є притаманними будь-яким суспільствам. В умовах появи інформаційного суспільства, розвитку інституту громадянського суспільства та збільшення демократичних свобод

поширення політичних міфів серед населення загрожує не тільки відсутністю розвитку, але і появою конфліктів. Більше того, вплив міфів на світогляд тих суспільних груп, які виступають у ролі політичних суб'єктів, від рішення яких залежить життя всього суспільства, є особливо загрозовою в період соціальної напруги та воєнного конфлікту. Окрім цього, політичні міфи можуть виступати в ролі інструмента ведення сучасного політичного процесу, адже є засобом впливу на громадську думку. Прикладом такого впливу є закон про ринок землі, а саме міфи довкола цього закону. Процес поширення політичних міфів щодо ринку землі за президентства Зеленського є актуальним, по-перше, в контексті дослідження того, які саме політичні міфи використовують задля впливу на легітимність влади в Україні, і, по-друге, задля визначення того, який є рівень впливу прийняття цього закону на підтримку президента Володимира Зеленського.

Мета статті – проаналізувати найбільш поширені політичні міфи щодо закону про ринок землі та виміряти рівень впливу прийняття цього закону на легітимність влади Володимира Зеленського.

Завдання:

- проаналізувати найбільш поширені політичні міфи щодо закону про ринок землі;
- виміряти рівень впливу прийняття закону про ринок землі на легітимність влади Володимира Зеленського.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використання міфів в українському політичному процесі вивчала політологиня Тетяна Ніколаєнко, яка, зокрема, описала маніпулятивні технології включно із політичними міфами, які використовували по відношенню до Юлії Тимошенко протягом президентської виборчої кампанії перед виборами 2010 року [5]. Використання політичних міфів у виборчих кампаніях вивчала українська політологиня Анастасія Рагімова, яка дослідила використання цього виду маніпулятивних технологій через соціальні мережі [9]. Роман Ткачук у своїй статті проаналізував найбільш поширені міфи щодо ринку землі в період президентства Петра Порошенка [10].

Технологія впливу на думку людей за допомогою політичних міфів притаманна політичному процесу будь-якого суспільства, проте найбільшою мірою її використовують під час найважливіших моментів – протягом передвиборчих кампаній та перед прийняттям важливих політичних рішень. Чому так відбувається? Цілком логічно, що такі дії здійснюють задля впливу на думку суб'єктів політичного життя, тобто громадян, які володіють виборчим правом – правом обирати політиків, які безпосередньо здійснюватимуть владні повноваження. І якщо у випадку з виборами політичні міфи покликані прямо впливати на рішення громадян голосувати чи не голосувати за того чи того політика, то у ситуації з

політичними рішеннями завданням міфів є вплив на думку громадян, які, в свою чергу, спонукатимуть органи державної влади відображати суспільну думку у своїх рішеннях.

Серед найбільш поширених політичних міфів щодо ринку землі слід виділити міф про те, що українську землю скуплять іноземці. Цю тезу озвучували українські політики, які знаходяться в опозиції до фракції Президента у Верховній Раді. Зокрема, лідерка фракції «Батьківщина» Юлія Тимошенко на офіційному сайті своєї партії заявила, що «президентська монобільшість веде подвійну гру, не враховує думку народу й поспіхом ухвалює законопроекти, які дозволять іноземцям скуповувати українські землі» [11]. Також схожу інформацію поширював лідер партії «Опозиційна платформа – За життя» Юрій Бойко: «Влада обманює, коли говорить, що іноземці не зможуть скупити землю. Чотири сторінки поданого урядом законопроекту – це прямий шлях до рабства і продажу іноземцям української землі» [13]. Цю інформацію опубліковано на офіційному сайті політичної партії «Опозиційна платформа – За життя». Чому це міф? В Законі №2178-10 чітко вказано, що набувати право власності на землі сільськогосподарського призначення можуть лише громадяни України, юридичні особи, створені в Україні та учасниками яких є громадяни України, а також держава та територіальні громади. Водночас, у цьому Законі також вказані всі обмеження на купівлю земель іноземцями – в тому числі юридичними особами, в яких неможливо встановити бенефіціарного власника [8].

Іншим поширеним міфом щодо ринку землі є теза про те, що землю скуплять олігархи через підставних осіб. Цю тезу, зокрема, озвучував ексміністр розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України Тимофій Милованов [2]. Про це політик заявив в ефірі одного із українських телеканалів. Чому це міф? Законом №2178-10 передбачено, що громадяни України можуть купувати землю сільськогосподарського призначення площею до 100 гектарів, а юридичні особи – не більше, ніж може перебувати у власності всіх її учасників, але не більше 10 тисяч гектарів. Окрім цього, при набутті у власність земельної ділянки покупець має надати документи, які підтверджують законність походження коштів, за рахунок яких здійснюється покупка [8].

Ще одним поширеним міфом щодо закону про ринок сільськогосподарських земель є інформація про те, що землю після зняття мораторію викуплять за безцінь. Поширювала цю тезу, знову ж таки, лідерка «Батьківщини» Юлія Тимошенко: «У країні склалася дика для цивілізованої держави ситуація: запровадженням «ринку» у нас займаються рейдери та латифундисти. Їхнє завдання – за безцінь скупити наші чорноземи, а що скупити не вдасться – банально відібрати» [12]. Цю інформацію опубліковано на офіційному сайті партії «Батьківщина». Чому це міф? В Законі №2178-10 вказана мінімальна сума продажу

земельних ділянок сільськогосподарського призначення – не менше нормативної грошової оцінки (до 2030 року) [8].

І, наостанок, міф про те, що ринок землі забере землю у селян. Поширенням цього міфу займається, зокрема, телеканал ZIK, на офіційному сайті якого серед аргументів проти скасування мораторію вказано, що «в українців безповоротно заберуть землю фактично безкоштовно» [1]. Розповсюдження цього ж міфу можна зустріти і в статті із назвою «Землю у селян заберуть», що опублікована на сайті Gazeta.ua в далекому 2011 році [4]. Чому це міф? Адже можливість продажу сільськогосподарських земель не є обов'язковим – це добровільна опція, використання якої залежатиме виключно від бажання власників цих земель. Більше того, згідно з опитуванням соціологічної групи «Рейтинг», яке проходило 24-27 жовтня 2019 року, лише 16% власників земельних паїв хотіли б їх продати у разі запровадження ринку сільськогосподарських земель, а 70% власників планують і надалі здавати її в оренду [3].

То ж яким є вплив відкриття ринку землі на легітимність влади Володимира Зеленського? За даними опитування Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), яке проходило з 22 по 25 листопада 2019 року, лише 29% респондентів підтримували прийняття цього закону в першому читанні [6]. Натомість, 64% респондентів висловились проти такого рішення. Водночас, 22% респондентів зазначили, що проголосували би за продаж землі сільськогосподарського призначення на референдумі. Проти – 59%. Якщо говорити про тенденцію в цьому питанні, то в грудневому опитуванні 2019 року проголосували б «за» 19%, «проти» – 60% [0]. Те саме опитування у лютому 2020 року – 15% «за», 62% – «проти» [0]. Отже, в період між голосуванням за цей закон в першому та другому читаннях простежується тенденція до все більш негативного ставлення громадян до ідеї вільного продажу землі. Однак в контексті впливу на легітимність влади Володимира Зеленського варто також прослідкувати, на кого громадяни покладають відповідальність за зняття мораторію на продаж землі. За даними опитування Київського міжнародного інституту соціології, яке проходило з 22 по 25 листопада 2019 року, з-поміж усіх парламентських фракцій «Слуга народу» має найбільш негативний баланс довіри громадян щодо голосування за цей закон у першому читанні – схвальну оцінку дали 20% респондентів, несхвальну – 39% [6]. Втім, найбільшою мірою громадяни асоціюють це рішення не зі «Слугами», а з самим Президентом. До такого висновку можна дійти, відштовхуючись від думки українців щодо того, хто буде відповідальним за можливість продажу землі без попереднього референдуму. 51% респондентів вважають, що відповідальність лежатиме на Володимирі Зеленському, і лише 14% – на його фракції [6]. А що з рейтингом Президента? В опитуванні, яке проводив Київський міжнародний інститут соціології в період з 22 по 25

листопада 2019 року, 54% респондентів заявили про підтримку дій Володимира Зеленського, протилежна позиція була у 36%. У лютому вже 47% громадян висловили підтримку Главі держави – проти 40% із протилежною позицією [6]. Знову ж таки, прослідковується тенденція до зниження рівня підтримки Президента. І хоч є багато факторів впливу на зниження рейтингу Зеленського, роль ринку землі в цьому процесі присутній – адже саме Президента українці бачать відповідальним за закон, до прийняття якого ставляться негативно. Відповідно, зняття мораторію на продаж сільськогосподарських земель здійснює негативний вплив на легітимність влади – при чому не так на правлячу фракцію в парламенті, яка за нього голосувала, як на легітимність влади Президента.

Отже, в умовах переходу до демократичного режиму, коли процес політичної конкуренції та боротьби за владу у державі відбувається шляхом народного волевиявлення, використання політичних міфів задля формування необхідних настроїв у суспільстві є невід'ємною частиною політичного процесу. Контекст прийняття закону про ринок землі показав, що поширення міфів, спрямованих на зниження рівня легітимності влади, притаманне не тільки лідерам парламентських фракцій, але і політикам, які ще кілька місяців тому займали посаду міністра в уряді. Інформаційна кампанія, спрямована проти прийняття цього закону, принесла очікувані наслідки: більшість людей мають негативне ставлення до зняття мораторію на продаж сільськогосподарських земель. А це, зокрема, спричинило зниження рівня довіри до тих інституцій, які намагаються ввести земельний ринок – в першу чергу, до президента Володимира Зеленського.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болюче "земельне питання": Чому українці проти ринку землі і не вірять у президентські обіцянки // ЗІК. 2019. URL: https://zik.ua/news/2019/11/12/boliuche_zemelne_pytannia_chomu_ukraintsi_proty_rynku_zemli_i_ne_viriat_u_prezidentski_obitsianky_944392 (дата звернення: 28.04.2020).
2. Вінокуров Я. «Все скуплять олігархи та великі компанії»: ексміністр економіки розкритикував ухвалений закон про ринок землі // Громадське Телебачення. 2020. URL: <https://hromadske.ua/posts/vse-skuplyat-oligarhi-ta-veliki-kompaniyi-eksministr-ekonomiki-rozkritikuvav-uhvalenij-zakon-pro-rinok-zemli> (дата звернення: 28.04.2020).
3. Вінокуров Я. Опитування «Рейтинг»: 53% українців проти скасування мораторію на продаж землі // Громадське Телебачення. 2019. URL: <https://hromadske.ua/posts/opituvannya-rejting-53-ukrayinciv-proti-skasuvannya-moratoriyu-na-prodazh-zemli> (дата звернення: 28.04.2020).

4. Рибаківа І. Землю у селян заберуть // Gazeta.ua. 2011. URL: https://gazeta.ua/articles/comments-newspaper/_quotzemlyu-u-selyan-zaberutquot/371409 (дата звернення: 28.04.2020).
5. Ніколаєнко Т. Як Тимошенко програла Януковичу. Технології українських виборів у 12 історіях. Частина 5 // The Insider. 2017. URL: <http://www.theinsider.ua/politics/59bff892ec3c4/> (дата звернення: 28.04.2020).
6. Оцінка діяльності органів влади та реакція на актуальні події // Київський міжнародний інститут соціології. 2019. URL: http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=905&page=1&fbclid=IwAR3-8ZxIf8udRcgANoDGxqOiKNE93X50stpayj691Cj_IDlxcMNdlhwOos (дата звернення: 28.04.2020).
7. Оцінка діяльності органів влади та реакція на актуальні події: лютий 2020 року // Київський міжнародний інститут соціології. 2020. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=920&page=2> (дата звернення: 28.04.2020).
8. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення // Верховна Рада України. 2020. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67059 (дата звернення: 28.04.2020).
9. Рагімова А. Політичний міф, міфологізація сучасного суспільства за допомогою соціальних мереж // Національний авіаційний університет. 2018. URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1159/1166> (дата звернення: 28.04.2020).
10. Ткачук Р. Ринок землі в Україні: міфи та реалії // Прикладна економіка – від теорії до практики. 2017. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/161261753.pdf#page=272> (дата звернення: 28.04.2020).
11. Юлія Тимошенко: Влада й надалі готує продаж української землі іноземцям // Батьківщина. 2019. URL: <https://ba.org.ua/yuliya-timoshenko-vlada-i-nadali-gotuye-prodazh-ukrainської-zemli-inozemcyam/> (дата звернення: 28.04.2020).
12. Юлія Тимошенко: Закон про розпродаж землі проштовхують рейдери та корупціонери, які щедро платять «слугам народу», – тепер це підтвердили й журналісти // Батьківщина. 2020. URL: <https://ba.org.ua/yuliya-timoshenko-zakon-pro-rozprodazh-zemli-proshtovxuyut-rejderi-ta-korupcioneri-yaki-shhedro-platyat-slugam-narodu-teper-ce-pidtvrdili-j-zhurnalisti/> (дата звернення: 28.04.2020).
13. Юрій Бойко: Начав продажу землі, ми в кінцевому ітоге можемо втратити незалежність // Опозиційна платформа – За життя. 2019. URL:

https://zagittya.com.ua/news/novosti/jurij_bojko_nachav_prodazhu_zemli_my_v_konechnom_itoге_mozhem_poterjat_nezavisimost.html (дата звернення: 28.04.2020).

Рецензент:

Шостак І.В., канд. іст. наук,
доцент кафедри політології та національної безпеки
Національного університету «Острозька академія»

Паламарчук Юлія Володимирівна,
студентка V курсу спеціальності «Політологія»
факультету політико-інформаційного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»

ЧОМУ ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ НЕ СПРИЯЛО ПОГЛИБЛЕННЮ ДЕМОКРАТІЇ У ПЕРІОД ПРЕЗИДЕНТСТВА Л. КУЧМИ?

У роботі досліджуються зміни економічних та демократичних показників в Україні за каденції Леоніда Кучми. Метою роботи є виявити причини, через які економічне зростання не сприяло поглибленню демократії. За допомогою методу регресії було підтверджено лінійний зв'язок між змінними, проте статистичні коефіцієнти показують, що зв'язок між змінними є незначущий.

Ключові слова: демократія, економічне зростання, каденція Л.Кучми.

In this research check the fluctuations of economic and democratic indicators in Ukraine under the cadences of Leonid Kuchma. The purpose of this research is to identify the reasons why economic growth has not contributed to the deepening of democracy. Using the regression method, the linear relationship between the variables was confirmed, but the statistical coefficients show that the relationship between the variables is insignificant.

Keywords: democracy, economic growth, the cadence of L. Kuchma.

Постановка проблеми. Із здобуттям незалежності України, 24 серпня 1991 року, українці прийняли у спадщину: розбудовану вертикаль бюрократичного апарату, неоднозначність у векторі політики, велику армію, неоднозначне соціально-економічне становище, складне екологічне становище та багато чого іншого. Але, незважаючи, на це – отримали змогу збудувати свою незалежну, демократичну, економічно стабільну державу – Україну[14].

Для втілення в життя таких планів, щодо розбудови після розпаду Радянського Союзу, перед українською елітою постали такі питання: «Як побудувати стабільні демократичні інститути? Яка із типів економічної системи забезпечить ріст, що у свою чергу забезпечить підвищення рівня життя всіх членів суспільства? Які політичні умови успішного функціонування економічного організму суспільства? І які економічні умови консолідації

демократичної держави?» [13]. Відповіді на ці питання гарантували б стабілізацію політичної та економічної ситуації в Україні, гарантії стабільного функціонування політичної системи.

Тому після невдачі першого президента України Леоніда Кравчука, який не зміг вирішити поставлені завдання, запровадити ефективні дії щодо нормалізації функціонування системи, до влади приходить Леонід Кучма. Він пробував на посаді Президента України дві каденції та спромігся частково налагодити механізми врегулювання політичного й економічного життя в Україні. Але результатом його політики стала – неоднозначність – коливання економічних та політичних показників, їх спад та невідповідність один одному.

Тому прослідкувавши ці коливання показників в Україні за каденції Леоніда Кучми можна буде відповісти на головне питання роботи: «Чому економічне зростання не сприяло поглибленню демократії в Україні за президентства Л.Кучми?»

Аналіз останніх досліджень. Зіставляючи демократію та економіку, можна спостерігати, що в певні моменти приєфективних ринкових відносинах і вільній конкуренції виникають передумови побудови демократичної держави. Так в своїй роботі Сеймур Мартін Ліпсет чітко сформулював тезу: «Чим більше нація досягає успіхів в економічній сфері життя, тим більше шансів для того аби нація стала досягати успіхів при побудові демократичної політичної системи» [10]. Але ця теза була спростована Террі Карлом Лінном та Філіппом Шміттером, які обґрунтували думку щодо того, що на економічний ріст і більш справедливий поділ благ треба дивитись не як на передумову, а навпаки, як результат демократичних перетворень в політичній сфері [4].

Тому, під час роботи, важливо було перевірити, чи ринкова економіка є необхідною умовою утвердження та інституціоналізації демократії, чи навпаки, саме демократична політична система дає можливість раціонального ведення вільного ринку. Тому за допомогою робіт таких авторів Давід Піонтек [2], Піта Уай Ман Лі [3], Євгеній Пів [1], в яких побудовані економетричні моделі із залежними та незалежними змінами та прослідковано чи існує залежність між ними. Були визначені гіпотези і математично доведено їх спростування або підтвердження.

Метою роботи є виявити причини через які економічне зростання не сприяло поглибленню демократії. Роботою передбачено вирішення таких **дослідницьких завдань**:

1. Прослідкувати динаміку змін економічних та політичних показників;
2. Встановити або спростувати залежність цих показників;
3. Обґрунтувати отримані результати.

Результати дослідження. Вибори Президента України 1994 року відбувались при напруженій ситуації. Перший тур виборів не визначив переможця. І вже у другому турі, в якому змагались Л. Кравчук та Л. Кучма – переміг Л. Кучма, який набрав 52% голосів, а Л. Кравчук – 45%.[14]

Серед президентських пріоритетів були: відновлення законності, реформування економіки, в чому він вбачав «єдиний реальний шлях подолання тотальної економічної кризи, в якій опинилася економіка України», а крім того – завдання консолідації нації, надання російській мові офіційного статусу (при збереженні за українською статусу державної), подальший розвиток місцевого самоврядування, розширення прав відповідальності регіонів, коригування зовнішньополітичного курсу для того, щоб «зробити міжнародну політику України більш динамічною, ефективною» [7, 8].

У сфері зовнішньої політики України Президент Леонід Кучма тримався тактики «багатовекторності», адже йому вдавалось підтримувати тісні відносини із Заходом і східним сусідом – Росією. Що ж стосується внутрішньої політики президента, то і тут він дотримувався політики «багатовекторності». Під час виборчої кампанії майбутній президент використовував проросійські лозунги, «повернення до соціалізму». Його підтримували ліві сили. Але після отримання політичної влади президент почав набирати команду, яка складалась із представників нової української еліти – союзники із націонал-демократичного табору.

Що ж стосується соціально-економічних реформ під час першої каденції Л.Кучми, можемо сказати, що із своїм приходом, у жовтні 1994 року Президент проголосив новий курс соціально-економічної політики. Головною метою курсу стало налагодження ринкових відносин в українській економіці. Проте не всі ці напрями були реалізовані в усій своїй мірі, адже певні питання були заполітизовані і складні у короткочасному їх вирішенні [7].

Протягом перших років президентства Л. Кучми було сформовано умови для появи на українському ринку фінансово-промислових груп, на базі яких згодом сформувалися сучасні бізнес-структури вітчизняних олігархів. У 1995 році в Україні запустили сертифікатну (або ж ваучерну) приватизацію [9].

Завдяки налагодженню співпраці з західними фінансовими установами та стабілізації ситуації в економіці країни – показники інфляції з чотиризначних показників зменшилися до двозначних. На початок 1995 р. вдалося зупинити інфляцію на відмітці 12%, що означало подолання кризових процесів в економіці України. До 1998 р. рівень інфляції в Україні склав 6,7%. Значно знизилися темпи падіння промислового виробництва. Так, якщо в

1995 році зниження склало 11,5 %, то вже в 1996 р. - тільки 5,1 %. І ця тенденція набувала цілком сталого характеру [15].

Так перехід від планової до ринкової економіки, поява власної валюти – гривні, – земельна реформа, ваучерна приватизація – це все дало результат: вперше в Україні зростав ВВП. Захід називав Україну східноєвропейським економічним дивом.

На президентських виборах 1999 року, не маючи серйозних конкурентів, впевнену перемогу знову отримав Л. Кучма. Експерти вказували, що в другому турі виборів було розіграно сценарій, в міру прозахідний президент проти комуністичної загрози реваншу. Завдяки використанню цих технологій Леонідові Кучмі вдалося стати президентом вдруге за рахунок виборців тих регіонів, які голосували проти нього на виборах п'ятирічної давнини [5].

У 2002 р. Президент виступив з новою програмою, яка націлювала Україну на вступ в ЄС. Перш за все, підкреслювалися успіхи України, досягнуті до 2000 року. Повністю припинилося падіння в промисловому і сільськогосподарському виробництвах. Більш того, в 2000-2002 рр. відбувалося значне зростання в економічних показниках країни. Здійснилася реальна зміна форм власності. Вже 75 % промислової продукції давали недержавні підприємства, а в сільському господарстві цей показник наблизився до 100 %. Стабілізувалася національна валюта, яка стала в повному об'ємі конвертованою. Дещо зросла заробітна плата. Зник товарний дефіцит і наповнився національний ринок, правда, високоякісні товари були доступні далеко не всім громадянам України. Українська продукція на продовольчому ринку країни складала 94 %, на ринку промислових товарів - 62 %. Як наслідок, уже у 2000–2004 роках економіка України стала швидко видужувати і досягла найкращих показників за всю історію незалежності держави. Приріст ВВП досяг 10–12% на рік, державний борг не перевищував 12% від ВВП, сальдо зовнішньоторговельного балансу було стійко позитивним.

Тому, розглянувши ці десять років правління Леоніда Кучми, можна сказати, що ці десять років – є неоднозначними. Історичні факти та політичний аналіз періоду правління Л.Кучми показує, що політик проявив себе як добрий тактик, але поганий стратег.

Україна стала класичною корупційною країною, про що свідчить збагачення оточення Л. Кучми, побудова неформальних зв'язків, сильний політичний вплив, контроль над всіма гілками влади та ЗМІ. Була відсутня обґрунтована і зрозуміла для суспільства стратегічна орієнтація, яка негативно позначилась і на зовнішній політиці. Несправедливість і лицемірство, пасивність і жадібність, скритність і однобічність поглядів – ось негативні сторони цього політика [11].

Але разом із тим, він є спокійним і врівноваженим, досвідчений і амбітний, комунікабельний та поміркований. Тому саме у період правління Л. Кучми було досягнуто і певних позитивних результатів. Так до прикладу, стабілізація економіки, грошова реформа, не було серйозних етнічних конфліктів і локальних конфліктів. Проведені ряд реформ: земельна, реформа системи оподаткування.

Тому для наочності, пропоную перевірити ряд даних і подивитись на результати діяльності Л. Кучми. Було зібрано такі дані з 1994 року і до 2004: індекс демократії (FreedomHouse), ВВП на душу населення (GDP percapita), закордонні інвестиції (FDI), показник нерівності у суспільстві (GINI index).

Гіпотеза – Н0 – економічне зростання сприяє демократичному зростанню.

Далі ми побудували першу модель в R. Залежність показника рівня демократії (Freedom House) від ВВП на душу населення (GDP percapita).

Residuals:

Min 1Q Median 3Q Max

-0.5807 -0.5073 0.1188 0.4438 0.6094

Coefficients:

EstimateStd. Error t valuePr(>|t|)

(Intercept) 3.4504816 0.7595040 4.543 0.0014 **

GDP 0.0005350 0.0008175 0.654 0.5292

Signif. codes: 0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1

Residualstandarderror: 0.5297 on 9 degreesoffreedom

Multiple R-squared: 0.04542, Adjusted R-squared: -0.06065

F-statistic: 0.4282 on 1 and 9 DF, p-value: 0.5292

Джерело: розроблено автором за допомогою програми R.

Отримали таке рівняння:

$$Y_i = 3.45 + 0.0005\beta_i + \varepsilon_i$$

Оскільки, $|t|=0.0014$, бачимо, що не існує лінійної залежності. Підтвердженням цього є те, що F-statistic = 42,8% при рівні значущості 0.052 показує, що статистична залежність між показниками відсутня. Тому ми спростовуємо Н0.

Будуємо другу модель. Залежність показника рівня демократії (FreedomHouse) від ВВП на душу населення (GDP percapita) та закордонних інвестицій (FDI).

Residuals:

Min 1Q Median 3Q Max

-0.55191 -0.45077 -0.04726 0.45371 0.72147

Coefficients:

Estimate Std. Error t value Pr(>|t|)

(Intercept) 3.670e+00 7.943e-01 4.620 0.00171 **

GDP -5.732e-05 1.021e-03 -0.056 0.95659

FDI -4.417e-10 4.534e-10 -0.974 0.35855

Signif. codes: 0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1

Residual standard error: 0.5312 on 8 degrees of freedom

Multiple R-squared: 0.1466, Adjusted R-squared: -0.06671

F-statistic: 0.6873 on 2 and 8 DF, p-value: 0.5303

Джерело: розроблено автором за допомогою програми R.

Отримали таке рівняння:

$$Y_i = 3.67 - 5.732e-05 \beta_i - 4.417e-10 + \varepsilon_i$$

Оскільки, $|t|=0.0017$, бачимо, що не існує лінійної залежності. Підтвердженням цього є те, що F -statistic = 68,7% при рівні значущості 0.53 показує, що залежність відсутня. Тому ми спростовуємо H_0 .

Будуємо третю модель. Залежність показника рівня демократії (FreedomHouse) від ВВП на душу населення (GDP percapita), закордонних інвестицій (FDI) та показника нерівності у суспільстві (GINI index).

Residuals:

Min 1Q Median 3Q Max

-0.59012 -0.33251 0.03437 0.20620 0.76860

Coefficients:

Estimate Std. Error t value Pr(>|t|)

(Intercept) 6.351e+00 2.507e+00 2.533 0.039 *

GDP -1.691e-04 1.009e-03 -0.168 0.872

FDI 5.071e-11 6.248e-10 0.081 0.938

GINI -6.213e-02 5.520e-02 -1.126 0.297

Signif. codes: 0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1

Residual standard error: 0.5226 on 7 degrees of freedom

Multiple R-squared: 0.2774, Adjusted R-squared: -0.03226

F-statistic: 0.8958 on 3 and 7 DF, p-value: 0.4893

Джерело: розроблено автором за допомогою програми R.

Отримали таке рівняння:

$$Y_i = 6.35 - 1.691e-04\beta_1 + 5.071e-11\beta_2 - 6.213e-02\beta_3 + \varepsilon_i$$

Оскільки, $|t|=0.03$, бачимо, що не існує лінійної залежності. Підтвердженням цього є те, що F -statistic = 89,5% при рівні значущості 0.48 показує, що залежність відсутня. Тому ми спростовуємо H_0 .

Тому з цих трьох моделей бачимо, що гіпотезу спростовано, і економічне зростання не сприяє демократичному розвитку. Проте, якщо поглянути на направленість зв'язку між змінними, то чітко бачимо, що тільки іноземні інвестиції сприяють збільшенню рівня демократії, тоді як решта змінних має обернений зв'язок.

Висновки. Отже, на початку роботи було висунуто гіпотезу: «Чим вищий рівень економічного зростання був в Україні, тим був вищий демократичний показник». Провівши розрахунки, маємо змогу тепер спростувати цю гіпотезу. І так само за допомогою них, ми висунули іншу – альтернативну до неї: «Чим вищий розвиток економіки, тим нижчий прогрес в демократії».

З цього бачимо, що в певний момент економічне зростання змінилось економічним спадом і, оскільки, показники – пряmolінійні, економіка не змогла допомогти встановити стабільні політичні інститути, а демократія не допомогла економіці збудувати правила гри для її гравців. Через таку собі нестабільність системи, в Україні мали відкат показників економіки і демократії, що згодом змінився на мінімальний ріст двох показників.

Тому повертаючись до головного питання роботи: «Чому економічне зростання не сприяло поглибленню демократії в Україні?», маємо виокремити такі причини в системі українського управління:

1. Стабільність системи, як спадщина радянської доби. Адже по суті, після отримання незалежності Україною, ніяких нових механізмів врегулювання політичного, економічного і соціального життя українців не було налагоджено. Не було струсів і поштовхів для впровадження змін у старій системі. Радянська номенклатура – бюрократичний апарат держави, еліта не оновила, а українці не мали альтернативи вибору. Так само маємо стабільну нестабільність в побудові і функціюванні системи управління.

2. Політична культура. Суспільство не акумулювало ресурси для зміни порядку денного. На той час обставини не сприяли прогресові, хоча українці мали: потенціал, знання, бажання, можливості, – але люди не вміли цим користуватись. Тому українці обирали з-поміж усіх тих провідних представників правлячої еліти, кого знали, хто міг звернути на себе увагу і міг переконати людей, що саме він зможе змінити хід обставин.

3. На момент становлення держави в Україні не було підстав на утворення сильних і стабільних політичних інститутів. Такі як, наприклад, політичні партії, вільні ЗМІ і так далі, які вважаються легітимними і сприймаються в суспільстві як належне, проте не змогли інституалізуватися. В парламенті ми могли спостерігати фрагментований плюралізм, що заважав приймати важливі рішення. ЗМІ, які були і не зовсім вільними, адже більшість власників з їх оточення діючого на той момент президента.

4. В певних моментах, ми мали спостерігати орієнтацію президента не на демократію. А точніше, як до прикладу, Конституцією 1996 року, була прийнята в Україні президентсько-парламентська форма правління, що означало отримання президентом нових повноважень, закріплення його політичної сили і зміна конфігурації сил у трикутнику президент-парламент-прем'єр-міністр.

5. Економіка України мала час для розвитку і для спаду за період двох каденцій Л. Кучми. В державі відбувались реформи. Була проведена грошова, земельна реформи. Але реформи, які були проведені, були вигідні оточенню Кучми, а не населенню України. Адже саме в той період можемо побачити, як оточення Л. Кучми помітно «розбагатіло».

Після розгляду цих причин, можна помітити, що саме у 2000 році, економіка і демократія мали середні і однакові показники. 2000 рік – рік виборів, рік завершення першої каденції Л. Кучми, можливість побачити результати його політики. З цього всього постає питання: «Яким ж тоді чином, після зрівняння цих показників ми змогли повернути вектор зростання показників у позитивний бік?». Необхідно продовжувати це дослідження в

контексті наступних каденцій президентів України для збору більшого масиву даних і перевірки їх достовірності; для порівняння їх між собою; для знаходження причин унікальності ситуації на пострадянському просторі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Evgeni Peev. Democracy, Economic Freedom and Growth in Transition Economies // KYKLOS. – 2012. – №3. – pp. 371–407.
2. Piątek D. Wolność gospodarcza i demokracja a wzrost gospodarczy krajów transformujących się // Ekonomista. – 2014. – pp. 367–396.
3. Rita Yi Man Li. Democracy and Economic Growth // Int. J. of Data Analysis Techniques and Strategies. – №20. – pp. 1–20.
4. Schmitter P. «What Democracy is... and Is Not,» / P. Schmitter, T. Karl. – 75 p.
5. Ukraine Parliamentary elections. Final report [Electronic resource] / OSCE. ODIHR. – Warsaw, 2002. – Accessed: <http://www.osce.org/odihr/elections/ukraine/14947?download=true>. – Title from the screen.
6. Бондаренко К. Леонід Кучма: портрет на фоні епохи. — Харків: Фоліо, 2007. — 636 с.
7. Кармазіна М. С. Президентство: український варіант. — Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2007. — 365 с. — (ISBN 978-966-02-4303-3).
8. Кучма Л. Вірю в український народ. — С. 9,10.
9. Кучма розпочав олігархізацію, — політик [Електронний ресурс] // 24 канал. — 2015. — Режим доступу до ресурсу: https://24tv.ua/kuchma_rozpochav_oligarhizatsiyu__politik_n605164.
10. Липсет М. Политический человек. Социальные основания политики. — Москва: Мысль, 2015. — 613 с.
11. Мацієвський Ю. В. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991-2014). — Чернівці: Книги XXI, 2016.
12. Політичне становище України в 1990-х рр. [Електронний ресурс] // Освіта.ua. — 2011. — Режим доступу до ресурсу: <http://osvita.ua/vnz/reports/politolog/16524/>.
13. Пшеворский А. Демократия и рынок. — Москва: РОССПЭН, 2000. — 320с.
14. Танцюра В.І. Політична історія України: Навчальний посібник. — Київ: Академвидав, 2008. — 552 с.

15. Хоменко С. Епоха Кучми: десять неоднозначних років [Електронний ресурс] // BBC.UA.
– 2013. – Режим доступу до ресурсу:
https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2013/08/130809_kuchma_epoch_sx.

Рецензент:

*Лебедюк В. М., канд. наук з держ. управління,
доцент кафедри політології та національної безпеки
Національного університету «Острозька академія»*

*Сусли Ярослава Сергіївна,
студентка V курсу спеціальності «Політологія»
факультету політико-інформаційного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»*

ДИНАМІКА ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ЕЛІТИ В УКРАЇНІ У ПЕРІОД 2002-2020 РОКІВ: КІЛЬКІСНЕ ЧИ ЯКІСНЕ ОНОВЛЕННЯ?

Чому кількісного оновлення депутатського корпусу виявляється не достатньо для поступу у реформах? І чи свідчить кількісне оновлення про «якість» депутатів? Ці запитання важливі з огляду на дискусії щодо шляхів розвитку України, її шансів демократизуватися і стати ефективною державою. Відтак, ми вивчаємо кількісні і якісні показники оновлення парламентської еліти в Україні з метою виявити механізм зміни еліт у період 2002-2020 років.

Ключові слова: *політичні еліти, Верховна Рада України, циркуляція, оновлення.*

Why does the quantitative renewal of the parliament turn out to be insufficient to achieve progress in reforms? Does quantitative renewal brings about the new «quality» of deputies? These issues are important in light of continued discussions about Ukraine's development, its chances to democratize and become an effective state. Consequently, we study quantitative and qualitative indicators of the parliamentary elite renewal in Ukraine in order to identify the mechanism of elite circulation in the period of 2002 - 2020.

Keywords: *Political elites, Ukraine, parliament, elite circulation, elite renewal.*

Сьогодні ведеться чимало дискусій щодо ролі політичної еліти в управлінні державою і підтримці демократії. Успіх в обох напрямках залежить від ефективності рішень, які приймають еліти. Очевидно, щоб еліта була дієздатною, вона повинна постійно оновлюватися. Саме лише кількісне оновлення парламенту є поверхневим показником, який не може свідчити про те, що нові депутати є ефективними реформаторами.

У літературі виділяють два головні типи циркуляції еліти – репродуктивний і заміщувальний, тобто оновлення еліт відбувається або в межах однієї соціальної групи, або заміною старих кадрів новими [1]. Тому багато дослідників часто зазначають, що в українських реаліях існує псевдоеліта, яка є не дієздатною [2]. Адже після отримання

незалежності формування Верховної Ради відбувалося в досить складних умовах, тому говорити про повне оновлення парламенту було б некоректно. Радянська номенклатура зберегла свої місця у парламенті, шляхом неформальної угоди з Рухом[3]. Комуністи домінували у парламенті до 2002 року, коли були частково витіснені, а частково поглинуті бізнес-політичним проектом «ЗАЄдУ» [4]. Нова спроба оновлення еліт відбулася після Помаранчевої революції, але прориву у реформах знову не сталося. Чим це пояснити? Чому кількісного оновлення депутатського корпусу виявляється не достатньо для поступу у реформах? Ми можемо спостерігати ротацію кадрів від номенклатури до бізнес груп ПЕГ, ФПГ, які фактично вкоренилися в парламенті [5]. Наступні події – Революція Гідності також не змогла повністю оновити еліту та прибрати олігархічні клани з парламенту, тобто ми можемо спостерігати як бізнес міцно вкоренився в політичне життя українців. Чому українцям так і не вдалося сформувати політичну еліту в Україні? І чи свідчить кількісне оновлення про «якість» депутатів. Отже, це допоможе відповісти на головне **питання**: який спосіб зміни парламентських еліт домінував в Україні у період від 2002 до 2020 років?

Сучасні концепції правлячого класу були сформовані Г. Моска і В. Парето. Особливе значення для нас має класифікація політичних еліт за В. Парето, який поділив їх на «левів» і «лисів» [6]. Успішні спроби пояснення еволюції політичних еліт в Україні та їх розвиток на пострадянському просторі, проблеми формування національної еліти здійснили Б. Кухта і Н. Теплоухова [7]. Сучасні західні теоретики Дж. Хіглі та Я. Пакульські пояснили процес циркуляції еліти, запропонувавши модель, яку ми використовуємо у цій роботі також провідником був Гельман, який також використовував моделі оновлення еліти [8].

Метою статті є виявити механізм зміни парламентської еліти в Україні у період 2002-2020 років. Для досягнення мети потрібно виконати ряд завдань:

- 1) Визначити основні етапи оновлення депутатського складу Верховної Ради України.
- 2) Зібрати емпіричні дані щодо зміни парламентської еліти з 2002 по 2020 роки.
- 3) Виявити який спосіб оновлення парламентської еліти домінував з 2002 по 2020 роки.

Аналізуючи біографії депутатів Верховної Ради України, було виділено такі змінні: партійна приналежність депутатів (четвертого, п'ятого та шостого, восьмого, дев'ятого скликань), місце праці до обрання депутатом. Тут ми виділили ще вужчі критерії, наприклад, працює в галузі освіти, медицини, державний службовець, ведення бізнесу або ж залучення до нього і безробітні. Ще один критерій – це освіта, куди входить: вища, не здобув вищу (середня, неповна вища і т. ін.). Ще один важливий критерій – це зміна партійної приналежності, тобто, якщо депутат пройшов до наступного скликання, чи змінив він свою приналежність до певної партії, чи залишився зі старою.

Крім депутатів ми брали до уваги Верховну Раду України за 2002-2020 роки. Ми виділили такі змінні як: кількість людей, яка залишилася при владі, тобто пройшли з IV до V скликання (дані ми взяли з сайту Верховної Ради України), та прослідкували чи змінили депутати при цьому свою партійну приналежність. Результати виявились такими: загальна кількість депутатів IV скликання (2002-2006 роки) – 504 людини, з них 206 вже були депутатами, отже, відсоток депутатів, які пройшли з III до IV скликання складає – 45,8%. Звідси відсоток кількісного оновлення депутатського корпусу ВРУ (2002-2006 роки) – 54,2%. За V скликання (2006-2007 року) – 483 людини, з них 178 вже були депутатами, отже, відсоток депутатів, які пройшли з IV до V скликання складає – 36,85%, а відсоток кількісного оновлення депутатського корпусу у Верховній Раді України за 2006-2007 роки складає – 63,15%. Що стосується кількісного оновлення ВРУ VI скликання (2007-2012 роки), то ситуація змінилась. Загальна кількість депутатів – 491 людини, з них 314 були переобрані, отже, відсоток депутатів, які пройшли з V до VI скликання – 63,95%. А це означає, що відсоток кількісного оновлення ВРУ складає – 36,05%. Загалом у IV, V та VI скликаннях представлена більша кількість депутатів, ніж 450. Це пов'язано з тим, що депутати складали свої повноваження або втрачали їх, а нові переобирались, а оновлення списків на сайті ВРУ не відбувалося.

На рис. 1 наведені показники кількісного оновлення депутатського корпусу ВРУ за 2002–2020 роки.

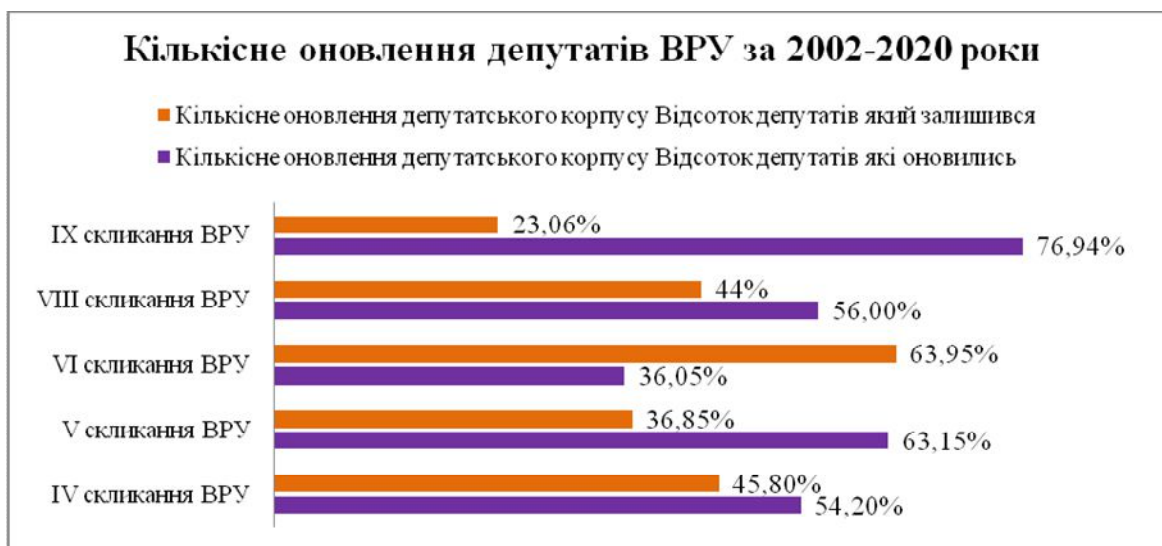

Рис. 1 Джерело: складено автором на основі сайту ВРУ: <https://rada.gov.ua>.

Що стосується восьмого скликання Верховної Ради України за 2014-2019 роки то пройшли з VII до VIII скликання (дані ми взяли з сайту Верховної Ради України – 423 людини, з них 135 вже були депутатами, отже, відсоток депутатів, які пройшли з V II до VIII скликання складає – 31,9%. Звідси відсоток кількісного оновлення депутатського корпусу ВРУ (2014-2019 роки) –31,9%. Отже, це означає, що більша частина депутатів восьмого скликання є новими і Верховна Рада України оновилась на 64%. А що стосується IX скликання (2019-2024 роки), то маємо такі результати: зі 423 депутатів – 100 є старими (23,06%), а з цих старих 36 депутатів змінювали свою партійну приналежність (36%). Кількісне оновлення депутатського корпусу IX скликання складає 76,94%, а це рекордна цифра для українського парламенту.

Наступний чинник, який ми виділили – це партійна приналежність депутатів ВРУ та зміна партійної приналежності, перехід з четвертого скликання до п'ятого та з п'ятого до шостого, та з сьомого до восьмого, та з восьмого до дев'ятого. Ми виділили 9 найвпливовіших і найбільших партій IV скликання та безпартійних депутатів. На рис. 2 наведені показники партійної приналежності депутатів ВРУ за 2002-2019 роки.

Безпартійних представників у Верховній Раді IV скликання було найбільше – 31,9% (157 депутатів), у КПУ – 11,76% (58), «Соціалістична Партія» – 9,94% (52), «Демократична Партія» – 8,11% (36), «Партія Регіонів» – 7,7% (38), за нею йде «Народний Рух України» з 7,3% (36), «Соціал-демократична партія України» – 7,3% (36), «Аграрна партія» – 5,88% (29) і «Батьківщина» з «Народною Партією» мали по 5,07% (по 15 депутатів) представників у парламенті. З наведених даних бачимо, що у V скликанні ситуація змінилася і провідна роль перейшла до «Партії Регіонів» – 34,5% (163 депутати). Кількість безпартійних депутатів залишилася все ще значною – 21,8% (103 депутати). Далі йде «Батьківщина» – 14,6% (69), а вже потім «Наша Україна» – 9,11% (43), «Соціалістична партія» – 7,6% (36). Інші партії мають досить низький показник, який навіть не досягає 5%. «КПУ» – 4,45% (21), «Народний Рух України» – 3,8% (18), «Соціал-демократична партія України» – 2,33% (11) і «Партія промисловців і підприємців України» – 1,7% (8 депутатів).

У VI скликання знову провідну роль відіграла «Партія Регіонів» – 34,8% (188 депутатів), «Батьківщина» – 22,6% (122 депутати), яка змогла утвердити свої позиції в парламенті, а безпартійні депутати займають третє місце по кількості в парламенті – 18,3% (99 депутатів). Далі йде «Наша Україна» та «Народна Партія», які мають по 6,85% (по 37 представників), «КПУ» – 5% (27), а інші партії мають досить низький показник, який навіть не досягає 5%. «Реформи і Порядок» – 2% (11), «Соціал-демократична партія» – 1,85% (10) і «Трудова партія» – 1,66% (9 депутатів). Наступне VIII скликання та 8 найвпливовіших і

найбільших партій. Представників Блоку Петра Порошенка була найбільше у VIII скликання – 26,3% (111 депутатів), далі безпартійні депутати – 25,1% (106), Народний Фронт – 17,1% (72), далі йде Опозиційний блок зі 6,14% (26), по 5,67% (по 24 депутати) набрали – Самопоміч та партія Відродження, 4,9% (по 21 представнику) у Батьківщини та Радикальної партії і лише 4,22% (18 депутатів) - Воля народу. Отже, більшість набрала партія Президента – Блок Петра Порошенка, зважаючи на обставини виборів – це цілком логічна тенденція, Президент виграв вибори в один тур маючи підтримку і зміг провести найбільше депутатів до парламенту. Далі можемо побачити, що популярність безпартійних депутатів не зменшується, їх представлення в парламенті є другим за чисельністю. Таку саму тенденцію можемо спостерігати і в парламенті IX скликання: найбільше депутатів від провладної сили Слуга Народу 58,6% (248 депутатів), Опозиційна платформа за життя набрала 10,4% (44 депутати), наступна партія це Європейська Солідарність 6,38% (27 депутатів), Батьківщина 5,67% (24), Безпартійні та За майбутнє набрали по 5,2% (22), Голос 4,7% (20) та Довіра 4% (17).

Після аналізу партійної приналежності депутатів Верховної Ради, ми перевірили чи змінювали її депутати. Щодо зміни партійної приналежності, то загальна кількість депутатів IV скликання – 504 людини, 206 залишилось при владі. Отже, відсоток депутатів, які пройшли з III до IV скликання складає – 45,8. А з 206 депутатів – 72 змінили свою партійну приналежність, а це – 35%. Щодо зміни партійної приналежності, то загальна кількість депутатів VIII скликання – 423 людини, 135 залишилось при владі. Отже, відсоток депутатів, які пройшли з VII до VIII скликання складає – 31,9%. А з цих 31,9%, тобто 135 депутатів – 113 (83,7%) змінили свою партійну приналежність, ми перевірили чи переходили депутати, які пройшли зі сьомого до восьмого скликання до інших партій, які певним чином або були більш популярні або просто, як це робили колишні Регіонали та Опозиційний Блок маскувались під «колір» партії Відродження або Воля Народу. У IX скликанні зі 423 депутатів 100 (23,06%) депутатів залишилися при владі і з них 36 змінили свою партійну приналежність – 36%.

Рис.2 Джерело: складено автором на основі сайту ВРУ: <https://rada.gov.ua>

Наступний критерій, це місце праці до обрання депутатом. Тут ми виділили ще декілька критеріїв, наприклад, працює в галузі освіти, медицини, державний службовець, ведення бізнесу або ж залучення до нього і безробітні. З діаграми 3 видно, що більшість депутатів IV скликання до обрання у ВР були держслужбовцями – 49,89%. 24,20% депутатів мали зв'язки з бізнесом, хоча як ми знаємо народні депутати України не мають права утримувати свій власний бізнес, але депутати IV скликання цей факт ігнорують. 16,7% депутатів були безробітні, 2,8% є головами партій або входять до керівних посад в партіях, 1,8% – депутати, які працюють в галузі освіти і 1,2% – працюють у галузі медицини. До V скликання потрапили переважна більшість держслужбовцями 51,8%. 21,10% мають зв'язки з бізнесом, тобто депутати продовжують нехтувати законом України. 10,4% були безробітними, 7,7% – це голови партій, або ж ті депутати, які займають там провідні місця, 4,8% – представниками освіти і 2% – задіяні у галузі медицини. До VI скликання – 48,5% депутатів були держслужбовцями, 27% мали статус безробітних, 15,6% – зв'язки з бізнесом, 2,4% – працювали у галузі освіти та ті депутати, які є головами партій, а кількість депутатів, які були представниками медичної сфери не були представленні у шостому скликанні. Більшість депутатів VIII скликання до обрання у ВР були держслужбовцями – 50,8%. 33,33% депутатів мали зв'язки з бізнесом, хоча як ми знаємо народні депутати України не мають права утримувати свій власний бізнес, але депутати VIII скликання цей факт ігнорують, як і їхні попередники. 8,51% депутатів зазначають, що вони безробітні, 3,3% є головами партій або входять до керівних посад в партіях та працюють у галузі освіти. 0,7% – депутати, які працюють у галузі медицини.

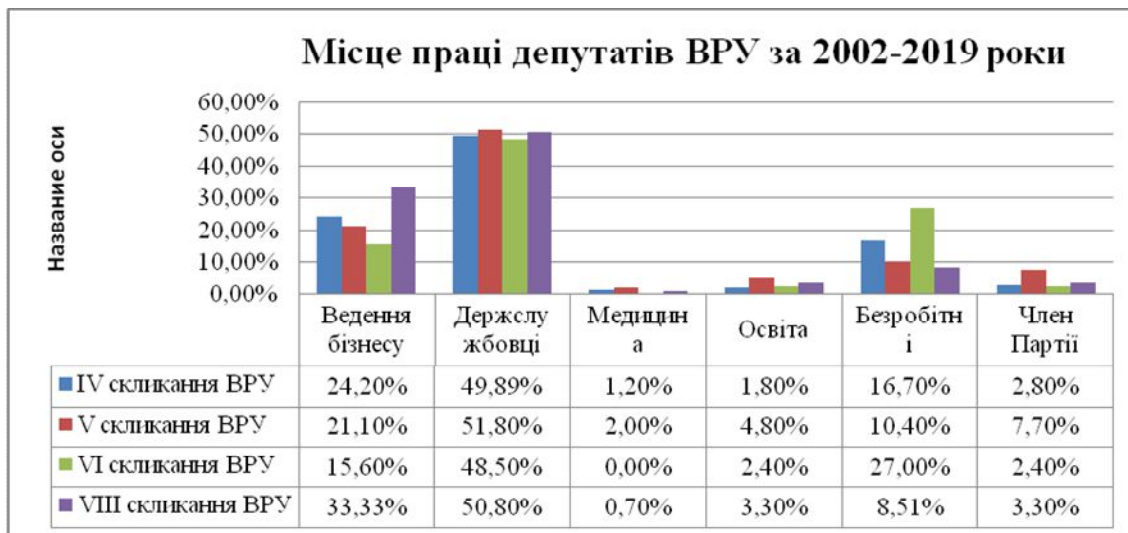

Рис. 3 Джерело: складено автором на основі сайту ВРУ: <https://rada.gov.ua>

За депутатську каденцію VIII скликання ситуація з робочою зайнятістю не змінилась з обранням нових депутатів, більшість зазначають, що вони є державними службовцями, а ось на другому місці є ведення приватного бізнесу, що заборонено Конституцією України. Багато депутатів зазначили, що вони безробітні. Через те, що багато депутатів мають зв'язки з бізнесом, або безпосередньо ним володіли, можемо говорити. Що стосується IX скликання, то ситуація є знов повторюється більшість депутатів 49,4% мають свій бізнес або зв'язки з ним, цікавим є те, що більшість бізнесменів у провладній партії Слуга Народу (74,16% від усіх депутатів-бізнесменів) 28,13% зазначили, що є держслужбовцями, кількість безробітних депутатів – 7,09%, у галузі освіти – 6,86%, додалися і нові категорії це члени або керівники ГО – 2,84% та працівники медіа (втому числі зі Студії Квартал 95) - 3,78%. Бачимо, що знову більшість новобраних депутатів продовжують нехтувати законом та займаються бізнесом або пов'язані з ним, що дає нам підозри у можливості лобіювання інтересів різних кланів та олігархів.

Рис.4 Джерело: складено автором на основі сайту ВРУ: <https://rada.gov.ua>

Наступним критерієм є освіта, а саме вища (середня, або неповна вища). 99,4% депутатів четвертого скликання мали вищу освіту. А серед депутатів п'ятого та шостого скликань вищу освіту мали 98,6%. Найбільша кількість депутатів, які не мали вищої освіти були членами «Партії Регіонів». Вони зазначали, що мали неповну вищу, або ж середню освіту). 98% депутатів восьмого скликання мали вищу освіту. Найбільша кількість депутатів, які не мали вищої освіти були безпартійними або представники Самопомочі. Вони зазначали, що мали неповну вищу, або ж середню освіту. Ситуація у ІХ скликання погіршилася, адже саме це скликання має найбільшу кількість депутатів, які не мають вищої освіти. Кількість депутатів, що мають вищу освіту - 97,4%, найбільша кількість депутатів, які не мають вищої освіти належать до пропрезидентської партії Слуга Народу, можемо побачити схожість зі п'ятим скликанням, де провладна більшість Партія Регіонів, також мала найбільший показник депутатів зі середньою освітою (рис. 5).

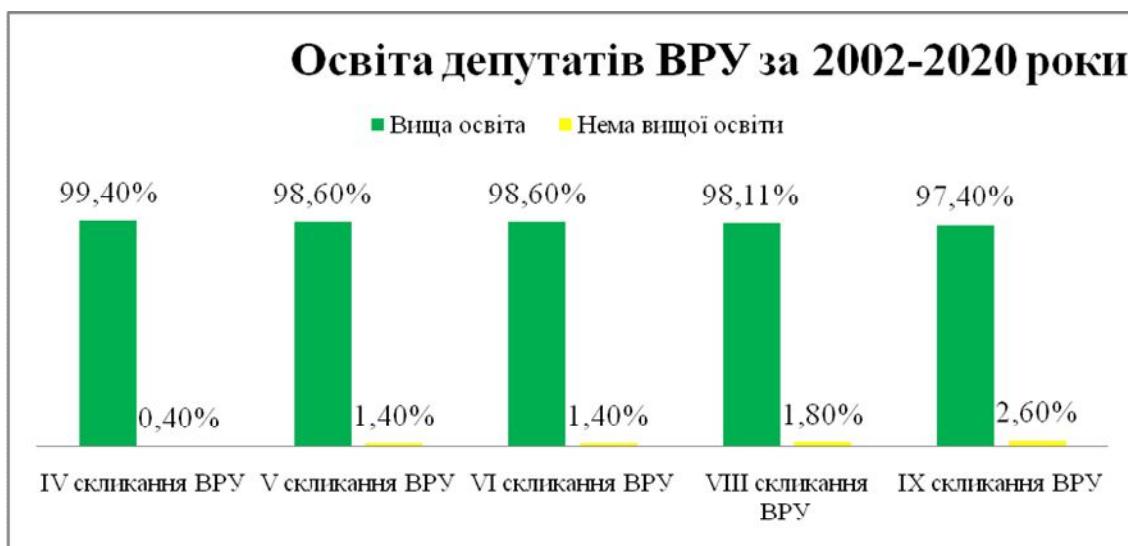

Рис. 5 Джерело: складено автором на основі сайту ВРУ: <https://rada.gov.ua>

Залишилось виявити якісне оновлення, для цього ми використали модель Дж. Хіглі та Я. Пакульські про циркуляцію еліт в пострадянських країнах. Отже, у період з 2002 по 2007 роки система циркуляції еліти тяжіла до відкритої системи, відбулась динамічна циркуляція, що дає рівні можливості доступу членів не елітних груп до її структури. Також їй притаманне тяжіння до правих партій та популістичних закликів. Але протягом 2007–2012 років система циркуляції тяжіє до закритої, бо, як ми відзначили, мали місце низькі та малі темпи циркуляції еліти, низький рівень реакції на суспільні зміни. Можемо врахувати й подальші події, адже з 2010 року по 2014 влада була в руках Віктора Януковича, а далі – Революція Гідності, яка показала низький рівень реакції політичних еліт на соціальні зміни в середині держави.

Ми вважаємо, що еліти залишаються фрагментованими (Fragmented) [9], так як Україні є зберігається низький рівень внутрішньої інтеграції еліт, а моделлю циркуляції, на наш погляд, є квазі-заміщувальна (Quasi-replacement), що впливає на збереження інституційного ядра гібридного політичного режиму [10]. Звісно зміни еліти є, але вони обмежені, хоч Помаранчева революція мала вплив на формування V і VI парламентських скликань, але консолідованої еліти не утворилося. А це означає, що попри поділ правлячої еліти, підстав для серйозних змін не було. Також можемо спостерігати елементи репродуктивної моделі циркуляції (Reproduction), адже зміни еліти є обмеженими і поверхневими і були здійснені у поступовий та еволюційний спосіб. Еліта відмовляється від старих звичок та змінює їх для того, щоб залишитися при владі. Завдяки цим маневрам

більша частина старої еліти залишається при владі. Хоч змін і не багато, але відбувається зміна соціального портрету еліти.

Отже, квазі-заміщувальна модель не має якихось обмежень у зміні еліт, але в той самий час мала місце репродукція еліт у період 2007–2012 років. З наведених даних ми бачимо зміни у четвертому та п'ятому скликаннях, хоч і не досить глибокі соціальні зміни, які б дозволили повністю змінити систему. А вже у шостому скликанні почалась «хвиля відкату» від тих політичних змін, які відбулися у країні і система циркуляції почала поступово закриватися. Циркуляція знов почала відбуватися репродуктивним шляхом, тобто повільними кроками і за рахунок старих кадрів, які пристосовувались до соціальних та політичних змін у країні. Підтвердженням є результати дослідження Слово і Діло - сьоме скликання оновилося лише на 38,7% [11]. Отже, у період з 2014 по 2019 роки (8 скликання) система циркуляції еліти тяжіла до відкритої системи, відбулась динамічна циркуляція, що дає рівні можливості доступу членів не елітних груп до її структури. Також їй притаманне тяжіння до правих партій та популістичних закликів. Можемо згадати події Революції Гідності, яка фактично і була тим каталізатором змін та оновлення. Адже через низьку реакцію попередньої влади на суспільні змін відбувалась «революція», суспільство висловило своє невдоволення і за рахунок цього можемо спостерігати велику кількість нових облич (68,1%). Що стосується дев'ятого скликання, то знову таки можемо побачити рекордне оновлення парламенту (76,94%), тут бачимо відкриту (класичну) модель циркуляції, яка дозволила пройти до парламенту 323 нових депутатів, це мало б утворити консолідовану демократію та ефективний парламент з консенсусною елітою, але нажаль, за цей рік ми можемо побачити, що еліти є фрагментованими, що сприяє поглибленню кризи та поглиблюють не консолідованість режиму. Почався процес розколу в пропрезидентській партії, також можемо бачити рекордний показник депутатів, які є бізнесменами або мають зв'язки з бізнесом, а це також свідчить про «відкат». Фактично старі олігархічні клани, які мали вплив на прийняття рішення були «розбавлені» новими бізнес-депутатами. Отже, з наведених даних можемо побачити, що чергові вибори та думка більшості українців у 2019 році не принесли очікуваної консолідації режиму та консенсусної еліти, яка мала б ефективно працювати. Тому аналізуючи один рік діяльності парламенту та обрані показники, можемо сказати, хоч і циркуляція мала відкритий характер та кількісного оновлення не достатньо аби створити якісне середовище для прийняття рішень. А це означає, що якісні зміни в депутатському корпусі ВРУ треба ще перевірити.

ЛІТЕРАТУРА

1. Higley J., Pakulski J. Elite power games and democratic politics in Central and Eastern Europe: Democratic and Capitalist Transitions in Eastern Europe. Lessons for the Social Science / Ed. by M. Dobry. Boston, London, 2000.
2. Шульга М., Потехін О. Еліти в суспільстві: нагальний зміст теоретичної проблеми Розбудова держави: 1998. - № 7 - 8. С. 14; Валігурський П., Валігурський Ю. Політологічні виміри української еліти / Віче, 1998. - № 6. С. 35.
3. Вільсон Е. Українці: несподівана нація. К.: "К.І.С.", 2004. С. 284.
4. Мацієвський Ю. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991-2014). Чернівці: Книги XXI, 2016. С. 241.
5. Мацієвський Ю. В. Еліти в Україні до і після "Помаранчевої революції" // Політичний менеджмент, 2010. №2. С. 13. http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2010_2_6
6. Pareto, Vilfredo. The Rise and Fall of Elites, Transaction Publishers, 1991.
7. Кухта Б. Політичні еліти і лідерство. – Львів, 1996.
8. Гельман В. Я., Из огня да в полымя: российская политика после СССР. «БХВ-Петербург», 2013. С. 103.
9. Мациевский Ю. В. В ловушке гибридности: политический режим в Украине после революции 2014 года // Полис.–2018. № 1.С. 96-115. <https://doi.org/10.17976/jpps/2018.01.07>
10. Matsiyevsky Yuriy. Revolution without regime change: The evidence from the post-Euromaidan Ukraine: Communist and Post-Communist Studies, Volume 51, Issue 4, 2018, P. 349-359. <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2018.11.001>
11. Як оновився склад Верховної Ради України від скликання до скликання? [Електронний ресурс]: Слово і Діло. 2014. URL: <https://www.slovoidilo.ua/articles/5767/2014-11-17/kak-obnovlyalsya-sostav-verhovnoj-rady-ukrainy-ot-sozyva-do-sozyva.html>.

Рецензент:

*Мацієвський Ю.В., доктор політичних наук,
професор кафедри політології та національної безпеки,
Національного університету «Острозька академія»*

Тищук Володимир Анатолійович,
*студент V курсу спеціальності «Політологія»
факультету політико-інформаційного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»*

ФОРМИ СПІВПРАЦІ БІЗНЕСУ ТА ПРЕЗИДЕНТА РЕДЖЕПА ТАЙПА ЕРДОГАНА В ТУРЕЧЧИНІ

У статті було виявлено та проаналізовано зв'язок бізнес-структур та президента Турецької Республіки Реджепа Тайпа Ердогана. Було виділено стратегії та форми співпраці президента з бізнесом у недемократичному режимі.

Ключові слова: бізнес-структури, Туреччина, Реджеп Ердоган, ЗМІ, фонди, непотизм, клієнтелізм.

The article identifies and analyzes the relationship between business structures and President of the Republic of Turkey Recep Tayyip Erdogan. There were also highlighted strategies and forms of cooperation of the President with business in the undemocratic regime.

Keywords: business structures, Turkey, Recep Erdogan, Media, funds, nepotism, clientelism.

Постановка проблеми: у цій роботі ми хочемо дослідити проблеми неформальних відносин та зв'язків у Турецькій республіці, а саме взаємодію бізнес-структур з президентом Реджепом Тайпом Ердоганом. Ми беремо до уваги те, що в цій країні відсутні сильні демократичні інститути, тому їх роль перебрали на себе недемократичні аналоги, в чому виявляється співпраця влади і бізнесу, яка носить взаємовигідний характер.

Аналіз останніх досліджень та публікацій: на сьогодні існує багато наукових статей та досліджень на тему неформальних інститутів, зокрема клієнтелізму та патрон-клієнтелістських відносин, і здебільшого це західні науковці зі сфери політичної науки та, як не дивно, турецькі вчені, які досліджують клієнтелізм кілька десятків років. А от щодо української наукової літератури, то виявлений певний «дослідницький вакуум», оскільки інформацію про країни Близького Сходу та Центральної Азії можна хіба що знайти на новинних порталах. Цю тему досліджували такі науковці як: Сабрі Сайярі, турецький професор, який досліджує неформальні клієнтелістські відносини в турецькій політиці та

суспільстві («Clientelism and Patronage in Turkish Politics and Society») [3], або ж Кадір Йилдирим — роботи про персоналістські патронажні зв'язки президента Реджепа Ердогана з бізнесом (Clientelism 2.0 vs. democracy in Erdogan's 'New Turkey') [7].

Метою роботи є дослідження та аналіз форм співпраці бізнесу та президента Турецької республіки.

Основні результати дослідження: політичний режим Туреччини — гібридний авторитаризм [4], оскільки в країні відсутні сильні демократичні інститути і неурядова міжнародна організація Freedom House визначає її як «не вільна» із оцінкою 32/100, де сумарний показник рівня свободи «100» найкращий результат, а «1» – найгірший [6]. Для того, щоб зберегти владу, президент (а раніше прем'єр-міністр з 2002 по 2014 рр.) Реджеп Ердоган вибудував різні моделі за якими він та його Партія справедливості та розвитку утримують владу. Враховуючи його авторитарний стиль правління, релігійні погляди на суспільне життя в країні, зберігати таку систему без надійних інститутів вкрай важко. Оскільки держава є фактично авторитарною, в ній діють відповідні інститути, наприклад, клієнтелізм, який потребує значних коштів для функціонування.

Однією з таких моделей є співпраця великого бізнесу та президента. Ці зв'язки існують для того, щоб президент та його партія мала достатньо фінансування різних фондів та політичних проєктів, а бізнес, в свою чергу отримує державні контракти та тендери, а також економічну і політичну протекцію від конкурентів (які часто є опозиційними до влади). Патрон-клієнтелістські структури президента функціонують за допомогою кількох джерел. Крім державного бюджету, це спеціальний закритий позабюджетний фонд або рахунок «Ортулу Оденок». Цілком легально, прем'єр-міністр (тепер уже президент з повноваженнями прем'єр-міністра) може виділяти ці гроші на власний розсуд, без звітування чи контролю. Крім цього, він може не оголошувати, де і на що витрачаються ці гроші. За даними розслідувань, в 2013 році на цей рахунок було виділено близько 700 мільйонів доларів. У 2003 році, коли Ердоган почав користуватися цим рахунком, числа були більш скромні – 70 мільйонів. Загальні бюджетні асигнування на цей рахунок в період з 2003 по 2014 склали від 3,5 до 4 млрд. доларів США [7].

Варто відмітити і створений Реджепом Ердоганом у 1996 році один із найбільш впливових і стабільних фондів TURGEV (Фонд підтримки освіти та турецької молоді), власником якого і зараз є сім'я Ердогана. Фонд не сплачує ні одного податку державі і виступає як квазіофіційна структура. Вона фінансується за рахунок зборів величезних сум від бізнесменів, вітчизняних та іноземних компаній, які за це, в свою чергу, отримують вигідні державні контракти від уряду. Фінансування державою фондів, які мають тісні

зв'язки з ПСР та урядом, є прийнятою практикою — тільки за період 2017-2018 років Стамбул витратив 848 мільйонів лір (151 мільйон доларів) на підтримку шкіл, фондів та асоціацій. Найбільшу частку отримав Молодіжний Фонд Туреччини (TUGVA). Наприклад, один із директорів фонду є сином Реджепа Ердогана — Білал Ердоган. Також він є членом опікунської комісії фонду «Оккуляр», який пропагує спорт, а також традиційну стрільбу з лука. Цей фонд отримав 3,1 мільйона доларів, четверта частина з яких отримана на підставі, яка має символічну назву «Проект» [2].

Також є випадки, коли наближені Реджепа Ердогана, використовуючи свій статус почали контролювати підприємства та інформаційні видання. У 2013 році була виставлена на продаж основна турецька газета «Сабах», яку, за проханням і підтримкою Ердогана викупили, як повідомляє турецька щоденна газета «Today's Zaman» на суму близько 700 мільйонів доларів. Ось іще кілька випадків патронажно-клієнтелістських мереж [6]. До прикладу, наближений до Ердогана бізнесмен Етем Санчак придбав турецьку моторну компанію «ВМС», яка оцінюється приблизно в 1 млрд. турецьких лір (480 млн. дол. США), всього лише за 750 млн. лір (358 млн. дол. США). За оцінками видання «Taraf Daily» тільки ціна землі ВМС оцінюється від 1 до 1,5 млрд. лір. Цей же бізнесмен володіє трьома великими газетами «Aksam», «Star», «Gunes», які функціонують як центри пропаганди ПСР. Іншим прикладом є бізнесмен Мехмет Кенгіз, який з 2005 по 2015 роки виграв 28 державних тендерів на загальну суму 90-100 млрд. лір (45-52 млрд. дол. США) [6]. У 2005 році компанія «Кенгіз» придбала найбільшу загальнонаціональну алюмінієву переробну компанію «Eti Aluminium», в ході політики приватизації державних підприємств за 305 мільйонів доларів США. Підприємство було на той час дуже прибутковим — щорічні доходи склали близько 30 мільйонів доларів США. Більше того, за даними газети «Радикал», гідроелектростанція і компанія яка володіє нею «Oumarinağ», були продані для «Кенгіз» на дуже вигідних умовах – в ціну не включили додаткову вартість, тобто підприємство продали по собівартості. Річна рентабельність гідроелектростанції становила 60 мільйонів доларів. А в 2018 році було відкрито новий аеропорт Стамбулі, який є найбільшим у світі вартістю в 29 мільярдів доларів. Компанії Limak Holding AK, Cengiz Holding AS, Kolin Insaat, Mara AS і Kalyon Group, які є наближені до нинішнього президента, виграли тендер на будівництво аеропорту. Крім того, була укладена угода між цим консорціумом та урядом, за якою що Державне Казначейство є гарантом всіх боргів і непередбачуваних витрат консорціумом, в разі того, якщо відбудеться форс-мажор або криза, що автоматично робить таку інвестицію абсолютно неризиковою для компаній. Урядові контракти без участі в тендері стали все більш поширені в період 2014-2017 років. Один із колишніх чиновників, Егемен Багіс, стверджує що в

міністерствах широко використовуються державні контракти без проведення конкурсів. В 2012 році близько 30% тендерів були проведені з порушенням, без учасників.

У грудні-січні 2019 року вибухнув скандал навколо одного з найпотужніших танкових заводів Туреччини. Реджеп Ердоган підписав указ, за яким державний завод передається у керівництво приватній структурі ВМС, спільне турецько-катарське підприємство з виробництва бронетехніки. Представник турецької частини ВМС Етем Санчак є старшим членом правлячої Партії справедливості та розвитку і входить до наближених осіб та партнерів президента. На тлі критики опозиції, Реджеп Ердоган заперечує продаж та приватизацію підприємства і наголошує, що ВМС не має права власності на продукцію заводу, а має право лише на адміністративне керування. Більш того, президент зазначає позитивну сторону таких дій: це дозволить створити додаткові робочі місця. Відповідно до угоди, ВМС інвестує близько 50 млн. дол. США для модернізації виробництва. ВМС планує перетворити завод у підрозділ для виробництва нового турецького танку «Алтай». Угода передбачає передачу заводу на 25 років оренди. Втім, ціна оренди не озвучується. Також, важливо зазначити, що у 2018 році фірма ВМС виграла багатомільярдний контракт від уряду для випуску танків «Алтай». Проте, через цей скандал, програма з випуску бронетехніки може бути зупинена, незважаючи на підтримку уряду та президента, через те, що представники Німеччини та компанії «Rheinmetall», які виробляють необхідні комплектуючі, можуть розірвати контракти [1].

На відміну від надання вигідних умов лояльним бізнесменам, опозиційні або ті, хто не бажав співпрацювати з Ердоганом і ПСР були всіляко утиснуті і обкладені великими податками. Наприклад, колишній медіа-магнат Аудін Доган виплатив щонайменше 500 мільйонів доларів США у вигляді податків і штрафів в 2009 році. Так само і один із найбільших промислових конгломератів Туреччини був оштрафований на 30 мільйонів доларів від своєї ж автомобільної компанії «Tofas» у 2013 році та 61 мільйон доларів отримала Турецька корпорація нафтопереробних заводів (TUPRAS) у 2015 році.

Важливим пунктом цієї роботи є аналіз турецьких ЗМІ, більшість з яких за останніх 15-20 років стали власністю бізнесменів, наближених до президента і ПСР. Нав'язування однопартійності, диктату партії та нетерпимість до будь-якої критики Реджепа Ердогана зробило неможливим сприйняття ЗМІ як незалежних і надійних джерел інформації. Простіше кажучи, кожне велике газетне видання або телеканал належать великому конгломерату, який діє в різних секторах економіки: будівництво, енергетика, банківська справа та телекомунікації. Ці конгломерати конкурують і успішно співпрацюють, отримуючи від уряду контракти. Таким чином, вони використовують ЗМІ для просування

інтересів уряду шляхом пропаганди та маніпулювання фактами. Наразі не існує закону, який би зобов'язував розкривати інформацію про власників, тому такі тендери і домовленості є непрозорими і закритими. Це дозволило тісно налагодити відносини між ПСР, релігійними мережами та медіа-конгломератами. Державне інформаційне агентство Анadolу (АА) і суспільний телеканал Турецьке радіо та телебачення (ТРТ) є провладними і персонал наймається на основі партійної приналежності. Генеральний директор Кемаль Озтюрк – колишній радник уряду. Майже 50% акцій АА належать Державному казначейству і тому в цьому агентстві ніколи не проводять фінансових аудитів. Закон «Про радіо і телебачення» централізував організаційну структуру ТРТ, вилучивши з Ради ТРТ представників наукових кіл, ГО та професійних організацій.

Співпраця між урядом і медіа-компаніями стала настільки глибокою, що інформаційне висвітлення корупції та аналіз невдач в економіці практично відсутні в газетах та телебаченні. У загальнодоступних виданнях газет, до будь-яких новин, які можуть поставити під загрозу зв'язки медіа з урядом ставляться з великою обережністю. Самоцензура стала для журналістів професійним рефлексом і нормою серед редакторів та кореспондентів. Головні редактори отримують високі зарплати, для того щоб вони контролювали видання. А ті журналісти та оглядачі, які відмовляються приймати умови, часто піддаються адміністративним або кримінальним переслідуванням. Газети, які намагаються критично висвітлити дії уряду страждають від фінансового тиску. Найбільш ефективним способом контролю і маніпуляцій ЗМІ є вибіркове виділення державної реклами. Наприклад, після того, як провідний оператор і провайдер телекомунікацій Türk Telekom, який частково належить Державному Казначейству, відсвяткував своє 175-річчя, він почав широку рекламну кампанію тільки для 16 проурядових ЗМІ. За даними компанії Adelix Nielsen, розміри державної реклами, надані провладним газетам у першому кварталі 2014 року, склали 63 мільйони доларів. Не дивно, що опозиційні газети, Zaman, BirGün, Bugün, Cumhuriyet, Meydan, Millet, Milli Gazete, Sözcü, Taraf, Today's Zaman і Yeni Asya не були підтримані фінансуванням з боку держави, оскільки частина з них належить опозиційному руху Гюлена, який до 2013 року був союзником уряду Ердогана [7]. Більшість засобів масової інформації, контрольованих приблизно п'ятьма великими конгломератами, станом на 2014 рік були Doğan, Doğuş, Zirve, Albayrak, Ciner. Це найбільші холдинги, оскільки вони мають найбільші частки в різних секторах, крім засобів масової інформації. Наприклад, Doğuş Group є однією з трьох найбільших зацікавлених сторін у банківській, будівельній та туристичній галузях Туреччини. Економічна діяльність групи включає в себе державні тендери на Мармар, підземний тунель, що з'єднує Азію та Європу під Босфором, а також

різні дамби, автомагістралі та електростанції. Вона також має інтереси у банківському, туристичному та автомобільному секторах. Альбайрак Холдинг - це ще один головний конгломерат, який розпочав як будівельна компанія, але з 1982 року він розширився в інші сектори, включаючи транспорт і логістику, управління відходами та засобами масової інформації. Як відомо, сім'я Альбайрак дуже близька до уряду. Як не дивно, Берат Албайрак, який до кінця 2013 року був головним директором холдингу, є зятем президента Ердогана, тому вирішив зайняти урядову посаду на національних виборах 2015 року. Власники медіа-компаній Туреччини завжди використовували свої засоби масової інформації як зброю для своїх інвестицій в інші сектори, такі як будівництво, енергетика, телекомунікації та банківська справа. Це широко поширене явище в країні. З іншого боку, преса ніколи не була незалежною від політичного істеблішменту і не була вільна від політичного тиску з тих пір, як тільки вони почали співпрацювати. Цей органічний зв'язок між пресою та політикою створив профіль журналістів, які мали на меті захистити інтереси політичної влади. Якби журналісти не були в гармонії з владою, то вони були б покарані шляхом відправлення у віддалені села як дрібні державні чиновники. Іншими словами, журналісти завжди були невід'ємною частиною політичної системи. Домінуючі власники ЗМІ інструменталізували засоби масової інформації для інтересів приватного бізнесу, не враховуючи громадських інтересів і демократичної ролі ЗМІ, а також прагнули встановити тісні зв'язки з урядами в обмін на різні комерційні підприємства в інших галузях [4].

Власники ЗМІ розглядають свої компанії як бізнес-витрати, щоб виграти вигідні державні контракти. Вони компенсують свої втрати в медійному секторі, збільшуючи свої фінансові прибутки в інших секторах бізнесу, де їхні конгломерати є активними. Згідно з доповіддю TESEV за 2011 та 2012 роки, 21 медіа-компанія працює в ірраціональних економічних умовах, у той час як багато газет мають великий дефіцит. Тільки кілька великих телеканалів і газет отримують прибуток [5].

Висновки: Реджепу Ердогану вдалося здобути підтримку олігархів для утримання і зміцнення своєї влади, а також спонсорювання патрон-клієнтелістських мереж. Багато бізнесменів за свою лояльність отримали вигідні державні контракти та підприємства, які були придбані за значно заниженою ціною.

Отже, на основі проаналізованих особливостей співпраці Р. Т. Ердогана та бізнес-структур, ми можемо виділити такі форми співпраці:

- «Оренда» державних промислових підприємств за зниженою ціною;
- Часткове спонсорство бізнесом рахунків фондів, якими користується президент і його наближені;

- Отримання державних контрактів на виробництво різноманітної продукції на особливих умовах або і взагалі без тендерів;
- Захист від бізнес-конкурентів, які часто є опозиційними до наближених осіб президента, фінансовий та політичний тиск на них;
- Підтримка проурядової та партійної політики/агітації на виборах великими медіа-магнатами;
- Підтримка бізнес-класу на виборах; дуже часто працівники цих підприємств голосують за ПСР та Реджепа Ердогана;
- Перерахування грошей у передвиборчі фонди ПСР та Р. Ердогана;

Очевидно, що для того, щоб утриматись при владі, потрібно налагоджувати зв'язок не тільки з електоратом, а найголовніше в авторитарних країнах – із бізнесом. Адже саме фінансова підтримка та лояльність з боку бізнес-структур дає переваги не тільки на виборах, а й у довгостроковій перспективі — стабільний електорат, який здатний до мобілізації та забезпечує високу явку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bekdil B. Underlying nepotism? Military tank factory becomes part of Turkish-Qatar venture [Електронний ресурс] / Burak Bekdil // DefenseNews. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.defensenews.com/global/europe/2019/01/25/underlying-nepotism-military-tank-factory-becomes-part-of-turkish-qatari-venture/>.
2. In Istanbul, AKP quietly funding conservative foundations [Електронний ресурс] // Ahval. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://ahvalnews.com/turkish-islamists/istanbul-akp-quietly-funding-conservative-foundations>
3. Sayari S. Clientelism and Patronage in Turkish Politics and Society [Електронний ресурс] / Sabri Sayari // Sabanci University. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: https://www.researchgate.net/publication/291969602_Clientelism_and_Patronage_in_Turkish_Politics_and_Society
4. Stelgias N. Turkey's Hybrid Competitive Authoritarian Regime A Genuine Product of Anatolia's Middle Class / Nikolaos Stelgias. // HELLENIC FOUNDATION FOR EUROPEAN AND FOREIGN POLICY. – 2015. – № 60.
5. Tunc A. INCREASING CONCENTRATION AND CLIENTELISM [Електронний ресурс] / Asli Tunc // Media Observatory. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://mediaobservatory.net/sites/default/files/Media%20Ownership%20and%20Finances%20in%20Turkey.pdf>.

6. Turkey Country Report [Електронний ресурс] // Freedom House. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2020>.
7. Yildirim K. Clientelism 2.0 vs. democracy in Erdogan's 'New Turkey' / Kadir Yildirim // POMEPS Briefings. – 2015. – №26. – С. 5–8.

Рецензент:

***Малиновська Н.В.** канд. політ. наук,
старший викладач кафедри політології та національної безпеки
Національного університету «Острозька академія»*

Ядаменко Максим Олександрович,
*студент V курсу спеціальності «Політологія»
факультету політико-інформаційного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»*

ЗБРОЙНІ СИЛИ ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ: ГАРАНТ БЕЗПЕКИ ЧИ ІНСТРУМЕНТ В РУКАХ ЕРДОГАНА?

У статті проаналізована еволюція політичного інституту армії та зміна політичного режиму Турецької Республіки, а також місце та роль армії у сьогоденних реаліях Турецької Республіки. Проаналізовано вплив змін у внутрішньополітичному житті та геополітичні цілі Турецької Республіки на чолі з Реджепом Таїпом Ердоганом.

Ключові слова: Турецька Республіка, Збройні сили Турецької Республіки, Реджеп Таїп Ердоган, Сирійська Арабська Республіка, армія, війна в Сирії.

The article analyzes evolution of the army's political institute and changes in the political regime of the Republic of Turkey, as well as the place and role of the army in the present realities of the Republic of Turkey. The impact of changes in domestic politics and geopolitical goals of the Republic of Turkey, led by Recep Tayyip Erdoğan, is analyzed.

Key words: Republic of Turkey, Turkish Armed Forces, Recep Tayyip Erdoğan, Syrian Arab Republic, army, war in Syria.

Збройні сили – це важливий інститут, що забезпечує існування держави. Збройні сили Турецької Республіки досить довгий час були незалежним, сильним політичним інститутом. Надзвичайно велику роль в політичній системі Турецької Республіки грає ідеологія, яка базується на засадах кемалізму – вчення Мустафи Кемалю Ататюрка, «батька Турецької Республіки». Одна з основ кемалізму – це лаїцизм, а саме усунення впливу релігії в усіх сферах суспільного життя. Інститут армії в державі завжди був високорозвинений та політизований. Інститут армії висувався на протиположність релігії, який слідкував за дотриманням кемалізму та перешкоджав реваншу радикальних релігійних сил довгий час. Події останніх років, такі як посилення влади Р. Т. Ердогана, спроба військового перевороту в 2016 році, зменшення ролі армії в політичній системі

Турецької Республіки, свідчать про відхід від кемалізму, посилення ролі релігії в державі та відхід від одного з основоположних принципів – принципу світської держави. Також відбулися сильні зміни у зовнішній політиці, внаслідок яких Турецька Республіка розпочала чергову військову операцію в Сирії. Зміни відбулися і всередині країни – президент отримав нові повноваження, що призвело до зміни політичного режиму. Таким чином, на основі перелічених факторів можна сформулювати ключове питання, на якому ґрунтується наукове дослідження: «Збройні сили є гарантом безпеки, чи Реджеп Таїп Ердоган використовує їх для досягнення власних політичних та геополітичних цілей?»

Дана проблема не була широко досліджена, лише окремі іноземні та турецькі журналісти та аналітики висвітлювали зміни до законодавства Турецької Республіки (Наугом L. *The Turkish Armed Forces Restructured*). Більше досліджень є з теми геноциду (Андерсон П. *Після Кемалю: правління Партії справедливості та розвитку*), а відчизняні дослідники фокусують увагу на ключових подіях, таких як спроба державного перевороту або конституційні зміни (Яковина І. «Дар Небес». *Переворот у Туреччині увінчався повним успіхом*). Туреччина – авторитарна країна, тому турецькі ЗМІ не є повністю незалежними, проте відображають (частково або повністю) позицію діючої влади, що допомагає зрозуміти настрої та думки всередині країни (Cavusoglu M. *The Meaning of Operation Olive Branch*).

Метою статті є визначення поточної ролі Збройних сил Турецької Республіки в сьогоденних реаліях.

Реджеп Таїп Ердоган перебуває при владі з 2003 року, коли він став прем'єр-міністром Турецької Республіки. В Турецькій республіці 15 років (а саме з 14 березня 2003 року, коли Реджеп Таїп Ердоган став прем'єр-міністром Туреччини до 2018 року, коли Реджеп Таїп Ердоган закріпив свої повноваження та підписав новий антитерористичний закон) існував внутрішній конфлікт у політичній системі. Армія, захисник кемалізму та принципу світської держави, постійно намагалася стримувати Ердогана, який є прихильником ісламізму. Першопочаткові заяви про те, що Туреччина залишиться світською державою, дотримувались доти, доки на посаді прем'єр-міністра Ердоган не отримав великої популярності та не досягнув успіху у боротьбі з корупцією, розвитку економіки, боротьбі з інфляцією. Тобто чим більше зростав його особистий рейтинг, тим більше влади Р. Т. Ердоган хотів отримати.

Після переобрання «Партії Справедливості та Розвитку» до парламенту вдруге, зовнішньополітичний вектор дещо змінився, адже ЄС висував все більше умов, з якими

не могли погодитися правлячі еліти Туреччини. Тому членство в ЄС відійшло на другий план, а внутрішня боротьба розгорілася з новою силою.

Після парламентських виборів 2007 року уряд змінив риторику. Знову почалися репресії курдів, армія та жандармерія постійно нарощувала присутність на південному сході, проводячи силові акції проти курдів та періодично проводячи військові операції на території Іракського Курдистану. «В освяченій часом манері турецьке верховне командування відповіло наростанням репресій, перекиданням більшої кількості танків і жандармів на південний схід, військовими операціями на території північного Іраку. Мобілізація державних та парадержавних структур для придушення повстанців супроводжувалася шквалом націоналістичної істерії в громадянському суспільстві, що підживлювалася довгостроковим прикладом курдської автономії в Іраку, а також злиднями провінційного життя безробітної молоді» [3]. Уряд, на чолі з Ердоганом, керувався досить простою тактикою: «Якщо економічний бум закінчиться, демонструвати м'язи на фронті безпеки може виявитися перевіреною електоральною альтернативою. У стратегічному плані розрахунок такий: якщо дати армії у битві з тероризмом все, чого вона хоче, це дасть можливість партії працювати над досягненням своїх цілей в інших сферах» [3]. Тобто відволікши армію на внутрішні (а з часом і зовнішні) проблеми, правляча партія отримала широкі можливості для поступової підготовки до повної узурпації влади. Становище погіршували різкі «перепади» в зовнішній політиці — відбувалася постійна зміна вектору з проєвропейського до проросійського і навпаки, постійні загравання почергово з двома сильними геополітичними гравцями призводили до нестабільної економічної ситуації та зменшення підтримки ЄС, що відтермінувало вступ до Європейського Союзу на невизначений термін.

Внутрішньополітична ситуація залишалася нестабільною, адже правляча партія на чолі з Реджепом Таїпом Ердоганом концентрувала владу в руках лідера країни, але одночасно нарощувалась військова могутність задля боротьби з курдами, зниження кількості терактів на території Турецької Республіки та операцій на території інших країн. Законодавство Турецької Республіки, яке регулює діяльність армії, зазнало суттєвих змін. Найбільші зміни відбулися у 2010 та 2017 році, після Конституційних референдумів, обидва з яких були підтримані народом і зміни до Конституції були прийняті. Основною причиною проведення референдуму 2017 року стала спроба військового перевороту в ніч на 16 липня 2016 року. Це «розв'язало руки» президенту Р.Т. Ердогану та дозволило ввести зміни, про які він говорив і на яких наполягав ще з

2005 року (саме тоді міністр юстиції Джеміль Чічек запропонував перейти від парламентської республіки до президентської). Після неї було видано цілий ряд важливих постанов, які змінили структуру Генерального штабу та структуру призначення і керування військами. «Тепер начальника Генштабу буде призначати особисто президент, а кількість членів Вищої військової ради була зменшена. Президент був наділений повноваженнями надавати прямі накази командувачам військ, в обхід керівника Генштабу. Міністр оборони тепер може обирати працівників МО, а не задовольнятися відрядженими генералами, яких визначали командувачі військ. Також, змінам підлягає система військової освіти. Протягом двох років всі військові ВНЗ будуть об'єднані в єдиний Національний університет оборони при Міністерстві оборони. Багато підрозділів, таких як військова жандармерія або берегова охорона, будуть підпорядковані МВС» [1].

«Відразу після арешту і відсторонення від роботи всіх реальних і потенційних опонентів Ердоган запровадив режим надзвичайного стану, припинив дію Європейської хартії прав людини, а також скасував принцип поділу влади. На практиці це означає запровадження в Туреччині цензури, заборону на будь-які акції протесту, право поліції затримувати і тримати під вартою необмежений час будь-яких опонентів влади» [4].

Режим надзвичайного стану було відмінено лише через 2 роки, у липні 2018 року, після позачергових президентських виборів. Так як максимальна тривалість режиму НС складає 6 місяців, парламент продовжував його 7!!! разів. Лише після прийняття нового антитерористичного закону, який експерти називають антидемократичним, було скасовано режим НС. Також було проведено дострокові парламентські та президентські вибори, які завершили перехід Туреччини від парламентської до президентської держави.

На шляху до посилення влади Реджеп Таїп Ердоган не зупиняється ні перед чим — він без коливань знищує і військові академії з багаторічними, багатовіковими традиціями, і розпорошує командування армією, знижуючи його ефективність.

Владні структури зробили все можливе, щоб убезпечити та якнайдовше залишитися при владі. Багаторічні традиції занепадають, армія зазнає ще більших утисків. На даний момент система управління Збройними силами Туреччини досить заплутана, адже для знищення армії як політичного інституту приймали рішення, які, з точки зору військового управління та військової справи виглядають абсурдно. Єдине, що стримує армію від повного розпаду — це внутрішні та зовнішні конфлікти, які дозволяють підтримувати її боєдатність. Цілком зрозуміло, що армія в Турецькій

республіці втратила свою колишню могутність і була позбавлена статусу захисника кемалізму. Хоч Мустафа Кемаль Ататюрк досі є наслідуваним національним героєм, Туреччина повернулася до старого устрою, який передбачає наявність потужного релігійного компонента в державі та при владі.

Одним з основних завдань армії є боротьба з зовнішніми та внутрішніми ворогами. До таких чинна влада відносить курдів, які воюють на боці Робітничої партії Курдистану. Робітнича партія Курдистану віднесена до терористичних організацій, яка веде підривну діяльність всередині Турецької республіки та має на меті утворення власної автономії всередині Турецької Республіки. Основною метою курди називають збереження власної ідентичності та завершення переслідувань турками. Союзниками РПК є члени терористичного угруповання «Яструби свободи Курдистану», які мають за мету створення незалежної курдської держави в південно-східній частині Туреччини.

Проте курдські радикалізовані угруповання – не єдине джерело небезпеки. Країна постійно знаходиться під прицілом інших радикальних терористичних угруповань, таких як «ІДІЛ». Бойовики «Ісламської держави» проводять постійні теракти, переважно за допомогою терористів-смертників.

Турецька Республіка визнає як РПК, так і ІДІЛ, терористичними організаціями. Робітнича партія Курдистану воює як проти Туреччини, так і проти радикальних ісламістських угруповань, таких як «Ісламська держава».

Збройні сили Турецької Республіки беруть участь не лише у внутрішніх спецопераціях, а й зовнішніх конфліктах. Туреччина провела ряд військових операцій в Сирії, відомих як «Щит Євфрату», «Оливкова гілка» та «Джерело миру». В усіх операціях, проведених на території Сирії поблизу сирійсько-турецького кордону, чітко простежується одна риса: всі операції спрямовані або повністю, або частково проти РПК або їх союзників (Сирійський Курдистан, Демократичні сили Сирії). Реджеп Таїп Ердоган обгрунтував військову інтервенцію в Сирії «захистом державного кордону Туреччини від радикальних терористичних угруповань».

Одним з кроків протистояння з курдами стала операція «Оливкова гілка». 20 січня 2018 року армія Туреччини розробила новий військовий план, який виконувався в місті Афрін (Сирія). Ціллю цієї операції вважалась ліквідація курдських повстанських груп (Демократичного союзу Загонів народної Самооборони), перебування яких було зафіксовано на територіях Північної Сирії. Вони розташувались близько до кордонів Туреччини, населення яких переважно складалося з курдів [2].

Як пише журналіст Мельвет Кавусоглу, «операція «Оливкова гілка», що передбачала військове вторгнення у Сирію, є насамперед актом самооборони проти наростання терористів, які вже виявилися агресивними проти наших населених пунктів. Маючи на своїй території 3,5 мільйона сирійців-біженців, Туреччина також має намір встановити мир в Сирії задля своєї власної безпеки» [2]. У своєму тексті журналіст також намагається виправдати численну кількість жертв і довести, що звинувачування проти Туреччини є безпідставними, але на цій території знаходилися лише антиурядові війська курдів.

Останні події в Сирії показали, що Туреччина готова воювати не лише з курдами, а й ефективно відповідати урядовим військам режиму Асада(якого підтримує Росія, тому ескалація конфлікту може мати тяжкі геополітичні наслідки). Нещодавно Ердоган розпочав операцію «Весняний щит», після початку якої всі світові ЗМІ заговорили, що: «Туреччина на порозі нової війни». Це була жорстка відповідь Анкари після того, як війська Асада (немає точних даних, що це були російські бомбардувальники) знищили колону турецької техніки на марші, загинуло 33 солдата Збройних сил Турецької Республіки. Відповідь була швидкою – атака турецьких сил та їх союзників на позиції поблизу міста Ідліб. Досить швидко було досягнуто перемир'я, Реджеп Таїп Ердоган особисто зустрівся з президентом РФ Володимиром Путіним.

Ще одним важливим аспектом є прагнення Туреччини до самозабезпечення. Останнє десятиліття Туреччина постійно інвестує кошти у власний оборонно-промисловий комплекс, який постійно розширюється та модифікується. Нестабільний зовнішньополітичний вектор та зовнішній тиск партнерів по НАТО змусили Турецьку республіку рухатися в напрямку самозабезпечення. Високоточні ракети малого та середнього радіусу дії, власне виробництво гелікоптерів та самохідних артилерійських систем дозволили країні стати великим світовим експортером та провідним експортером близькосхідного регіону.

Більшість техніки, особливо танки, це техніка європейського виробництва, яка є морально застарілою. Модернізація ж такої техніки є дорогою та стикається з рядом політичних проблем, адже виробник, наприклад Німеччина, використовують необхідну модернізацію техніки для політичного тиску. Тому Турецька Республіка, на чолі з Р. Т. Ердоганом докладає значних зусиль для зміцнення економічної та військової складової. Геополітичні амбіції президента, який прагне перетворити Туреччину на ключового геополітичного гравця Близького Сходу, не влаштовують партнерів по НАТО. Також США та ЄС засуджують геноцид курдських меншин, який проводить

Ердоган. Постійні зміни зовнішньополітичних векторів (від європейського до російського і навпаки) періодично загострюють відносини з європейськими лідерами, тому Реджеп Таїп Ердоган зможе і надалі нарощувати військову міць лише в разі наявності достатньої кількості ресурсів, а збільшення військової міці призведе до збільшення геополітичних амбіцій «нового султана» Турецької Республіки – Реджепа Таїпа Ердогана.

Отже, Турецька республіка наразі досить сильний геополітичний гравець, проте лише в масштабах Близького Сходу. Збройні сили Турецької республіки зазнали досить сильних змін протягом останнього десятиліття. Армія була позбавлена статусу політичного інституту, будь-яка автономність була знищена. Військове судочинство, участь у формуванні Генерального штабу, власна розвідка – все залишилося в минулому. Реджеп Таїп Ердоган не лише посилив власні повноваження, встановивши режим, який отримав назву «Ердоганізм», а й убезпечив себе від можливого реваншу армії. Після завершення внутрішньої боротьби, почалася активна фаза зовнішньої. Численні операції закордоном, в тому числі в Сирії та Іраку, дозволили Ердогану укріпити позиції Туреччини на зовнішньополітичній арені. Перетворивши армію на «слухняний інструмент», президент Турецької Республіки вдало його використовує. Створено буферну зону між кордонами Турецької Республіки та курдськими формуваннями, між Туреччиною та урядовими військами Башара Асада. Зміни у зовнішньополітичному векторі хоч і послаблюють співпрацю з ЄС та США або Росією, проте незначним чином, адже всі гравці зацікавлені у сильному геополітичному союзнику на Близькому Сході (це одна з головних причин, чому Туреччина в свій час стала членом НАТО). Курс на самозабезпеченість дозволяє Анкарі уникати сильного політичного тиску, хоча іноді має зворотній ефект (купівля російських комплексів ППО С-400). Об'єктивно оцінюючи сьогоденну реальність, зазначу, що попри історичне минуле, Збройні сили Турецької Республіки, що були покликані захищати принципи світської держави, не змогли виконати своє призначення, та наразі стали інструментом Реджепа Таїпа Ердогана, який використовують для досягнення геополітичних цілей. Ердоганізм вже міцно закріпився в Туреччині, і наразі невідомо, наскільки масштабні амбіції має Президент Турецької Республіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Haugom L. The Turkish Armed Forces Restructured [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.turkeyanalyst.org/publications/turkey-analyst-articles/item/566-the-turkish-armed-forces-restructured.html>.
2. Cavusoglu M. The Meaning of Operation Olive Branch [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://foreignpolicy.com/2018/04/05/the-meaning-of-operation-olive-branch/>.
3. Андерсон П. Після Кемаля: правління Партії справедливості та розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://commons.com.ua/uk/pislya-kemalya-pravlinnya-partiyi-sprave/>.
4. Яковина І. «Дар Небес». Переворот у Туреччині увінчався повним успіхом [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://nv.ua/ukr/publications/dar-nebes-perevorot-u-turechchini-uvinchavsja-povnim-uspihom-178163.html>.

Рецензент:

Санжаревський О. І., канд. іст. наук,
доцент кафедри політології та національної безпеки,
Національного університету «Острозька академія»

ЗМІСТ

«АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ»

Аксьонова Олександра Миколаївна, МАРКЕТИНГОВІ СТРАТЕГІЇ У БРЕНД-МЕНЕДЖМЕНТІ КОМПАНІЇ (НА ПРИКЛАДІ КОСМЕТИЧНОЇ КОМПАНІЇ L'ORÉAL)	3
Мальчевська Іванна Валеріївна, ВПЛИВ ТА ЗАПИТИ РЕФОРМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ НА ДОКУМЕНТАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ	13
Молодожена Єлизавета Андріївна, ВИКОРИСТАННЯ МЕХАНІЗМУ МАРКЕТИНГУ В ПІДВИЩЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ОРГАНІЗАЦІЄЮ	23
Рябчук Катерина Миколаївна, ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ОЦИФРУВАННЯ ДОКУМЕНТІВ НАФ В УКРАЇНІ	36

«ТЕОРЕТИКО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ТА ГРОМАДСЬКОГО ЗДОРОВ'Я»

Березюк Вікторія Вікторівна, Пилипенко Єлизавета Василівна, Рабенко Анастасія Сергіївна, Станкевич Владислав Олексійович, ВПЛИВ РІВНЯ САМООЦІНКИ НА ПРОДУКТИВНІСТЬ ЗАПАМ'ЯТОВУВАННЯ	47
Бистровський Тимофій В'ячеславович, ВІРТУАЛЬНЕ СПІЛКУВАННЯ ЯК ДЕТЕРМІНАНТ КОМУНІКАТИВНОЇ САМОДЕПРИВАЦІЇ ІНДИВІДА	56
Бондарець Дарія Андріївна, Лех Анна Вікторівна, ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ ДО НАВЧАННЯ В УЧНІВ ТРЕТІХ КЛАСІВ	68
Будяковський Роман Вікторович, Денисевич Максим Євгенійович, Кисіль Руслана Олександрівна, Поцікайло Людмила Олександрівна, Тишук Віталій Дмитрович, ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ УЯВИ ДОШКІЛЬНИКІВ	77
Бутулай Ірина Ігорівна, ОСОБЛИВОСТІ СОМАТИЗАЦІЇ ТРИВОГИ У СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ В СЕСІЙНИЙ ПЕРІОД	89
Васильчук Аліна Петрівна, ВПЛИВ ПЕРШОГО ВРАЖЕННЯ НА СПРИЙМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПІД ЧАС СПІЛКУВАННЯ	97
Козяк Анастасія Ярославівна, Трофімчук Наталія Дмитрівна, ПСИХОЛОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ	107
Кулик Ганна Вікторівна, ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ВИСОКИМ РІВНЕМ ТРИВОЖНОСТІ	119
Кушнірук Ганна Анатоліївна, ПОШИРЕНІСТЬ ЗАХВОРЮВАНЬ СЕРЦЕВО-СУДИННОЇ СИСТЕМИ СЕРЕД НАСЕЛЕННЯ ОСТРОЗЬКОГО РАЙОНУ В 2009-2019 Р.Р. РОЗРОБКА ПРОФІЛАКТИЧНИХ ЗАХОДІВ	124
Маковський Богдан Олександрович, Мандрик Павло Павлович, Боцюк Артем Ігорович, Головатюк Олег Миколайович, ВПЛИВ ГІПЕРТИМНОЇ АКЦЕНТУАЦІЇ ХАРАКТЕРУ НА ТОЧНІСТЬ МЕТАКОГНІТИВНИХ СУДЖЕНЬ	134
Мацюк Вікторія Сергіївна, Ткач Марина Іванівна, Чернюк Вікторія Андріївна,	

Юрчук Іванна Олегівна, СТРАХ СМЕРТІ В ЯКОСТІ АСПЕКТУ ФОРМУВАННЯ РЕЛІГІЙНОСТІ	145
Молякова Тетяна Степанівна, ГЕНДЕРНІ ВІДМІННОСТІ У ТОЧНОСТІ СПРИЙМАННЯ ЧАСУ	154
Осипенкова Марина Олександрівна, ІНТЕЛІГЕНТНІСТЬ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК	165
Осипенков Сергій Васильович, ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ТРИВОЖНОСТІ В УЧНІВ 11-Х КЛАСІВ	174
Рудійчук Наталія Ігорівна, ВПЛИВ ГРУПОВОЇ ПРОЕКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ НА РІВЕНЬ ЇХ МЕТАКОГНІТИВНОЇ ОБІЗНАНОСТІ ТА АКТИВНОСТІ	185
Сергель Вікторія Олегівна, Шрай Катерина Володимирівна, ВПЛИВ САМОРЕГУЛЬОВАНОГО НАВЧАННЯ НА БЛАГОПОЛУЧЧЯ СТУДЕНТІВ ЗВО	192
Червінко Лілія Михайлівна, ВПЛИВ КОЛЬОРОВОГО ФОНУ НА ЗАПАМ'ЯТОВУВАННЯ ВЕРБАЛЬНИХ СТИМУЛІВ	200
Черуха Олександра Олександрівна, ВПЛИВ СТЕРЕОТИПІВ НА ПРОФЕСІЙНУ САМОРЕАЛІЗАЦІЮ ЖІНОК ЮНАЦЬКОГО ВІКУ	208
Черуха Олександра Олександрівна, ПОНЯТТЯ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ЖІНОК ЮНАЦЬКОГО ВІКУ У РУСЛІ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	219
Шевчук Соломонія Юрївна, ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ	233

«СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ»

Анікіна Катерина Олексіївна, ЧИ ЗМІНЯТЬСЯ ВИКЛИКИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ЗІ ЗМІНОЮ ВЛАДИ В УКРАЇНІ?	243
Дмитрук Любов Григорівна, ВИКОРИСТАННЯ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ В ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКІЙ КАМПАНІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ	252
Крамар Остап Олегович, ЗАКОН ПРО РИНОК ЗЕМЛІ: ПОЛІТИЧНІ МІФИ ТА ВПЛИВ НА ЛЕГІТИМНІСТЬ ВЛАДИ ВОЛОДИМИРА ЗЕЛЕНСЬКОГО	260
Паламарчук Юлія Володимирівна, ЧОМУ ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ НЕ СПРИЯЛО ПОГЛИБЛЕННЮ ДЕМОКРАТІЇ У ПЕРІОД ПРЕЗИДЕНТСТВА Л. КУЧМИ?	267
Сусла Ярослава Сергіївна, ДИНАМІКА ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ЕЛІТИ В УКРАЇНІ У ПЕРІОД 2002 – 2020 РОКІВ: КІЛЬКІСНЕ ЧИ ЯКІСНЕ ОНОВЛЕННЯ?	277
Тищук Володимир Анатолійович, ФОРМИ СПІВПРАЦІ БІЗНЕСУ ТА ПРЕЗИДЕНТА РЕДЖЕПА ТАІПА ЕРДОГАНА В ТУРЕЧЧИНІ	288
Ядаменко Максим Олександрович, ЗБРОЙНІ СИЛИ ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ: ГАРАНТ БЕЗПЕКИ ЧИ ІНСТРУМЕНТ В РУКАХ ЕРДОГАНА?	296

Наукове видання

СТУДЕНТСЬКІ НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Національного університету «Острозька академія»

Серія «Соціально-політичні науки»

Збірник наукових праць

Випуск 13